ตัวอย่างแบบเรียน
ของ
กองตำรา กรมวิชาการ

แบบเรียนภาษาไทย

ชั้นมัธยมปีที่ ๔

ของ

กระทรวงศึกษาธิการ

บ
๓๗๒.๖
ก

ห้องสมุด
กรมวิชาการ

แบบเรียนภาษาไทย

ชั้นมัธยมปีที่ ๔

ของ

กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๕๐,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๐๒

ปกกระดาษราคาเล่มละ ๖.๕๐ บาท

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา

ปากคลองบางลำพูบน พระนคร

มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

00868

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ

เรื่อง อนุญาตให้ใช้แบบเรียนในโรงเรียน

ตามที่กระทรวงศึกษาธิการได้แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงหนังสืออ่านภาษาไทยขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อทำการคัดเลือก แก้ไข ปรับปรุง และจัดทำหนังสืออ่านภาษาไทยสำหรับชั้นต่าง ๆ นั้น

บัดนี้คณะกรรมการ ดังกล่าวได้ดำเนินการจัดทำต้นฉบับแบบเรียนภาษาไทยชั้นมัธยมปีที่ ๔ เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงเสนอให้กระทรวงศึกษาธิการพิจารณา กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาแล้ว อนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยชั้นมัธยมปีที่ ๔ ได้.

ประกาศ ณ วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๐๒

ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

คำนำ

แบบเรียนวรรณคดีไทยสำหรับชั้นมัธยมปีที่ ๔ นี้ คณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงหนังสืออ่านภาษาไทย ได้มอบให้นางฐะปะนีย์ นาครทรรพ ซึ่งเป็นกรรมการผู้หนึ่งเป็นผู้จัดทำ โดยมีผู้ช่วยซึ่งคณะกรรมการ ฯ เห็นชอบ คือ

นางแม้นมาส ชวลิต
นายนิรันดร์ นวมารค
นางบุญนำ บุญเสรฐ
นางสาวอรุณวดี สุวรรณกนิษฐ์
นางเกหลง พานิช
นางสาวดีเลิศ โปตระนันทน์

เมื่อคณะผู้จัดทำทำเสร็จแล้ว ได้นำเสนอให้คณะกรรมการตรวจและแก้ไขอีกครั้งหนึ่ง กรมวิชาการขอขอบคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนในการจัดทำหนังสือนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

กรมวิชาการ

สารบาญ

		หน้า
ราชาธิราช ตอน พลายประกายมาศ	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)	๑
พระอภัยมณี ตอน พระอภัยมณีพบ ศรีสุวรรณและสินสมุทร	พระสุนทรโวหาร (ภู่)	๖๓
พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน ฉบับคันที่ ๖๑ และคันที่ ๒๒๕	พระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๐๑
พระราชนิพนธ์บทละคร เรื่อง พระร่วง	พระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๒๐
กาพย์ห่อโคลงเห่เรือ (๓ ตอน)	พระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๖๓
นิทานทองอินเรื่อง นางพระโขนงที่สอง	พระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๘๒
บทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง "จัดการรับเสด็จ"	พระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๐๘
พระราชดำรัสในวันฉัตรมงคล	พระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๕๑

		หน้า
ตามเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคา ที่ตำบลหว้ากอ	สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ	๒๖๖
นิทานที่ข้าพเจ้าชอบ	เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี	๒๗๙
ความคิดที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ	เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี	๒๘๘
โคลงดั้นวิวิธมาลี "อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ"	พระยาอุปกิตศิลปสาร	๒๙๙
กลอนสุภาพ มนุษย์เรามีคิดที่ตรงไหน?	พระยาอุปกิตศิลปสาร	๓๑๐
กลอนสุภาพ "พ่อแม่รังแกฉัน"	พระยาอุปกิตศิลปสาร	๓๒๒
นิทานเรื่อง มหากบิลวานร	พระสารประเสริฐ	๓๓๔
นิทานเรื่อง พญานกออก	พระสารประเสริฐ	๓๔๐

บทนำเรื่อง

ราชาธิราชตอนพลายประกายมาศ

เรื่องราชาธิราชนี้เป็นเรื่องในพงศาวดารรามัญ (มอญ) ผู้เรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้ ๔ ท่าน คือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระยาอินทรอัคคราช พระภิรมรัศมี และพระศรีภูริปรีชา ได้ช่วยกันเรียบเรียงขึ้นตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อพระพุทธศักราช ๒๓๒๘ เข้าใจกันว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นหัวหน้าในการเรียบเรียง ต่อมาจึงยกย่องว่า ท่านเป็นผู้แต่งเรื่องนี้

แม้เรื่องราชาธิราชนี้จะมีเรื่องซ้อนยืดยาว แต่ท่านก็สามารถเรียบเรียงให้เป็นไปตามลำดับไม่ยุ่งเหยิง ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ดี ได้ทั้งความเพลิดเพลินความรู้ทางกลยุทธ์ และคติแห่งชีวิตหลายประการ ทั้งสำนวนโวหารก็ควรถือเป็นแบบอย่างได้

ที่คัดมาให้เรียนในชั้นนี้ เป็นตอนที่ชวนใจผู้อ่านเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่า ช้างเป็นสัตว์ฉลาดรู้ภาษามนุษย์ มีความกตัญญูรู้คุณ ทั้งเนื้อเรื่องในตอนนี้ก็สนุกสนานไม่ด้อยกว่าตอนอื่น เป็นประโยชน์แก่การเรียนวรรณคดีได้อย่างดีด้วย

ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมื่อชนชาติมอญยังมีประเทศของตนอยู่นั้น ได้ทำสงครามกับประเทศพม่าอยู่เสมอ และสมัยนั้นเป็นมหายุทธ

สงคราม คือ สงครามระหว่างพระเจ้าราชาธิราชกษัตริย์มอญ กับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องกษัตริย์พม่า (ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๒๘ ถึง พ.ศ. ๑๙๖๖)

ประเทศทั้งสองได้รบกันและเป็นไมตรีกันเป็นครั้งคราว คราวหนึ่งได้เป็นไมตรีกันอยู่นานถึง ๒๒ ปี ระหว่างนั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีราชโอรสทรงพระนามว่า มังรายกะยอฉะวา เชื่อกันว่ามังรายกะยอฉะวานี้ ชาติก่อนเป็นพ่อลาวแก่นท้าว ราชโอรสของพระเจ้าราชาธิราช พ่อลาวแก่นท้าวน้อยพระทัยที่พระราชบิดาให้ประหารชีวิตตน จึงอธิษฐานว่า ชาติต่อไปขอเป็นราชโอรสของพระเจ้ามนเทียรทอง (คือพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง) และขอทำสงครามกับพระเจ้าราชาธิราช พอมังรายกะยอฉะวามีพระชนมายุได้ย่างสิบสองพรรษา ก็เกิดสงครามมอญกับพม่าอีก

ในการรบครานี้ มังรายกะยอฉะวาทำอุบายลวงจับสมิงนครอินท์ได้ สมิงนครอินท์ขอยชั้นมาก และตรอมใจตาย

ต่อจากนี้ถึงตอนพลายประกายมาศ ที่นักเรียนจะได้เรียนต่อไป

ประวัติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นบุตรเจ้าพระยาคลังสุรินทรฤาชัย (ขุนมิ) กับท่านผู้หญิงจำเริญ เกิดในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ สมัยกรุงธนบุรีได้รับราชการเป็นหลวงสรวิชิต แล้วไปเป็นนายด่านเมืองอุทัยธานี สมัยรัชกาลที่หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นพระยาพิพัฒน์โกษา แล้วได้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้มีความสามารถในราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งยังสามารถแต่งหนังสือได้ดีด้วย ทั้งร้อยแก้วและ

กาพย์กลอน หนังสือที่ท่านแต่ง ซึ่งมีผู้นิยมกันมากคือ เรื่องราชาธิราช สามก๊ก รามเกียรติ์ มหาเวสสันดรชาดก กลักษกุมารและมัทรี กากิยมโหรี ลิลิตเพชรมงกุฎ และอิเหนาคำฉันท์

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ แม้ท่านได้ถึงแก่อสัญกรรมไปกว่าร้อยปีแล้ว บทประพันธ์ของท่านยังเป็นที่ยกย่องในหมู่นักวรรณคดีไทยทั่วไปจนถึงบัดนี้

ราชาธิราช ตอนพลายประกายมาศ

ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องจึงทรงพระดำริว่า สมิงพระรามทหารพระเจ้าราชาธิราชมีฝีมืออยู่ ขี่ช้างม้าสันทัดดี ทำไฉนจะได้เห็นตัวสักครั้งหนึ่ง ทรงพระดำริแล้ว แต่งให้ขุนนางพม่าจำทูลพระราชสาส์น คุมเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ๆ จึงมีรับสั่งให้อ่านในพระราชสาส์นนั้นว่า เราได้ยินคนเล่าลือสรรเสริญว่า สมิงพระรามองอาจเข้มแข็ง ขี่ช้างและม้าก็สันทัดมีฝีมือนัก ตัวผู้เดียวอาจจะสู้คนได้ละร้อยละพัน มีลักษณะอันงามสมเป็นทหารเอก เราจะขอดูตัวสักครั้งหนึ่ง เชิญสมเด็จพระเชษฐาธิราชช่วงให้สมิงพระรามมาโดยด่วน

ครั้นสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชแจ้งแล้วก็ไม่ไว้พระทัย จึงให้มีพระราชสาส์นตอบ และเครื่องราชบรรณาการทดแทนโดยสมควร สั่งให้ผู้ถือหนังสือกลับไป ขุนนางพม่าก็ถวายบังคมลา ถือพระราชสาส์นตอบและคุมเครื่องราชบรรณาการกลับไปถวายพระเจ้ามนเทียรทอง ๆ จึงทรัสสั่งให้อ่านในพระราชสาส์นตอบนั้นว่า ซึ่งน้องเรามีความปรารถนาจะใคร่ดูตัวสมิงพระรามนั้นก็พอจะได้อยู่ แต่เกรงเกลือกจะหาสัตย์มิได้ เหมือนเมื่อครั้งเจ้าสมิงนครอินท์ ครั้นจะให้สมิงพระรามไปอีกเล่าก็เกรงอยู่

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้แจ้งในพระราชสาส์นแล้ว ก็ทรงพระสรวลตรัส

ว่า พระเจ้าราชาธิราชครั้งนั้น ตั้งแต่สมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินท์หาไม่ แล้วเปรียบประดุจพระเพลาพระพาหาขาดไปสิ้นละข้าง ลงเกรงพระทัยอยู่แล้ว ถ้าเราได้อำมาตย์ทินมณีกรอดสมิงพระรามมาเสีย ทินอุปมาดังพระพาหาขาดสิ้น ดวงพระเนตรประทุไปข้างหนึ่ง ก็จะทำสงครามมิได้ ดุจดังพระยาคชสารเท้าขาด ตรัสแล้วจึงให้แต่งพระราชสาส์นอีกฉบับหนึ่ง ให้ขุนนางพม่าเป็นผู้จำทูลนำมา ขุนนางผู้รับสั่งถวายบังคมลา เชิญพระราชสาส์นออยมาถวายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ๆ จึงตรัสสั่งให้อ่านในพระราชสาส์นออยฉบับหลังนั้นว่า ซึ่งสมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงแคลงพระทัยเกลือกจะเป็นดุจดังเจ้าสมิงนครอินท์นั้นก็ควรอยู่ แต่เรากับพระเชษฐาธิราชนั้นเป็นกษัตริย์ผู้ใหญ่อันประเสริฐ ยิ่งกว่าสามนตราชในประเทศอันน้อยใหญ่ทั้งปวงและลักษณะขององค์พระมหากษัตริย์นั้น คือมีบุญญาภิสมภารอันยิ่งเป็นเจ้าของเขตแดนในประเทศแห่งตน คือมีทแกล้วทหารอันบริบูรณ์ในสงครามอันจะชิงได้นามว่ามหากษัตริย์นั้น เพราะมีสัจธรรมเที่ยงแท้สู้เสียชีวิตมิให้เสียสัตย์ มีเนื้อความสามประการ ธรรมดาการสงครามถ้าจะเป็นสัตย์แล้วก็คงเป็นสัตย์ ถ้ามิได้เป็นสัตย์แล้วก็หาเป็นสัตย์ไม่ พระเชษฐาธิราชเจ้าก็ทรงพระปรีชาไม่ทรายในพระทัยหรือ

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้แจ้งในพระราชสาส์นนั้นแล้วก็ทรงเห็นว่าพระเจ้ามนเทียรทองมีพระราชสาส์นมาครั้งนี้ โดยจริงหาเป็นกลอุบายไม่ ครั้นจะมิให้สมิงพระรามไป พม่าก็จะว่ากลัว จึงสั่งให้สมิงพระรามเข้ามา ตรัสว่า ยังนี้พระเจ้ามนเทียรทองมีพระราชสาส์นว่ากล่าวมาเป็นสัตย์สุจริตปรารถนาจะใคร่ดูตัวท่าน ๆ จงไปให้ทอดพระเนตรเถิด แต่ระมัดระวังตัวไว้

อย่าวางใจทีเดียว สมิงพระรามรับสั่งแล้ว ก็ถวายบังคมลาออกมาทอยู่ จึงคิดว่าครั้นเราจะแต่งตัวเอาอาวุธซ่อนไปด้วยดังสมิงนครอินทีนั้น พม่ารู้กลเสียแล้ว ทหารเฝ้าประตูค่ายก็จะค้นจับได้ จำจะต้องไปมือเปล่าเอาปากเข้นอาวุธ แม้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไม่ตั้งอยู่ในสัจธรรมจะให้ทหารทำร้ายเราประการใด เราคงจะคิดพูดผ่อนผันให้รอดตัวกลับมาจงได้ คิดแล้วจึงจัดทหารร่วมใจมีฝีมือหลายสิบคน ให้แต่งเรือฉลากยางพร้อมด้วยเครื่องศาตราวุธเตรียมไว้ สมิงพระรามก็แต่งตัวใส่เสื้อชมพู สอดแหวนเพชรเก้ายอดซ้ายขวา โพกผ้าชมพูชลิยทอง แล้วเอาแป้งหอมน้ำมันหอมเจือผงอันปลุกเสกอาคมมาประหน้า ยกกรรมร่ายมนตร์คาถาวิทยาคมเคยเดารพเสร็จแล้วก็เข้ามากราบถวายบังคมลา

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็ตรัสอำนวยชัยประสาทพระพรให้ สมิงพระรามรับพระพรใส่เกล้าแล้ว ก็ถวายบังคมลามาลงเรือเร่งให้ทหารออกเรือตีกระเชียงขึ้นไป ลอยลำอยู่ตรงหน้าค่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

ฝ่ายนายทัพนายกองซึ่งพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องตรัสใช้ให้ลงมาอยู่เรือหน้าค่ายคอยรับสมิงพระรามนั้น ครั้นเห็นสมิงพระรามไปถึงแล้วก็ให้ทหารออกเรือข้ามมาหา จึงแจ้งความว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาโปรดท่านเป็นอันมาก ท่านอย่ามีความเคลือบแคลงสิ่งใดเลย สมิงพระรามได้ฟังก็ไม่สะดุ้งใจครั่นคร้าม จึงสั่งให้ทหารตีกระเชียงขึ้นไปจอดหน้าฉนวน สั่งให้ทหารเตรียมตัวคอยอยู่ นายทัพนายกองก็พาสมิงพระรามขึ้นไปถึงประตูค่าย ทหารผู้รักษาประตูก็เข้าตรวจค้นดูตัวสมิงพระรามทั่วแล้ว เห็นหามีอาวุธไม่ก็ปล่อยให้เข้าไป สมิงพระรามก็เข้าไป ณ พลับพลาในค่าย ขณะ

นั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องยังมิได้เสด็จออก นายทัพนายกองผู้ถือรับสั่งก็ให้คนเข้าไปกราบทูล

ครั้นพระเจ้ามนเทียรทองแจ้งว่า เจ้าสมิงพระรามมาแล้วก็ทรงพระสัเสด็จออกทอดพระเนตรจึงตรัสสรรเสริญว่า สมิงพระรามนี้ได้ยินแต่ชื่อก็งามอยู่แล้ว และยังได้เห็นตัวเล่าก็มีลักษณะอันสมบูรณ์เป็นทหารงามยิ่งนัก สมิงพระรามได้ฟังจึงกราบทูลว่า พระองค์ตรัสชมข้าพเจ้าว่างามนั้น ข้าพเจ้ายังหาเห็นว่างามไม่ อันตัวข้าพเจ้ายังเตี้ยวันอุปมาดังวานรนั่งอยู่บนตอไม้อันไฟไหม้มาเมื่อสันตฤดูนั้น ระงามฉันใด แม้นพระองค์จะใคร่ทอดพระเนตรข้าพเจ้าว่างามแล้ว ขอให้ทหารที่ดีออกมาสู้กันตัวต่อตัว ขี่ช้างต่อช้าง ม้าต่อม้า ให้ข้าพเจ้าได้กุมอาวุธกรายแขนซ้ายย้ายแขนขวาแล้วเมื่อใด จึงจะทอดพระเนตรซึ่งการงามของข้าพเจ้า

พระเจ้ามนเทียรทองได้ทรงฟังดังนั้นตรัสตอบว่า ซึ่งท่านพูดดังนี้เรามิความยินดีนัก แต่การสงครามเปรียบดังฟองอัณฑชะ จะหมายแน่ว่าผู้เพลี่ยงแพ้และชนะนั้นมิได้ ฝ่ายพม่าแพ้ก็จะเห็นงามของท่าน ถ้าท่านเพลี่ยงพล้ำบาดเจ็บโลหิตออกมิมากแต่แมลงวันกินมื้อหนึ่ง ก็จะผิดคำที่เราสัญญาไว้กับพระเชษฐาธิราช ตรัสแล้วจึงพระราชทานเครื่องทองกินหมากสำรับหนึ่ง ช้างผูกเครื่องคำทองด้วยช้างหนึ่งให้แก่สมิงพระราม ๆ ก็ถวายบังคมลา ขึ้นช้างกลับมาเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช กราบทูลความตามพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องตรัสว่ากล่าวนนทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชแจ้งแล้วก็ยิ้มอยู่

ขณะเมื่อเจ้าสมิงนครอินทึงแก่กรรมแล้ว พม่าก็มีใจกำเริบอาจ

ฤาหนึ่งราชสีห์ มิได้เกรงดังแต่ก่อน เข้าตั้งค่ายประชิดทัพมอญไว้ ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาก็แต่งทัพเรือให้ยกเลยลงไปท้ายน้ำ ลงรอกันไปเป็นหลายชั้น นายทัพนายกองและไพร่พลทหารฝ่ายมอญทั้งปวง ตั้งแต่เสียเจ้าสมิงนครอินท์แล้วก็ระทดน้ำใจลง

ขณะนั้นพระยาเกียรราชบุตรและราชมนู ซึ่งอยู่เมืองมองมะละนั้น ยกทัพยุกลงมาถึง เข้าเฝ้าพระเจ้าราชาธิราชแล้ว ราชมนูก็คำนวณพระพรรษาถวายว่า พระเคราะห์ร้ายข้องจากราชสมบัติ แม้นทำสงครามครั้งนี้จะปราชัย ขอให้เลิกทัพถอยไปจากที่รบ พระราชทานมอบไอศูรยสมบัติแก่พระราชโอรสแล้วข้องเสด็จออกจากพระราชสถานกรุงหงสาวดี ขอเชิญพระองค์เสด็จลงไปประทับอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะ กำหนดสามเดือนจึงจะหมดพระเคราะห์ ถ้าสิ้นเคราะห์ร้ายแล้วเมื่อใด จึงยกขึ้นมาทำสงครามกับมังรายกะยอฉะวาอีก ก็จะได้ชัยชนะเป็นมั่นคง

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชแจ้งดังนั้นก็ทรงพระวิตกนัก ครั้นจะเร่งรัดถอยทัพเล่าก็เกรงทัพม่าจะติดตาม จึงตรัสปรึกษาเสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงว่า ใครจะคิดอ่านประการใดบ้าง เสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงก็ไม่รู้ที่จะคิดกลอุบายผ่อนผัน จึงทูลว่าจะโปรดประการใด ข้าพเจ้าทั้งปวงจะทำตามพระราชบัญชาทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็ทรงพระโทมนัสนัก ด้วยอำมาตย์ทินมณีกรอดและอำมาตย์มะสมรกยังมาไม่ถึง ครั้นเวลาค่ำเสด็จเข้าที่บรรทมก็มิได้หลับ ทรงรำพึงตริตรองการต่าง ๆ จนเวลาประมาณสามยาม

ขณะนั้นมะกลอมนายทหารเรือพระที่นั่ง วิดน้ำท้องเรือแกลบขอดให้ดัง สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็ตรัสถามว่าใครวิดน้ำ มะกลอม

ทูลว่าข้าพเจ้าชื่อมะกลอม พระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสว่า กลางวันทำไมไม่วิดมาวิดกลางคืนฉะนี้ด้วยเหตุใด มะกลอมทูลว่ากลางคืนน้ำใสกลางวันน้ำขุ่น ข้าพเจ้าจึงวิดกลางคืน พระเจ้าราชาธิราชตรัสซักถามว่า เหตุไฉนกลางคืนน้ำใสกลางวันน้ำขุ่น มะกลอมก็ทูลว่าทัพพม่ามาตั้งอยู่เหนือน้ำ กลางวันไพร่พลช้างม้าลงน้ำเย็นอันมากน้ำจึงขุ่นเรือพระที่นั่งก็มิได้รั่ว กลางคืนช้างม้าไพร่พลมิได้ลงสัยสนน้ำจึงใส เรือพระที่นั่งรั่วน้ำเข้าได้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟัง ก็คำริในพระทัยว่า มะกลอมนี้เฉลียวฉลาดพูดหลักแหลม เห็นจะมีปัญญาคิดการใหญ่ได้ จึงตรัสเรียกเข้ามาใกล้ทรงปรึกษาว่า เราจะล่าทัพไป เจ็งจะคิดเห็นประการใด ซึ่งจะมิให้ทัพพม่าติดตามได้ มะกลอมทูลว่าข้าพเจ้าก็คิดตรองไว้แล้ว แต่พระองค์ตรัสปรึกษานายทัพนายกองผู้ใหญ่ทั้งปวงอยู่ ข้าพเจ้ามิอาจจะทูล แม้นพระองค์ตรัสแก่ข้าพเจ้าแต่ก่อนฉะนี้ ก็จะเสด็จไปถึงกรุงหงสาวดีโดยสะดวกแล้ว ไม่ลำยากพระทัยเลย พระเจ้าราชาธิราชตรัสถามว่า เจ็งคิดไว้อย่างไรให้ว่าไปเถิด ถ้าชอบแล้วเราจะทำตาม มะกลอมจึงทูลว่า ธรรมดาศึกทั้งประชิดกันอยู่ฉะนี้ จะไปโดยสะดวกนั้นมิได้ ต้องคิดกลอุบายลวงข้าศึก ถ้าไปทางน้ำต้องลวงให้เห็นว่าไปทางบก ถ้าไปทางบกก็ลวงให้สำคัญว่าไปทางน้ำ ครั้งนี้พระองค์จะเสด็จไปโดยทางชลมารคจำจะคิดล่อลวงพม่าให้รู้ไปว่า พระองค์จะเสด็จไปทางบกมิได้ไปทางเรือ พม่าก็จะหลงระวังทัพบกอยู่ ไหนจะตามทัน แต่ข้าพเจ้าเกรงอยู่ทางท้ายน้ำ เกลือกพม่าจะลอยไปลงรอสกัดไว้ จะขอให้ไปชันสูตรดูก่อน

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็เห็นด้วย จึงให้ทหารลงไปดูตามคำมะกลอมทูล ทหารชันสูตรดูก็พบรอยทัพม่าขึ้กไว้ แล้วกลับขึ้นมากราบทูลว่ามีรอยขึ้กอยู่ท้ายน้ำ สมดังคำมะกลอมทูลทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็ทรัสสรรเสริญมะกลอมว่า มีปัญญาคาดถูกเหมือนคิด จึงตรัสถามว่า เมื่อทางมีรอยนั้นอยู่ฉะนี้จะคิดแก้ไขประการใดจึงจะไปได้ มะกลอมทูลว่าข้าพเจ้าจะขอพลสองพันกับเรือฉลากยางสี่ลำ ยกล่วงลงไปก่อนพระองค์ แต่กงนาฬิกาเท่านั้น จะถอนรอให้หลุดเข็นช่องไปจึงได้ แม้นทัพหลวงยกลงไปดั่งอยู่ ขอให้ตัดศีรษะข้าพเจ้าเสีย

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็ดีพระทัยนัก จึงทรงพระดำริการที่จะถอยทัพไปนั้น สั่งให้เอาเครื่องพระคชาอาชาทัพหลวงสำหรับศึกของพระองค์ ขึ้นตระเตรียมทางยกทำเอกเกริกให้พม่ารู้ แล้วให้ทัพเรือทั้งปวงไขว่สาแหรกเตรียมหายคอนไว้เป็นอันมาก ฝ่ายพม่าเห็นดังนั้นก็ไปทูลมังรายกะยอฉะวา ๆ จึงตรัสว่า ซะรอยพระเจ้าราชาธิราชจะเลิกทัพไปทางยก จึงสั่งให้เตรียมการดังนี้ แม้นล่าทัพไปทางยกแล้ว เราจะยกติดตามทำให้ยับเยินจงได้ แล้วสั่งให้เตรียมกองทัพทั้งปวงไว้พร้อม

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช จึงแต่งให้พระยาเกียรราชยุทธเป็นแม่ทัพหลวง ให้ราชมนูเป็นทัพหน้า ให้สมิงพระรามอยู่รั้งหลัง ตรัสสั่งว่า ถ้าเวลาสามยามให้ทหารเอาเพลิงเผาค่ายเสีย แล้วจึงเลิกทัพยกกลับไปยังเมืองหงสาวดี แม้นทัพพม่าติดตามคอยช่วยกันสู้รบขึ้ให้แตกไปจงได้ พระยาเกียรราชยุทธ และ ราชมนู สมิงพระราม ก็ตระเตรียม ไว้พร้อม ตามรับสั่งทุกประการ

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชโปรดทั้งให้มะกลอมเยินสมิงอุยากองคุมพลทหารสองพัน เรือฉลากยางสี่ลำเยินกองหน้า ครั้นถึงเวลาสามยามแล้ว พระยาเกียรราชยุทร ราชมนู สมิงพระราม ก็ให้ทหารเอาเพลิงเผาค่ายเสีย แล้วเข้าหลอดยกกองทัพออกจากค่าย

ฝ่ายทหารกองสอดแนม เข้ามาทูลมังรายกะยอฉะวาๆ ครั้นแจ้งว่ากองทัพมอญเลิกไปดังนั้น ก็สำคัญว่าพระเจ้าราชาธิราชเสด็จไปทางยก จึงสั่งให้เร่งผูกช้างพระที่นั่ง ให้นายทัพนายกองขึ้นจากเรือรบสิ้น กุยกรีบติดตามไปทางยก ครั้นตามไปทันทัพสมิงพระรามและพระยาเกียร ก็ให้พลทหารเข้าโจมตี

ฝ่ายพระยาเกียรก็ตั้งรับ ได้รบพุ่งกันเยินสามารถ ล้มตายลงด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่มอญฆ่าพม่าล้มตายเยินอันมาก สมิงพระรามซึ่งเยินกองหลังนั้นขี่พลายประกายมาศเข้าไล่โจมแทงพม่าๆ รอหน้ามิได้ก็ถอยออกไป พลายประกายมาศไล่แทงถลำมาที่หล่ม ตกหล่มลงติดอยู่ถอนตัวมิขึ้น มังรายกะยอฉะวาก็ให้ทหารเข้าล้อมจับสมิงพระรามได้ พระยาเกียรและราชมนูจะเข้าแก้มิทัน เห็นเหลือกำลังนักก็เร่งรีบยกกลับไปกรุงหงสาวดี

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ครั้นทัพยกลงไปแล้ว ก็ให้ออกเรือพระที่นั่งเร่งรีบล่องลงไป สมิงอุยากองซึ่งเยินทัพหน้ายกไปก่อนนั้น ก็ให้ทหารทั้งปวงเอาเชือกพวนทำห่วงไว้เยินอันมาก ครั้นถึงรอซึ่งพม่าจักกันไว้นั้นก็ให้เอาพวนผูกปลายเสารอเข้า แล้วเอาเรือฉลากยางชนท้ายต่อๆ กันเข้า ให้ทหารทั้งปวงช่วยกันดึงกระเชียงข่มลงไปทั้งกำลังน้ำไหล กำลัง

กระเชียงตีขึ้นลงเสารอทานมิได้ ก็ถอนหลุดตีดเรือฉลากข้างเข็นทางลงไปทัพเรือทั้งปวงก็ล่วงตามไปได้

ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาขับสมิงพระรามได้ ก็ให้ทหารซักถามว่า พระเจ้าราชาธิราชเสด็จไปทางไหน ครั้นทหารถามสมิงพระรามจึงคิดว่าเราจะลวงต่อไปอีกก็ได้อยู่ แต่เกรงมังรายกะยอฉะวาจะตามไปทันทัพพระยาเกียรเข้า หาผู้ใดจะต้านทานมิได้ แลัวพระเจ้าราชาธิราชก็ฉลอยทัพเรือไปช้านานแล้ว ถึงจะตามก็เห็นไม่ทัน จึงบอกตามจริงว่าพม่านี้โง่นัก พระเจ้าราชาธิราชเสด็จไปทางเรือมาตามทางยกเล่า ทหารก็มาทูลตามคำสมิงพระรามบอก

มังรายกะยอฉะวาแจ้งแล้ว ก็สั่งทหารทั้งปวงมิให้ติดตามต่อไป จึงให้ช่วยกันฉุดช้างพลายประกายมาศขึ้นจากหล่ม พลายประกายมาศก็ขึ้นมิได้ สมิงพระรามเห็นว่าพลายประกายมาศจะตายเสีย แม้นเอาขึ้นได้จากหล่ม ถึงจะได้ไว้แก่พม่าก็ไหนพม่าจะขี่ได้ ถ้าน้ำมันหน้าหลังติดชุ่มแล้วเมื่อใด ก็จะสลัดหมอควาญเสียหนีกลับไปกรุงหงสาวดีเป็นมั่นคง คิดแล้วจึงทูลมังรายกะยอฉะวาว่า พระองค์ให้ฉุดช้างพลายประกายมาศดังนี้หาขึ้นไม่ ถ้าพระองค์จะใคร่ได้พลายประกายมาศไว้ ขอให้เอาช้างเข้าล่องาประกายมาศๆ ก็จะโกรธ มิใจอาจหาญโจนขึ้นได้เป็นมั่นคง

มังรายกะยอฉะวาได้ฟังดังนั้น จึงสั่งให้ทหารพม่าขึ้นขี่ประกายมาศแล้วเอาช้างพลายเข้าล่องา ประกายมาศเห็นช้างเข้าล่องาก็โกรธเข็นกำลังถีบโจนขึ้นจากหล่มได้ ไล่แทงช้างล่องานั้นหนีมิทันตายกัย มังราย-

กะยอฉะวาก็กลับทัพมา เร่งพลทหารทั้งปวงลงเรือ รีบตามพระเจ้าราชาธิราช ไป สมิงอังวะมังศรีได้ยินเสียงฆ้องกลองโห่ร้อง เร่งรีบทัพเรือตามลงมา ดังนั้น จึงทูลพระเจ้าราชาธิราชว่า ทัพเรือพม่าตามกระชั้นลงมาเห็นจะหนีมิพ้น ข้าพเจ้าขออาสาสู้รบอยู่ คอยตีตัดหลังทัพพม่าให้เรือตามช้าลงจงได้ ขอเชิญพระองค์เสด็จเร่งรีบไปเถิด

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็เห็นด้วย จึงให้สมิงอังวะมังศรี รอเรืออยู่ แล้วพระองค์ก็เร่งรีบเรือขนานลงไป สมิงอังวะมังศรีแสร้งทำลอยเรือฉลากยาง หยุดวิดน้ำอยู่รมผึ่งฟากตะวันตกคอยท่าทัพพม่าอยู่ พอทัพหน้ามังรายกะยอฉะวารีบลงมา เห็นเรือสมิงอังวะมังศรีลอยอยู่ลำเดียว จึงร้องถามว่าเรือใคร สมิงอังวะมังศรีก็ร้องบอกว่า เราชื่อสมิงอังวะมังศรี พม่าจึงถามว่า เหตุใดมาลอยเรืออยู่ไม่ไปเล่า สมิงอังวะมังศรีจึงว่า เราหนีไม่พ้นแล้ว จะขออยู่เป็นข้าพระราชบุตรพระเจ้ามนเทียรทอง ถ้าจะเลี้ยงก็เลี้ยง แม้นมิเลี้ยงก็มาฆ่าเสียเถิด นายกองพม่าจึงร้องถามว่าเรือขนานพระเจ้าราชาธิราชล่องลงไปถึงไหนแล้ว สมิงอังวะมังศรีบอกว่าเรือพระเจ้าราชาธิราชลงไปถึงคุ้งหน้าแล้ว พึงจะเลียวลัดลำประเดียวทัน ฝ่ายพม่าสำคัญว่าจริงมิความยินดีนัก ก็มิหยุดเรือเข้าขัดสมิงอังวะมังศรี เร่งรีบตามลงไป แต่พม่าร้องถามดังนี้ตลอดมาจนถึงเรือพระที่นั่งมังรายกะยอฉะวา ทหารถามสมิงอังวะมังศรีก็ร้องบอกดังนั้นทุกลำ มังรายกะยอฉะวาหมายว่าจริงมิได้เข้าขัดสมิงอังวะมังศรี สำคัญว่าอยู่ในอำนาจพระหัตถ์แล้ว ก็ละเลิยเร่งรีบตามลงไป หมายจะให้ทันพระเจ้าราชาธิราชฝ่ายเดียว สมิงอังวะมังศรีเห็นทัพหลวงพ้นไปแล้ว ยังแต่เรือเสบียงล่องลงมาภายหลัง ก็ออกสกัดตี

ท้ายทัพพม่าฆ่าฟันลงเป็นอันมาก พม่าก็เอกเกรกอองขนร้องบอกกันต่อ ๆ ลงไปจนสิ้นกองทัพ มังรายกะยอฉะวาจึงตามพระเจ้าราชาธิราชลงไปหลายคุ้งแล้วก็มิทัน ครั้นพม่าร้องบอกต่อกันขึ้นมาดังนั้นก็เฉลียวพระทัยขึ้น เกรงว่าพระเจ้าราชาธิราชแต่งกองทัพซุ่มไว้ตัดท้ายพล นายทัพนายกองทั้งปวงก็หยุดเรือรบรอฟังอยู่สิ้น มังรายกะยอฉะวาจึงให้ถอยทัพเรือรบขึ้นมา สมิงอังวะมังศรีเห็นกองทัพถอยกลับขึ้นมา ก็พาทหารขึ้นยกเผาเรือฉลากยางเสียแล้วรีบหนีไป มังรายกะยอฉะวากลับทัพขึ้นมา เห็นเพลิงไหม้เรือฉลากยางอยู่ดังนั้น ก็รู้ว่าสมิงอังวะมังศรีทำกลขึ้นยกหนีไปแล้ว ครั้นจะตามไปอีกก็เห็นมิทัน จึงกลับทัพมาค่าย ณ แม่น้ำอะลอย

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเสด็จไปถึงเมืองเตียงเมืองเสียงแล้วจึงสั่งให้เจ้าเมืองกรมการกวาดต้อนครอบครัวเสบียงอาหารตามลงมา ครั้นเสด็จถึงกรุงหงสาวดีแล้ว จึงมอบราชสมบัติให้แก่พระยาเกียรราชบุตร ให้ราชมนูอยู่ช่วยประคับประคองการคดีเสบียงอาหารไว้ให้ได้ขวบหนึ่ง แล้วพระองค์ก็เสด็จออกจากกรุงหงสาวดี ลงไปตั้งอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะ

ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาครั้นยกกลับไปถึงค่ายแล้ว ก็เข้าเฝ้าพระราชชนีคาเอาสมิงพระรามและพลายประกายมาศซึ่งได้มานั้นเข้าถวาย ทูลแจ้งกิจทุกประการ พระเจ้ามนเทียรทองได้ทรงฟังดังนั้นก็พระทัยนัก มังรายกะยอฉะวาจึงทูลพระราชชนีว่า ครั้งนี้พระเจ้าราชาธิราชเปรียบเหมือนอสรพิษหาเขี้ยวแก้วมิได้ ด้วยสมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินท์ ก็ถึงแก่ความตายเสียสิ้นแล้ว อนึ่งสมิงพระรามและช้างประกายมาศเล่าเราก็ชิงตัวมาได้ เห็นกำลังพระเจ้าราชาธิราชจะถอยลง ศึกเราได้ที่อยู่แล้ว ข้าพเจ้าจะขอยกทัพยกทัพเรือตาม

ลงไปเอาเมืองหงสาวดีให้ได้ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็ตรัสว่า ทัพมิได้แตกฉาน และเลิกไปเองฉะนี้ จะหมายเอาชัยชนะนั้นยังมิได้ ราชบุตรเรามาดูหมิ่นแก่เสนาทแกล้วทหารพระยามอญฉะนี้ เล่ห์กลอุบายพระเจ้าราชาธิราชและนายทัพนายกองทั้งปวงก็สามารถหลักแหลมมิใช่ชั่ว อันจะเล่าก็ถึงวสันตฤดูพ้นกำหนดดีกอยู่แล้ว เจ้าอย่าเพ่อยกตามไปเลย มังรายกะยอฉะวาก็มิฟัง จะขอยกตามลงไปให้จงได้ พระเจ้ามนเทียรทองทัดทานเป็นหลายครั้งแล้วก็มิฟัง จึงทรัสอนุญาตให้ลงมา มังรายกะยอฉะวาก็ยกทัพยกทัพเรือตามพระเจ้าราชาธิราชลงมา แล้วให้เอาช้างประกายมาศนั้นมาด้วย

ฝ่ายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องครั้นจะตั้งอยู่ ณ แม่น้ำอะลอยนั้นก็จวนวสันตฤดูกลัวไพร่พลทั้งปวงจะไม่ได้ทำนา ก็ให้เลิกทัพกลับไปยังกรุงอังวะ ให้เอาสมิงพระรามไปด้วย มังรายกะยอฉะวายกทัพยกทัพเรือลงมาครั้งนั้น ตีหัวเมืองรายทางได้หลายเมือง หาผู้ใดจะต้านทานมิได้ ให้ไล่ขับครอบครัวซึ่งเลิกตามพระเจ้าราชาธิราชมามิทันมนใกล้เป็นอันมาก ครั้นมังรายกะยอฉะวาได้ทรายว่า พระเจ้าราชาธิราชลงไปอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะ ก็ยกเข้าประชิดตีเมืองหงสาวดีไว้ ฝ่ายพระยาเกียรราชบุตรและราชมนูกับนายทัพนายกองทั้งปวงก็รักษาเมืองมั่นไว้เป็นสามารถ มังรายกะยอฉะวาจะเข้าหักเอาเมืองหงสาวดีมิได้ ก็ให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ จึงแต่งหนังสือยอกให้ม้าใช้ขึ้นไปถึงพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง ม้าใช้ก็รับถือหนังสือขึ้นไปยังกรุงอังวะ เอาหนังสือเข้าไปส่งให้เสนาบดีๆ ก็นำขึ้นกราบทูล

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องก็รับหนังสือยอกของราชบุตรมาทรงอ่านด้วยพระองค์เองเป็นใจความในหนังสือว่า ข้าพเจ้ามังรายกะยอฉะวาขอกราบทูลมายัง

สมเด็จพระราชบิดาได้ทราบ ด้วยข้าพเจ้ายกทัพลงมาครั้งนี้ได้เมืองตะเกิง เมืองพะสิมและหัวเมืองรายทางสิ้นแล้ว ข้าพเจ้าให้ทแกล้วทหารเข้าล้อมเมืองหงสาวดีไว้มั่นคงแล้ว ขัดนพระเจ้าราชาธิราชหนีลงไปอยู่เมืองเมาะตะมะ ถ้าเมืองหงสาวดีแตกแล้วเมื่อใด ข้าพเจ้าจะให้ทหารยกลงไปขัดพระยามอญขึ้นไปถวายให้จงได้ ถึงมาตรว่าพระยามอญจะโจนน้ำตายเสีย ข้าพเจ้าจะให้ทหารเอาแหทอดเอาศพขึ้นมา ถ้าพระยามอญเชือดพระศอเสีย หรือเสวยยาพิษตาย ข้าพเจ้าจะให้ก่อโกศใส่ศพขึ้นไปถวายพระราชบิดาให้จงได้ ขอให้แต่งเสบียงอาหารส่งลงมาเถิด

พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องได้แจ้งในหนังสือนั้นแล้ว จึงตรัสว่าราชบุตรเราทำสงครามรู้แต่จะได้ถ่ายเดียว ยังทะนงอยู่หารู้คิดระวังที่จะเสียไม่ แล้วสั่งให้จัดเสบียงอาหารบรรทุกเรือ แต่งกองทัพคุมลงมาอุดหนุนเพิ่มเติมเป็นอันมาก แล้วมีหนังสือกำชับลงมาด้วยฉบับหนึ่งใจความว่า ซึ่งลูกเราทำการนั้นก็ดีอยู่แล้ว แต่อย่าไว้ใจทแกล้วทหารพระยามอญ ๆ ย่อมมีความคิดเล่ห์กลอุบายแกล้วกล้าในการสงครามเป็นอันสามารถ ถ้าเห็นจะเอาชัยชนะได้ถ่ายเดียวก็ให้ทำไปเถิด แม้เห็นผิดเคืองขัดข้องประการใด ก็อย่าให้รี้พลทแกล้วทหารได้ความลำยาก ให้ผ่อนผันถอยทัพขึ้นมาเถิด นายทัพนายกองทั้งปวงก็คุมเสบียงรีบมาส่ง แล้วเอาหนังสือเข้ามาถวายมังรายกะยอฉะวา ๆ ได้แจ้งในหนังสือแล้วก็มิฟัง

ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะนั้น ก็ให้บำรุงช้างม้าผกรพลทแกล้วทหารทั้งปวง ทั้งสามสิบสองหัวเมืองฝ่ายใต้ไว้พร้อมแล้ว จึงแต่งคนให้ไปเร่งทัพอำมาตย์ทันมณีกรอด และเจ้าเมืองเสียง และหัวเมือง

ขึ้นทั้งปวง มาให้พร้อมกัน ณ เมืองเมาะตะมะ ครั้นถ้วนกำหนดสามเดือนพ้นพระเคราะห์แล้ว พระองค์จึงให้ทำพระราชพิธีสระเกาะนามเสียพระเคราะห์ แล้วมีพระราชกำหนดให้แก่เสนาบดี นายทัพนายกองทั้งปวงเปลี่ยนพระนามใหม่ว่า พระเจ้าสีหโสม ครั้นได้มหาพิชัยฤกษ์เป็นมงคลแล้วก็ให้ยกทัพยกทัพเรือขึ้นมาตั้ง ณ เมืองเสียง จึงตรัสปรึกษานายทัพนายกองทั้งปวงว่า เรายกทัพขึ้นมาครั้งนี้ พม่าล้อมเมืองหงสาวดีอยู่ ทำไฉนราชบุตรเราซึ่งอยู่ในเมืองระแวงความ จะได้กำหนดออกตีทัพพม่า กระหนาบเอาชัยชนะให้จงได้ นายทัพนายกองทั้งปวงซึ่งเฝ้าอยู่นั้นไม่มีผู้ใดสามารถจะเพ็ดทูลรับอาสาได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชถอนพระทัยแล้วตรัสว่า สมิงพ่อเพชรและสมิงนครอินทยังมีชีวิตอยู่ การแต่เพียงนี้เห็นจะมิพอยากใจเรานัก ครั้งนี้แขนเราขาดไปสองข้างคิดอะไรก็ขัดขวาง

ขณะนั้นอายมนทะยาซึ่งเฝ้าแอบอยู่สุดท้ายคน ชะเง้อหน้าขึ้นกราบถวายบังคมแล้วทูลว่า ถึงท่านทั้งสองหาไม่แล้ว ข้าพเจ้าผู้ชื่ออายมนทะยานี้ยังอยู่ จะขอรับอาสาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทำกลอุบาย เข้าไปเอากิจจาในกรุงหงสาวดีออกมาแก้ถวายให้จงได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นก็ดีพระทัย จึงตรัสถามว่า เมื่อพม่าล้อมเมืองอยู่แน่นหนาดังนี้ เธอผู้เดียวจะทำเป็นประการใดจึงจะเข้าไปได้ อายมนทะยาก็ทูลว่า อันจะไปโดยปกตินั้นมิได้ ขอพระองค์ให้เอาหวายตีหลังข้าพเจ้าให้แตกเป็นแผลแล้วจึงจะไปได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงสั่งให้เอาหวายผ่าซีกมาตีหลังอายมนทะยาเสียสิบที แล้วโปรดตั้งให้เป็นสมิงอายมนทะยา สั่งให้สมิงอายมนทะยาจัดทหารเอาไปด้วยตามชอบใจ สมิงอายมนทะยาก็ถวายบังคมลาออกมา เลือกจัด

ทหารที่แกล้วกล้าร่วมใจได้แปดคนถือดาบสำหรับมือ แล้วก็พากันไปยืนอยู่ที่ฝั่งน้ำตรงหน้าค่ายพม่า

ฝ่ายทหารพม่าแลเห็นจึงร้องถามว่า มอญเหล่านี้มาแต่ไหน จะพากันไปแห่งใด สมิงอายมนทะยาร้องบอกว่า เรานี้มาแต่กองทัพพระเจ้าราชาธิราช จะมาสวามิภักดิ์อยู่เย็นข้าพระราชบุตรพระเจ้ามนเทียรทอง ทหารพม่าได้ฟังดังนั้นก็ดีใจ หวังจะเข้าไปยอกนายได้ความชอบหน่อยหนึ่ง จึงเอาเนื้อความเข้าไปแจ้งแก่มังปายะสุกริ ๆ ก็ให้ทหารลงเรือข้ามไปรับสมิงอายมนทะยากับทหารแปดคนนั้นมา สมิงอายมนทะยากับทหารเข้ามาถึงค่ายมังปายะสุกริ ๆ ก็ซักถาม สมิงอายมนทะยาก็แจ้งความบอกแก่ทหารแต่หนหลัง มังปายะสุกริจึงพาสมิงอายมนทะยากับทหารแปดคน เข้าไปถวายมังรายกะยอฉะวา กราบทูลตามคำสมิงอายมนทะยาว่านั้น

มังรายกะยอฉะวาได้ทรงฟังยังสงสัยอยู่ จึงตรัสซักถามสมิงอายมนทะยาว่า มอญผู้นี้ชื่อไร เหตุผลเย็นประการใดจึงพากันหนีมา สมิงอายมนทะยาก็กราบทูลว่า ข้าพเจ้าชื่อสมิงอายมนทะยาเย็นทหารอันแกล้วกล้า สำหรับอยู่หน้าช้างพระที่นั่งพระเจ้าราชาธิราช แต่ข้าพเจ้าทำคึกมาด้วยพระเจ้าราชาธิราชมีความชอบมาหลายครั้งแล้ว พระเจ้าราชาธิราชก็มิได้ปูนบำเหน็จปลูกเลี้ยงข้าพเจ้าเหมือนทหารทั้งปวง เย็นเหตุด้วยอำมาตย์ที่นมณีกรอดมีความริษยาชิงชังข้าพเจ้าอยู่ แสร้งทูลยุยงให้พระองค์ทรงพระโกรธ ถึงจะทำความชอบสักเท่าใดก็กลับเย็นผิดไปเสียสิ้น ต้องรับพระราชอาญาโทษต่าง ข้าพเจ้าน้อยใจนัก ครั้นจะอยู่เย็นข้าสู้ไปก็เห็นหาประโยชน์มิได้ ข้าพเจ้าจึงพาเพื่อนทุกข์เพื่อนยากหนีมาหวังจะอยู่เย็นข้า

พระราชบุตรพระเจ้ามนเทียรทอง ทำราชการสนองพระเดชพระคุณไปกว่าจะสิ้นชีวิต แม้นพระองค์ทำสงครามมีชัยชนะแก่พระเจ้าราชาธิราชแล้วเมื่อใด ข้าพเจ้าผู้ชื่อสมิงอายมนทะยา ก็จะขอแก้แค้นอำมาตย์ทินมณีกรอดให้ได้

มังรายกะยอฉะวาได้ฟังยังแคลงพระทัยอยู่ ด้วยทรงเห็นว่า อำมาตย์ทินมณีกรอดเป็นผู้ใหญ่มีปัญญา รู้ขนบธรรมเนียมรักษาเสนาวุวัตรเป็นอันดี คงจะมาริษยาผู้น้อยซึ่งมีความชอบนั้นหาเป็นไม่ ชะรอยอ้ายมอญพวกนี้จะรับอาสามาเป็นไส้ศึกคอยสอดแนม เอาข่าวในกองทัพเรายอกส่งไปเป็นแท้ มิได้มาโดยสุจริต ทรงพระดำริแล้ว จึงตรัสแก่มังปายะสุกรว่า ซึ่งมอญเป็นพวกข้าศึกจะมาสวามิภักดิ์อยู่ด้วยนั้น เรายังสงสัยนักมิเชื่อใจเลย อันคำสมิงอายมนทะยาว่ากล่าวนี้เรายังหาเห็นจริงไม่ เพราะมอญมักทำกลอุบายมา เขาว่าข้าศึกมอญแล้วในท้องมีเครื่องคนละเจ็ดเล่ม คำอันนี้คงเหมือนจะจริง ซึ่งข้าศึกเข้ามาสวามิภักดิ์ท่ามกลางสงครามดังนี้ เรามิไว้ใจชุยเลยแล ไม่ มังปายะสุกรจึงทูลว่า ซึ่งพระองค์ตรัสว่ามอญโกงนั้นก็จริงอยู่ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าที่คดโกงก็มี ที่ซื่อตรงก็มี ซึ่งสมิงอายมนทะยาพาพวกเพื่อนมาสวามิภักดิ์ต่อพระองค์นี้ ข้าพเจ้าเห็นต้องราชทัณฑ์หลังแตกยอยซ้ำมาจะสวามิภักดิ์โดยสุจริตกระมัง

มังรายกะยอฉะวาได้ฟังก็ทรงพระสรวล ตรัสว่าท่านเป็นผู้ใหญ่ เล่ห์กลความคิดเพียงนี้ตรองไม่ถึงเลยหรือ ครั้งพระเจ้าพุกามทรงปลูกเลี้ยงสมิงอชมะมอญ ๆ คิดกบฏต่อพระเจ้าพุกาม ๆ แต่งให้เจตะสุกรีพระราชบุตรเขยยกกองทัพลงไปขับสมิงอชมะมอญ ๆ รู้ก็คิดกลอุบายตีมะตะหยอกพ่อตาแตกเป็นแผล แล้วให้ยอกไปหากองทัพ มะตะหยอกก็แสร้งทำสวามิภักดิ์ต่อเจตะสุกรี ๆ

มิได้สงสัย จนเจตะสุกรีต้องยาพิษตายเพราะเสียรู้มอญ ความข้อนี้มีในจดหมายเหตุราชพงศาวดารเมืองเรา ท่านไม่รู้ไม่ได้ฟังหรือ อันว่าอนุเกวัฏรับอาสาพระมโหสถก็ดีหลังแตกเป็นแผล ไปเป็นไส้ศึกล่อลวงพระเจ้าจุลนีพรหมทัต ให้ล่าทัพแตกหนีไปจากเมืองมิถิลา เสียข้าวของเครื่องศาตราวุธเป็นอันมากมีในเรื่องมโหสถชาดกนั้น ท่านไม่ได้ฟังธรรมเทศนาหรือประการใด ซึ่งสมิงอายมนทะยาจะมาสวามิภักดิ์เราครั้งนี้ เห็นจะเป็นดังอนุเกวัฏและสมิงอชมะมอญ ครั้นเราจะให้ฆ่าเสียก็ผิดอย่างธรรมเนียม จะขับไล่ไปเสีย มอญจะว่ากลัวความคิด จำจะให้เอาตัวไว้ ถ้าสิ้นรู้ว่าเป็นไส้ศึกมาจริงแล้ว เราจะให้ตัดศีรษะมอญทั้งเก้าคนนี้ ทำเครื่องราชบรรณาการไปเยาะเย้ยพระยามอญจึงได้ จึงสั่งนายทัพนายกองทั้งปวงให้คุมสมิงอายมนทะยากับพวกแปดคนไปจำไว้ให้มั่นคงอย่าให้หนีไปได้ แม้นมอญเก้าคนนี้หนีไปได้แล้ว จะเอาโทษผู้คุมถึงสิ้นชีวิต นายทัพนายกองรับสั่งแล้ว ก็คุมสมิงอายมนทะยากับทหารแปดคนไปส่งให้ทหารจำไว้ สั่งกำชับให้คอยระวังดูแลกวดขันนัก สมิงอายมนทะยาก็มิได้ย่อท้อกลัวตายใจกล้าหาญอยู่เสมอ ครั้นนานมาวันหนึ่ง สมิงอายมนทะยาแสร้งทำมายาร้องไห้พูดแก่ผู้คุมว่า ตัวเราเป็นข้าทหารพระเจ้าราชาธิราช สู้เอาชีวิตเป็นแดนทำการสงครามมาเป็นช้านาน พระเจ้าราชาธิราชก็หาทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงไม่ เรามีความระกำใจเป็นนิจจึงอยู่ด้วยมิได้แล้ว ยังคิดหนีร้อนมาพึ่งเย็น คิดว่าจะทำการสนองพระเดชพระคุณราชบุตร พระเจ้ามนเทียรทอง โดยสัตย์สุจริต กว่าจะสิ้นชีวิต ก็ไม่สมปรารถนา กลับมาเป็นโทษเสียอีกเล่า อุปมาเหมือนหนีศึกมา

พยเสือ ช้นต้นไม้ปะอสรพิษ มิรู้ที่จะคิดเลย ถึงมาตรว่าพระราชบุตรมิพระทัยรังเกียจอยู่ เพราะยังมิได้ทรงเห็นความจริงของเรา ให้จำแต่ตัวเราไว้ผู้เดียวก็ตามเถิด ขอให้ปล่อยแต่พวกเราแปดคนนี้ ออกไปทำการรบพุ่งด้วยนายทัพนายกองสักครั้งเดียว ก็คงจะเห็นความจริงของเรา ซึ่งตัวเราจะตายนั้นไม่เสียดายชีวิตตามแต่เวรหนหลังเถิด พม่าผู้คุมได้ฟังก็จำคำสมิงอายมนทะยาไปแจ้งแก่เสนาบดี ๆ ก็นำคดีเข้ากราบทูลมังรายกะยอฉะวาตามถ้อยคำสมิงอายมนทะยาว่าทุกประการ

มังรายกะยอฉะวาได้ทรงฟังดังนั้น ก็บรรเทาความสงสัยลงจึงตรัสว่า ถ้ากระนั้นเราจะให้ลองดู ถ้ามอญมาโดยสุจริตจริงแล้วเราจะเลี้ยง แม้นมิสุจริตจะให้ฆ่าเสีย จึงสั่งให้ถอดมอญแปดคนออกจากจำ แต่สมิงอายมนทะยาผู้เดียวนั้นให้จำไว้ก่อน แล้วตรัสสั่งนายทัพนายกองทั้งปวงว่า ถึงเวลาออกรบกับมอญก็ให้คุมตัวมอญแปดคนนี้ออกไปด้วย คอยระวังดูแยบคายมัน

ฝ่ายสมิงอายมนทะยาได้แจ้งว่า มังรายกะยอฉะวาตรัสสั่งจะให้ถอดพวกแปดคนออกจากจำก็ดีใจนัก ด้วยสมความคิดอยู่แล้ว จึงสั่งกำชับพวกทั้งแปดคนว่า ถ้าออกไปรบให้ทำองอาจแกล้วกล้าเข้าตัดศีรษะมอญซึ่งต้องอาวุธบาดเจ็บลำบากเห็นว่าไม่รอดแล้วนั้น ให้ตัดเอามาคนละศีรษะทุกวัน มอญแปดคนก็รับคำสมิงอายมนทะยา ครั้นถึงเวลาพม่าออกรบกับมอญ นายทัพนายกองจึงให้ไปถอดเอามอญแปดคนนั้นมา ให้แต่งตัวนุ่งห่มอย่างทหารพม่าแล้วก็ยกออกไปรบกัน มอญแปดคนนั้นก็คอยตัดศีรษะมอญซึ่งออกมารบถูกอาวุธเจ็บลำบากอยู่นั้นได้คนละศีรษะ เอามาถวายมังราย-

กะยอฉะวาทุกวัน ตามคำสมิงอายมนทะยาสั่งนั้นมิได้ขาด มังรายกะยอฉะวาเห็นดังนั้นก็คลายสงสัยลง จึงตรัสปรึกษาเสนายกินายทัพนายกองทั้งปวงว่า สมิงอายมนทะยาพาเพื่อนกันหนีมาหาเรานี้ เห็นจะมีความแค้นในพระเจ้าราชาธิราชเป็นมั่นคง ถ้าแกล้งมาเป็นกลอุบายแล้ว ไหนจะสามารถคิดเอาศีรษะเพื่อนกันดังนี้ได้ก็เห็นผิดไป เสนายกินายทัพนายกองก็เห็นด้วย มังรายกะยอฉะวาจึงสั่งให้ถอดสมิงอายมนทะยาออก ให้เข้าทำการด้วยนายทัพนายกอง

ครั้นเวลาเช้าขึ้นมอญแต่งทัพออกมารบ สมิงอายมนทะยาก็แต่งตัวเป็นพม่าออกไปรบด้วยนายทัพนายกองมอญ เมื่อจะเข้ารบนั้นสมิงอายมนทะยาถือดาบสองมือพาทหารแปดคนวิ่งขึ้นหน้าพม่าทั้งปวง ครั้นใกล้กองทัพมอญเข้าก็เปลื้องผ้าโพกศีรษะซึ่งทำเป็นเพศพม่านั้นออกทิ้งเสีย แล้วร้องบอกพวกมอญว่า เราชื่อสมิงอายมนทะยา เป็นทหารพระเจ้าราชาธิราช ๆ ตรัสใช้ให้นำราชกิจมาแจ้งแก่พระราชบุตร แล้วก็พาพวกแปดคนวิ่งหนีพม่าเข้าไปในกองทัพเมืองหงสาวดี

ฝ่ายนายทัพนายกองมอญทั้งปวงเห็นสมิงอายมนทะยาวิ่งหนีเข้ามาดังนั้น ก็คิดว่าไม่ได้อยู่รบพุ่งด้วยพม่า ก็กลับทัพเข้ายังกรุงหงสาวดี จึงพาสมิงอายมนทะยาเข้าไปเฝ้าพระยาเกียรราชบุตร ๆ ทอดพระเนตรเห็นสมิงอายมนทะยาก็ทรงพระโกรธนัก ตรัสถามว่าท่านทำเป็นประการใดจึงหนีเข้ามาได้ สมิงอายมนทะยาก็กราบทูลแจ้งโดยกลอุบายทุกประการ แล้วทูลว่าสมเด็จพระราชบิดาของพระองค์ ซึ่งเสด็จไปอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะนั้น พันกำหนดสามเดือนสิ้น

พระเคราะห์แล้ว ขัดนั้นพระองค์ยกพลทแกล้วทหารกองทัพหลวงขึ้นมาตั้งอยู่ ณ เมืองเสี่ยง ครั้นจะยกพลทหารเข้าตีกองทัพพม่านั้น เกลือกพระองค์มิทันแข็ง จึงใช้ให้ข้าพเจ้านำพระราชกำหนดเข้ามาว่า ถึง ณ วันศุกร์ขึ้นสามค่ำเวลาเช้านั้น กองทัพหลวงจะยกเข้าตีทัพพม่าซึ่งตั้งประชิดอยู่ ณ ทิศตะวันตกนั้น ให้พระองค์แต่งทแกล้วทหารออกตีกระหนาบให้พร้อมกัน

พระยาเกียรไกรแข็งดังนั้นมีพระทัยยินดีนัก ดุจดังได้ชัยชนะแล้วก็เหมือนกัน จึงตรัสสรรเสริญสมิงอายมนทะยาว่ามีเสียทีเป็นทหารน้ำใจองอาจแกล้วกล้าหาผู้ใดเสมอยากนัก แล้วพระองค์ก็พาสมิงอายมนทะยาเสด็จขึ้นไปบนหน้าที่ให้แลดูพม่าจะทำเป็นประการใด ฝ่ายนายทัพนายกองพม่า ครั้นเห็นสมิงอายมนทะยากับพวกแปดคนวิ่งหนีไปดังนั้น และกองทัพมอญพากันกลับเข้าเมืองหงสาวดี

ฝ่ายนายทัพนายกองพม่าก็กลับเข้าค่าย แล้วไปทูลมังรายกะยอฉะวาว่า สมิงอายมนทะยาพาพวกกันออกไปรบวันนี้ พากันวิ่งหนีเข้าเมืองหงสาวดีสิ้นแล้ว มังรายกะยอฉะวาได้แข็งดังนั้นก็ทรงพระโกรธแค้นพระทัยนัก จึงตรัสว่าเรามิรู้เท่ามอญ แต่เดิมก็ได้ว่าแล้วว่า มันจะมาเป็นไส้ศึก เรามิวางใจจึงให้จำไว้ ขัดนี้มันก็แต่งกลล่อลวงให้เราเชื่อหนีไปแล้ว ช่างมันก่อนเถิดคงจะจับตัวได้ ครั้งนี้เราก็ให้ล้อมเมืองมั่นคงเป็นสามารถอยู่ ถึงมาตรว่าสมิงอายมนทะยาหนีเข้าไปอยู่ในเมืองนั้น ใช่ว่ามันจะแทรกแผ่นดินไปพ้นก็หามิได้ เหมือนหนึ่งลูกไก่อยู่ในเงื้อมมือเรา ถ้าจะบินเข้าเมื่อใดก็จะตายเมื่อนั้น แม้นเราให้จับตัวสมิงอายมนทะยาได้แล้ว จึงให้ฆ่าฟัน

เชือดเอาหัวใจออกมาสับเสียให้ละเอียดของไว้ ครั้นแล้วก็ให้ทหารพม่าเข้ามาร้องด่าว่า อ้ายสมิงอายมนทะยาโกหก มึงหนีเข้าไปอยู่ในเมืองนั้น ก็ให้มึงอยู่ดีเถิดไม่ช้าไม่นานก็จะได้เห็นกัน

สมิงอายมนทะยาได้ฟังดังนั้นก็ร้องตอบออกไปว่า อ้ายพม่าหน้าโง่ไม่มีความอาย แต่กูเย็นทหารยังลวงมึงได้ มึงยังสำคัญว่าจะได้เมืองหงสาวดีอีกเล่า ซึ่งกูเข้ามาในเมืองครั้งนี้ ใช่กูจะอยู่ทีเดียวก็หาไม่ เวลาพรุ่งนี้เช้ากูจะกลับออกไปเผ้าเจ้ากู มึงชวนกันคอยดูเถิด นายทัพนายกองพม่าได้ฟังดังนั้นก็เอาเนื้อความไปกราบทูลมังรายกะยอฉะวาตามคำสมิงอาย - มนทะยาทุกประการ

มังรายกะยอฉะวาได้ฟังดังนั้นก็แจ้งว่า พระเจ้าราชาธิราชยกกองทัพมาตั้งอยู่ ณ เมืองเสี่ยง ก็ยิ่งทรงพระโกรธสมิงอายมนทะยานัก ว่าทำอุบายล่อลวงหนีไปได้ แล้วยังกลับมาท้าทายอีกเล่า จึงตรัสกำชับนายทัพนายกองทแกล้วทหารทั้งปวง ให้ล้อมเมืองหงสาวดีไว้เป็นกวดขันยิ่งกว่าเก่า แล้วให้กำหนดประกาศไว้ว่า โดยตำแต่วิพ้าร์และไก่อย่าให้หนีออกไปได้ แม้นนกบินออกมาจากกำแพงเมืองแล้ว ก็ให้เอาเกาทัณฑ์ยิงเสียจงสิ้น เราจะคอยดูสมิงอายมนทะยาว่ามันจะแทรกแผ่นดินไป หรือจะเหาะไปทางอากาศ หรือจะจำแลงกายหายตัวได้ ถ้ามันมีวิชาความรู้ถึงดังนี้ไปได้แล้ว เราจึงจะกลัวมัน แต่ให้คอยระวังจงหนัก ถ้าข้าศึกตีหักออกมาได้ด้านใคร จะเอาโทษนายทัพนายกองหน้าด้านนั้นครอกเพลิงเสียให้สิ้น นายทัพนายกองก็ตรวจตรากันเป็นสามารถ ทั้งกลางวันกลางคืนตามรับสั่งมังรายกะยอฉะวา

ครั้นเวลารุ่งเช้าสมิงอายมนทะยาก็เข้าไปกราบทูลสาพระยาเกียรราชยุทธว่า ข้าพเจ้าจะถวายบังคมลาพระองค์ นำกิจราชการกลับไปแจ้งแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันนี้ พระยาเกียรจึงตรัสถามว่าท่านจะคิดอ่านทำประการใดจึงจะออกไปได้ สมิงอายมนทะยาก็ทูลว่าข้าพเจ้าคิดกลอุบายจะทำตายลอยน้ำออกไป ขอให้เอาหยวกมาทำแพเข้าให้มั่นคง เอาข้าพเจ้าใส่เผือกเข้าแล้วให้ผู้หญิงโกนศีรษะเสียเดินร้องไห้ตามออกไปด้วย แล้วให้เอาเผือกใส่ลงในแพลอยน้ำไป พม่าทั้งปวงเห็นก็จะสำคัญว่าศพไม่สงสัย ถ้าศพลอยลงไปพ้นค่ายพม่าแล้วข้าพเจ้าจะขึ้นเดินบกไป

พระยาเกียรราชยุทธได้ฟังดังนั้นก็พระทัยนัก จึงตรัสสรรเสริญว่าท่านมีปัญญาเฉลียวแหลม ทั้งน้ำใจกล้องอาจแกล้วกล้าสมควรจะเป็นทหารนับว่าชายผู้หนึ่ง จึงสั่งให้ตัดต้นกล้วยมาทำแพและเอาไม้มาทำเผือก แล้วให้เอาเสื่อปู ผ้าขาวลาดลง ให้เอาปลาเน่ามาใส่เบื้องซ้ายเบื้องขวาที่ตัวสมิงอายมน - ทะยาจะนอนนั้น แล้วให้สมิงอายมนทะยาถือดาบแอบข้างไว้ ทำนอนลงเห็นแนบเนียนดีมิได้ขัดขวาง พระยาเกียรจึงให้เอาเผือกคลุมลงไว้เอาน้ำผึ้งทาเผือกให้แมลงวันตอม แหวะเป็นช่องตาไว้หน่อยหนึ่งพอเห็น ครั้นทำการเสร็จแล้ว จึงให้เปิดประตูเมืองหามศพสมิงอายมนทะยาออกไป ให้ผู้หญิงคนหนึ่งโกนศีรษะแล้วเดินร้องไห้ตามออกไปด้วย

ครั้นมาถึงแม่น้ำตรงหน้าค่ายพม่า หญิงนั้นก็แสร้งทำมารยาร้องไห้กลิ้งเกลือกไปมา ว่าท่านผู้มีพระคุณเป็นเพื่อนยาก ตั้งใจจะพาบุตรภรรยาหนีก็ให้พ้นความตาย ยังมิทันจะไปพ้นภัยท่านมาออกไข้ทรพิษตายลงหน้าค่ำ

จะฝังศพพ่อไว้ก็มิได้ ต้องเอาผีพ่อมาลอยน้ำเสียฉะนี้เมียเสียใจนัก ถึงว่าจะหาบุญไม่ก็ให้ตายเย็นประดิเดิด จะได้เผาผีแทนพระคุณตามประเพณี โอ้พ่อเพื่อนยากเมียไม่ขออยู่แล้ว พ่อจงกลับมาเด็ดเอาดวงใจเมียไปด้วยเถิด จะได้ไปพบกันในเมืองผี หญิงนั้นแสร้งทำร้องไห้รำพันไปต่าง ๆ จึงเอาศพลอยไปตามกระแสน้ำ แล้วก็พากันกลับเข้ามาเมือง

ฝ่ายกองทัพเรือพม่า แลเห็นแพหยวกเหมือนกลิ่นปลาเน่าก็สำคัญว่าศพจริง ๆ ต่างคนต่างกลัวไข้ทรพิษ ก็เอาถ่อค้ำแพเสียมิให้ปะเรือเข้าได้ สมิงอายมนทะยาลอยไปพอลับคุ้งเห็นพ้นกองทัพพม่าแล้ว ก็เอาดายตัดเผือกออกจากแพเข้าถึงริมตลิ่ง แล้วขึ้นบกเดินเร่งรีบไปถึงกองทัพพระเจ้าราชาธิราชซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองเสียง ก็เข้าไปเฝ้าถวายบังคม แล้วทูลซึ่งได้ทำเล่ห์กลอุบาย และแจ้งกำหนดแก่พระราชยุทธนั้นทุกประการ

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นก็พระทัยนัก จึงตรัสสรรเสริญสมิงอายมนทะยาว่า มีปัญญาหลักแหลมยิ่งนักหาผู้ใดจะเสมอมิได้ จึงพระราชทานยศให้เป็นอันมาก ครั้นเวลารุ่งเช้ามังรายกะยอฉะวาจึงให้นายทัพนายกองคุมทหารเข้ามาร้องท้าที่ประตูเมืองว่าอ้ายมอญโกหก มิงว่าสมิงอายมนทะยาจะนำข่าวราชการออกไปทูลพระเจ้าราชาธิราชแต่วันวานนี้แล้ว เป็นไรยังไม่เห็นโผล่หัวออกไปเล่า หรือมันกลัวหัวจะขาดจึงมิยาออกมา

ฝ่ายนายทัพนายกองมอญ ซึ่งอยู่บนหน้าที่กำแพงเมืองได้ยินดังนั้นก็หัวเราะเยาะ แล้วให้ทหารร้องยอกไปว่า อ้ายพม่าโง่ตายอดมิงไม่เห็นหรือ

สมิงอายมนทะยาออกไปแต่วานนี้แล้วมึงยังว่าไม่ออกไปอีกเล่า ทหารพม่าจึงร้องตอบเข้ามาว่า อ้ายมอญโกหกมึงจะมาลวงใคร เยื่นไรกูไม่เห็นมันแยกหัวออกมาเล่า ซึ่งเจ้ากูให้ลัยมเมืองไว้นี้เยื่นสามารถมั่นคง อย่าว่าแต่สมิงอายมนทะยาจะออกมาเลย ถึงมาตรว่านกยินออกมาก็มิอาจจะพ้นมือไปได้ ซึ่งว่าสมิงอายมนทะยาออกไปแต่วันวานนี้แล้วนั้น มันเหาะไปหรือ ๆ ว่าดำดินออกไปก็จงยอกออกมาให้แจ้ง ทหารมอญจึงร้องบอกออกไปว่า ซึ่งสมิงอายมนทะยาออกไปได้นั้น พวกเจ้งสำคัญว่าเหาะไปได้โดยทางอากาศก็ตาม หรือจะว่าดำดินออกไปก็ตามเถิด ยังมีพระเจ้าอยู่หัวของเรายกทแกล้วทหารมาตั้งอยู่ ณ เมืองเสียงแล้ว ถ้าพวกเจ้งมีเชื่อก็พากันไปดูตัวสมิงอายมนทะยายังกองทัพพระเจ้าอยู่หัวของเราให้เห็นเท็จแลจริง นายทัพนายกองพม่าก็กลับมาทูลแก่มังรายกะยอฉะวาตามคำมอญบอกนั้นทุกประการ

มังรายกะยอฉะวาได้ทรงฟังดังนั้น ก็มีความสงสัยยิ่งนักตรัสว่าอ้ายคนนี้มันมีฤทธิอย่างไรหนอ เราอยากจะใคร่รู้สักหน่อย จึงให้จัดผ้าภาสาสามพับ เมี่ยงสิบกระหมวด ให้มังสะเรจองคุมสิ่งของทั้งนี้ไปสิบกองทัพแล้วสั่งว่า ถ้าพระเจ้าราชาธิราชมาตั้งอยู่ ณ เมืองเสียงจริงแล้ว ให้นำสิ่งของทั้งนี้เข้าไปถวาย ขอดูตัวสมิงอายมนทะยาด้วยให้จงได้ แล้วให้จัดเครื่องม้าทองคำสำรับหนึ่งให้ไปด้วย ตรัสสั่งว่า ถ้าเห็นตัวสมิงอายมนทะยาจริงแล้วจงเอาเครื่องม้านี้ให้สมิงอายมนทะยาด้วยเถิด มังสะเรจองก็ถวายบังคมลา คุมสิ่งของไปยังกองทัพพระเจ้าราชาธิราช ณ เมืองเสียง ทหารในกองทัพเห็นก็ไปแจ้งความแก่เสนาบดี ๆ จึงเข้ากราบทูล สมเด็จพระเจ้า

ราชาธิราชตรัสสั่งให้รับเข้ามา มังสะเรจองจึงนำสิ่งของทั้งนั้นเข้ามาถวายพระเจ้าราชาธิราช

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็ตรัสถามว่า มังรายกะยอฉะวาหลานเราให้เอาสิ่งของทั้งนั้นมาให้แก่เรานั้น หลานเราประสงค์สิ่งใด มังสะเรจองจึงกราบทูลว่า ซึ่งมังรายกะยอฉะวาให้ข้าพเจ้ามาเฝ้าพระองค์นั้น ด้วยสมิงอายมนทะยาซึ่งพระองค์ตรัสใช้ให้เข้าไปสืบราชการ ณ เมืองหงสาวดีนั้น และเข้าอยู่ในที่ลับมั่นคงเป็นสามารถ ยังคนชาวเมืองหงสาวดีออกว่า สมิงอายมนทะยานำข้อราชการมาแจ้งแก่พระองค์แต่วันวานนี้แล้ว มังรายกะยอฉะวามิเชื่อ สงสัยพระทัยอยู่ว่ามาทางไหน เหาะมาหรือคำดินมาได้ประการใดอยากจะทราย จึงตรัสใช้ให้ข้าพเจ้ามาเฝ้าพระองค์ จะขอดูตัวสมิงอายมนทะยาให้เห็นเท็จและจริง

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้แจ้งดังนั้น ก็ทรงพระสรวลตรัสว่า ซึ่งชาวเมืองหงสาวดีออกนั้นจริงอยู่ จึงตรัสเรียกสมิงอายมนทะยาออกมาให้มังสะเรจองดูตัวที่หน้าพระที่นั่ง ครั้นมังสะเรจองเห็นสมิงอายมนทะยาประจักษ์แก่ตาดังนั้นแล้ว ก็เอาเครื่องม้าทองคำสำรับหนึ่งให้แก่สมิงอายมนทะยาต่อหน้าพระที่นั่ง ยอกว่าสิ่งของทั้งนั้นพระราชบุตรพระเจ้ามนเทียรทองให้เรานำมาพระราชทานแก่ท่าน แล้วมังสะเรจองก็ถวายบังคมลาพระเจ้าราชาธิราช กลับมาทูลแก่มังรายกะยอฉะวาตามซึ่งได้เห็นตัวสมิงอายมนทะยาและให้สิ่งของทุกประการ มอญจะล่อลวงพม่านั้นหามิได้เป็นความจริง

มังรายกะยอฉะวาได้แจ้งดังนั้น ก็ตรัสสรรเสริญสมิงอายมนทะยาว่าสมิงอายมนทะยานี้มั่นคงจริงชะรอยมิใช่มนุษย์ มีปัญญาดังเทพยดาอัน

สามารถหาผู้เสมอมิได้ มิเสียทีเป็นทหารยิ่ง แล้วตรัสแก่นายทัพนายกอง ทั้งปวงว่า ทแกล้วทหารมอญมีสติปัญญาและฝีมือมาก อนึ่งทัพพระเจ้าราชาธิราชก็จะยกมาช่วยพระราชบุตร เป็นทัพกระหนาบอยู่นานไม่ได้ เราจะเร่งหักเอาเมืองเสีย จึงตรัสสั่งนายทัพนายกอง ให้ยกทหารเข้าระดมปีนกำแพงหักเอาเมืองหงสาวดีให้จงได้ นายทัพนายกองพม่าทั้งปวงรับสั่งแล้วก็คุมทหารเข้ามาจะหักเอาเมือง ให้ทหารเอาบันไดหกขั้นพาดกำแพง ทงสายโซ่ขึ้นไปพันใบเสมา ขึ้นชิงกำแพงเมือง ทหารเจ้าหน้าที่ในเมืองก็พุ่งแหลนหลาวศาตรา ขว้างรวดทรายยิงเกาทัณฑ์กราดออกมาดังห่าฝน ถูกทหารพม่าล้มตายเป็นอันมาก พม่าจะหักเอาเมืองได้ก็ถอยออกไป พม่ากับมอญรบพุ่งกันมาหลายครั้ง พลทหารตายลงเป็นอันมากด้วยกันทั้งสองฝ่าย พม่าจะหักเอาเมืองมิได้ก็รอกันอยู่

ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชก็ยกกองทัพหลวงออกจากเมืองเสียง มาตั้งอยู่ใกล้เมืองหงสาวดีทางประมาณสิบห้าเส้น ขณะนั้นโหรรามัญสามคนคำนวณฤกษ์แล้วถวายพระเจ้าราชาธิราชว่า ถึงวันศุกร์ขึ้นสามค่ำ พระองค์จะได้ศีรษะนายทัพพม่าผู้ใหญ่คนหนึ่งเป็นมั่นคง ต่อถึงวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำนั้น พระองค์จะมีศักดานุภาพเป็นอันมาก ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาพระชันษาขาด ถ้าแม้นจะออกชนช้างด้วยพระองค์ ๆ ก็จะได้ชัยชนะจับตัวได้ในวันนั้นเป็นมั่นคง

โหรผู้หนึ่งคำนวณฤกษ์ถวายว่า จะได้ตัวใกล้หนองน้ำ โหรผู้หนึ่งคำนวณฤกษ์ถวายว่า จะได้ตัวที่ต้นไม้ใหญ่ โหรผู้หนึ่งคำนวณฤกษ์ถวายอีกเล่าว่าจะได้ตัวที่ภูเขา สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจึงตรัสว่า โหรถวายฤกษ์

ทั้งนกคอยอยู่แล้ว ซึ่งมังรายกะยอฉะวาชันยาขาดนั้น ด้วยโหราไสยศาสตร์ช้างพม่าก็มีอยู่เหมือนกัน เขาก็ระทูลทัดทานขัดขวางไว้ยังมิได้ออกมารบก่อน ทำไฉนจึงจะได้ตัวเล่า

อำมาตย์ทินมณีกรอดจึงกราบทูลว่า อันน้ำพระทัยมังรายกะยอฉะวานั้น ครุไกผู้อื่นอาจพึงลอกเลียนหนามทอง แล้วเคยมีชัยชนะแก่ไก่ทั้งปวง ถึงจะมีผู้ขัดขวางไว้ก็ดี ถ้าได้ยินเสียงไก่ขันแล้วเมื่อใดก็มาจำนงอยู่ได้ คงจะวิ่งออกมาชนกันเมื่อนั้น ถ้าถึงวันสัญญามังรายกะยอฉะวามิได้ออกมาชนช้างด้วยพระองค์แล้ว ข้าพเจ้าจะแต่งทหารออกไปเยาะเย้ยให้ออกมาชนช้างด้วยพระองค์จึงได้

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็ดีพระทัยนัก จึงให้เตรียมกองทัพ ซึ่งจะเข้าหักค่ายพม่าที่ล้อมเมืองหงสาวดีด้านตะวันตกนั้นให้พร้อมมูลไว้ ครั้นถึงวันศุกร์ขึ้นสามค่ำเวลาอยู่โยงก็ให้ขยับพลทหารทั้งปวงเข้าหักค่ายพม่า มังมหาลักยาต่อสู้ป้องกันสามารถ พม่าและมอญฆ่าฟันกันล้มตายครั้งนั้นเป็นอันมาก

ฝ่ายพระยาเกียรติซึ่งอยู่ในเมืองหงสาวดีนั้นก็ยกทหารที่หักออกมาตามสัญญา พม่าเห็นศึกกระหนาบอยู่ด้านทานมิได้ก็แตกเสียค่ายแก่มอญ มังมหาลักยานายทัพนั้นต้องอาวุธตายในที่รบ ทหารมอญก็เข้าตัดเอาศีรษะได้ พลทหารพม่าทั้งปวงก็แตกไปค่ายสิ้น พระยาเกียรและนายทัพนายกองก็พากันมาเฝ้าพระเจ้าราชาธิราช เอาศีรษะมังมหาลักยาเข้าถวาย แล้วทูลกิจานุกิจทุกประการ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้แจ้งแล้วก็ดีพระทัยนัก จึงตรัสสั่งให้นายทัพนายกองยกข้ามฟากไปตั้งมั่นอยู่ แล้วพระองค์ก็ให้ยกทัพยก

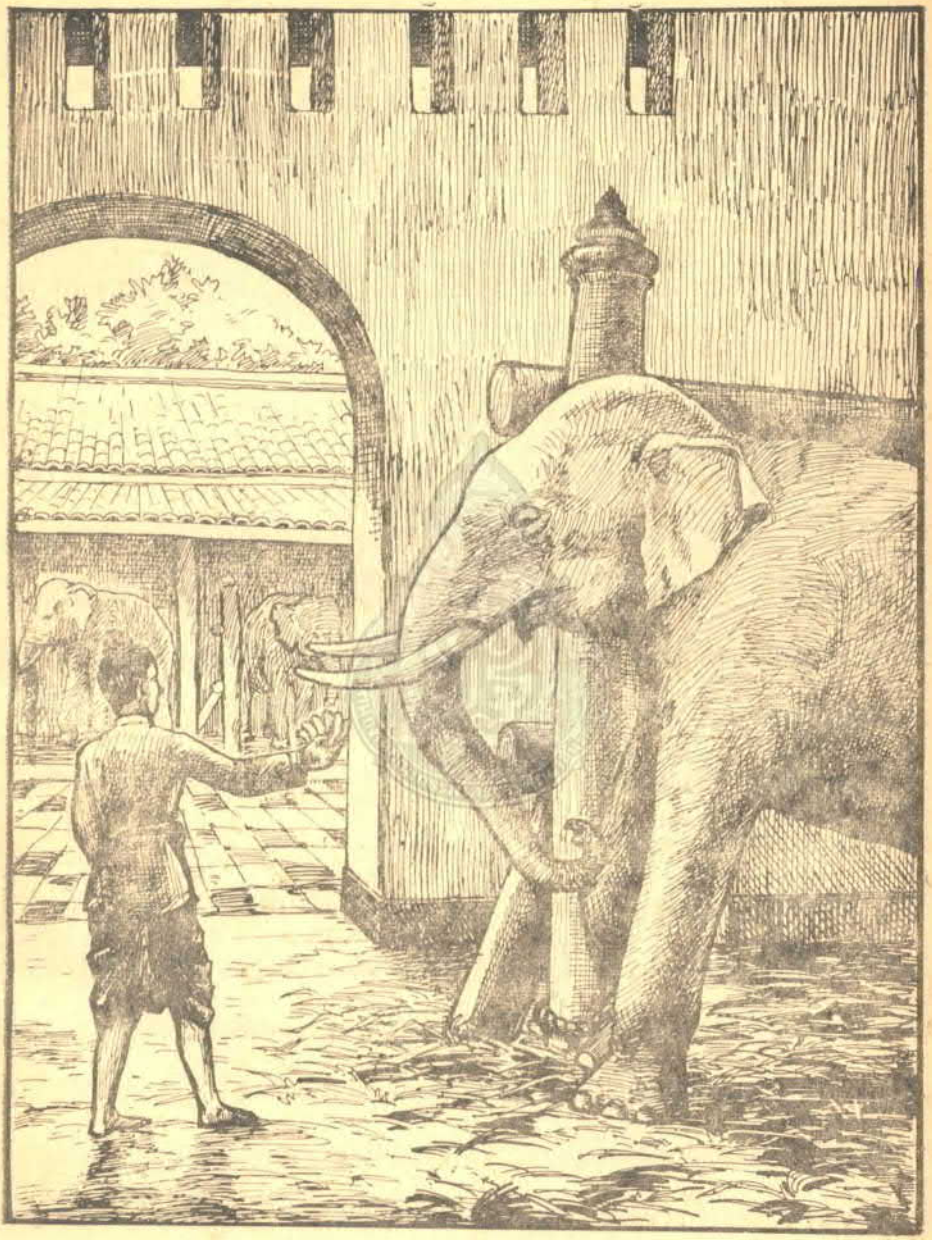
ทัพเรือมาตั้งมั่นอยู่รมแม่น้ำเมืองหงสาวดี จึงให้แต่งหนังสือนครยไปถึงมังรายกะยอฉะวาฉบับหนึ่ง ให้ขัดผ้าแดงโมรีสิยพัย น้ำตอกไม้เทศสิยเต้า ให้สมิงอุยากองคุมสิ่งของเครื่องราชบรรณาการและหนังสือไปแจ้งแก่มังรายกะยอฉะวา สมิงอุยากองก็ถวายยังคมลาถือหนังสือนครยคุมสิ่งของไป

ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาได้แจ้งว่า พม่าซึ่งล้อมเมืองหงสาวดีนั้น กองทัพมอญเข้าตีแตกแล้ว เสียมังมหาลักยาด้วย ก็ทรงพระโกรธ จึงสั่งให้เอานายทัพนายกองไปฆ่าเสีย ขณะนั้นพอสมิงอุยากองนำเครื่องราชบรรณาการและหนังสือของพระเจ้าราชาธิราชไปถึง เสนายตีเข้ากราบทูล มังรายกะยอฉะวาจึงสั่งให้รับเข้าไป เสนายตีก็นำเข้าเฝ้า สมิงอุยากองก็เข้าไปถวายยังคมถวายหนังสือนครย และเครื่องราชบรรณาการแก่มังรายกะยอฉะวา ๆ จึงสั่งให้อ่าน ในหนังสือนั้นเขียนใจความว่า พระยาหลานเรายกทัพมารออยู่ครั้งนี้เรามีความยินดีนัก เราคิดจะทำยุทธนาการด้วยหลานให้สิ้นผืมือ แต่เขียนว่าสันตฤดูอยู่จะคูพลช้างพลม้าทแกล้วทหารทั้งปวงไม่ถนัด เราจึงยกพลทแกล้วทหารลงไปอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะ ยังถึงก็เข้าเหมันตฤดูแล้วเราจึงยกทแกล้วทหารขึ้นมาหวังจะใคร่ทำสัประยุทธ์สงครามด้วยหลานเรา ให้เขื่นเกียรติยศไว้จนตลอดกัลปาวสาน แม้นหลานเราเป็นราชยุตรกษัตริย์อันประเสริฐจริงแล้ว ก็ให้ยกมาทำยุทธนาการด้วยเราเถิด ถึง ณ วันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำให้ออกมาทำสงครามชนช้างให้สิ้นผืมือจนถึงแพ้และชนะ

มังรายกะยอฉะวาได้แจ้งดังนั้นก็ทรงพระโกรธนัก จึงสั่งให้แต่งหนังสือตอบฉบับหนึ่ง แล้วให้ขัดเครื่องราชบรรณาการสนองโดยสมควรมอบให้สมิงอุยากองนำกลับมาถวายพระเจ้าราชาธิราช สมิงอุยากองก็ถวาย

ยังคมลา นำหนังสือตอบและเครื่องราชบรรณาการกลับมาถวายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ๆ จึงทรัสให้อ่าน ในหนังสือตอบนั้นใจความว่า ซึ่งข้าพเจ้ายกลงมาค้างปีรออยู่นี้นั้นหมายใจจะทำยุทธนาการสงครามให้สิ้นผมอนถึงชนช้างกันกับพระเจ้าลุงให้เห็นแพ้และชนะจงได้ ซึ่งพระเจ้าลุงให้มาหนังสือมาทั้งนี้ก็สมความปรารถนาที่ข้าพเจ้าคิดไว้แล้ว ขอให้พระเจ้าลุงเร่งแต่งพระองค์ไว้ท่าเถิด ก็จะได้เห็นผมอกัน

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้แจ้งแล้วก็ดีพระทัยนัก จึงทรัสปรึกษาเสนาบดีนายทัพนายกองทั้งปวงว่า ซึ่งเราจะออกชนช้างด้วยมังรายกะยอฉะวาครั้งนี้ ช้างฝ่ายพม่าทั้งปวงนั้นเรามิได้กลัว เกรงอยู่แต่พลายประกายมาศช้างเดียว ถ้าพม่าจะชิพลายประกายมาศออกมาชนแล้ว จะหาช้างตัวใดรับมิได้ อนึ่งพลายสิงหนารายณ์ พลายอนุเพชรเล่า มิฝ่ายอยู่กจริงแต่กำลังน้อยมิเท่าถึงพลายประกายมาศ เห็นจะสู้มิได้เกรงจะเสียท่วงที จึงทรัสสั่งให้หานายช้างที่เคยเลี้ยงพลายประกายมาศเข้ามาทรัสถามว่า กูจะให้มึงปลอมเอาตะปูเข้าไปตรึงเท้าพลายประกายมาศเสีย อย่าให้พม่าชิออกมาชนกับกูจะได้หรือมิได้ นายช้างก็รับว่าข้าพเจ้าจะปลอมเอาตะปูเข้าไปตรึงเท้าพลายประกายมาศเสียให้ได้ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชก็ทรัสให้ไปทำตามคำ นายช้างก็ถวายบังคมลาออกมาทีอยู่แล้ว จึงแต่งตัวนุ่งห่มผ้าแปลงเพศพม่าหายพ้นหญ้าช้างเอาตะปูซ่อนเข้าไว้ในพ้นหญ้า ได้กลวยสองหวีใส่หัวคานหายไป ครั้นเวลาสนธยาก็หายพ้นหญ้าตามพวกตะพุ่นช้างเข้าไป นอนอยู่ริมโรงช้างพลายประกายมาศ ครั้นเวลาเที่ยงคืนคึกสงัดเสียงคนแล้ว นายช้างก็ลอยเข้าไปจะเอาตะปูตรึงเท้าช้างประกายมาศ

พลายประกายมาศกินกล้วยแต่หวีหนึ่ง ๆ ไม่กินนึ่งอยู่

ฝ่ายพลายประกายมาศได้กลิ่นควาญช้างดังนั้นก็จำกลิ่นได้ จึงเอางวงขยับคว้ากอดนายช้างเข้าแล้วคำรนน้ำตาตก นายช้างเห็นดังนั้นก็เอากล้วยสองหวีส่งให้กิน พลายประกายมาศกินแต่หวีหนึ่ง ๆ ไม่กินนิ่งอยู่ นายช้างขอนเย็นหลายครั้งแล้วก็อ้าปากออกรับ นายช้างจึงถามว่าพ่อไม่กินกล้วยหวีนี้ด้วยเหตุใด จะฝากไปให้แก่น้องหรือ พลายประกายมาศได้ยินนายช้างว่าก็รู้ความแต่พูดมิได้จึงพยักเอา นายช้างเห็นดังนั้นก็ยิ่งมีความเสน่หารักกัน แล้วนายช้างจึงบอกว่า เวลาพรุ่งนี้พระเจ้าอยู่หัวของเราจะเสด็จออกชนช้างด้วยมังรายกะยอฉะวา ช้างพม่าทั้งปวงนั้นพระองค์มิได้กลัว มาเกรงอยู่แต่พ่อช้างเดียว จึงตรัสสั่งให้ข้าเอาตะปูมาตรึงเท้าพ่อเสีย ยังนี้ข้าคิดสงสารทำพ่อไม่ได้แล้ว พ่อจงเอ็นดูข้าอย่าให้ข้าตายเลย เวลาพรุ่งนี้พม่าจะขี่พ่อออกไปชนด้วยพระเจ้าอยู่หัวของเรา ๆ มีพระคุณได้ชุบเลี้ยงเรามา พ่ออย่าไป จงทำอาละวาดสะบัดหมอควาญลงเสีย แล้วไล่แทงช้างตั้งช้างกันทั้งปวงให้อลหม่านขึ้น อย่าให้พร้อมมูลกันได้ แล้วพ่อจงหนีไปป่ากะเลียวนั้นเถิด

พลายประกายมาศได้ฟังดังนั้น น้ำตาตกลงแล้วก็พยักคอรับเอา นายช้างจึงสั่งอีกว่า ถ้าพ่อมิทำดังข้าว่านี้ตัวข้าและน้องกับมารดาของพ่อก็จะพากันตายสิ้น พลายประกายมาศร้องไห้รักกันกับนายช้าง แล้วนายช้างก็กลับมา พอเวลารุ่งเช้าสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชเสด็จออก นายช้างก็เข้าเฝ้าทูลกิจการ ซึ่งได้ว่ากับพลายประกายมาศนั้นทุกประการ

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังก็ทรงพระโกรธ มีพระสิหนาทตรัสว่า อ้ายไพร่ชาติหญ้าแพรกปัญญาสกุล พ่อมึงเป็นช้างหรือมึงจึง

รู้จักภาษาพูดนักแนะกันได้ดังนั้น อ้ายสู่รู้กว่าเจ้า ใช้อย่างนั้นไปทำอย่างหนึ่ง มึงดีกว่ากู ๆ จะเลยมึงได้หรือ ครั้นกูจะให้ฆ่ามึงเสีย ก็ยังมีเวลาผัดอยู่ คนทั้งปวงจะติเตียนว่าใจเร็วด่วนได้ จึงสั่งให้เอานายช้างไปจำไว้ แล้วตรัสว่า ถ้าพม่าขี้พลายประกายมาศออกมาชนช้างด้วยกู ๆ จะตัดศีรษะเสียให้สิ้นทั้งโคตร นายทัพนายกองก็คุมตัวนายช้างไปจำขังไว้ตามสั่ง

ฝ่ายโหราพม่าก็คำนวณฎีกาถวายมังรายกะยอฉะวาว่า พระชันษาถึงฆาต เวลาพรุ่งนี้อย่าเพ่อเสด็จออกชนช้างด้วยพระเจ้าราชาธิราชก่อน ขอให้งดการสงครามยั้งกันพระองค์ไว้แต่ในเจ็ดวัน กว่าจะพ้นพระเคราะห์ มังรายกะยอฉะวาได้ฟังดังนั้นจึงตรัสว่า เรายกลงมาครั้งนี้หมายจะชนช้างด้วยพระยามอญให้จงได้ จนศึกมาตั้งค้างปีอยู่ ยังนึกสมคะเนที่เราคิดไว้นั้น อนึ่งก็ได้ให้สัญญากำหนดถ้อยคำแก่พระเจ้าราชาธิราชแล้ว ซึ่งจะให้เรางดไว้ฉะนี้ก็จะเสียสัตย์สัญญาไป ภายหลังไหนจะได้ชนช้างกับด้วยพระเจ้าราชาธิราชอีกเล่า โหรและนายทัพนายกองพม่าทั้งปวงจึงทูลว่า ซึ่งการสงครามนี้หมายจะเอาชัยชนะกันทั้งสองฝ่าย ถึงมาตรว่าให้ถ้อยคำสัญญาไว้แล้วก็ดี อันการสงครามย่อมมีเล่ห์กลอุบายต่าง ๆ พอจะตอบโต้ว่ากล่าวกันได้อยู่ จะถือเอาเป็นขาดนั้นยังมิได้ก่อน มังรายกะยอฉะวาได้ฟังก็เห็นด้วย ครั้นถึงวันนัดจึงสั่งให้แต่งเครื่องมงคลฉะมังสาสุราษาน เลี้ยงดูทแกล้วทหารนายกองทั้งปวงให้กินแล้ว ก็ให้ตีฆ้องกลองโห่ร้องอึงมี่ไปทั้งค่าย มังรายกะยอฉะวาเคยเสวยสุราแต่ก่อนวันละทะนาน วันนั้นเสวยสองทะนาน ทแกล้วทหารนายทัพนายกองทั้งปวงก็ให้กินทวีขึ้นอีกคนละ

ทะนาน ช้างอาเขตรซึ่งทรงเป็นพระคชาธารนั้น เคยกินแต่กระละออมหนึ่งวันนั้นให้กินสองกระละออม

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชครั้นถึงวันนัดแล้ว ก็ให้ผูกช้างพลายสิงหนารายณ์เป็นพระคชาธาร ประกอบไปด้วยช้างโคตรแล่นโจมทัพตั้งกันล้อมวังพังคาค่ายใหญ่เพรียวทั้งปวง โดยขบวนพยุหทัพช้าง แล้วทรงพระภูษาฉลองพระองค์ ทรงพระมหามาลาสำหรับศึก ให้ต้องสีตามตำรับพิชัยสงคราม และพระคชาธารอาภรณ์ช้างเทียว พลทวนดายตั้งโล่เขนในกองทัพหลวงนั้นแต่ล้วนแต่งตัวด้วยเครื่องดำสัน ให้พระยาเกียรราชบุตรทรงช้างพลายอนุเพ็ชรเป็นพระคชาธาร เครื่องอาภรณ์ประดับช้างองเทียว พลดายตั้งโล่เขนแต่ล้วนพันทองสัน พร้อมด้วยช้างโคตรแล่นโจมทัพตามขบวนพิชัยสงคราม เป็นยกขวาทัพหลวงกองหนึ่ง แล้วให้พระยารามราชบุตรทรงพลายผจญมารเป็นพระคชาธาร เครื่องอาภรณ์องเทียว พลดายตั้งโล่แต่ล้วนแดง หมอควาญทั้งปวงใส่เสื้อโพกผ้าชมพูสัน พร้อมไปด้วยช้างแล่นโจมทัพค่ายทั้งปวงสำหรับทัพตามขบวนศึกเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชให้ตกแต่งประดับประดากองทัพครั้งนั้น มีเหมือนกันตามหมวดหมู่ทัพช้างสามทัพเป็นสามกอง ครั้นได้มหาพิชัยฤกษ์เป็นมงคลแล้ว ก็ให้ยกกองทัพออกจากค่าย มิได้ทอดพระเนตรเห็นมังรายกะยอฉะวาออกมาตามสัญญา ได้ทรงฟังแต่เสียงฆ้องกลองโห่ร้องอึงอยู่ในค่าย อำมาตย์ทูลมณีกรอดทังกรายทูลว่า ซึ่งมังรายกะยอฉะวามิได้ออกมาชนช้างด้วยพระองค์ครั้งนี้ ชะรอยจะมีผู้บูทัดทานไว้เป็นมั่นคง ขอให้สมิงอังวะมังศรีคุมทหารห้าพันเข้าไปร้องเยาะเย้ยรื้อค่ายมังรายกะยอฉะวา แล้วให้

เอาพร้าและขวานตัดไม้เสาค่ายทำเข็นจะยกค่ายประชิดลง แล้วให้ทหารร้องว่าอ้ายพม่าขี้ขลาดนักคุจหนึ่งสตรีกเหมือนกัน มิใช่ชายอันองอาจแกล้วกล้า นี่หรือจะมาทำสงครามด้วยพระเจ้าอยู่หัว อันแกล้วกล้าในสงครามนั้นได้ มิงยังหมายว่าจะได้เมืองหงสาวดีอีกเล่า เจ้ามิงสัญญาว่าจะออกมาชนช้างแล้วก็มิได้ออกมาตามสัญญา มิงคิดอ่านจะหนีหรือจึงซ่อนหน้าเสีย มิขอดูหน้ามอญด้วยความกลัวนักหรือ ยังดันพระองค์รับสั่งใช้ให้กูมาตั้งค่ายล้อมไว้ แล้วให้พังเสาค่ายมิงลงเสียให้สิ้น ถ้าให้ทหารไปว่ากล่าวหยายช้าฉะนี้ ข้าพเจ้าเห็นมิงรายกะยอฉะวาจะอดกลั้นมิได้ ก็จะออกมาชนช้างด้วยพระองค์เป็นมั่นคง

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังดังนั้นก็เห็นด้วย จึงสั่งให้สมิงอังวะมังศรีไปทำตามคำอำมาตย์ทินมณีกรอกทูลนั้นทุกประการ สมิงอังวะมังศรีรับสั่งแล้ว ก็คุมทหารห้าพันให้ถือพร้าขวานและแยกไม้กระทุ้กรูกันเข้าไปตรงหน้าค่ายมังรายกะยอฉะวา ทำอาการคุจหนึ่งอำมาตย์ทินมณีกรอดว่านั้น

ฝ่ายนายทัพนายกองพม่าซึ่งอยู่ในค่ายเห็นมอญยกมา มีแต่พร้าขวานและจอบ หามีเครื่องศาตราวุธไม่ จึงให้ทหารร้องถามออกมาว่า มอญมิงมาทำไม สมิงอังวะมังศรีจึงให้ทหารร้องบอกว่า เจ้ามิงนี้ว่าวันนี้จะออกไปชนช้างด้วยพระเจ้าอยู่หัวของกูแล้วมิได้ออกไป มิงคิดอ่านจะหนีหรือจึงมุดหัวซ่อนหน้าอยู่ในค่ายไม่มีอาย ยังดันพระองค์ตรัสใช้ให้กูมาตั้งค่ายล้อมมิงไว้ แล้วให้พังเสาค่ายพวกมิงลงเสียให้สิ้น อ้ายพม่าครั้งนี้จะเหลือไปเมืองอังวะอย่าสงสัยเลย สมิงอังวะมังศรีให้ทหารร้องว่าดังนั้น

แล้ว ก็ให้ทหารขุดหลุมลงระยะปักเสาค่าย นายทัพนายกองพม่าได้ยินดังนั้น ก็กลับเข้าไปทูลแก่มังรายกะยอฉะวา ๆ ได้ฟังดังนั้นก็ทรงพระโกรธยิ่งนัก อุปมาดังพญานาคราชอันมีพิษ มีผู้เอาไม้ค้อนมาตีลงที่ขนดก็ย่อมโกรธ มังรายกะยอฉะวาก็ยิ่งลุกขึ้นจากที่เสวยในทันใด นายทัพนายกองทั้งปวงต่างคนต่างก็ลุกขึ้นสน และภาชนะซึ่งใส่มัจฉะมังสาสุราบานนั้นก็แตกหักกระจัดกระจาย หามีผู้ใดจะทันเก็บไม่ มังรายกะยอฉะวาจึงตรัสแก่นายทัพนายกองทั้งปวงว่า เรายกมาครั้งนี้ตั้งใจจะทำสงครามแก่พระเจ้าราชาธิราช จนถึงชนช้างกันอีก พระยามอญหนีไปมิได้ให้เห็นหน้า แต่ครั้งนี้เราต้องล้อมเมืองไว้จนศึกค้างปี เพราะจะใคร่เห็นหน้าพระยามอญให้ได้ แล้วกลับมาเวราดูหมิ่นเช่นนี้เล่า มังรายกะยอฉะวาทรงพระโกรธเป็นกำลัง จึงสั่งให้ผูกช้างสำหรับศึกทั้งปวง จะออกชนช้างด้วยพระเจ้าราชาธิราชนั้น

ฝ่ายนายทัพนายกองทั้งปวง ทูลทักขัดขวางเป็นหลายครั้งก็มิฟัง จึงสั่งให้ผูกช้างอาเขตรเป็นพระคชาธาร พร้อมไปด้วยช้างโคตรแล่นโจมทัพดังกันล้อมวังพังคาค่ายใหญ่เพรียวทั้งปวง สั่งให้มังนันทะสูชช้างพลายประกายมาศ สรรพไปด้วยทัพช้างทั้งปวงเสร็จแล้ว มังรายกะยอฉะวาเสด็จเข้าไปข้างในตรัสแก่นางนักสนมว่า วันนี้จะไปชนช้างด้วยพระยามอญให้สนุกใจ เจ้าจงเยี่ยมหน้าพระแกลแลดูเล่นให้สำราญใจเถิด อันอาเขตรช้างที่นั่งของเรานี้ แม้นทำสงครามจะมีชัยชนะครั้งใดก็โกญจนาทเป็นเสียงนกกาเรียน ยังนกร้องโกญจนาทเป็นเสียงนกกาเรียนยังว่าแต่ก่อนอีก จะมีชัยชนะแก่พระยามอญเป็นมั่นคง เจ้าอย่าได้มีอารมณ์หวาดไหวสะดุ้งตกใจเลย ตรัสสั่งดังนั้นแล้ว จึงทรงเครื่องรณยุทธ์สำหรับพระมหากษัตริย์ตาม

ขบวนพิชัยสงครามเสร็จก็เสด็จขึ้นทรงพระคชาธาร โหรมิได้ถวายฤกษ์เพราะไม่มีศุภฤกษ์เวลานั้น มังรายกะยอฉะวาก็ให้ลั่นฆ้องโห่ร้องเอาชัย เข้ายกกลองยกกองทัพออกจากค่าย พอแลเห็นทัพข้างฝ่ายมอญเป็นสามกอง ประดับประดาอาภรณ์และเครื่องสรรพยุทธ์อันต่าง ๆ กัน จึงตรัสถามมังมหาราชาว่าทัพใครอยู่เบื้องขวา ประดับประดาแต่ล้วนเครื่องแดงดูงามยิ่งนัก มังมหาราชาจึงกราบทูลว่า ทัพนั้นคือพระยารามราชบุตรผู้น้อยของพระเจ้าราชาธิราช แล้วตรัสถามว่าทัพผู้ใดอยู่เบื้องซ้ายประดับเครื่องทั้งปวงแต่ล้วนทอง มีพระคชาธารและคชพลโล่เขนหุ้มไปด้วยท่องล้นดูแสงระยับจับรัศมีพระอาทิตย์งามยิ่งนัก มังมหาราชาจึงทูลว่า ทัพนั้นคือพระยาเกียรราชบุตรผู้ใหญ่ มังรายกะยอฉะวาจึงตรัสถามว่านั้นทัพผู้ใดเล่า ทรงอาภรณ์และเครื่องสรรพยุทธ์แต่ล้วนคำดูพลกล้าดูเข้มแข็งนัก มังมหาราชาจึงทูลว่า ทัพนั้นคือพระเจ้าราชาธิราช มังรายกะยอฉะวาได้แจ้งดังนั้นก็ดีพระทัยนัก จึงสั่งให้กลางช้างพระที่นั่งพ้อนโยกแพนพระคชาธาร สั่งให้นายทัพนายกองช้างทั้งปวงประดังหน้ากันตรงเข้าหน้าทัพพระเจ้าราชาธิราชให้พร้อมกัน

ขณะนั้นสมิงอังวะมังคร เห็นมังรายกะยอฉะวาออกมาจากค่ายแล้วก็พาทหารรีบกลับมา ขณะเมื่อมังรายกะยอฉะวายกออกไปครั้งนั้น เสวยสุราเหลือขนาด ด้วยสามารถกำลังเมา นายทัพนายกองฝ่ายพม่าก็เมาล้นต่างคนต่างมาค่าย เร่งขับแขงรพลผูกช้างมิทันที จึงตามออกมาต่อภายหลัง มังนันทะสูกขึ้นช้างประกายมาศแล้วกรูตามออกมา

ฝ่ายพลายประกายมาศถอดทรงออกจากเท้าแล้ว พอเดินมาได้หน่อยหนึ่งก็สลัดมังนันทะสูและควาญท้ายลงเสีย แล้วก็อาละวาดไล่แทงช้างและรัพลในกองทัพพม่าทั้งป่วงเป็นอลหม่านวุ่นวาย และช้างพม่าทั้งป่วงก็ตื่นกันขึ้น นายทัพนายกองฝ่ายพม่าก็เข้ารุมกันขับประกายมาศ แทงด้วยทวนยิงด้วยเกาทัณฑ์เจ็บปวดเป็นสาหัส พลายประกายมาศก็รัย ขวิดควาญเดาะด้วยปลายงาและงวง ถีบฉุดถูกพม่าล้มตายเป็นอันมาก นายทัพนายกองทั้งป่วง สาละวนขับ พลาย ประกาย มาศ อยู่ก็ หา ไป ทัน มังราย กะยอฉะวา ไม่ พลายประกายมาศต้องอาวุธเจ็บปวดเป็นสาหัส ก็วิ่งตรงไปเข้าป่ากะเลียวตามควาญช้างสั่งไว้นั้น ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาขับช้างตรงออกมาแต่กองเดียว

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชมิได้ทอดพระเนตรเห็นทัพช้างทั้งป่วงยกหนนออกมาตามขบวนพยุหสงครามก็ดีพระทัยนัก จึงสั่งให้กลางช้างพระที่นั่งพ้อนแพนพระคชาธาร สั่งให้พระราชบุตรทั้งสององค์ล้อมวงวกหลังกระหนาบล้อมเข้าทั้งซ้ายขวา พระราชบุตรทั้งสองครั้นเห็นแพนพระคชาธารพ้อนรำตรงมาดังนั้น ก็แจ้งในพระราชกำหนด จึงให้กลางช้างพระคชาธารพ้อนรับแล้วก็เร่งพลช้างทั้งป่วง อ้อมวกหลังเข้ามาตามรับสั่ง พลทวนทองทวนแดงหน้าช้างพระราชบุตรทั้งสองก็อ้อมวกเข้ามา

ฝ่ายกองทัพพระเจ้าราชาธิราชก็ยกเข้า แยกกันเป็นสามด้านยังมิทันจะรอยถึงกัน พลทหารดาบดั้งทวนทองโล่เขนโตมรเกาทัณฑ์ในกองทัพมังรายกะยอฉะวาก็วิ่งออกมาต้านทานรบพุ่ง ต่อแย่งแทงฟันกันเป็นสามารถอลหม่าน พลทหารทั้งสองฝ่ายก็โห่ร้องอื้ออึงขึ้น ขณะนั้นช้างอาเขตรซึ่งเป็นพระคชาธารมังรายกะยอฉะวาทรงมานั้น ได้ยินเสียงอื้ออึงกลาพอง

กำเริบมันพุ่งชนด้วยกำลังเมาสุราเหลือขนาด ก็สลัดมังรายกะยอฉะวาตกลงพระสะเอวหัก แล้วก็วิ่งไล่แทงช้างและไพร่พลพม่าทั้งปวงด้วยกำลังเมา

ฝ่ายมังรายกะยอฉะวาตกลงนั้นพระองค์หักเสด็จพระดำเนินมิได้ ก็คลานหนีเข้าซ่อนอยู่ใต้ต้นจิกริมจอมปลวก มีแอ่งน้ำแห่งหนึ่งเป็นลำมาย ขณะเมื่อพลทั้งสองฝ่ายเข้าสัประยุทธ์กันเป็นคลุมคอนอลหม่านอยู่นั้น ผงคลีคลายไปแลมิใคร่จะเห็นตัวกัน

ฝ่ายพระเจ้าราชาธิราชเห็นพลทั้งสองฝ่ายเข้ารบกันเป็นอลหม่านอยู่ดังนั้น ก็ให้พลช้างทัพหลวงประดังหน้าพร้อมกัน ให้ขับช้างเหยียบย่ำเข้าไปไพร่พลพม่าทั้งปวงก็ล้มตายเบนอันมาก ที่เหลือนั้นก็แตกหนีไปสิ้น มิได้ทอดพระเนตรเห็นพลายประกายมาศเป็นพระคชาธาร เห็นแต่พลายอาเขตรซึ่งเป็นพระคชาธารนั้นปล่อยอยู่ ก็ให้ทหารทั้งปวงเข้าล้อมจับเอาพลายอาเขตรได้ แล้วทอดพระเนตรไปมิได้เห็นมังรายกะยอฉะวา ด้วยผงคลีคลายอยู่ ทรงพระสงสัยแคลงพระทัยนัก จึงสั่งให้ทหารทั้งปวงหยุดพลช้างพลม้าไว้ให้ผงคลีสงบลง แล้วทรัสสั่งนายทัพนายกองให้เที่ยวหาตัวมังรายกะยอฉะวา นายทัพนายกองก็พาทหารเที่ยวค้นตามมังรายกะยอฉะวา ไปพบมังราย-กะยอฉะวาพระสะเอวหักลำยากอยู่ริมจอมปลวกใต้ต้นจิกข้างลำมายน้ำ ให้ทหารคุมไว้แล้วก็กลับมากราบทูลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราช ๆ จึงทรัสสั่งให้เอาราชยานทองไปรับมังรายกะยอฉะวาเข้ามา แล้วพระองค์ก็ยกพยุหโยธาทัพเสด็จกลับเข้าค่าย

ฝ่ายนายทัพนายกองข้างพม่า ครั้นพลายประกายมาศอาละวาดขับไม่ได้แล้ว ก็เร่งรีบไปตามมังรายกะยอฉะวา พอพบรพลซึ่งแตกมานั้นยอก

กันว่ายับเยินเสียเข้าแล้ว ก็ตกใจมิได้กลับเข้าค่ายต่างคนก็ต่างพากันวิ่งไป นายทัพนายกองทหารผู้อยู่รักษาค่ายเห็นดังนั้น ก็ทิ้งเครื่องศาตราวุธวิ่งไปตามกัน เร่งรีบไปเมืองอังวะสิ้นทั้งนั้น

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชครั้นเสด็จเข้าค่ายแล้ว ก็ให้ถอดความช้างออกจากคำ จึงตรัสว่ามึงไปเอาพลายประกายมาศมาตามสั่งไว้นั้น ถ้าได้มาเหมือนคำมึงแล้ว กูจะเลี้ยงให้ถึงขนาด นายช้างรับสั่งแล้วก็เอาอ้อยมัดหนึ่งแยกตรงไปข้างทะเลบ่อ ซึ่งสั่งให้พลายประกายมาศไปอยู่นั้น ก็พบพลายประกายมาศคำรนมันฟุ้งอยู่มิได้ปรกติ นายช้างเห็นดังนั้นจะเข้าใกล้ก็มิได้ จึงร้องเรียกไปแต่ไกลว่า พ่อช่วยข้าครั้งนี้รอดจากความตายแล้ว อย่าเมามันฟุ้งไปนักเลย ยังมีพระเจ้าอยู่หัวของเราตรัสใช้ให้ออกมารับแล้ว มาไปหาแม่และน้องของพ่อเถิด พลายประกายมาศได้ยินเสียงนายช้างเรียกดังนั้นก็ยืนยงนิ่งฟังอยู่ นายช้างร้องเรียกเป็นหลายครั้งแล้ว พลายประกายมาศจำเสียงได้ถนัดและเห็นตัว ก็ยืนปรบหูเป็นปรกติลง นายช้างก็เดินตรงเข้าไปหาจนถึงตัวแล้วยื่นอ้อยให้กิน แลเห็นพลายประกายมาศต้องอาวุธบาดเจ็บเป็นสาหัส เห็นดังนั้นก็ร้องไห้รักกันแล้วก็พาพลายประกายมาศมา

สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชครั้นแจ้งว่า นายช้างได้พลายประกายมาศมาดังนั้นก็ดีพระทัยนัก จึงทรงฉลองพระยาทเสด็จออกไปรับถึงนอกค่าย พลายประกายมาศเห็นดังนั้นก็คุกเข่าลงทั้งสี่เท้ายกงวงขึ้นชูขึ้น แล้วก็ถอดเอาผ้าพระยาทน้ำตาตกคำรนอยู่ สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชทอดพระเนตรเห็นพลายประกายมาศต้องอาวุธบาดเจ็บก็มีพระทัยสงสาร จึงยกพระหัตถ์

ขึ้นปรามาสเหนือตระพองช้างแล้วน้ำพระเนตรตก ตรัสประโลมด้วยวาจาอันอ่อนหวานต่าง ๆ จึงสั่งหมอประโพนและแพทย์โอสถทั้งปวงให้เอายาไปรักษาใส่ต่อหน้าพระที่นั่ง แล้วตรัสกำชับว่าถ้าแม้นพลายประกายมาศเป็นอันตราย กูจะฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตร แล้วก็พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่นายช้างเป็นอันมาก ส่วนบุตรภรรยานายช้างก็พระราชทานบ้านส่วยให้บ้านหนึ่งด้วย แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมายังพลับพลาในค่ายนั้น นายช้างและหมอประโพนก็พาพลายประกายมาศไปรักษา ณ โรงเดิมซึ่งเคยอยู่แต่ก่อน

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องราชาธิราช

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พลาย	ช้างตัวผู้
ประกายมาศ	ชื่อช้างตัวผู้ แปลว่า ประกายทอง
สันทัด	ฉนัด ชัดเจน
จำทูล	ถือ
บรรณาการ	สิ่งที่ส่งไปให้ด้วยความเคารพหรือด้วยไมตรี
สรรเสริญ	พูดยกย่องชมเชย
เชษฐาธิราช	พี่ ผู้เป็นใหญ่ อธิราช แปลว่า ผู้ยิ่งใหญ่ เป็นคำที่พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงใช้แทนพระนามพระเจ้าราชาธิราช
เกลือก	เกรง หาก ถ้า เผื่อ
หาไม่แล้ว	ในที่นี้แปลว่า ตาย
พระเพลา (อ่าน เพฺลา)	ตัก ขา
พระพาหา	แขน
อุปมา	การอ้างเอามาเปรียบเทียบ
แคลง	ระแวง สงสัย
สามนตราช	พระราชาแห่งแคว้นที่ใกล้เคียง เจ้าประเทศราช
บุญญาภิสมภาร	หมายถึงบุญอันยิ่งใหญ่ที่สะสมไว้

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ทแกล้ว	ผู้กล้า ทหาร
ปรีชา	ความรอบรู้ ความรอบคอบ ความหยั่งรู้ ความกำหนดรู้
ฉลากบาง	ชื่อเรือชนิดหนึ่ง
ศาตราวุธ	ของมีคม อาวุธ แปลว่า เครื่องใช้ในการป้องกันหรือต่อสู้
แหวนเพชรเก้ายอด	แหวนเพชรที่ทำเป็นยอดสลับซับซ้อนกันเก้ายอด
บริกรรม	ท่องบ่น เสก เป่า
ร่าย	อ่าน เสก
คำรพ	แผลงจาก เคารพ
ประสาท	ยินดีให้ โปรดให้
เกล้า	หัว ขมวดผม
กระเชียง	กรรเชียง
ฉนวน	กำบัง คั่น กั้น ทางเดินซึ่งมีเครื่องกำบังสำหรับเจ้านายฝ่ายในเสด็จออก
พลับพลา	ที่ประทับชั่วคราวสำหรับรับรองพระเจ้าแผ่นดิน
วสันตฤดู	ไทยใช้เรียก ฤดูฝน ราวกลางเดือนมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม
อัณฑชะ	เกิดแต่ไข่ เช่น นก ปลา
คร่ำทอง	ฝังลวดลายทองลงในโลหะ
เครื่องทองกินหมาก	ภาชนะทองคำใส่หมากพลู เป็นเครื่องประกอบยศ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ระทด	สลด เศร้าใจ สั่นไหว
ไอศุริยสมบัติ	สมบัติแห่งพระราชาธิบดี
โทมนัส	ความเสียใจ ความทุกข์ใจ
ขอด	ทำให้สิ่งที่ติดอยู่ออกมาด้วยอาการอย่างขูด คือถูกน้ำที่อยู่ในท้องเรือ
สำคัญว่า	เข้าใจว่า
ชลมารค	ทางน้ำ
ชันสูตร	ตรวจตรา สอบสวนโดยเหตุผล
รอ	หลักปักกันกระแสน้ำ
ไขว่สาแหรก	ทำสาแหรก
คชาธาร	ช้างทรง ช้างพระที่นั่ง เครื่องแต่งหลังช้างชนิดหนึ่ง มี ๓ อย่าง คือ ๑. พระคชาธารเครื่องมั่น สำหรับใช้ในการสงคราม ๒. พระคชาธารพุดตาลทอง สำหรับผูกช้างพระที่นั่งทรง ซึ่งใช้ในกระบวนอิสริยยศ ๓. พระคชาธารกาญจนฉัตร์ สำหรับผูกหลังช้างประดิษฐานพระชัยวัฒน์
พวน	เชื้อกเกลียว
ล่วง	พ้นไป เลยไป

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เอาช้างเข้าล่องา	เอาช้างอันมายั่วให้โกรธ
คุ้ง	ส่วนเว้าของฝั่งน้ำที่ทรงกันข้ามกับแหลม
อสรพิษ	สัตว์มีพิษในเขี้ยว คือ งู
เขี้ยวแก้ว	เขี้ยวงูซึ่งงอกอยู่ที่เพดาน
โกศ (โกษ)	ที่ใส่ศพ ที่ใส่กระดูก
เพ็ดทูล	พูดกับเจ้านาย
กิจจา	เรื่องราว ข้อความ
ปูนบำเหน็จ	ให้รางวัล
ทรงพระโกรธ	เป็นคำราชาศัพท์ที่โบราณนิยมใช้ เดี๋ยวนี้ใช้ว่า พิโรธ หรือ ทรงพระพิโรธ
เสนานุวัตร	เสนา แปลว่า กองทหาร อนุวัตร แปลว่า ทำตาม ประพฤติตาม รวมความหมายว่ารักษาหน้าที่ของทหาร
ต้องราชทัณฑ์	ต้องโทษหลวง
วิพาร์	แมว
เกาฑัณฑ์	ธนู
จำแลง	แปลงตัว
เผือก	ของที่เป็นชิ้นฉ่ำให้ติดกันเป็นแผ่น สำหรับกันน้ำ ตักปลา ห่อศพ หรือ ตามกระดูกที่หัก
รำพัน	พูดถึง บ่นถึง พร่ำถึง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ถ่อ	ไม้สำหรับค้ำให้เรือเดิน ทำให้เรือเดินโดยใช้ไม้นั้นค้ำไป
ผ้ากาสา	ผ้าชนิดหนึ่งเนื้อหยาบ
เมี่ยง	ใบไม้ชนิดหนึ่ง ใช้อมคล้ายหมาก
ชะรอย	เห็นจะ ทีจะ ท่าจะ บางที
กระหนาบ	(แผลงจากขนาบ) ประชิดเข้าไปทั้งสองข้าง อาการที่อยู่ทั้งสองข้าง
ระดม	เร่งเรียกมารวมช่วยกัน
ใบเสมา	รูปคล้ายเจว็ดพระภูมิ ตั้งเรียงกันอยู่บนกำแพงเมือง หรือใช้เป็นเครื่องหมายบ่งเขตอุโบสถ
แหลน	เหล็กกลมยาว ปลายแหลม สำหรับใช้แทง
หลาว	ไม้ที่เสียมแหลม เป็นอาวุธสำหรับแทง
ศาตรา	ของมีคม
คำนวณ	คิดหาผลโดยวิธีเลข
ฎีกา	คำอธิบายขยายความ
ศักดานุภาพ	ศักดา แปลว่า อำนาจ อานุภาพ แปลว่า อำนาจ ฤทธิเดช ความยิ่งใหญ่ รวมหมายความว่า อำนาจอันยิ่งใหญ่
โหรา	โหรา คือ โหร
ไสยศาสตร์	ตำราทางลัทธิอันเนื่องด้วยเวทมนตร์คาถา

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เดือย	อวัยวะของไก่และนก มีรูปแหลมเรียว งอกขนทแหน่อ ข้อทนเบื้องหลัง เป็นอาวุธสำหรับการต่อสู้ของมัน
เดือยหนามทอง	ชื่อเดือยไก่ชนิดหนึ่ง แหลมมาก
อุษาโยค	เวลาใกล้รุ่ง
โมรี	ผ้าแดงชนิดหนึ่งมาจากต่างประเทศ
น้ำดอกไม้เทส	น้ำหอมทำจากดอกดูหลายชนิดหนึ่ง
ยุทธนาการ	การรบกัน
เหมันตฤดู	ฤดูหนาว
สัประยุทธ์	รบกัน
กัลปาวสาน	คือ ระยะเวลาอันนานแหล่งเกิน ซึ่งโยราณถือว่าโลกประลัยครั้งหนึ่ง อวสาน แปลว่า ที่ทย ที่สุด รวมความหมายว่า ตลอดเวลาอันนานมาก
ตรึง	ทำให้แน่น ผูกรัด ในทนหมายถึง เอาตะปูตอกเท้าพลายประกายมาศให้เท้าเจ็บจะได้อกรบไม่ถนัด
สนธยา	เวลาโพล้เพล้ เวลาพลบค่ำ
ตะพุ่น	พวกคนหลวงที่ถูกเกณฑ์ให้เกี่ยวหญ้าเลี้ยงช้าง
ควาญ	ผู้เลี้ยงและขี่ช้าง
คำรน	ร้องเสียงดัง
อลหม่าน	ชุลมุน สับสน แตกตื่น

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
สีหนาท	สิงหนาท พระราชดำรัสอันเป็นที่น่าเกรงขามของคน ทั้งปวง เหมือนเสียงของราชสีห์ เป็นที่น่าเกรงขาม ของสัตว์ทั้งปวง เสียงหวาดของนักรบ เพื่อให้เป็นที่ เกรงขามของข้าศึก
สกุล	หยาบ ต่ำช้า เลวทราม
โคตร	วงศ์ สกุล เผ่าพันธุ์
พระชันษาถึงฆาต	ชันษา แปลว่า อายุ ย่อมาจาก พระชนมพรรษา ฆาต แปลว่า การฆ่า การทำลาย รวมความหมายว่า ถึงที่ตาย
มัจฉะมังสาสุราบาน	การดื่มเหล้า น้ำเหล้า รวมหมายถึง ข้าวปลา อาหารและเหล้า
ทะนาน	เครื่องตวงอย่างหนึ่งทำด้วยกะลามะพร้าว
กะละออม	หม้อน้ำ

"ช้างโคตรแล่นโจมทัพดั้งกันล้อมวังพังคาค้ำค่ายใหญ่เพรียว"

หนังสือวัฒนธรรมไทย เรื่อง "วิวัฒนาการแห่งการทหาร และศัสตราวุธในกองทัพยกไทยสมัยโบราณ" มีว่า

๑. ช้างดั้ง เป็นช้างที่มีสะคอ มีหมอนรองคอ ความ

ศัพท์ คำอธิบายศัพท์

นั่งท้าย และควาญกลางหลังนั่งถือหอก เดินอยู่กลางแนวรวข้างหน้า

๒. ช้างกัน ลักษณะอย่างเดียวกับช้างตั้ง เดินอยู่กลางรวข้างหลัง

๓. ช้างแทรก ลักษณะเช่นเดียวกัน แต่ไม่มีควาญหลังช้าง ทำหน้าที่ตรวจตราร่วนอกทั้ง ๒ ข้าง คล้ายสารวัดช้าง

๔. ช้างแซง อย่างเดียวกับช้างแทรก เดินเป็นรวเรียงกันทั้ง ๒ ข้าง ตลอดแถว

๕. ช้างล้อมวง เป็นช้างผูกสัปคับโถง มีหน้าที่แวดล้อมพระคชาธาร มีทหารถือง้าว

๖. ช้างค้ำและช้างค่าย เรียกเต็มว่า ช้างต้นเชือกค่ายปลายเชือกค้ำ มี ๑๐ ช้างด้วยกัน ช้างค่ายมี ๖ ช้าง เดินข้างหน้า ๒ แถว แถวละ ๓ ช้าง. ช้างค้ำเดินคล้อยมาข้างท้าย ๒ แถว แถวละ ๒ ช้าง ผูกสัปคับโถง มีทหารแม่นง้าว สัปคับละคน เดินอยู่วงในของช้างล้อมวง ช้างนำหน้าทองกรักษ์

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
	๗. ช้างพังคา เป็นช้างผูกเชือกมั่น สำหรับเจ้าพระยาเสนาบดี และเจ้าประเทศราช เป็นคู่เคียงช้างละ ๔ ช้าง
	๘. ช้างพระไชย เป็นช้างผูกทำลอง หลังคากันยาสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป เดินหน้าพระคชาธาร
	๙. พระคชาธาร เป็นช้างผูกเครื่องมั่นมีหมาย ซึ่งเรียกว่าพระคชาธาร คือมีเศวตฉัตรคันทาน ๗ ชั้น อยู่กลางช้าง โดยปรกติในเวลารอนแรม พระมหากษัตริย์มิได้ประทับอยู่ที่คอช้างเป็นประจำ
	๑๐. พระที่นั่งกระโจมทอง เป็นช้างผูกสัปคับ กูบรูปเรือนวิมาน เป็นพระที่นั่งรองและใช้ประทับเวลารอนแรมไปในกระบวนช้าง
	๑๑. ช้างโคตรแล่น เป็นช้างชัยมั่น เดินอยู่ท้ายกระบวนช้างหนึ่ง เว้นระยะกันชั่วเสียงสังข์แตร เพื่อมิให้อาละวาด
ภูษา	เครื่องนุ่งห่ม ผ้าทรง
ฉลองพระองค์	เสื้อ
พระมหามาลา	หมวก

สัพท์	คำอธิบายสัพท์
พิชัยสงคราม	ตำราว่าด้วยกลยุทธ์ ตำราว่าด้วยวิธีการเอาชนะในสงคราม
เทียว	ของรูปกระบอก
ทวน	อาวุธคล้ายหอก มีพู่
ดั้ง	เครื่องป้องกันอาวุธรูปคล้ายกายกลวย ทำด้วยหนังสัตว์หวายหรือไม้
โล่	เครื่องป้องกันตัวรูปกลม
พร้า	มีดขนาดใหญ่
ค่าย	ที่พักกองทัพ
ไม้กระทู้	ไม้เสาระเนียด
นาคราช	พญานาค
ขนด	ตัวงูที่ขด โคนหางงูมักเรียกว่า ขนดหาง
นักสนม	หญิงคนใช้ในพระราชวัง
พระแกล	หน้าต่าง
โกญจนาท	เสียงดังเหมือนเสียงนกกระเรียน ความกึกก้อง (โดยมากใช้กับเสียงช้าง)
เครื่องรณยุทธ์	เครื่องทรงเวลาออกสงคราม
สุภฤกษ์	ฤกษ์ดี ฤกษ์งาม
พ้อนโบกแพน	โบกแพนหางนกยูงให้สัญญาณ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ประดัง	คับคั่ง ยัดเยียดกันเข้าไป
ด้วยสามารถกำลังเมา	ด้วยฤทธิ์เมา
สาหัส	ร้ายแรง รุนแรงเกินสมควร ยิ่งนัก
ขวิด	กิริยาของหมู หรือสัตว์ที่มีเขา ใช้เขียว หรือเขาทำร้ายเสียว ชน
เดาะ	โยนสิ่งของขึ้นแล้วเอาไม้หรือมือตีรับให้กระทบขึ้นในที่นั้น เดาะด้วยปลายงาและงวง
สาละวน	กังวลอยู่ วุ่นอยู่ด้วยกิจธุระเฉพาะบางอย่าง
พระราชกำหนด	คำสั่ง
โตมร	อาวุธสำหรับซัด หอกซัด สามง่ามที่มีปลอกรูปเป็นใบโพสวมอยู่
ลำพอง	ชักห้าว
จอมปลวก	รังปลวกที่สูงขึ้นพ้นพื้นดิน ยอดรังปลวก
มาบ	ที่ลุ่มกว้างใหญ่
ตะลุมบอน	รบถึงตัว ประจัญบานกันด้วยอาวุธสั้น
ผงคลี	ฝุ่นละเอียด ละออง
ปรบ	ตบ เช่น ปรบมือ ปรบขัก ปรบหู
ฉลองพระบาท	รองเท้า
ปรามาส (ปะ—รา—มาด)	การขยี้ต้อง การลบคลำ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ตระพอง	ส่วนที่นูนเป็นปุ่มสองข้างที่ศีรษะช้าง
ประโลม	ปลอบ
หมอประโพน	โพน แปลว่า วิธีคล้องช้างเถื่อน คือ เอาช้างต่อไปเที่ยวต้อนคล้องเอา หมอประโพน คือ ผู้ชำนาญการคล้องช้าง
โอสถ	ยารักษาโรค เครื่องยา

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

ก. ทบทวนความจำเกี่ยวกับเนื้อเรื่อง

๑. สมิงพระรามมีความสำคัญอย่างไร พระเจ้ามนเทียรทองจึงมีพระราชประสงค์จะชุบตัว

๒. พระเจ้าราชาธิราชทรงมีความเชื่อในทางไสยศาสตร์หรือไม่เพียงใด ให้ยกเหตุการณ์ในเรื่องมาสนับสนุนคำตอบ

๓. ใครเป็นคนคิดอุบายให้พระเจ้าราชาธิราชถอยทัพโดยมิให้พม่าตามโจมตีได้

๔. วิธีการถอยทัพของฝ่ายมอญทำอย่างไร

๕. มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นกับพลายประกายมาศ ในตอนที่พระเจ้าราชาธิราชทรงถอยทัพ

๖. สมิงอังวะมังศรีสวัสดิ์วางแผนให้เข้าใจผิดได้อย่างไร ได้ผลสมประสงค์หรือไม่

๗. มังรายกะยอฉะวาทรงมีแผนการรบอย่างไร ภายหลังที่ติดตามทัพมอญไม่สำเร็จ พระเจ้ามนเทียรทองทรงเห็นชอบในแผนการรบนั้นหรือไม่

๘. สมิงอายมนทะยาทำกลอุบายอย่างไร จึงสามารถไปส่งข่าวถึงพระยาเกียรติเมืองหงสาวดีได้ และสามารถออกจากเมืองผ่านทัพพม่ามาได้

๙. ข่าวสำคัญ ที่พระเจ้าราชาธิราชส่งไปถึงพระยาเกียรติมีใจความว่าอย่างไร

๑๐. พลายประกายมาศมีอุบายอย่างไร ในการทำสงครามระหว่างพระเจ้าราชาธิราชกับมังรายกะยอฉะวา จงเล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างพลายประกายมาศกับควาญช้าง และผลสำเร็จในการนัดหมาย

๑๑. มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นกับมังรายกะยอฉะวาในการรบครั้งนี้

๑๒. น้ำใจของมังรายกะยอฉะวาเป็นอย่างไร เมื่อเสียทีถูกพระเจ้าราชาธิราชจับได้

ข. สนทนาหรืออภิปรายตามหัวข้อต่อไปนี้

๑. นิสัยใจคอของบุคคลสำคัญในเรื่อง เช่น พระเจ้าราชาธิราช มังรายกะยอฉะวา สมิงพระราม มะกะโท สมิงอายมนทะยา

๒. ความสำคัญของช้างพลายประกายมาศ

๓. กลอุบายของใครเข้มแข็งในการทำสงครามครั้งนี้

๔. เหตุการณ์ตอนที่สนุกที่สุดในเรื่องนี้

ค. อธิบายความหมาย ของข้อความต่อไปนี้และเรียบเรียงเสียใหม่ด้วยถ้อยคำของนักเรียนเอง

๑. อุปมาดังวานรนั่งอยู่บนต้นไม้อันไฟไหม้

๒. การสงครามเปรียบดังฟองอัณฑะชะ จะหมายแน่ว่าผู้ใดแพ้และชนะนั้นมิได้

๓. .... โลหิตออกมีมากแต่แม่ลงวันกินอิ่มหนึ่ง

๔. ธรรมดาคิดตั้งประชิดกันอยู่ฉะนี้ จะไปโดยสะดวกนั้นมิได้

๕. .... เกลือกพุ่งจะลอยไปลงรอสกัดไว้ จะขอให้ไปชันสูตรดูก่อน

๖. เปรียบเหมือนอสรพิษหาเขี้ยวแก้วมิได้

๗. ราชบุตรเราทำสงครามรู้แต่จะได้ถ่ายเดียว ยังทะนงอยู่หารู้คิดระวังที่จะเสียไม่

๘. ครั้นนั้นแขนเราขาดไปสองข้างคิดอะไรก็ขัดขวาง

๙. ดังฤาจะมารยาผู้น้อยซึ่งมีความชอบนั้นเห็นหาเป็นไม่

๑๐. อุปมาเหมือนหนึ่งกามาพยเสือ ขึ้นต้นไม้ประอสรพิษ มิรู้ที่จะคิดเลย

๑๑. เหมือนหนึ่งลูกไก่อยู่ในเงื้อมมือเรา ถ้าจะบินเข้าเมื่อใด ก็จะตายเมื่อนั้น

๑๒. อุปมาดังพญานาครายอันมีพิษ มีผู้เอาไม้ค้อนมาตีลงที่ขนดกย่อมโกรธ

ง. จัดนิทรรศการ

ถ้าสามารถทำได้ ให้นักเรียนช่วยกันจัดนิทรรศการเรื่องราชาธิราช โดยแบ่งงานกันทำดังนี้

หมู่ที่ ๑ แต่งป้ายประกาศ วาดภาพตัวละครสำคัญในเรื่องราชาธิราช เช่น พระเจ้าราชาธิราช มังรายกะยอฉะวา สมิงอายมนทะยา พลายประกาย-มาศกับควาญช้าง หรือภาพเหตุการณ์สำคัญ เช่น ตอนที่มังรายกะยอฉะวาตกจากช้างขาดเจ็บอยู่ข้างพุ่มไม้ ฯลฯ

หมู่ที่ ๒ แต่งตุ๊กตาเป็นทหารฝ่ายมอญและทหารฝ่ายพม่าตอนรบกัน หรือขี่คอนำมันเป็นรูปช้างพลายประกายมาศ ตอนอาละวาดทำให้ทหารฝ่ายพม่าอลหม่านวุ่นวาย ฯ ล ฯ

หมู่ที่ ๓ เขียนเล่าเหตุการณ์ย่างตอนจากเรื่องราชาธิราช เช่น ตอนสมิงอายมนทะยาทำอุบาย สามารถเข้าไปส่งข่าวแก่พระยาเกียรสำเร็จ และกลับออกมาได้อย่างลอยนวล หรือ ตอน ควาญช้างไปนัดหมายกับพลายประกายมาศ

หมู่ที่ ๔ รวบรวมศัพท์ยากและหาคำแปล เขียนด้วยลายมือบรรจงติดไว้บนป้ายประกาศหน้าชั้น

หมู่ที่ ๕ ให้ค้นจากเรื่องราชาธิราชฉบับเต็มว่า สมิงนครอินท์มีความเก่งกล้าสามารถอย่างไร และเรียบเรียงเหตุการณ์ที่แสดงความสามารถของสมิงนครอินท์ใส่ไว้ในสมุด ถ้ามีภาพวาดประกอบด้วยก็ยิ่งดี

หมู่ที่ ๖ ทำสมุดภาพการ์ตูน เล่าเรื่องราชาธิราชอย่างย่อ

เมื่อแต่ละหมู่ทำงานเสร็จแล้วก็นัดวันแสดงนิทรรศการ เชิญให้นักเรียนชั้นอื่น ๆ หรือโรงเรียนอื่น ๆ มาชม

จ. แสดงละคร

ให้นักเรียนช่วยกันเลือกตอนดี ๆ จากเรื่องนี้ เขียนเป็นบทละครสั้น ๆ สำหรับแสดงกันในชั้น เช่น ตอนมะกลอมวิดน้ำ ตอนสมิงพระรามไปให้พระเจ้ามนเทียรทองดูตัว ตอนควาญช้างนัดหมายกับพลายประกายมาศ ตอนมังรายกะยอฉะวาถูกทหารฝ่ายมอญจับได้ และตอนเจรจาโต้ตอบกับพระเจ้าราชาธิราช

การแสดงละครนั้น ถ้าสามารถจัดฉากและแต่งตัวละครให้คล้ายละครจริง ๆ ได้ก็เป็นการดี แต่ถ้าไม่สะดวกก็อาจแสดงเพียงบทยาทตามเนื้อเรื่อง

ฉ. ค้นคว้าและรายงาน

๑. ค้นคว้าเรื่องช้าง เพื่อรู้จักธรรมชาติของช้างให้ละเอียดยิ่งขึ้น และเขียนเรียงความตามที่ค้นคว้ามาได้ ในการค้นคว้าอาจทำได้หลายวิธี เช่น หาหนังสือเกี่ยวกับช้างมาอ่าน ไปสังเกตความเป็นอยู่ของช้างในสวนสัตว์ หรือที่โขนที่ช้าง สัมภาษณ์ผู้ที่เคยเลี้ยงช้าง หรือมีความรู้เกี่ยวกับช้าง ฯลฯ

๒. ใครมีเรื่องจริง หรือนิทานที่กล่าวถึงความฉลาด หรือความกตัญญู หรือคุณสมบัติอื่น ๆ ของช้าง ก็นำมาเล่าสู่กันฟังในชั้น

๓. หาชื่อช้างสำคัญในวรรณคดี และประวัติศาสตร์

๔. หาความรู้เกี่ยวกับช้างศึก ช้างทรง หรือกองทัพช้างว่าในสมัยโบราณเขารบกันอย่างไร

๕. อ่านหนังสือราชาธิราชฉบับเต็ม และนำเหตุการณ์ตอนสนุก ๆ มาเล่าสู่กันฟังในชั้น

ช. ฝึกการเขียน

๑. อ่านพระราชสาส์นโต้ตอบตามที่ปรากฏในหนังสือนี้ แล้วเขียนเป็นจดหมายธรรมดาโดยใช้ภาษาอย่างที่ใช้กันในปัจจุบัน

๒. ย่อเรื่องราชาธิราชในแบบเรียนนี้ให้มีความยาวไม่เกิน ๒ หน้ากระดาษฟุลสแก๊ป

ช. ฝึกความจำ

ลองท่องจำคำกลอนต่อไปนี้

๑. บัดนั้น ตาควาญช้างหลากจิตพิศวง
จะตอกตะปูใหญ่ดังใจจง คิดแล้วสงสารสุดจึงหยุดยั้ง
น้ำเนตรไหลนองจึงร้องบอก ว่าเราตอกไม่ได้ดังใจหวัง
ด้วยสงสารเหลือล้ำเป็นกำลัง เราจะสั่งเจ้าไว้ให้ได้การ
แม้นเวลารุ่งพรุ่งนี้ พม่าขี่เจ้าออกนอกสถาน
จงสะบัดจากคอทั้งหมอควาญ ไล่ล้างผลาญคชาพม่านั้น
แล้วจงไปคอยท่าป่ากะเลียว อย่าได้เที่ยวไปไหนจำให้มั่น
ถ้าแม้เจ้าไม่ทำเหมือนรำพัน เห็นโทษทันต์ข้าจะมีถึงชีวา
หยิบกล้วยสองหวีนี่ให้ ข้าตั้งใจฝากเจ้าเอาเถิดหนา
พูดพลางทางสั่งหลั่งน้ำตา ตัวเจ้าอย่าลืมคำจำไว้
ช้างรู้ภาษาคนหมั่นหมอง รับกล้วยสองหวีมาน้ำตาไหล
แต่หวีหนึ่งส่งยื่นคืนไป รับไว้หวีเดียวเคี้ยวกิน

บัดนั้น ตาควาญช้างหลากจิตคิดถวิล
จึงถามว่าเหตุใดเจ้าไม่กิน ให้หมดสิ้นจึงยื่นคืนมา
ฤๅเจ้าฝากกลับไปให้น้อง ช้างก็ร้องชูพักตร์พยักหน้า
ตาควาญช้างร่ำสั่งหลั่งน้ำตา ว่าเจ้าอย่าลืมคำจำไว้

จาก บทละครเรื่อง "ราชาธิราช" (ของเก่า)

๒. เมื่อนั้น โอรสเจ้าอังวะใจทหาร
จึงตอบมธุรสพจมาน เราขัดร้านเห็นหน้าพระยามอญ
ตัวเราครั้งนั้นเหลือดังเสือปลา ก็แต่ว่าน้ำใจดังไกรสร
ไม่อยากหมอบยอบกายถวายกร อยากจะนอนนิ่งตายอยู่ท้ายเมือง
ครั้งนั้นเราเสียทัพจึงจับได้ ควรฆ่าให้ชีวิตปลิดเปลื้อง
จะรับเข้าไปกรุงไม่รุ่งเรือง อย่ายักเยื้องพูดต่อไม่ขอพึง.

จาก บทละครเรื่อง ราชาธิราช (ของเก่า)

บทนำเรื่อง

พระอภัยมณี

คำประพันธ์ที่นำมาใช้เป็นบทเรียนตอนนี้ เป็นนิทานกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนที่ ๑๙ กล่าวถึงเรื่องราวตอนที่พระอภัยมณีพบศรีสุวรรณผู้เป็นน้อง กับสินสมุทรผู้เป็นบุตร บทกลอนเรื่องพระอภัยมณีนี้ มีผู้นิยมอ่านกันมาก เพราะเห็นว่าตอนสุดท้ายของเรื่องนามชื่อ สุนทรภู่ แต่งไว้

ประวัติย่อของสุนทรภู่

พระสุนทรโวหารมีนามเดิมว่า ภู่ คนทั้งหลายเรียกกันทั่วไปว่า สุนทรภู่ เกิดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตรงกับวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙ บิดามารดาจะชื่อใดไม่ปรากฏ แต่ทราบกันว่าบิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ ในเขตอำเภอแกลง แขวงจังหวัดระยอง

บิดามารดาของ สุนทรภู่ มาตั้งหลักฐานอยู่ในกรุงเทพฯ พอสุนทรภู่อายุได้ ๔ ปี มารดากับบิดาหย่าร้างกัน บิดาไปบวชอยู่เมืองแกลง ฝ่ายมารดามีสามีใหม่ มีบุตรหญิงอีก ๒ คน แล้วได้เป็นนางนมของพระอิศา

ในกรมพระราชวังหลัง สุนทรภู่อยู่กับมารดาที่พระราชวังหลังด้วย จึงได้ฉวยตัวเป็นมหาดเล็ก ในกรมพระราชวังหลังตั้งแต่ยังเด็ก

สุนทรภู่ ได้เล่าเรียนวิชาหนังสือในสำนักวัดชีปะขาว ซึ่งเรียกว่าวัดศรีสุดาราม อยู่ริมคลองบางกอกน้อย ต่อมาได้เข้ารับราชการในหน้าที่เสมียน ในกรมพระคลังสวน แต่ไม่ชอบทำงานอื่นนอกจากแต่งยกกลอน สามารถแต่งได้ดี ตั้งแต่ยังรุ่นหนุ่ม เป็นผู้มีความรู้รอบตัวดีมาก

ใน พ.ศ. ๒๓๕๙ สุนทรภู่ ได้เข้ารับราชการในกรมอาลักษณ์ ในรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นที่ขุนสุนทรโวหาร ระหว่างรับราชการ ต้องถูกจำคุก เพราะเมาสุราจนควบคุมสติไม่ได้ ภายหลังพ้นโทษ ได้เป็นพระอาจารย์สอนหนังสือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายาภรณ์ พระโอรสในรัชกาลที่ ๒ และเป็นกวีประจำรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๓ สุนทรภู่ออกจากราชการและออกบวชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ลาสิกขาบทแล้วฉวยตัวอยู่กับพระองค์เจ้าลักขณานุคุณได้ชั่วหนึ่ง ครั้นเจ้านายพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์สุนทรภู่ก็ขาดที่พึ่งได้รับความลำบากมาก ต้องลอยเรืออยู่และแต่งหนังสือขายเลี้ยงชีวิต ต่อมาจึงได้รับความอุปถัมภ์จากกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ

พ.ศ. ๒๓๙๔ สุนทรภู่ ได้เป็นเจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวังบวรมิยรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรโวหาร

พ.ศ. ๒๓๙๘ ถึงแก่กรรม รวมอายุได้ ๗๐ ปี

วรรณกรรมของสุนทรภู่

นิราศ	มีนิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศเมืองสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศอิเหนา นิราศพระประธม นิราศเมืองเพชรบุรี รำพันพิลาป
นิทานคำกลอน	มีเรื่องพระอภัยมณี โคบุตร ลักษณวงศ์ สิงหไตรภพ กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา
สุภาษิตคำกลอน	สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท สุภาษิตสอนหญิง
บทละคร	เรื่องอภัยนุราช
เสภา	เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม เสภาพระราชพงศาวดาร
บทเห่กล่อม	เห่เรื่องพระอภัยมณี เห่เรื่องโคบุตร เห่เรื่องกากี เห่เรื่องพระอภัยมณี

ย่อเรื่อง

พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ เป็นโอรสของท้าวสุทัศน์ พระราชาแห่งกรุงรัตนา ทั้งสององค์ได้ไปศึกษาวิชาตามเยี่ยงอย่างลูกกษัตริย์ ณ สำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ พระอภัยมณีเรียนวิชาเป่าปี่ และศรีสุวรรณเรียนวิชากระบี่กระบอง เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็กลับไปบ้านเมือง แต่ท้าวสุทัศน์ไม่พอพระทัยในวิชาที่โอรสไปศึกษามา จึงทรงขับไล่ให้ออกไปเสียจากกรุงรัตนา

ระหว่างการเดินทาง พระอภัยมณีกับศรีสุวรรณ พบพราหมณ์หนุ่มสามคน แต่ละคนมีวิชาความสามารถต่าง ๆ กัน พราหมณ์ทชอ โมรา รู้วิชาผูกสำเภายนตร์ แล่นไปได้ทุกแห่ง คนที่ชื่อ สานน รู้วิชาเรียกลมเรียกฝนได้ คนที่ชื่อ วิเชียร รู้วิชารบและเก่งทางยิงธนู สามารถยิงธนูได้คราวละ ๗ ดอก พระอภัยมณีและศรีสุวรรณได้สนทนากับพราหมณ์ทั้งสามฉันอัธยาศัย จึงตกลงเป็นมิตรกัน พราหมณ์สามคนนั้นสงสัยว่าวิชาปี่พระอภัยมณีคืออย่างไร จึงขอร้องให้พระอภัยมณีเป่าให้ฟัง พระอภัยมณีก็เป่าปี่เป็นทำนองเพลงรัก ทำให้ศรีสุวรรณและพราหมณ์ทั้งสามคนเคลิบเคลิ้มจนหลับไป

เผอิญท้าวสิลันงั่พักกันนั้น อยู่ใกล้ถิ่นทนางผีเสื้อน้ำอาศัยอยู่ ขณะนั้นนางผีเสื้อออกจากถ้ำไปหากิน พอได้ฟังเสียงปี่ ทั้งแลเห็นรูปร่างพระอภัยมณีงดงาม นางผีเสื้อเกิดความรักขึ้น จึงโผตเข้าอุ้มพาไปยังถ้ำที่อาศัย

พระอภัยมณีท้องตกไปเป็นสามีนางผีเสื้อ จนเกิดบุตรชื่อ สินสมุทร ฝ่ายศรีสุวรรณกับพราหมณ์เมื่อตื่นขึ้นไม่เห็นพระอภัยมณี ก็ออกเที่ยวตามหา จนศรีสุวรรณหลงเข้าไปยังบ้านเมืองแห่งหนึ่ง ได้แสดงความสามารถจน พระราชาผู้ครองนครโปรดปราน จัดการให้อภิเษกกับพระอิศาชื่อ เกศรา ศรีสุวรรณกับชายามอิศาชื่อ อรุณรัศมี

ฝ่ายพระอภัยมณีกับสินสมุทร พยายามหาช่องทางหนีนางผีเสื้อจน สำเร็จ โดยอาศัยเรือกำพ่อแม่กับลูกสาว ผลัดกันพาว่ายข้ามมหาสมุทร มาจนพบเกาะแห่งหนึ่งชื่อเกาะแก้วพิสดาร ระหว่างทางนางผีเสื้อตามมาทัน ก็ฆ่าเรือกพ่อแม่กินเสีย เรือกลูกสาวจึงพาพระอภัยมณีกับสินสมุทรไปถึง ฝั่งเกาะได้ ถึงเกาะแล้วพระอภัยมณีกับสินสมุทรไปขออาศัยพระฤาษีอยู่ นางผีเสื้อตามมาทัน แต่ขึ้นไปบนเกาะไม่ได้ เพราะฤาษีใช้เวทมนตร์ยังคัยให้ กลัว นางก็ซุ่มเฝ้าอยู่ใกล้แถบนั้น

ระหว่างที่อยู่บนเกาะ พระอภัยมณีได้นางเรือกเป็นภรรยา อยู่มา วันหนึ่งนางสุวรรณมาลีมาเที่ยวทะเลกับท้าวสิลราชซึ่งเป็นพระบิดา ขณะมา นมัสการฤาษี พระอภัยมณีกับสินสมุทรจึงขออาศัยเรือไปด้วย เพื่อไปติดตาม หาศรีสุวรรณ เมื่อออกเดินทาง นางผีเสื้อแสดงฤทธิ์แกล้งให้เรือแตก พระบิดาของนางสุวรรณมาลีจมน้ำหายไป ผู้คนในเรือต่างพลัดกันข้างตาย ข้างสินสมุทรรักนางสุวรรณมาลี จึงฝากตัวเป็นลูกและเรียกนางสุวรรณมาลี ว่าแม่ พอเรือแตกก็อุ้มนางสุวรรณมาลีว่ายน้ำพลัดไปขึ้นได้ที่เกาะแห่งหนึ่ง พระอภัยมณีกับไพร่พลก็นางผีเสื้อพลัดไปขึ้นเกาะอีกแห่งหนึ่ง ต้องเข้าใช้ เพลงยังคัย จนนางผีเสื้อขาดใจตาย แล้วก็พักอยู่ที่เกาะนั้น พอดีกับเรือ

อุศเรนโอรสเข้านครลังกา ผู้เป็นคู่หมั้นของนางสุวรรณมาลีผ่านมา พระอภัยมณีจึงขออาศัยไปในเรือของอุศเรน

ฝ่ายสินสมุทรกับนางสุวรรณมาลีนั้น มีพวกโจรสลัดแล่นเรือมาพบเข้า จึงรับช่วยเหลือให้อาศัยเรือไป เจ้าโจรหัวหน้าใคร่จะได้นางสุวรรณมาลีเป็นภรรยา สินสมุทรโกรธจนวิวาทกับหัวหน้าโจร และฆ่าโจรเจ้าของเรือตาย พวกที่เหลือยอมเป็นข้า สินสมุทรกับนางสุวรรณมาลีจึงคุมเรือเดินทางต่อไป จนถึงเมืองที่ศรีสุวรรณอาศัย เกิดต่อสู้กัน เพราะทางในเมืองเข้าใจว่าเป็นข้าศึก ภายหลังสอบถามได้ความว่า สินสมุทรเป็นลูกพระอภัยมณี ศรีสุวรรณจึงชักชวนกันไปตามหาพระอภัยมณี

เมื่อศรีสุวรรณตกลงไปกับสินสมุทร พระอิศาอรุณรัศมีขอตามไปด้วย ทั้ง ๔ กษัตริย์คุมเรือเดินทางไปกลางทะเล จนพบกับเรือของอุศเรน อุศเรนให้ทหารลงเรือเร็วไปถามเรื่องราว จึงได้ทราบว่าสินสมุทรนางสุวรรณมาลี และศรีสุวรรณมาในเรือลำนั้น

ฝ่ายพระอภัยมณีใคร่จะให้พระอนุชา พระโอรสรู้ว่าตนอยู่ที่เรืออุศเรน จึงเข้าไปชน เรื่องต่อไปปรากฏดังในตอนที่ ๑๙ นี้

พระอภัยมณี

ตอนที่ ๑๙

ของสุนทรภู่

พระอภัยมณีพบศรีสุวรรณกับสินสมุทร

ฝ่ายสุวรรณมาลีศรีสุวรรณ อยู่พร้อมกันทั้งลำกำปั่นใหญ่
ฟังสำเนียงเสียงขับพระอภัย ก็จำได้ด้วยเคยฟังแต่หลังมา
ทั้งถ้อยคำร่ำเรียกสำเหนียกแน่ เห็นเหมาะแท้ภัควไนยให้ไปหา
สินสมุทรสุดคิดถึงบิดา จึงทูลว่าขอนี้ไม่มีใคร
คือทรงฤทธิ์ยิ่งทรงศักดิ์ของลูกรัก เห็นแน่นักพระองค์อย่าสงสัย
ข้าจะขอทูลลาอาสาไป แล้วจะได้รับมาเภตราเรา ฯ
สองกษัตริย์ตรัสว่าอย่าว่างุ่น เขามีคุณพระบิดามากับเขา
ควรจะไปไต่ถามตามสำเนา จะดื้อเดาดื้อไปนั้นไม่ดี
พวกฝรั่งลังกาจะว่าได้ ต้องขัดข้องหมองใจไม่พอที่
ฉวยชุกเชิญเยื้องศึกจะเสียที ด้วยพระพี่ไว้ร้อยู่ด้วยมัน
อาจะไปให้พยุภวูเรศ ถ้าแข็งเหตุทุกข์ร้อนจะผ่อนผัน
พ่ออย่าไปใจเด็กยังคุดคัน อย่ากันน้องข้องกันพระชนนี
สินสมุทรห้ามว่าอย่าเสด็จ เหมือนขามเขี้ยวของงอไม่พอที
หลานจะไปไต่ถามแต่โดยดี ถ้าขายังจักสู้ผมอ
พระไปเรือเมื่อไรจะไปถึง จะเหมือนหนึ่งฉันลงน้ำดำไปหรือ

แม้นพยปะพระบิดาจะหารอ ไม่คงคอดอกพระองค์อย่าสงกา
แล้วจัดแจงแต่งเครื่องสำหรับยุทธ์ เหน็บอาวุธคู่กายทั้งซ้ายขวา
กระโดดโผนโจนลงในคงคา แผลงศักดาดำดิ่งตะบึงไป ฯ
ฝ่ายโฉมยงองค์อรุณรัศมี คิดว่าพิฆาตน้ำร่ำร้องไห้
พระเจ้าข้ามาช่วยด้วยไวไว พระพี่ไม่ผุดรอดจะวอดวาย
ทั้งสององค์ทรงพระสรวลทั้งโศกเศร้า นางเคียงเข้าเล้าโลมนางโฉมฉาย
พระพี่ดำน้ำไปดอกไม่ตาย อย่าวุ่นวายเลยมานั่งคอยฟังความ
ศรีสุวรรณนั้นไม่ไว้ใจฝรั่ง จึงตรัสสั่งนายทหารชาญสนาม
เร่งเตรียมเรือเพื่อสำหรับรบสงคราม ไว้สักสามสิบลำประจำการ
ออกแล่นลอยคอยดูอยู่ห่างห่าง ถ้าขัดขวางก็จะได้แก้ไขหลาน
อังกฤษยังคมค่อยกลัวคลาน มาเตรียมการพร้อมพรั่งระวังภัย ฯ
ฝ่ายพระหน่อกินทร์สินสมุทร ดำมาผุดกลางมหาชลาไหล
แลเห็นลำกำปั่นเป็นหลั่นไป ไม่มีใครดูแลแต่สักคน
แต่เสียงขับเข่ายังไม่หยุด สินสมุทรเพ่งพิศคิดฉงน
ค่อยแฝงกายว่ายมาในสาชล ปีนขึ้นบนกำปั่นไม่ครั่นคร้าม
เห็นพวกพลกรนหลับระดับดาษ ดูเกลื่อนกลาดกลางเรืออยู่เหลือหลาม
ทั่วทนอยู่รอบล้วนจนงาม จึงโดดข้ามคนเหล่านั้นมาทันที
เห็นบุตรองค์ทรงนั่งบัลลังก์อาสน์ เข้ากอดขาทูลกระซิบทันที
ไม่ทันถามความโศกแสนทวี ทรงโศกกลงเกลือกลงเสือกกาย ฯ
รอมกษัตริย์ทันเห็นลูกแก้ว เหมือนตายแล้วเกิดใหม่ให้ใจหาย
พระชลนัยน์ไหลหลั่งลงพรั่งพราย ประคองกายกอดแอบไว้แนบองค์

สงสารบุตรสุดจะชินสะอื้นอ่อน
สุดกำลังจะประทังดำรงองค์
แขกฝรั่งทั้งนั้นก็ขวัญหาย
ไม่พ้นองค์สงสารแสนอาลัย
อุศเรนรู้สึกนึกอนาถ
จึงถามพวกพระอภัยว่าใครมา
จึงเรียกไพร่ในเรือให้รู้สึก
ช่วยนวดพันคั้นองค์พระอภัย
ลืมพระเนตรเห็นบุตรกับอุศเรน
สินสมุทรอภิวาทขยาทยิคร
เมื่อพลัดพรากยากเย็นเข็ญใจฉน
ใจนองค์ทรงฤทธิ์พระยิดา
พระฟังคำน้ำพระเนตรลงพรากพราก จะออกปากก็ม่วาเลือดตาไหล
จึงเล่าความตามจริงทุกสิ่งไป
อันพ่อนี้ตกอกจะแยก
แล้วตรัสถามลูกยาด้วยปรารภ
สินสมุทรได้ฟังรับสั่งถาม
เมื่อเรือแตกแหลกไปในคงคา
แม่ผีเสื้อเหลือใจไล่สกัด
ได้พบแต่แม่สุวรรณมาลี
ถึงเจ็ดวันบรรลุถึงเกาะใหญ่
ยังมิทันไต่ถามตามประสงค์
กันแสงทรงโศกซบสลบไป ฯ
เห็นเจ้านายนิ่งแน่เข้าแก้ไข
ต่างร้องไห้วุ่นวายฟายน้ำตา ฯ
เห็นประหลาดลูกเล็กเด็กนักหนา
เขาทูลว่าพระโอรสยศไกร
อกตกในกำปั่นอยู่หวั่นไหว
ก็กลัวไก้สัตพันเหมือนตันนอน
หัศเกนพวกฝรั่งนั่งสลอน
สะอื้นอ้อนทูลถามตามสงกา
ลูกมิได้รู้ความเที่ยวตามหา
จึงได้มาเรือฝรั่งเย็นอย่างไร ฯ
จนถึงได้ โดยสารมาพานพบ
ด้วยเรือแตกตายเย็นไม่เห็นศพ
นี่พ่อพบผู้ใดจึงได้มา ฯ
จึงตอบตามคำแขกแปลกภาษา
ลมก็กล้ากลางคืนเพราะคลื่นซัด
ลูกจึงพลัดไปกับเหล่านางสาวศรี
ก็แยกหนีไปในน้ำแต่ลำพัง
เข้าอาศัยแต่พอชิ้นได้คืนหลัง

พอพยพวกโจรเรือหลงเซอพัง
มันคิดคดกลกเลี้ยวเกี้ยวพระแม่
ที่เหลือตายนายไพร่พร้อมใจกัน
เที่ยวไต่ถามตามองค์พระทรงเดช
จนไปถึงรมจักรนัครา
จึงเกณฑ์คนพลรบสมทบทัพ
พอเสบงยี่ที่เข้าเป็นสำคัญ
ลูกรำลึกตรึกถึงพระผ่านเกล้า
เชิญเสด็จภูวไนยไปเภตรา
พระรู้ว่าอนุชามาด้วยบุตร
จึงตรัสยอกอุดเรนเจนณรงค์
เมื่อเรือแตกแยกนางมากลางน้ำ
กับเรือน้องของข้ามาห้าร้อย
เดชะบุญคุณพระมาปะพบ
คงได้คู่สู่สมสยมพร
เชิญไปลำกำปั่นของลูกรัก
ประภาษพลางทางสุนทรสอนกุมาร
ฝ่ายลูกท้าวเข้าลังกาหน้าเป็นเหม
เรียกกุมารหลานเลี้ยงมาเคียงองค์
ช่วยชีวิตชนิษฐาของอาไว้
ไม่ลืมคุณหลานขวัญจนวันตาย
จะเข้าผังชลธารโดยสารมัน
ลูกจึงแก้แค้นฆ่าให้อาสัญ
ยกกำปั่นใหญ่ให้ได้ไคลคลา
ทุกประเทศทางทะเลเที่ยวเร่หา
พบพระอาถามทักรู้จักกัน
เที่ยวนอามากยักกระหม่อมฉัน
ก็หมายมั่นว่าพระองค์ไม่สงกา
จึงตอเตาโคคนำตำมาหา
พระเจ้าอาก็ละห้อยคอยพระองค์ ฯ
ยังแสนสุดชื่นชมสมประสงค์
นี่แหละองค์สืบสมุทรบุตรข้าน้อย
จึงได้กำปั่นใหญ่ไว้ใช้สอย
เที่ยวแล่นลอยล่องหาในสาคร
ไม่ต้องรบชิงช่วงดวงสมร
อย่าทุกข์ร้อนเลยพระองค์จงสำราญ
ให้พบพักตร์วรนุชสุดสงสาร
ให้กรายกรานอุดเรนเจนณรงค์ ฯ
แสนเกษมสมจิตคิดประสงค์
พ่อแสนทรงฤทธิเลิศประเสริฐชาย
ให้คืนได้ดวงสวาทเหมือนมาดหมาย
พลางแนบกายกอดขยุยขยุมาร

"พระมหามาลาของพระมหากษัตริย์ไทย"

เอาเครื่องทรงสำอางอย่างกษัตริย์ เพชรรัตน์รจนามุกดาหาร
ทั้งเพชรนิลจินดามาประทาน พระกุมารเมินหน้าแล้วว่าพลัน
อย่าว่าแต่แก้วแหวนแสนสมบัติ ถึงจะจัดเอาอะไรมาให้ฉัน
ไม่มุ่งมาดปรารถนาสารพัน ข้ารักแต่แม่สุวรรณมาลี ฯ

พระอภัยสุริย์วงศ์ทรงพระสรวล แกล้งเสยวนอุศเรนอันเรืองศรี
อย่าตอยฉอยฉอความเลยตามที เชิญภูมีมาไปหาสุดาดวง ฯ

อุศเรนฟังว่าค่อยผาสุก เหมือนทิ้งทุกข์สักเท่าภูเขาหลวง
สั่งล้าต้านหนคนทั้งปวง ตามกระทรวงซ้ายขวาสี่ห้าลำ
ทั้งลำทรงของทองเป็นสองแถว เสร็จแล้วลายหลังคาเลขาขำ
หัศเกนเจนยืนยืนประจำ เข้าเคียงลำกำปั่นใหญ่ดังใจจง
อุศเรนรื่นเริงบันเทิงจิต เข้าสถิตเตียงทองที่ห้องสรง
ไขสุหร่ายปรายละอองมาต้ององค์ แล้วสอดทรงสนับเพลาเนาวรัตน์
ฉลององค์ทรงสวมกรวมสลับ คุมประดับแต่ล้วนเพชรเจ็ดกะรัต
ขึ้นเหน่งเนื่องเพื่องกระหนกกระหนาบรัด แล้วทรงทัดพระมหามาลาระยับ
แซมดอกไม้ไหวสว่างหางการเวก เป็นอย่างเอกอวดผู้หญิงหยิ่งใจหาย
อำมรงค์ทรงหัตถ์จำรัสพราย พระกรซ้ายเกี่ยวผ้าเช็ดหน้ากรอง
สอดเสน่าเหน็บตรกระบี่ฉลอ สนับมือสอดใส่ไว้ทั้งสอง
ส่านขุหรีสุหร่าดั่นหน้าทอง สอดฉลองพระบาทเพชรเสด็จมา
ทหารยืนถือยืนยืนสองข้าง ตามเยื้องย่างยศศักดิ์คอยรักษา
แล้วเชิญพระอภัยให้ไกลคลา มาเรือทราลำใหญ่ดังใจปอง ฯ

ศรีสุวรรณนั้นมารับคำนับพ
แต่สุวรรณมาลีหันเข้าห้อง

พระอภัยพยาน้ำตานอง
ขนแท่นทองทนั่งทรงอุศเรน

เหล่าโยธีศรีสุวรรณกับสินสมุทร
ฉออาวุธพร้อมพรั่งทั้งเขน

พลฝรั่งลังกาพวกหัศเกน
ล้วนขัดเขนประจุบันระวัง ฯ

ศรีสุวรรณอัญชลีพระพี่เจ้า
กำสรดเศร้าโศกคิดถึงความหลัง

ระกลั้นกลืนขืนใจก็ไม่ฟัง
พระชลนัยน์ไหลหลั่งลงพรั่งพราย

พลางประณตบทเรศพระเชษฐา
น้องนึกว่าสินบุญจะสูญหาย

เทียวติดตามถามข่าวก็เปล่าดาย
หากหลานชายชีแจงจึงแจ้งใจ

แล้วทูลถึงสามพราหมณ์ตามมาด้วย
เย็นเพื่อนม้วยมรณาจะหาไหน

พลางทรัสเรียกลูกน้อยกลอยฤทัย
ไปกราบไหว้ให้ชีพระบิตุลา ฯ

สงสารองค์พระอภัยวิไลโฉม
ลูบประโลมหลานน้อยละห้อยหา

อุ้มขึ้นวางกลางตักพิศพักตรา
พระชลนานองเนตรสังเวชใจ

จะเล่าความตามยากเมื่อจากน้อง
ก็ขัดข้องเขาจะแจ้งแถลงไข

จึงว่าพี่ก็แสนสลดใจ
หมายว่าไม่พบญาติแล้วชาตินี้

หากกุศลหนหลังเราทั้งสอง
ได้พบน้องนัดดามารศรี

ยังทุกข์หนึ่งถึงชนกชนนี
จะร้ายดีมิได้รู้ถึงหูเลย

พระราพลางต่างองค์ทรงกันแสง
โอ้เสียแรงเกิดมานี่จาเอ๋ย

ไม่เคยยากกรากกรำต้องจำเคย
เมื่อไรเลยจะพร้อมวงศ์พงศ์ประยูร

พระพี่น้องสองอนงค์สะอื้นไห้
ด้วยอาลัยไกลญาติเพียงขาดสูญ

ทั้งลูกน้อยนัดดาก็อาดูร
ต่างเพิ่มพูนโศกเศร้าไม่เบาบาง ฯ

อุศเรนร่ำปลอบให้ชอบจิต เหนวายคิดขุ่นข้องหมองหมาง
จึงปราศรัยไต่ถามเนื้อความพลาง เคียวนางนุชน้องอยู่ห้องใด
พระโปรดด้วยช่วยบอกโฉมเฉลา ให้นงเยาว์รู้แจ้งแถลงไข
ว่าพระชนนีนาถจะขาดใจ กันแสงไห้โหยหาไม่ราวัน
จึงใช้ข้าพยายามตามแสวง พระก็แจ้งความจริงทุกสิ่งสรรพ์
ช่วยเล้าโลมโฉมสุดาวิลาวรรณ อย่าให้ขวัญเนตรหมางระคางใจ ฯ

สินสมุทรสุดเคืองช้ำเลืองค้อน แกล้งตัดรอนขวางความตามวิสัย
รำคาญหูขู่จนกระไร เขาร้องไห้ไม่ทันหายวายน้ำตา
ชนจะเผ้าเร้ารบพบผู้หญิง ขันจริงจริงใจฝรั่งช่างหนักหนา
มิใช่การภารธุระพระบิดา แม่ของข้าข้าไม่ให้ใครไปเลย ฯ

พระอภัยได้ฟังสินสมุทร จึงว่าสุดเสนหาบิดาเอ๋ย
อย่าว้าวุ่นหุนหันเช่นนั้นเลย เหมือนทรามเชยช่วยธุระพระบิดา
อันองค์อุศเรนนอารนัก เธอผูกรักชอบตรงเหมือนวงศา
พ่อโดยสารท่านก็รับลงเรือมา จึงเห็นหน้าลูกน้อยกลอยฤทัย
ช่วยบอกความตามแต่แม่ของเจ้า น้ำใจเขาจะคิดเห็นเป็นไฉน
เธอเป็นคู่สู่ขออรไท มิใช่ใครนอกนั้นจะกันกาง ฯ

สินสมุทรสุดแค้นให้แน่นจิต ทั้งสุดคิดสารพัดจะขัดขวาง
ลงจากแท่นแค้นใจร้องไห้พลาง มาหานางนั่งสะอื้นกลืนน้ำตา ฯ

นางสวมสอดกอดองค์โอรสไว้ แล้วถามไต่ลูกน้อยละห้อยหา
เมื่อตะกี้เขาตามบิดามา เขาพูดจาว่ากระไรไปหรือยัง ฯ

สิ้นสมุทรพูดจาประสาซื่อ นั่นแลคือตัวความมาตามหลัง
พระรักเขาชาวลังกาหรือว่าชัง อย่าขืดขังยอกความลูกตามจริง
เดียวนเล่าเขาจะรีบไปอภิเษก เป็นองค์เอกอัศราพระยาหญิง
เห็นรูปร่างข้างเขาก็เพราพริ้ง จะต้องทิ้งลูกเสียแท้แล้วแม่คุณ ฯ

นางแกล้งว่าน่าเบื่อเหลือแล้วเจ้า อะไรเฝ้าโกรธเกรี้ยวทำเฉียวฉุน
ถึงสู่ขอก็มิใช่ได้เคยคุ้น จะมาวุ่นว่าขานรำคาญใจ
เดียวนเล่าเจ้าจะให้แม่ไปหรือ กลัวผมือเขากระมังนั่งร้องไห้
พระบิดาว่าขานประการใด อย่ารำไรเลยช่วยแปลให้แม่ฟัง ฯ

กุมารราว่าพระแม่ไม่เห็นจิต ขี้ขามิตรมากน้อยไม่ถอยหลัง
แต่แค้นจิตพระบิดานี่น่าชัง รักฝรั่งนักระไรจะให้คืน
ให้ลูกยามาถามความพระแม่ ว่าตามแต่ประสิทธิ์ไม่ขัดขืน
พระมารดาอย่าฟังจงยั้งยืน ว่าไม่คืนไปลังกาจะว่าไร
ถึงฝรั่งคั่งแค้นแม้นจะรบ ไม่หลีกหลบเลยพระองค์อย่าสงสัย
จะสังหารผลาญชีวันให้บรรลัย ว่าแต่ใจของพระแม่จะแชเชือน ฯ

นางฟังความยามวิโยคยิ่งโศกซ้ำ ให้แค้นคำพระอภัยใครจะเหมือน
เสียแรงหวังตั้งจิตไม่คิดเบือน มาแชเชือนเสียไม่รักให้อัปยศ
แต่แรกเล่าเขาว่าผัวเย็นชั่วช้า จะเอาหน้าไว้ที่ไหนน่าใจหาย
มิขออยู่สู้สิ้นชีวาวาย พลางฟูมฟายชลนาแล้วพาที
กรรมของแม่แน่แล้วลูกแก้วเอ๋ย ไม่ควรเลยสารพัดจะขัดสี
เขาเลองลอองถึงเพียงนี้ ตายเสียดีกว่าอยู่รับอัปยศ
ช่างกระไรใจคอพระพ่อเจ้า พูดกับเราไว้แต่ก่อนล้วนอ่อนหวาน

เย็นน่าแค้นแสนเสียดายสายสังวาล
แล้วนางถอดอำมรงค์ของทรงยศ
แหวนนี้เจ้าเอามาแต่ผู้ใด
อย่ายศอดสูอยู่ไม่รอด
แล้วชักกริชคิดจะตายวายชีวา
กุมาราว่าดูเอาแม่เจ้าเอ๋ย
ฉวยกระชากจากนางแล้วขว้างทิ้ง
พระบิดาให้ถามดูตามซื่อ
ถึงมาตแม้นแค้นบิดาไม่ปรานี
นางกอดบุตรสุดชีวันสะอื้นไห้
เหมือนหญิงร้ายชายชังไม่หวังเชย
ถึงม้วยแล้วแก้วตาอย่าปรารภ
ขอให้พ่อก่อเกิดกับร่างกาย
เจ้ารักแม่แม่ก็รู้อยู่ว่ารัก
แต่เหลืออายหลายสิ่งจริงจริงเจียว
เมื่อแรกเราเล่าขอกเขาออกอ้อ
ครั้นคู่เก่าเขามารับก็กลับกลัว
จึงเจียดจิตคิดแค้นแม้นจะอยู่
กันแสงพลางทางสะอื้นชีวันอาลัย
สินสมุทรสุดแสนสงสารแม่
ที่จริงจิตบิดุเรศของลูกยา
จะให้ท่านเสียก็ดีไม่มีภัย
ให้โอรสร่ำว่าน้ำตาไหล
เอาไว้ให้ท่านเฉิดพ่อจะขอลา
จะม้วยมอดเสียมิให้ใครเห็นหน้า
พระลูกยาแย่งยุคนางฉุดชิง ฯ
กระไรเลยใจจิตผิดผู้หญิง
แค้นจริงจริงใจคอใช่พอดี
ควรแล้วหรือแม่จะตายให้อายผี
ลูกยังมีแม่ก็ไม่อาลัยเลย ฯ
เหลืออาลัยแล้วพ่อคุณของแม่เอ๋ย
จะแหงนแงยดูมนุษย์ก็สุดอาย
จะขอพยุดสวาทเหมือนมาตหมาย
ได้กินสายกษีรามารดาเดียว
มิใช่จักลืมคุณทำฉุนเฉียว
เย็นหญิงเดียวชายสองต้องหมองมัว
อ้างเอาชื่อพระบิดาว่าเย็นผัว
แกล้งออกตัวให้มาถามว่าตามใจ
ก็อดสูเสียสัตย์ต้องศักยัย
พระชลนัยน์ไหลซาบอาบพักตรา ฯ
อุตส่าห์แก้แทนบิดรชะอ้อนว่า
ไม่รู้ว่าเราจะอ้างเอาอย่างนั้น

จึงให้ถามตามซื่ออย่าถือโทษ
เขาไปแล้วลูกจะว่าสารพัน
แหวนวงนี้ที่ท่านวานฉันมาให้
ถ้าฉันมีรักยังกลับกลาย
ถึงงอนง้อก็ฉันไม่พันผูก
สอพลอพลางทางประณมยังคมลา
แม่อรุณรัศมีมานี่หน่อย
ไปอยู่เย็นเป็นเพื่อนข้าหนาแม่น้อง
นางอรุณรัศมีฟังพี่เล่า
ลูกตายจริงจึงมาหาข้าสะใภ้
สินสมุทรออกมานั่งยังสังกันอก
แม่สุวรรณมาลีมีอยากมา
อุศเรนเห็นทำนองจะข้องขัด
อายน้ำร้อนก่อนเข้าข้าเข้าใจ
บิดาเจ้าเล่าก็รู้อยู่เต็มจิต
ได้ขอสู่ผู้ใหญ่ท่านให้ขึ้น
จึงต้องตามทรามสงวนนวลหง
เจ้าชอบแต่คนองค์นางนงเยาว์
สินสมุทรพูดจาประสาเด็ก
รับบิดามาก็ช่างใครเย็นไร
ถึงจะโกรธก็แต่ว่าอุตส่าห์กลั้น
แม่เชื่อฉันเถิดนะจ๋าอย่าเพ่อตาย
จงเก็บไว้ต่อว่าอย่าให้หาย
จะทวงสายสังวาลเก่าของเรามา
อยู่แม่ลูกตามที่ประสีประสา
ลูกออกมากวักพระหัตถ์ตรัสเรียกน้อง
แล้วจึงค่อยกระซิบสั่งกันทั้งสอง
จะขัดข้องฆ่าชีวันให้บรรลัย ฯ
ว่าแม่เจ้าเอ๋ยกรรมจะทำไฉน
ยังคมไหว้วอนถามตามสงกา
แล้วแกล้งยอกตามจิตประดิษฐ์ว่า
แล้วก็ว่าไม่รู้จักมิยักไย ฯ
ยิ่งกลุ้มกลัดกลัดกล่าวแกล้งแถลงไข
เมื่อไม่ให้แล้วก็ว่าสารพัน
มิใช่คิดโหยกเหยกมาเสกสรรค์
นางสุวรรณมาลีนี่ของเรา
ได้รับองค์พระอภัยมาให้เจ้า
มาให้เราจึงจะต้องทำนองใน ฯ
ถึงเราเล็กก็ไม่ส่งอย่าสงสัย
หรือข้าใช้สอยเจ้าให้เอามา

เราตามติดยุรงค์ก็คงพบ
เข้าเลิกทัพกลับหลังไปลังกา
ทรงนมไค้คนอย่าขืนแค่น
ก็ตายเปล่าเราไม่ยักให้ใครไป
อุคเรนดั่งแค้นแสนพิโรธ
ตัวของเข้าเยาว์ยังกำลังพาล
อันเรากับพระอภัยได้ให้สัตย์
จึงงอนง้อขอกันฉันคู่นเคย
แล้วว่ากับพระอภัยวิไสลักษณ์
พระก็รู้อยู่ภัยใจแต่ไรมา
พระฟังคำอาจองตะลึงคิด
สงสารลูกเข้าลังกาจึงว่าพลาง
ถึงเลือดเนื้อเมื่อน้องต้องประสงค์
แต่ลูกเต้าเขาไม่เหมือนคนทั้งปวง
พ่วาเขาเขาก็ว่ามากระนั้น
เพราะเหตุเขารักใคร่อาลัยกัน
แล้วตรัสยอกลูกน้อยกลอยสวาท
อันรักษาศีลสัตย์กัตเวที
ทรลักษณ์อักตัญญูตาเขา
ให้ทุกข์ร้อนงอนหงอทรพล
ไม่รักคยคนนอกพระศาสนา
จะได้หาเมียงามเอาตามใจ
ถึงจะแสนโศกาเลือดตาไหล
อย่ากวนใจข้าขัดคร้าน ฯ
แกล้งกลั้นโกรธตรัสประภาษด้วยอาจหาญ
เหมือนหนึ่งหลานลามลวนไม่ควรเลย
ไม่ข้องขัดกันทุกสิ่งจริงเจ้าเอ๋ย
อย่าเยาะเย้ยเลยเจ้าไม่เข้ายา
น้องก็รักภูวเรศเหมือนเชษฐา
จะเมตตาหรืออย่างไรอย่าได้พราง ฯ
จะเขยื้อนยกย่องยกขัดขวาง
เราเหมือนช้างงางอกไม่หลอกลวง
พักคงยอมให้มิได้หวง
จะได้ช่วงชิงให้ไปกระนั้น
มิใช่พ่นจะแกล้งแสร้งเสกสรรค์
ค่อยผ่อนผันพูดจาอย่าราคี
เจ้าหน่อเนื้อเชื้อชาติดังราชสีห์
ย่อมเย็นที่สรรเสริญเจริญคน
เทพเจ้าก็จะแช่งทุกแห่งหน
พระเวทมนตร์เสื่อมคลายทำลายยศ

เพราะยิดามาด้วยอุศเรนนั้น
เจ้าทำผิดก็เหมือนพ่อทรยศ
สินสมุทรสุดจะคิดถึงยิตุเรศ
ศรีสุวรรณครั้นเห็นหลานจะเยาความ
จะอื่อโทษโกรธไปก็ไม่ชอบ
ด้วยหญิงชายอายุจิตคิดระคาง
ถ้าแม้นมีพี่น้องนางมาด้วย
นี่ใจนางก็ไม่วางในพระองค์
แม้นโฉมยงปลงใจจะไปด้วย
แต่ใจนางนฤมลนั้นจนใจ
อุศเรนเจนจัดจึงตรัสตอบ
แต่เข้าหอพ่อแม่ให้เลี้ยงดู
อันนางนี้จะให้ว่าไปด้วย
ถ้าแม้นให้ไปประโลมค่อยโน้มน้อม
ศรีสุวรรณชั้นเชิงฉลาดแหลม
จะโลมเล้าเยาวมาลย์ประการใด
แม้นโฉมยงปลงใจจะไปด้วย
นี่และงามตามตรงเหมือนพงศ์พันธุ์
อุศเรนฟังคำทำหัวเราะ
แต่เช่นนั้นนั่นก็เหมือนไม่ให้ไป
คุณเขามีมากล้นพ้นกำหนด
จงออมอดเอ็นดูพ่อแต่พองาม ฯ
ไม่สังเกตกลศึกให้นึกขาม
จึงตอยตามถ้อยคำพอนำทาง
ถึงจะมอยให้ก็คงจะขัดขวาง
ที่ไหนนางจะยอมไปเหมือนใจจง
จะได้ช่วยฝากฝั่งดังประสงค์
จะมาลงเอาหลานฉันอย่างไร
ที่ทรงหลานฉันจะช่วยพูดแก้ไข
จะว่าใครขัดข้องก็ตรองดู ฯ
พระว่าชอบหญิงกับชายอายอดสู
คงเย็นคู่แล้วยังไม่ใคร่จะยอม
ก็เชิญชวยเพราะไม่เคยเชยถนอม
ก็คงยอมพระก็รู้อยู่แก่ใจ ฯ
จึงเยื้อนแย้มยิ้มย่องสนองไข
ตามแต่ใจจะฉนักไม่ขัดกัน
จะได้ช่วยกันไปส่งลงกำปั่น
จะให้ฉันช่วยฉุดนั้นสุดใจ ฯ
พระพูดเพราะพร่ำว่าอัชฌาสัย
พูดทำไมว่าจะช่วยให้ป่วยการ

อันนารินเย็นของท้องประสงค์
จงโปรดว่ามาให้เสร็จสำเร็จการ

ศรีสุวรรณกับพระพิมลาทอย
ถึงจะขอกออกเหมือนท่านจำนรรจา
นรกกันฉันจึงว่าประสาชอ
เมื่อนึกแหนงแคลงความก็ตามที
สินสมุทรนั้นและเขาเย็นเข้าของ
แล้วเสแสร้งแกล้งพูดกับพี่พลาง
ซึ่งคุณเขาเอามาด้วยก็ช่วยว่า
เมื่อใจเขาเข้าตัวไม่ยอมไป

อุศเรนเหลือแค้นแน่นอุระ
โดยจะว่าถ้าไม่ใช่คนกันเอง
ซึ่งวอนว่าพระอภัยให้ช่วยขอ
เมื่อรักหญิงทิ้งสัตย์ตกผู้ชาย
แต่หากว่าถ้าฉันกับสินสมุทร
จะช่วยฉันหรือว่าพระจะช่วยใคร

พระอภัยใจอ่อนถอนสะอื้น
แล้วห้ามปรามตามใจอาลัยลาญ
แต่สุดที่พระคิดให้มืดมืด
เพราะลูกเต้าเขาไม่ชั่วไม่กลัวใคร
หรือพระองค์เจตนาเร่งว่าขาน
อย่าหน่วงนานน้องจะได้ครรไลลา ฯ
จึงว่าคิดผิดระยอยเย็นนักหนา
ใครจะมาว่ากับใครอย่างไรมี
ควรแล้วหรือพูดรังเกียจมาเสียดสี
ฉันกับพี่มิใช่ว่าได้นาง
ตามทำนองแต่ฉันก็ไม่ขัดขวาง
เมื่อความอย่างนี้จะโกรธโทษเอาใคร
จนลูกยาอนุญาตประสาทให้
ก็จนใจอยู่ด้วยกันเท่านั้นเอง ฯ
ว่าชี้ชะพูดเพราะช่างเหมาะเหมง
ก็จะเกรงกันทำไมมิใช่นาย
คิดว่าพ่อลูกกันเหมือนมั่นหมาย
ไม่เสียดายคำแล้วก็แล้วไป
สัประยุทธ์กันก็จิตจะคิดโฉน
ขอรู้ใจของแถลงให้แจ้งการณ์ ฯ
อุศส่าห์กลืนชลนาน่าสงสาร
คุณของท่านเลิศลบภพไตร
เหมือนใจขาดเข้าก็คงจะสงสัย
จึงจนใจจำนิ่งทุกสิ่งอัน

แม้นรบสู้ผู้ใดก็ไม่ช่วย
ถ้าลูกยาฆ่าน้องจะป้องกัน
เป็นความจริงสิ่งสัตย์บรรทัดเที่ยง
แต่จะห้ามตามประสายังอาลัย
เขาเรี่ยวแรงแข็งขันทั้งสันทัด
ทั้งดุร้ายใจเหมือนเสือเหลือกำลัง
อุศเรนเจนศึกไม่นึกพรั่น
พระเชษฐาว่าจริงทุกสิ่งไป
ฉวยรบพุ่งยุ่งยิ่งชิงไชยได้
สนิทแนบแยบคายช่างฉลาดเท
เรานี้ชายหมายมาดว่าชาติเชื้อ
ไม่รักอนงอนงอ้อทรชน
ฉงกองทัพยับยั้งนั่งเกาะ
ร้องเรียกเรือรบฝรั่งมาทั้งนั้น
กองละร้อยคอยรบสมทบทัพ
ให้คอยล้อมพร้อมพรั่งดังสัญญา
ให้พวกเรือเหนือลมนั้นสมทบ
แม้นขึ้นได้ไฟชุดอย่าหยุดยั้ง
แม้พยศายนายทัพจงขยันตี
ถ้าลำไหนได้นางจะรางวัล
จะอยู่ด้วยอนุชาประสาฉัน
แม้นท่านฟันลูกยาไม่ว่าไร
ไม่หลีกเลี่ยงเลยพระองค์อย่าสงสัย
จะชิงชัยสินสมุทรจงหยุดยั้ง
สารพัดจะศึกษาวิชาชลัง
ห้ามไม่ฟังเหมือนทุกคนเป็นจนใจ ฯ
แกล้งสรวลสันต์เสียดแทงแถลงไข
คงจะได้เชยชมสมคะเน
ก็อาลัยอยู่ด้วยนางจะห่างเห
เขยนจะเข้ขึ้นไว้หลอกตะคอกคน
ถึงปะเสือก็จะสู้ดูสักหน
แล้วพาพลกลับมาเภตราพลัน
สั่งให้ตีกลองสัญญาโกลาหล
แล้วแย่งชิงเป็นแพนกแยกนาวา
เกณฑ์กำกับเกียกกายทั้งซ้ายขวา
เห็นลมกล้าได้ทีปะดังเข้ารุมรบลำใหญ่เหมือนใจหวัง
แล้วกองหลังหนุนด้วยช่วยให้ทัน
มันขึ้นชักจึงค่อยฆ่าให้อาสัญ
ครองประจันตประเทศเขตนคร ฯ

ฝ่ายฝรั่งพรั่งพร้อมท่างน้อมนบ ลงเรือรบเรียบร้อยลอยสลอน
ทั้งโยธากล้าหาญคอยราญรอน ใส่เสื้อซ้อนเกราะกระสันกันศัสตรา
ทหารยืนยืนมองตามช่องกราย ศรกำซายแทรกรายทั้งซ้ายขวา
พร้อมทหารขานโห่เป็นโกลา องสัญญาโยกยอกให้ออกเรือ
กองละร้อยคอยรบไม่หลบหลีก ชักเป็นยักกาไปทั้งใต้เหนือ
ข้างถือชุดจุดไฟไว้เป็นเชื้อ เข้าล้อมเรือลำใหญ่ระไวระวัง ฯ

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องพระอภัยมณี

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
สำเหนียก	จดจำ ฟัง เอาใจใส่
ภูวไนย	พระเจ้าแผ่นดิน
สาเนา	ความเดิม ต้นแยบ ข้อความที่คัดมา
ภูวเรศ	พระเจ้าแผ่นดิน
สาชล	สายชล คือสายน้ำ ในที่นี้ต้องการสัมผัสจึงเป็น สาชล
เดาษ	เกลื่อนกลาด
จาม	ชนพวกหนึ่งเคยมีถิ่นฐานอยู่ทางญวนใต้
บาทบงกช	ยัวรองเท้า หมายถึง เท้าของพระเจ้าแผ่นดิน
ทัศนา	ดู
อภิวาท	กรายไหว้
ปรารภ	กล่าวถึง ตั้งต้น ดำริ ในที่นี้หมายถึงชักถามกัน
อาสัญ	ตาย
นัครา	คำนี้ใช้ในคำกลอน มาจากคำว่า นคร เมืองใหญ่
ณรงค์	ที่มาจากคำว่า รณรงค์ ซึ่งแปลว่า สนามรบ การรบ
สยมพร	พิธีเลือกคู่สมรสของกษัตริย์ ในที่นี้หมายถึงพิธีแต่งงาน

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
วรนุช	นางงาม นางผู้ประเสริฐ
ประภาษ	ตรัส ยอก พูด
สุนทร	งามดี ไพเราะ
เหม	ทองคำ ความในทำนอง หน้าเป็นเหม หมายถึงหน้าผ่องใสอย่างสบายอกสบายใจ
ขนิษฐา	น้อง
สวาท	น่ารัก น่ายินดี หรือรสอร่อย รสหวาน
มาด	มุ่งหมาย คาดไว้
เพชรรัตน์	เพชร
มุกดาหาร	ไข่มุก สร้อยไข่มุก
เพชรนิลจินดา	หมายถึงแก้วมีราพวกนิลและอื่น ๆ
ล้าต้า	คนสำหรับคุมเรือเดินทะเล
ต้นหน	เจ้าหน้าที่ฝ่ายเดินเรือ
กระทรวง	แยบ กระบวน
เลขา	รอยเขียน ตัวอักษร
สุหร่าย	เครื่องโปรยน้ำให้เย็นฝอยอย่างฝักบัว
สนับเพลา	กางเกงแยบไทยขายาวเลยเข่า ใช้สวมก่อนนุ่งผ้าทยปกเข่า
ฉลององค์	เสื้อ (ราชาศัพท์)

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เนาวรัตน์	แก้ว ๙ ประการ ได้แก่ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์
กรวม	สวม ครอบ ในที่นี้หมายถึง สวมเสื้อทับลงไป
กะรัต	หน่วยมาตราชั่งเพชรพลอย หนึ่งกะรัตเท่ากับ ๒๐ เซนติกรัม หรือ ๓.๐๘๖๕ เกรน ปริมาณทองคำแท้ที่ประสมอยู่กับธาตุอื่น โดยกำหนดทองคำและโลหะที่ประสมกันนั้นรวมเป็น ๒๔ ส่วน เช่น ทองคำ ๑๔ กะรัต หมายความว่า มีเนื้อทองคำ ๑๔ ส่วน นอกนั้นอีก ๑๐ ส่วนเป็นธาตุอื่นประสม
ขีนเหน่ง	เข็มขัด
มหามาลา	ในที่นี้คงระหมายถึงหมวกเต็มยศของอุศเรน แต่พระมหามาลาของกษัตริย์ไทยเป็นหมวกยักกว้าง มีเครื่องประดับเป็นทองลงยาประดับเพชร ยักขนนกวายุภักษ์
ดอกไม้ไหว	ดอกไม้ที่ประดิษฐ์ด้วยทองหรือเพชรเป็นเครื่องประดับยึกไว้ที่มงกุฎหรือหมวกให้ก้านไหวได้
การเวก	นกชนิดหนึ่งในวรรณคดี มีเสียงเพราะ ขนหางยาวงาม
ธำมรงค์	แหวน
จำรัส	แจ่มแจ้ง รุ่งเรืองสว่าง
ผ้าเช็ดหน้ากรอง	หมายถึง ผ้าเช็ดหน้าที่ประดิษฐ์งดงาม

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เสน่า (สะ - เหน่า)	อาวุธคล้ายมีดใช้สำหรับขว้าง
ตรี	อาวุธชนิดหนึ่งคล้ายสามง่าม มีด้ามสั้น
กระบี่	มีดรูปดาบ ที่ด้ามถือมีโกร่ง
สนับมือ	เครื่องสวมมือเพื่อป้องกันมิให้ถูกเจ็บ ในที่นี้หมายถึงถุงมืออย่างฝรั่งสอดไว้ตรงโกร่งกระบี่
ส่าน	เป็นผ้าโบราณทำด้วยขนสัตว์หรือเปลือกไม้
จุหรี่	ไหมเทียม เหลือบเหลืองอย่างดี
สีกุหร่า	สีเทาเจือแดง
คั่นหน้าทอง	มีริ้วรายคั่นตอนหน้าเป็นลายทอง

การแต่งกายตอนนี้หมายความว่า เมื่อแต่งทุกอย่างเสร็จแล้วก็ใช้ผ้าคลุมหรือเสื้อคลุม แบบชายชาติอังกฤษโบราณ ผ้าคลุมนั้นทำด้วยผ้าส่านปนไหมเทียมสีเทาแก่ปนแดง เหลือบเหลือง มีริ้วรายคั่นตอนหน้าหรือชายเป็นริ้วทอง

ฉลองพระบาทเพชร รองเท้าประดับเพชร

ดั้ง	เครื่องถือสำหรับป้องกันอาวุธรูปเหมือนกายกล้วย
เขน	เครื่องถือสำหรับป้องกันอาวุธรูปกลม
อัญชลี	ไหว้
กำสรด	เศร้า สลด

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ชลนัยน์	น้ำตา
ประณต	น้อมไหว้
บทเรศ	มาจากคำ บท = เท้า (คำนี้ใช้เฉพาะในคำประพนธ์)
เชษฐา	พี่ชาย
สิ้นบุญ	ตาย
สูญ	ว่างเปล่า หายสิ้นไป
ฤทัย	เลือนมาจากคำ หฤทัย แปลว่า หัวใจ ดวงใจ
บิตุลา	ลุง (ฝ่ายบิดา) อาผู้ชาย
สังเวช	สลดใจ
กุศล	สิ่งดี สิ่งที่ชอบ
นัดดา	หลาน
มารศรี	นาง นางงาม
กันแสง	ร้องไห้
นิจจา	เลือนมาจาก อนิจจา ตัวศัพท์เดิมแปลว่า ไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง ในที่นี้เป็นคำอุทานออกเสียงแสดงความเศร้า
อาดูร	เดือดร้อน ทนทุกขเวทนาทั้งกายใจ
ปราศรัย	พูดด้วยความเอ็นดู
นงเยาว์	หญิงสาว
นาถ	ที่พึ่ง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
สุดา	ลูกสาว หญิงสาว
วิลาวรรณ	งามยิ่ง
ตามวิสัย	ขอบเขต แดน ในที่นี้หมายความว่า ตามธรรมดา
ภาร	การงาน หน้าที่
ทรามเชย	อ่อน น่าเชย
วงศา	มาจากคำ "วงศ์" เชื้อสาย เหล่ากอ ตระกูล
อรไท	นางผู้มีสกุล นางผู้เป็นใหญ่
อภิเษก	การแต่งตั้งด้วยทำพิธีรดน้ำ
อิศรา	ความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ เป็นไทแก่ตัวไม่ขึ้นแก่ใคร
บัจจามิตร	ข้าศึก ศัตรู
ประดิพัทธ์	เลือนมาจากคำ "ปฏิพัทธ์" เนื่องกัน ผูกพัน รักใคร่
สังหาร	ทำลาย ล้างผลาญ
ผลาญ	ทำลายล้าง ทำอันตรายทรัพย์สมบัติ
ชีวัน	(มักใช้ในคำกลอน) มาจากคำว่า ชีวิต ความเป็นอยู่
บรรลัย	ความฉิบหายย่อยยับ ตาย
วิโยค	การจากไป พลัดพราก ห่างเหิน
ชลนา	น้ำตา (มักใช้ในคำกลอน)
อัประมาณ	กำหนดไม่ได้ อายไม่มีที่สุด

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
สังวาล	สร้อยเครื่องประดับชนิดหนึ่ง ใช้คล้องสะพายแล่ง
กริช	มีดสองคม รูปคดปลายแหลม
กษีรา	น้ำนม
ดักษัย	(ตัดมาจากคำ ชีวิตักษัย และมักใช้ในคำกลอน) ตาย สิ้นชีวิต
พักตรา	หน้า
บิดร	พ่อ
สอพลอ	พูดคล้อยตามไปในทางเลวเพื่อให้เขาชอบตน ในทันหมายความว่าพูดคล้อยตามไปเพื่อประจบ
บัลลังก์	แท่น หรือ ตั่ง
ประดิษฐ์	สร้างขึ้น แต่งขึ้น
อาบน้ำร้อนก่อนเจ้า	หมายถึงพูดอวดว่ารู้อะไร ๆ ดีกว่า เพราะเกิดก่อน
เสกสรรค์	สร้าง แต่ง
นวลหง	สีเนื้อนวลงาม ในทันหมายถึง ผู้หญิง
ทำนอง	ระเบียบ แบบอย่าง
คนนอกพระศาสนา	หมายถึงนับถือศาสนาต่างกัน ในทันผ่ายสินสมุทรถือศาสนาพุทธ อุศเรนไม่ใช่ชาวพุทธ
พาล	อ่อน เด็ก โง่เขลา
พราง	ปิดบังความจริงไว้

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เหมือนช้างงางอก	เป็นคนพูดแล้วไม่คืนคำ เหมือนงาช้างเมื่องอกแล้วก็ไม่หดสั้น
ราคี	มัวหมอง
ราชสีห์	สัตว์ในนิยายเป็นสัตว์สี่เท้านิสัยดุร้ายมาก คล้ายสิงโตในปัจจุบัน
ศีล	ข้อบัญญัติมิให้กระทำชั่ว
กัตเวที	(ปกติเขียน กตเวที) สนองคุณท่าน ในที่ต้องการสัมผัส
ทรลักษณ์	มีลักษณะชั่ว ไม่ดีไม่งาม
อักตัญญุตา	(ปกติเขียน อกตัญญุตา) ความเป็นคนไม่รู้คุณที่ท่านทำแก่ตน ในที่ต้องการสัมผัส
ทรพล	มีกำลังน้อย อ่อนแอ
เวทมนตร์	คำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้กระทำพิธีกรรมแล้วให้สำเร็จความประสงค์
ทรยศ	กบฏ คิดร้ายต่อผู้มีอุปการะ
นฤมล	นางผู้ไม่มีราคี หมายถึงผู้หญิง
เยาวมาลย์	หญิงสาวสวย
อัชฌาสัย	นิสัยใจคอ ความประสงค์ ความนิยม
ครรไล	ไป
ระบอบ	แบบอย่าง ธรรมเนียม

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
จำนรรจา	พูด
ประสาท	ยินดีให้
อุระ	อก
สัประยุทธ์	รบพุ่งชิงชัยกัน
การณ์	เหตุ เค้า มูล
ลาญ	แตก หัก ทำลาย
ภพไตร	ภพสาม หมายถึง โลกมนุษย์ สวรรค์ ยาตาม หรือ { กามภพ, รูปภพ, อรูปภพ }
อนุชา	น้อง
ขลัง	กำลังแรง สิ่งศักดิ์สิทธิ์
สรวลสันต์	หัวเราะ .
ทรชน	คนชั่ว คนร้าย
เกียกกาย	กองเสบียง
ประจันตประเทศ	เมืองปลายเขตแดน หรือเมืองที่อยู่นอกเขต
ราญรอน	รบกันด้วยอาวุธ
ใส่เสื้อซ้อนเกราะ กระสันกันศัสตรา	เมื่อสวมเสื้อแล้วสวมเกราะแนบเนียน (กระสัน) เพื่อป้องกันอาวุธ

ศัพท์	คำอธิบายศพท์
คัสตรา	ของมีคม สำหรับใช้ในการรบ
ช่องกราบ	คือช่องข้าง ๆ กราบเรือ
ศรกำซาบ	ศรในที่นี้หมายถึง ศรอาบยาพิษ
ธงสัญญา	ธงที่ใช้โยกให้สัญญาในการรบ
ปีกกา	หมายถึงการจดขบวนทัพเป็นกองซ้าย กองขวาคล้ายปีกกา
ชุด	เครื่องสำหรับจุดไฟ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

---

๑. การอ่าน

ก. ให้นักเรียนหัดอ่านทำนองเสนาะแยกอ่านคำกลอน เพื่อให้รู้จังหวะในการอ่าน และความไพเราะของเสียง ทั้งอ่านให้ถูกหลักอักขรวิธี และความนิยมด้วย

ข. ให้นักเรียนหัดอ่านตอนที่เป็นบทเจรจาทีละคนอย่างเสียงพูด และทำเสียงให้เหมาะสมแก่บทบาท

ค. ฝึกให้นักเรียนอ่านในใจ เพื่อให้รู้เรื่องราวและเข้าใจความหมายของบทกลอนเป็นตอน ๆ ให้สามารถเล่าเรื่องตามความเข้าใจของนักเรียนได้

ง. เพื่อให้นักเรียนเข้าใจอารมณ์ของตัวละคร และเพื่อความสนุกครึกครื้น ครูอาจแบ่งหมู่นักเรียนให้อ่านบทของตัวละครสำคัญ ๆ ได้แก่ สินสมุทร พระอภัย อุศเรน นางสุวรรณมาลี ศรีสุวรรณ ฯลฯ และให้มีนักเรียนหมู่หนึ่งอ่านตอนที่เป็นการบรรยายความ ไม่เป็นคำพูดของใคร

๒. ตอบคำถามเกี่ยวกับเนื้อเรื่อง

ก. เหตุใดสินสมุทรจึงรู้ว่าพระอภัยอยู่ในเรือลำหนึ่ง

ข. เมื่อรู้เช่นนั้นแล้ว สินสมุทรทำอย่างไร

ค. การที่สินสมุทรทำเช่นนั้น แสดงว่าสินสมุทรมีนิสัยอย่างไร

ง. เมื่อสินสมุทรขึ้นไปพบพระอภัยบนเรืออุศเรนแล้ว เหตุการณ์ต่อไปเป็นอย่างไร

จ. การที่พระอภัยยอกให้อุศเรนไปพบนางสุวรรณมาลที่เรือของลูกชายนั้นเป็นเพราะเหตุไร สมควรหรือไม่

ฉ. เมื่อพระอภัยกับอุศเรนขึ้นไปบนเรือแล้ว นางสุวรรณมาลีแสดงกิริยาอย่างไร

ช. พระอภัยสั่งให้สินสมุทรยอกนางสุวรรณมาลีว่าอย่างไร

ซ. ทำไมนางสุวรรณมาลีจึงโกรธและเสียใจจนถึงกับคิดจะฆ่าตัวตายเมื่อสินสมุทรมายอกเช่นนั้น

ญ. สินสมุทรแสดงกิริยาอาการอย่างไร เมื่อรู้ว่าอุศเรนจะมารับตัวนางสุวรรณมาลีไป

ฎ. พระอภัยอ้างเหตุผลอย่างไร ในการที่ยอกให้สินสมุทรยอมให้นางสุวรรณมาลีไปกับอุศเรน

ฏ. ศรีสุวรรณมีเหตุผลแยบคายอย่างไร ในการที่แนะนำให้ถามความสมัครใจของนางสุวรรณมาลีว่าจะไปกับอุศเรนหรือไม่

ฐ. เมื่อเจรจาขอรับตัวนางสุวรรณมาลีไปไม่สำเร็จ อุศเรนตัดสินใจทำอย่างไร

ฑ. พระอภัย ในฐานะเป็นคนกลางมีความรู้สึกอย่างไรในเหตุการณ์ตอนนั้น

ฒ. เมื่ออ่านตอนนี้แล้วจะเห็นได้ว่า สิ่งที่เป็นชนวนให้เกิดสงครามนั้นคืออะไร

๓. การเขียน

๑. สมมุติให้นักเรียนเป็นสินสมุทร เขียนเล่าเหตุการณ์ตอนนี้ทั้งหมดให้ได้เรื่องราวติดต่อกัน

๒. ให้เขียนข้อความพรรณนาให้เห็นภาพตอนที่อุศเรนสั่งให้ขยวนเรือของตนเคลื่อนเข้าไปเทียบกับเรือของสินสมุทร ตลอดถึงการแต่งกายและกิริยาท่าทางของอุศเรน

๓. ให้นักเรียนถอดคำกลอนตอนที่เป็นคำพูดของสินสมุทร ออกเป็นร้อยแก้วที่สละสลวย ตั้งแต่ "สินสมุทรได้ฟังรับสั่งถาม จึงตอบตามคำแขกแปลกภาษา" ..... จนถึง "พระเจ้าอาก็ละห้อยคอยพระองค์"

๔. ให้นักเรียนเรียบเรียงคำพูดของอุศเรนตอนที่สั่งเตรียมรบเป็นร้อยแก้วให้ได้ความแข่มแข็ง

๔. ทายคำพูดของตัวละคร

ต่อไปนี้เป็นคำพูดของใครพูดกับใคร หมายความว่าอย่างไร

ก. "อย่าว่าแต่แก้วแหวนแสนสมบัติ ถึงจะขอเอาอะไรมาให้ฉัน
ไม่มุ่งมาดปรารถนาสารพัน ข้ารักแต่แม่สุวรรณมาลี.."

ข. "ช่วยยอกความตามแต่แม่ของเจ้า น้ำใจเขาจะคิดเห็นเป็นไฉน
เธอเป็นคู่สู่ขอของไท มิใช่ใครนอกนั้นจะกันกาง"

ค. "ถึงสู่ขอก็มิใช่ได้เคยคุ้น จะมาวุ่นว่าขานรำคาญใจ"

ง. "อันปิยศอดสูอยู่ไม่รอด จะม้วยมอดเสียมิให้ใครเห็นหน้า"

จ. "อายน้ำร้อนก่อนเจ้าข้าเข้าใจ เมื่อไม่ให้แล้วก็ว่าสารพัน"

ฉ. "ทรงนี้มิได้คนอย่าขันแค่น ถึงจะแสนโศกาเลือดตาไหล
ก็ตายเปล่าเราไม่ยักให้ใครไป อย่ากวนใจข้าข้าขัดคร้าน"

ช. ..... "เราเหมือนช้างงางอกไม่หลอกลวง
ถึงเลือดเนื้อเมื่อน้องต้องประสงค์ พักคงยอมให้มิได้หวง"

ช. "แม้นโฉมยงปลงใจจะไปด้วย ที่ตรงหลานฉันจะช่วยพูดแก้ไข
แต่ใจนางนฤมลนั้นจนใจ จะว่าใครขัดข้องก็ตรองดู"

ญ. "สนิทแนบแยบคายช่างถ่ายเท เขียนจระเข้ขึ้นไว้หลอกตะคอกคน
เราก็ชายหมายมาดว่าชาติเชื้อ ถึงปะเลือกจะสู้ดูสักหน"

๕. การศึกษาทางภาษา

๑. รวบรวมศัพท์ยาก ๆ ในบทกลอนตอนนี้ แล้วคัดด้วยลายมือบรรจงสะกดตัวให้ถูกต้อง ติดไว้บนป้ายประกาศในชั้น เพื่อให้จำได้

๒. รวบรวมคำประสม ชนิดสองคำประสมกัน แยกเป็นหมวดกริยาและวิเศษณ์ เช่น

กริยา — ไต่ถาม เล้าโลม วอดวาย แก้ไข
วิเศษณ์ — ขุกเข็ญ คุกคัน กลาดเกลื่อน พร้อมพรั่ง

๓. หาคำสัมผัสสระ และสัมผัสอักษรมาอย่างละ ๑๐ คู่ ดังตัวอย่าง

สัมผัสสระ — พั่ง — หลัง แน่ — แท้
สัมผัสอักษร — ขาม — เข็ด ผ่อน — ผัน

๔. จงหาคำพ้องที่มีเสียงเหมือนกัน แต่ตัวสะกดและความหมายต่างกัน เช่น มาด มาตร มาส เป็นต้น

๕. หาคำราชาศัพท์ที่เป็นนาม สรรพนาม และกริยาจากบทกลอนตอนที่ได้อ่าน

๖. การท่องจำ

ให้นักเรียนท่องจำคำกลอนที่เป็นคติ ต่อไปนี้ และให้เข้าใจความหมายด้วย

"อันรักษาศีลสัตย์กัตเวที ย่อมเป็นที่สรรเสริญเจริญคน
ทรลักษณ์อกตัญญุตาเขา เทพเจ้าก็จะแช่งทุกแห่งหน
ให้ทุกข์ร้อนงอนหงอทรพล พระเวทมนตร์เสื่อมคลายทำลายยศ"

๗. อภิปราย

ให้นักเรียนอภิปรายแสดงความคิดเห็นตามหัวข้อต่อไปนี้

ก. นิสัยใจคอ และความสามารถของสินสมุทร (ให้หาคำกลอนที่แสดงลักษณะของสินสมุทรมาประกอบด้วย)

ข. พระอภัยทำผิดหรือถูกในเรื่องนี้

ค. เหตุที่ทำให้อุศเรนตัดสินใจยกทัพสินสมุทร

๘. การจัดนิทรรศการ

ให้นักเรียนแบ่งหมู่กันทำงานต่อไปนี้ตามความถนัด

หมู่ที่ ๑ วาดภาพตัวละครสำคัญในเรื่องพระอภัยมณีตอนนี้

หมู่ที่ ๒ วาดภาพใหญ่เป็นภาพเรือกำปั่นใหญ่ ๒ ลำเทียบอยู่เคียงกัน มีสะพานทอดให้เดินไปถึงกันได้ และมีตัวละครสำคัญอยู่ในเรือนี้ มีไพร่พลประกอบตามสมควร

หมู่ที่ ๓ ช่วยกันทำหุ่นกระบอกเป็นตัวละครในเรื่อง แต่งตัวหุ่นให้คล้ายของจริง สร้างเวทีจำลองให้ได้สัดส่วนกัน แล้วจัดการแสดงหุ่นกระบอก มีการพากย์ การเจรจา และการขับร้องประกอบ

หมู่ที่ ๔ ทำสมุดภาพเรื่องพระอภัยมณี ตอนที่ ๑๙ แสดงเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น ตอนสินสมุทรกระโดดลงน้ำเพื่อว่ายไปยังเรืออุศเรน ตอนสินสมุทรพบพระอภัย ตอน อุศเรนสั่งเตรียมรบ ฯลฯ

๙. การแสดงละคร

ก. ให้นักเรียนช่วยกันแต่งบทละครพูดจากเรื่องพระอภัยมณีตอนนี้ โดยถอดความจากกลอนเป็นร้อยแก้ว แล้วให้นักเรียนแสดงบทบาทตามบทละครนั้น

ข. ถ้าสามารถทำได้ควรมีการแสดงละคร เรื่อง พระอภัยมณี ในงานรื่นเริงของโรงเรียน มีการจัดฉาก การแต่งกาย การใช้ดนตรีบรรเลงประกอบ แบบละครรำ

บทนำเรื่อง

พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน

พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง (พ.ศ. ๒๔๔๙) เป็นลายพระราชหัตถเลขา พระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล (ทรงเรียกว่าหญิงน้อย) รวม ๕๓ ฉบับ นอกจากจะได้ทรงเล่าถึงความสุขทุกข์ส่วนพระองค์แล้ว ยังได้ทรงพรรณนาว่าด้วยถิ่นฐานบ้านเมือง และทรงบรรยายถึงขนบธรรมเนียมพิธีการต่าง ๆ ของนานาประเทศอย่างแจ่มแจ้ง พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านนี้เป็นเรื่องชวนอ่านเพลิน เพราะในพระราชหัตถเลขาแทบทุกฉบับ มีพระราชดำริวิจารณ์อันสุขุมคัมภีรภาพและมีเรื่องสนุกขบขันแทรกอยู่ด้วยเสมอ เพราะฉะนั้นนับแต่ได้พิมพ์ออกจำหน่ายเป็นครั้งแรก ในงานวัดเบญจมบพิตร พ.ศ. ๒๔๕๐ นั่นแล้ว พระราชนิพนธ์ไกลบ้านก็ยังคงเป็นที่นิยมตลอดมาจนบัดนี้

พระราชหัตถเลขาตอนที่นักเรียนจะได้อ่านต่อไปนี้ เป็นฉบับที่ ๑๘ ทรงเขียนในคืนที่ ๖๑ และฉบับสุดท้ายทรงเขียนในคืนที่ ๒๒๕

พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ เสวยราชย์ พ.ศ. ๒๔๑๑ และเสด็จสวรรคต พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จอยู่ในราชสมบัตินับเป็นเวลาถึง ๔๒ ปีเศษ นับว่านานกว่าพระมหากษัตริย์องค์ใด ๆ ของไทยในอดีต

ในด้านการปกครองนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประสิทธิ์ประสาทความเจริญแก่ชาติบ้านเมืองนานัปการ ทรงจัดการปกครองให้เป็นไปตามแบบอย่างนานาอารยประเทศ ทรงจัดตั้งกระทรวง ทบวงกรม และแบ่งการปกครองออกเป็นเขตจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ได้ทรงประกาศเลิกทาสให้ประชาชนเป็นอิสระเสรี ทรงจัดตั้งโรงเรียนให้การศึกษาแก่กุลบุตรกุลธิดา จัดการทหาร การสาธารณสุข การคมนาคม การไฟฟ้า การชลประทาน ยังความเจริญให้แก่ประเทศอย่างล้นเหลือ จนประชาชนถวายพระนามว่า "สมเด็จพระปิยมหาราช" ซึ่งหมายความว่า พระราชาผู้ยิ่งใหญ่อันเป็นที่รัก ประชาชนได้พร้อมใจกันสร้างยุรมราชานุสาวรีย์ถวาย ในลักษณะพระยุรมรูปทรงม้า ประดิษฐานไว้เป็นที่สักการะมาจนทุกวันนี้

นอกจากจะทรงเป็นนักปกครองแล้ว พระองค์ยังทรงพระปรีชาสามารถในการประพันธ์เป็นอย่างเอก ทรงพระราชนิพนธ์ยกกลอน ความเรียงและเรื่องราวต่าง ๆ ไว้มากมายหลายเล่ม ทรงเชี่ยวชาญในทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นพิเศษ โดยนัยดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเป็นทั้งนักปกครอง และนักปราชญ์ผู้รอบรู้อย่างหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก

ไกลบ้าน

คืนที่ ๖๑

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วันอาทิตย์ที่ ๒๖ พฤษภาคม

วันนี้มีความคิดสองอย่าง อย่างหนึ่งรพีชวนจะให้ไปเมืองโลซาน ซึ่งไปจนสุดแหลมแล้วเลี้ยวเข้าในชะวาก ระยะทางจะไกลกว่าไปนีศ แต่เมื่อนึกถึงวันอาทิตย์ก็ท้อใจ ไปถึงแล้วจะทำอะไร ตัง ๆ ไปก็ตัง ๆ กลับมาจึงได้เลือกเอาขึ้นเขาโรเซเดอเนย์ซึ่งอยู่ใกล้โฮเต็ล

กินข้าวเช้าแล้วรับอีกเซลยอนชั้น กงสุลเยเนอราลของเราที่เมืองสตอกโฮม ลูกแกเจ็บ พาลูกมารักษาตัวอยู่ใกล้ ๆ นี่ ได้ข่าวว่าจะเสด็จไปตำบลนั้น ถึงกับมีโทรเลขไปสั่งเคนให้ส่งองช้างมาคอยชักรับ การมันใหญ่ถึงเพียงนั้น ต่อเมื่อรู้ว่าไม่เสด็จแล้ว จึงได้มาหาทัน ได้สั่งถวายคำนับถึงเจ้าแผ่นดิน เพราะแกเป็นคนโปรดสนิทสนมกันมาก แล้วขึ้นรถโมเตอคาร์-ไปสเซชั่น ทางที่จะขึ้นรถนั้นเป็นขั้นอัฒจันทร์ เพราะเหตุที่รถนั้นรูปเพล่เหมือนเกรินข้างในนั้นเป็นห้อง ๆ ตามขวางนั่งได้สองฟาก คือหันหน้าขึ้นไปก็ได้หันหลังขึ้นไปก็ได้ เขาทำขึ้นนั้นมาก เช่นกับขึ้นภูเขาทอง เพราะฉะนั้นจึงทอดรางขึ้นไปตามข้างเขาตรงลิ่ว มีพื้นปลาสำหรับสับให้รถหยุดเมื่อเวลาเกิดเหตุสายลวดขาด แต่การขึ้นลงของรถนั้นขึ้นด้วยสายลวด

มีรถสองรถ รถหนึ่งอยู่ข้างบน รถหนึ่งอยู่ข้างล่าง สายลวดโยงถึงกัน เมื่อเวลาจะให้รถขนลงมา ข้างล่างกรอกน้ำเข้าไปในถัง แล้วเปิดเครื่องทุ่นรถไว้ถึงพันจักรนั้น น้ำหนักน้ำก็ถ่วงรถเลื่อนลงมา ดึงเอารถที่อยู่ล่างซึ่งเขากว่านั้นขึ้นไป เฉพาะพอไปเหมาะสวนกันที่กลางทาง มีทางหลีกพอรถข้างล่างขึ้นไปถึงข้างบน รถข้างบนก็ลงมาถึงข้างล่าง ทอยกันอยู่สองหลังเท่านั้น แต่รถนั้นไม่ได้ขึ้นไปถึงตลอดยอด ไปเพียงพอพ้นที่ชันแล้วไปหยุดที่คลียอง เป็นสเตชั่นสูงจากพื้นดิน ๖๙๒ เมเตอร์ คือ ๑๗ เส้น ๖ วา ในระยะรถตอนนี้ ยังเป็นไปในระหว่างบ้านเรือน ที่เป็นวิลลาเป็นโฮเต็ลหลังใหญ่ ๆ เรียงรายเป็นสวนดอกไม้ มีดอกไม้สีต่าง ๆ มีหนทางรถขึ้นเหมือนทางธรรมดา แต่ทอยไปทอยมา

เวลาขึ้นถึงสเตชั่นแล้ว ต้องย้ายไปออกทางหนึ่งต่างหาก เพื่อจะได้ขึ้นรถสายหนึ่งต่างหาก เป็นรถไฟใช้ถ่านตามธรรมดา แต่หน้าต่ำท้ายสูง รูปเป็นเกรินเหมือนกัน มีรถพ่วงหลายหลัง นั่งอย่างเดียวกันกับรถที่กล่าวก่อน มีที่สำหรับยิงพันจักรอยู่ในกลางเหมือนกัน แต่ไม่มีสายลวดอยู่เอง ด้วยไม่ใช่ลากด้วยน้ำ รถนี้เดินเข้าปล่องหลายครั้ง ยาวบ้าง สั้นบ้าง ในปล่องนั้นมักจะมีน้ำตกซึมบ้าง พรำอยู่เหมือนฝนบ้าง ขึ้นไปหยุดรับน้ำตามทางบ้าง จนถึงที่สุดโคเป็นที่สำนักรักษาตัวซึ่งหมอแนะนำให้เพ็ญมาอยู่ ที่สุดนี้สูง ๑๐๕๐ เมเตอร์ คือ ๒๖ เส้น ๕ วา มีสเตชั่นผู้คนแน่นหนา มีโฮเต็ลสูง ๗ ชั้นหลังคามียอดหลายยอด ยาวใหญ่ทำงามมาก เป็นที่สำหรับพวกผู้ในห้องชั้นมารักษาตัว ท่าทางเห็นจะอยู่ได้หลายร้อยคน ตั้งใจไว้ว่าจะแวะต่อขากลับ จึงไม่ได้เที่ยวที่โคนี้ นั่งอยู่ในรถต่อไปอีก

รถออกจากโค ตั้งต้นทางผ่านสโนอันกองเรียรายอยู่ตามทางขึ้นไปมากขึ้นมากขึ้นทุกที เป็นสโนอ่อนที่กำลังละลายอยู่ ไม่สู้แข็งเช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน แลลงมาในอ่าว เห็นตำบลทรมทะเลทุกแห่งเหมือนเรือนทุกตา ยังสูงขึ้นไปยังเหมือนแผนที่ที่เขียนอย่างมีสายน้ำบ้านเรือน และเห็นยอดเขาสะพรั่งไปทั้งสองข้าง ล้วนแต่หุ้มด้วยสโนขาวไปทั้งนั้น ลอดถ้ำยาวข้างนั้นข้างหลายตอน ลอดครั้งหนึ่งก็เปลี่ยนชื่อนะรี แลเห็นยอดเขาแปลกไปทุกครั้ง น้ำแข็งยิ่งมากขึ้นทุกที จนทั้งเป็นกำแพงสองข้างถนน สูงขึ้นไปก็เป็นขุนแต่ไม่ถึงหนาวด้วยแดดจัด ขึ้นไปประมาณสักชั่วโมงครึ่ง จึงถึงทางโซเด็ลเป็นที่สุดทางรถไฟสูง ๒๐๔๕ เมเตอร์ คือ ๕๑ เส้น ๒ วา ๒ ศอก สุดแต่รถหยุดเติมน้ำแห่งใด ชายอรุพงษ์และผู้ที่เป็นต้องลงขึ้นสโนเล่น พ่อได้ถ่ายรูปหลายรูป แต่ครั้นคราวมาไม่รู้ว่าจะได้ดูหรือไม่ เพราะไม่มีกระจกเหลืองขึ้นไปติดหน้ากล้อง แสงสว่างแปรดเปลี่ยนจนลมตาไม่ใคร่จะได้ ลืมเอาแว่นเขียวขึ้นไปด้วย พอถึงทสเตชั่น ถึงร้านที่สำหรับขายของคิวโรซิตในที่นั้น พ่อได้ซื้อสิ่งละอันพรรณละน้อย เพื่อจะส่งมาฝาก ในของนั้นมีที่สำหรับอัดดอกไม้ ซึ่งจะเกิดจากขุนเขาอยู่สองสามอัน จึงได้ซื้อ ด้วยสั่งให้เขาหากับข้าวไว้กิน แล้วเดินขึ้นยอดเขาต่อไปทางที่ขึ้นยอดเขานั้นเป็นทางเล็ก ๆ แคบ ๆ จำจะต้องเดินไปในระหว่างสโนมีดอกไม้ที่ขึ้นขนหญ้า คือที่เรียกสโนดรอป สีขาวก็มี ม่วงก็มี มีดอกเหลืองอีกอย่างหนึ่ง ดอกเป็นกำมะหยี่อีกอย่างหนึ่ง เรียกอะไรก็จำไม่ได้เสียแล้ว ไม่ใช่พ่อจำไม่ได้ วานมองสีเออคอเรลลีถามได้ความมาแล้ว คอเรลลีเอาไปลืมเสียเอง ตอนยอดเขาที่สูงขึ้นอยู่กับสโนนั้น มีแต่สีอย่างเท่านั้น แต่ตอน

เหนือโคขนมายังไม่ถึงสเตชั่นนี้ มีดอกไม้มาก สีเหลือง สีขาวเย็น เย็นชื่อเหมือนอย่างกล้วยไม้สีขาวสีน้ำเงินเขียว ใจกลางขาวคาดไปเหมือนปูพรมหมู่ที่ดอกนาซัสชั่นขาวคาดไปทั้งไหล่เขาสูงประมาณสักคืบเศษเท่านั้น มีดอกชูสลอนไป เหมือนเอาผ้าดอกฤาแพรดวงลาด แลสุด ๆ ตา มีกลิ่นหอมกรุ่น ๆ จะเอากระบุงไปขนก็ไม่หมด ด้วยเหตุฉะนั้น เขาจึงมีนักขัตฤกษ์ในเวลาดอกไม้บาน จะเอามาแต่งรถแต่งตัว กำโปรยปากันอย่างไรก็ไม่รู้สิ้น ขนเขาไปเก็บเอามาได้ใหม่ ในแพ้มที่ได้อัดส่งมานั้น เป็นดอกไม้บนเขาทั้งสิ้น ไม่ใช่ดอกไม้พื้นดินรายเลย ได้ช่วยกันเก็บห่อผ้าเช็ดหน้ามาสิ้นจำนวนเท่านี้ พยคนเดินทางไปเที่ยวอยู่หลายพวก ผู้หญิงไปเก็บดอกไม้อยู่ก็มี มีไม้เท้าติดสั้นเป็นตะปู ยาวข้างสั้นข้างสำหรับเท้าขนลง ซึ่งพ่อได้ซื้อยาวอันหนึ่งส่งมาที่ขนนนมกล้องเตเลสโคป ที่สำหรับส่องดูยอดเขาต่าง ๆ กัน เรียงสะพรั่งอยู่ตรงหน้า ได้ดูเขาดัวร์ดเอสูง ๒๓๓๕ เมเตอร์ มีเสาธงชักแนล และคนเดินทางอยู่ที่นั่น ซึ่งแลเห็นไม่ได้ด้วยตาเปล่า และเขาเอคิล ดาร์ยังทีแยร์สูง ๓๙๑๒ เมเตอร์ ได้ซื้อสมุดแผนที่ยอดเขาส่งมาด้วยฉบับหนึ่ง แลดูที่ขนยอดเขานั้น เหมือนอย่างเช่นรูปเขียนนี้จริง ๆ มันไม่ได้แกล้งเขียนที่หมายกาแดงมานั้น คือเขาที่กล่าวถึงในหนังสือ กลับลงมาจากชั้นขนกินข้าวที่โฮเต็ล กับข้าวทำอร่อยจริง ๆ กินแล้วหยุดเขียนโปสตการ์ดอยู่จนเวลาย่าย ๓ โมง จึงได้ลงจากเขา ขากลับอยู่ข้างจะหนาว เพราะแดดอ่อนลง ซ้ำฝนตกด้วย การที่จะแวะตำบลโคจึงได้เป็นอันระงับ ฝนตกตลอดทางลงมาจนถึงข้างล่าง เลยกลับโฮเต็ล ขอทิ้งเสียหนาวนั้นหายฉิบ เพราะโฮเต็ลที่ล่าง เวลาย่ายถูกแดดกลับร้อน เมื่อคนนอยู่ข้างจะร้อนมาก

ใส่แต่เสื้อชั้นในผ้าขาวเท่านั้น ยังต้นขนตะกายผ้าแยงเกตออก อันที่จริงมันก็ร้อนเพียงประมาณ ๗๐ แต่รู้สึกร้อนกว่าปรกติ ที่เมืองเราเรียกว่าหนาวเสมอ ฝนตกวันนี้มูลเหียตกมาก ตุ๊กไปกำเอามาให้ดู กว่าจะขนมาถึงเล็กไปเสียแล้ว เขาว่าตกลูกโตๆ เท่าหมากตึบ สโนที่อยู่บนเขาวันนี้ เย็นอย่างที่ฟอดเย็นฟอง ไม่ใช่อย่างใสเย็นแก้ว เช่นที่เคยเห็นครั้งก่อน เช่นนั้นเย็นอย่างน้ำแข็ง ว่าเมื่อเวลาที่พออยู่เมืองมิลัน ยอดเขายังหนาวมาก เดี๋ยวนี้กำลังลงมาละลาย คงจะน้อยลงไปทุกวัน พอถึงเดือนกรกฎาคมและสิงหาคมสองเดือนนั้น ไม่มีสโนตามเขาเหล่านี้ เหลืออยู่แต่เขาสูง ๆ เช่นมองต์บลังค์เป็นต้น

วันนี้ได้ซ้อมแซมดอกไม้และแต่งเครื่องบูชา มีการไหว้พระในวิสาขบูรณมีอีกวันหนึ่ง กรมประชาสัมพันธ์ทางกำลังทหารบก ได้จุดมาสองวันแล้ว เจ้าของโฮเต็ลขอดอกไม้มาให้ เป็นรูปรถที่ได้แห่เมื่อวานนี้ แกได้รางวัลที่ ๑ เป็นเงิน ๒๕๐ แฟรงก์ แต่ที่แท้ได้ขาดทุนเป็นอันมาก รถนั้นได้แต่งด้วยดอกไม้ขาวเป็นส่วน ดอกติดกันแน่นเหมือนอย่างลัดดา แต่ดอกใหญ่เท่าดอกมะลิ กลิ่นไม่หอมเหมือนดอกมะลิ ปนกับดอกกุหลาบสีชมพู และผูกโบสีชมพูใหญ่ ๆ เต็มไปทั้งหลัง มีเสากระโดงอย่างล้ำและมีร่มแพรสีชมพูคันใหญ่กั้นดอกไม้ ผูกเป็นเครือโตเท่า ๆ รถใหญ่ห้อยรอยรถ และพันไปจนถึงที่นั่งสารถี เด็กที่นั่งอยู่ในรถแต่งตัวเสื้อสีชมพู แต่ไม่ใช่นั่งฉิม ๆ ไปเฉย ๆ โยกมือยิมทางโน้นยิมทางนี้ คนที่ยืนดูอยู่ก็ขว้างกระดาษหลายเล่นรันเริงไปบนรถ เป็นเช่นนี้ทุกคัน เว้นแต่รถของตาเจ้าของโฮเต็ลนี้เก่งกว่าเพื่อน จึงได้รางวัลที่ ๑

กับแกไปได้รูปพ่อลงยา ที่มีผู้ทำไว้แต่เมื่อมาอยู่เยเนวาคราวก่อน แต่ผู้ที่ทำนั้นตายตกอยู่แก่ลูกชาย อย่างไรแกจึงไปจัดการเอามาได้ไม่ทราย ทำดีพอใช้ แต่งเต็มยศขาวแต่สายสะพายเป็นสีชมพูไป

ในการที่จะไปพรุ่งนี้ได้คิดเดินทางอย่างใหม่ เจ้าพนักงานเขาช่วยเป็นธุระ เพื่อจะให้ได้ไปถึงเร็วขึ้น ถ้าไปรถธรรมดา จะถึงต่อเวลาทุ่มเศษ จะจัดการให้ไปถึงเวลาบ่าย ๕ โมง

เรื่องดอกไม้นั้น เป็นที่ปรากฏเสียแล้วว่าพ่อชอบมาก ไปถึงแห่งใดก็แต่งเต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งห้อง งามชื่นตาชื่นใจ จนตาปะโรคิตชันเรโม ยังพยายามส่งดอกไม้ตามมาให้ถึงเมืองกอง แต่ทางไกลเหยียวไม่ฟัน

วันนี้เป็นวันตั้งใจจะขยายวันเสียตอนหนึ่ง รู้สึกว่าเขียนสั้นไปเป็นอันมาก เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะเกิดความท้อถอยขึ้นมา เพราะไม่ได้หนังสือตอบรับ ก็นึกไม่ว่าบางทีจะพลาดพลั้งไปอย่างไร แต่ห้ามไม่ให้ท้อมันไม่ฟัง เนื้อความมันสั้นลงไปเอง จึงขอขยแต่เพียงเท่านี้ ต่อนี้จะขึ้นเปลี่ยนประเทศเป็นเยอรมันตั้งแต่พรุ่งนี้ไป

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

นอกเกาะหมาก

คืนที่ ๒๒๕

วันพุธที่ ๖ พฤศจิกายน

เมื่อคืนนี้ถึงเสียยังรุ่ง นอนไม่หลับ มาหลับต่อเช้า สุดแต่พอเผลอๆ ลงไปก็ถึง มีความเสียใจที่จะตื่นขึ้นรู้ว่า กำหนดที่จะถึงนั้นเลื่อนออกไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ถึงจะเลื่อนออกไปเท่าใด ก็ไม่เป็นการประหลาดใจ เพราะไม่เคยเชื่อกำหนดที่เคยบอกแต่สักครั้งเดียว ความแน่ใจยืนอยู่เสียว่าจะถึงต่อวันที่ ๗ เขาบอกว่าอะไรก็ฟังไปกระนั้นเอง เพราะไม่เห็นแน่สักที่เดียว มามีตรงอยู่แต่ถึงเอเดน แต่เพราะเอเดนเดิมบอกว่าไม่ต้องแวะ กลายเป็นต้องแวะ จึงไม่ควรจะนับว่าเป็นการแน่อย่างไร แต่การที่เคลื่อนคลาดครั้งนี้เป็นเพราะเขาต้องรอโทรเลขเราด้วยสักชั่วโมงหนึ่งนั่นเป็นแน่ แต่เขาไม่ยกขึ้นกล่าว เขากล่าวว่า เพราะน้ำเชี่ยวทวนข้างหน้า ทำให้ช้าลงไปวันละชั่วโมง ถ้าหากว่าเป็นเรือมหาจักรฤาเรือพม่า เขาคงเผื่อเวลาพอแก่เหตุผล ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยไม่แลเห็น เราต้องรู้แน่นอนไม่มีเคลื่อนคลาด ว่าเราจะถึงแห่งใดเมื่อใด เดชะบุญที่เราไม่ได้ลงเรือนมาแวะแห่งหนึ่งแห่งใด อันมีหมายว่าแห่งนั้นจะจัดการรับรอง หาไม่เราจะเป็นผู้เคลื่อนคลาดเวลานัด ให้เขาคอยค้างอยู่เป็นนิจ

หนังสือฉบับนี้เป็นฉบับหลังที่สุด ซึ่งจำจะต้องจบด้วยเหตุดังจะกล่าวต่อไป (๑) ตั้งแต่แรกที่จะได้ลงมือเขียน ตั้งใจเสียแล้วว่าจะไม่พูดถึง

ราชการอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ถ้าจะเขียนต่อไปจากเกาะหมาก จะต้องกลายเป็นพูดถึงราชการไปเสียแล้ว (๒) หนังสือนี้ให้ชื่อไว้ว่า "ไกลบ้าน" เมื่อถึงเกาะหมากแล้วจะเรียกว่าไกลบ้านไม่ได้ ถ้าขืนผิงไปหน่อยก็ถึงเมืองเราเสียแล้ว ถ้าเขียนก็เป็นไม่ตรงตามชื่อว่าไกลบ้าน (๓) ลูกผู้ชายเป็นตัวผู้ที่จะรับหนังสือ ก็จะได้พบกันในวันนี้ เมื่ออยู่ด้วยกันทำไมจะเขียนหนังสือถึงกันเล่า เหตุผลทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันว่า ต้องหยุดเขียนหนังสือในวันนี้

มีผู้เขามักถามว่าไปยุโรปเห็นอย่างไรบ้าง คำถามอันนี้ก็มีทางตอบหลายอย่าง ตามน้ำใจผู้ใดซึ่งชอบทางใด ฤๅได้ใส่ใจในเรื่องอะไร แต่ใจพ่อเองมักแลกว้าง ๆ มากไป เห็นว่าประเทศยุโรป ว่าโดยภูมิพื้นแผ่นดินมันหมดดีเสียแล้วไม่มีอะไรดีต่อไปอีก จะว่าที่เรือกสวนไร่นาป่าไม้ไร่หญ้าได้ทำแล้วเต็มภาคภูมิ จนไม่มีที่อีกสักคฤๅเกรียกหนึ่งจะขยายออกไปอีก เว้นไว้แต่ภูมิลำเนาซึ่งเป็นที่ดาดลาดล้วนแต่ศิลาฤๅกรวดทะกรัน ซึ่งจะทำอะไรไม่ได้จริง ๆ จึงยักย้ายไปใช้อย่างอื่น ในการบำรุงเรื่องเพาะปลูกก็ได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว แผ่นดินนั้นอาจจะปรุงด้วยสิ่งใดอันจะให้เกิดพืชผลดีได้ปรุงแล้วและได้พืชผลดีเต็มที่แล้ว มันไม่มีอะไรจะดีขึ้นไปได้อีก

ส่วนแร่โลหธาตุอันใด ซึ่งจะเป็นประโยชน์ใช้ได้ มีถ่านศิลาเป็นต้นไม่มีเหลือแต่สักแห่งหนึ่งที่ยังไม่มีผู้ใดรู้ ไม่เหลือสักแห่งหนึ่งที่ยังไม่ได้ลงมือทำ ล้วนแต่มีเจ้าของทำอยู่แล้วทั้งนั้น ยังมีอยู่มากจริงแต่มีเวลาหมดจะไปภายหน้าอีกกี่พันชาติตามชอบใจหมดยังไกล ยกเสียไม่เอามาคิด แต่นี้มัน

มีเจ้าของเสียหมดแล้ว ไม่มีผู้ซึ่งจะได้ขึ้นใหม่ นอกจากต้องเสียเงินซื้อแลกเปลี่ยน

พื้นแผ่นดินไม่ใช่คนจะแน่นยัดไปหมด เช่นคนแต่ก่อนเล่า ๆ กันว่าเมืองจีนคนแน่น เดินไปข้างไหนก็เต็มไปด้วยคน คนผู้ใหญ่ชั้นหลัง ๆ มักจะพูดถึงยุโรป เข้าใจว่าคล้ายกันกับเมืองจีน จนเมื่อเวลาเด็ก ดูเหมือนทำให้เข้าใจว่าคนมันยุ่ย ๆ ไปเหมือนมดเมื่อคายไข่พาเดิน ความจริงคนมากแต่ที่เหลือถมไปที่จะอยู่ เติมอีกเท่าไร ๆ ก็ได้ไม่อั้นอ แต่คนมันต้องกิน เมื่อที่ซึ่งจะเกิดพืชพันธุ์สรรพอาหารสำหรับจะกิน มันได้ทำเต็มบริบูรณ์แล้ว มันพอดีกันกับคนในเวลานี้แล้ว คนเกิดใหม่ ๆ มากขึ้นเสมอแผ่นดินไม่พอจะเลี้ยงชีวิตมนุษย์ที่เกิดขึ้นใหม่ เพราะเหตุที่มันหมดดีในพื้นประเทศยุโรปเสียแล้ว จึงต้องคิดขยายค้าขาย ไปหาอาหารประเทศอื่นมากิน ฤๅหาเงินจากประเทศอื่นมาซื้ออาหารกิน

ที่ทำมาหากินของฝรั่ง โดยเมริกาไปรองไปเสียเยื่นนักเยื่นหนาแต่ก็ไม่พอ อาฟริกาก็แย่งกันเป็นเจ้าของจนเกือบจะหมดแล้ว ออสเตรเลียก็ไปทำมาหากินกันจนหมด เอเซียก็ขยับเข้าไปเสียเยื่นอันมาก ขยับทั้งขอบรุ้งทั้งภายใน เหตุที่เยื่นทั้งนี้เพราะยุโรปมันหมดดี ชาวยุโรปก็ต้องกระจายออกไป ที่ไหนว่างมากที่นั่นก็จะเต็มออกไป เพราะมันเป็นธรรมดาของโลก มนุษย์ไม่มีใครที่จะยอมตายง่าย ๆ ใช่จะเพียงแต่พอไม่ให้ตาย ย่อมปรารถนาที่จะได้ให้มากที่สุด ให้แลเห็นว่าจะได้ยืดยาวและมั่นคงไม่มีที่สุด นี่เป็นความปรารถนาของมนุษย์ ถึงใครจะชมฤๅจะติมันก็คงเป็นไปเช่นนั้น ไม่มีใครจะย่อหย่อนต่อคำชมฤๅคำติ ผู้ซึ่งมีความปรารถนาเช่นนั้วกันย่อม

เดินทางต่าง ๆ ซึ่งจะให้สำเร็จประโยชน์อย่างดีที่สุดในปลายมือ ก็เป็นธรรมดาผู้ที่มีความรู้มาก ที่มีความคิดมาก ที่มีความเพียรมาก และที่มีทุนมากอาจจะหาได้คล่องกว่าผู้ซึ่งไม่มีเช่นนั้น ถึงว่าได้เป็นเจ้าของอยู่แล้ว แต่หากความรู้น้อยไปบ้าง ความคิดอ่อนไปบ้าง ความอุตสาหะอ่อนไปบ้าง ทุนรอนยากพร่องบ้าง ก็ต้องเสียทีแก่ผู้ซึ่งประกอบพร้อมด้วยกำลัง ๔ อย่าง ความเปลี่ยนแปลงและคิดออกของมนุษย์ จึงได้เดินขึ้นอยู่เป็นนิจ ไม่มีเวลาสงบเรียบร้อยได้ในโลก

แต่มีอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งนอกจากความหมดดีของยุโรป เป็นฝักฝ่ายข้างความเจริญของยุโรป คือความรู้และความคิด ทั้งความเพียร ซึ่งจะประกอบโลกธาตุให้เป็นผลดีขึ้น เป็นเครื่องมือที่จะกระทำให้สำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่การหาผลนั้น เป็นข้อที่น่าพิศวงอย่างยิ่ง ความรู้จักใช้พืชพันธุ์และธาตุของโลกให้เป็นผลประโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่มนุษย์โดยลำดับนับ ๖๐๐๐ ปีมาแล้ว มีเวลาเสื่อมสูญลืมไปเสียบ้าง ก็มากลับคิดขึ้นได้กาลับคืนหมด ไม่แต่เท่านั้นกลับทวีหนักขึ้น เมื่อความรู้สูงขึ้นเป็นหลักฐาน ก็เป็นทางความคิดที่พิสดารเกิดขึ้น อาจจะออกสาขาไปจนหมดทางซึ่งจะทำได้ เช่นกับรู้จักใช้ไอน้ำ ไอน้ำอาจนำไปใช้สารพัดทุกอย่าง จนกระทั่งถึงเวลานี้กำลังไฟฟ้า ไฟฟ้าอาจจะใช้สารพัดทุกอย่าง และกำลังเดินขึ้นอยู่เสมอ ใครจะทำนายไม่ได้ว่าไฟฟ้าอาจจะให้ผลอย่างไร ต่อไปภายหน้าถึงที่สุดเพียงไหน ฤาจะมีอะไรเกิดขึ้นต่อไปภายหน้าดีขึ้นไปกว่าไฟฟ้า ใครเลยจะแลเห็นได้ ถ้าจะพรรณนาด้วยความเห็นในส่วนวิชานี้แล้ว จะกินเวลามาก จะพาให้หนังสือนี้ยืดยาวลงไม่ได้ทันเวลา

เพราะเหตุฉะนั้นขอรวมย่อความเพียงว่า พื้นภูมิประเทศยุโรปนั้น มันหมดดีเสียแล้ว แต่ความรู้ในประเทศยุโรป ไม่ใช่แต่เวลากำลังที่เดินขึ้นสู่ความเจริญ มันกำลังเดินกระโดดโลดโผนซึ่งจะเดินตามยาก นี่เป็นส่วนข้างฝ่ายดีของประเทศยุโรป

เวลาเมื่อกำลังเขียนอยู่นี้ ชายอรพงษ์มาบอกว่า แลเห็นเรือรบของเราแล้ว ใจเต้นยิก ๆ เหลือที่จะเขียนต่อไปอีกได้ เมื่อความใกล้บ้านมาปรากฏแก่นัยน์ตาเสียแล้ว หนังสือนกหมดอายุ จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องขอลาในเวลานี้

ใจเต้นที่จะได้พบกันเดี๋ยวนี้

หนังสือนี้จากพ่อผู้มีความรักอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

คำอธิบายศัพท์ในพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
รพี	พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒน์ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์
โลซาน (Lausanne)	ชื่อเมืองในประเทศสวิส
ชะวาก	ทิ้งเวิ้งเว้าเข้าไป
นีศ (Nice)	ชื่อเมืองในประเทศฝรั่งเศส
โรเชเดอเนย์	ชื่อภูเขา Rochers de Naye
กงสุลเยเนอราล	ผู้ดูแลผลประโยชน์ของชาติหนึ่งในต่างประเทศ
สตอกโฮม (Stockholm)	ชื่อเมืองหลวงของประเทศสวีเดน
สเตชั่น	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า สถานี
เพล่	เบี่ยงไป ไม่ตรง
เกริน	เครื่องเลื่อนของหนักขึ้นบนฐานสูงหรือลงโดยใช้กว้าน
วิลลา	บ้านพักปลูกอย่างงดงาม ในชนบทของยุโรป
เพ็ญ	พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม
สโน	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า หิมะ
สะพรั่ง	เต็มไป ไสว พร้อม
ซีนะรี	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า ภาพทิวทัศน์

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ชายอุรุพงษ์	พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช
ดุ๊ก	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพศาตรศุภกิจ
คิวโรซิตี้	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า ของแปลกๆ
ลาด	ปู เช่น ลาดพรม
นักขัตฤกษ์	งานพิธีรื่นเริง ซึ่งกำหนดมีเป็นครั้งคราวในรอบปี
เตเลสโคป	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า กล้องส่องทางไกล กล้องดูดาว
ซิคแนล	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า สัญญาณ
ลูกเห็บ	เม็ดน้ำแข็ง ซึ่งตกลงมาจากอากาศ
มิลัน (Milan)	ชื่อเมืองในอิตาลี
มองต์บลังค์ (Mt. Blanc)	ชื่อภูเขาใหญ่สูงสุดในเทือกเขาแอลป์
วิสาขบุรณมี	วันเพ็ญเดือนหก ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๐
กรมประจักษ์	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
ริถ	เป็นคำอังกฤษ แปลว่า พวงมาลา หรือ พวงหรีด
เยเนวา (Geneva)	ชื่อเมืองในประเทศสวิส
ตาปะโรดี้	เมอสิเออร์ปะโรดี้ เป็นเศรษฐีชาวเมืองซันเรโม ในอิตาลี
ถึง	เป็นคำผสม หมายความว่า คิดถึง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เอเดน (Aden)	เป็นชื่อเมืองด่าน และเมืองท่าของอังกฤษในมหาสมุทรอินเดียก่อนจะเข้าทะเลแดง
เรือมหาจักรี	เรือพระที่นั่งมหาจักร
เรือพม่า	ชื่อเรือกลไฟ ซึ่งเป็นเรือพระที่นั่ง มาจากเมืองเนเปิลในประเทศอิตาลีมาถึงเมืองปอร์ตเสด (Port Said) ปากคลองสุเอซ แล้วเสด็จต่อมาในเรือซักซัน
เกาะหมาก	คือ เกาะบังในปัจจุบันนี้
เกรียก	ในที่นี้หมายถึง ระยะยาววัดด้วยนิ้วศอกนิ้วแม่มือกางออก
ตะกรัน	กากหินบ้าง ๆ เยื่อหรือกากแร่ที่หลอมติดอยู่กับภาชนะตะกรันก็เรียก
ขอบรุ้ง	ขอบรอบนอก ในที่นี้ คือ ขอบรอบนอกของทวีปอาเซีย

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

ฝึกความจำ

๑. นักเรียนมีความรู้เรื่องเกี่ยวกับเมืองโลซานอย่างไรบ้าง

๒. ธงช้าง เป็นธงของชาติใด ใช้มาแต่สมัยใด

๓. อัฒจันทร์คืออะไร ใช้ประโยชน์อย่างไรได้บ้าง

๔. คำว่า โฮเต็ล ภาษาไทยเราใช้ว่ากระไร

๕. วันวิสาขะ คืออะไร สำคัญอย่างไร (กล่าวโดยย่อ)

๖. พระราชหัตถเลขานี้ทรงเขียนเมื่อประทับอยู่ในประเทศอะไร

๗. เรือพระที่นั่งที่เสด็จกลับมาถึงเกาะหมากนนชื่ออะไร

๘. พวกฝรั่งพากันไปทำมาหากินนอกทวีปยุโรป ที่ใดบ้าง

๙. ใครเป็นผู้กราบทูลว่าได้เห็นเรือรบไทยแล้ว

๑๐. จงกล่าวถึงเหตุผลที่จะต้องทรงขอพระราชหัตถเลขานี้เป็นฉบับสุดท้าย

ฝึกความคิด

๑. ให้นักเรียนคิดเปลี่ยน ระยะวัดตามมาตราไทย เป็นมาตราเมตริก เช่น ถามว่า ๕ เส้น เป็นกี่เมตร ๑๙ วา เป็นกี่เมตร ๑ โยชน์ เป็นกี่กิโลเมตร

๒. ให้นักเรียน คิดเปลี่ยน ระยะวัดจากมาตราเมตริก มาเป็นมาตราไทย เช่น ๒ กิโลเมตร เป็นกี่เส้น เป็นต้น

๓. เพราะเหตุใดรถไฟ ที่กล่าวถึงในเรื่องจึงทำให้หน้าต่ำ แต่ท้ายสูง

๔. เพราะเหตุใด เมื่องขึ้นภูเขา จึงเหมาะสำหรับผู้ป่วยเป็นวัณโรค ไปพักรักษาตัว

๕. คำว่า ปรอท ๗๐ นั้น หมายความว่ากระไร

๖. เพราะเหตุใดจึงตรัสว่า ยุโรปนั้นหมดกลิ่นแล้ว

๗. ในพระราชหัตถเลขา ฉบับสุดท้าย ทรงที่ หรือ ชม ประเทศในยุโรป

สนทนา และ อภิปราย

๑. ให้นักเรียนแสดงความรู้ หรือ ความคิดเห็นในเรื่องหิมะ จากภาพ หรือ ภาพยนตร์ หรือ ของจริงที่ตนได้เคยพบเห็นมา โดยมีผู้ซักถาม ข้อที่ยังสงสัย

๒. ให้ทำเช่นเดียวกัน ในเรื่องลูกเห็บ

๓. ให้นักเรียนเล่าถึง การขึ้นไปเที่ยวบนภูเขา ถ้าหากมีใครได้เคยไปมาแล้ว

๔. ให้นักเรียน เล่าถึงการเข้าถ้ำ จะเป็นโดยวิธี เดินเข้าไป หรือ โดยสารรถไฟ หรือ วิธีอื่นใดก็ตาม

๕. ให้นักเรียน เล่าถึงลักษณะของดอกไม้ที่ตัดเก็บไว้จนแห้งว่ามีลักษณะอย่างไร

๖. ให้อภิปราย พระราชดำรัสที่ว่า "ฤาจะมีอะไรเกิดขึ้นต่อไปภายหน้าดีขึ้นไปกว่าไฟฟ้า"

๗. ให้แบ่งนักเรียนเป็นสองฝ่าย โต้วาทีในญัตติว่า "เราไม่ควรเอาอย่างฝรั่ง"

๘. ให้นักเรียนหาศัพท์ภาษาอังกฤษของคำต่อไปนี้ :- สเตชั่น วิลลา สโน ชินะรี ตุ๊ก คิวโรซิตี้ เทเลสโคป ซิคแนล รถ

ทำของเล่น

๑. ให้นักเรียนช่วยกันทำหุ่นจำลองภูเขา ให้ยอดมีหิมะคลุม และมีโฮเต็ลอยู่ที่เชิงเขา กะส่วนดูให้เหมาะ หรือจะทำประกวดกันเป็นกลุ่ม ๆ ก็ได้

๒. ให้นักเรียน ทำหุ่นจำลองรูปรถ ซึ่งมีสายลวดโยงสำหรับขึ้นเขา ลงเขา ตามอย่างที่กล่าวถึงในเรื่อง ให้มีรอกขึ้นลงได้จริง ๆ

๓. จัดให้มีการประกวดดอกไม้อัดแห้ง ในหมู่นักเรียนในห้อง

๔. ให้นักเรียนแต่งรถจำลองเล็ก ๆ ด้วยดอกไม้จริง หรือดอกไม้กระดาษอย่างรถเข้ากระบวนแห่ โดยมีตุ๊กตานั่งในรถด้วย

๕. ให้นักเรียนวาดแผนที่ประเทศสวิส มีเมืองสำคัญ ๆ ควรรู้ให้มากที่สุด

๖. ให้นักเรียนวาดแผนที่ สมมุติ เส้นทางเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ จากเมืองปอร์ตเสดมาจนถึงเกาะปีนัง

บทนำเรื่อง

บทละครเรื่อง พระร่วง

บทละครเรื่อง พระร่วง หรือ ขอมดำดิน นี้ เป็นบทพระราชนิพนธ์ของ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยมีพระราชประสงค์จะแสดงตำนานของชาติไทย ตามที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือในรูปกลอนบทละคร เพื่อจะให้ร้องฟังกันเล่นก็ได้ หรือสำหรับเล่นเป็นละครรำอย่างแบบเก่าก็ได้ ต่อมาได้ทรงดัดแปลงแต่งขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ให้เป็นแบบละครพูดคำกลอน เพื่อให้สมาชิกเสือป่ารักษาดินแดนและผู้ที่ไม่ได้เคยฝึกหัดรำละครแบบเก่าเล่นได้

โดยเหตุนี้ พระราชนิพนธ์เรื่อง พระร่วง จึงมี ๒ ฉบับ คือ ฉบับบทกลอนละครรำ และ ฉบับบทกลอนละครพูด ตอนที่นำมาใช้เป็นบทเรียนนี้ คัดมาจากบทกลอนละครรำ* เพื่อให้นักเรียนได้เปรียบเทียบกับบทกลอนละครพูด ซึ่งจะหาอ่านได้จากฉบับที่เคยใช้เป็นแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ อนึ่ง พระราชนิพนธ์ที่ทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับตำนาน

---

* พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระร่วง หรือ ขอมดำดิน ดูคำนำและแถลงเรื่องพระร่วงหน้า ๑ - ๘

เรื่องพระร่วง ก็มีอยู่ในฉบับบทกลอนละครพูดนั้นแล้ว จึงมิได้อัญเชิญมาลงไว้ในแบบเรียนนี้

เค้าโครงเรื่อง พระร่วง ดำเนินไปตามแนวเดียวกันทั้ง ๒ ฉบับ คือ พระร่วงพ่อเมืองละโว้ ได้ใช้อุบายทำให้ขุนนางขอมผู้มาทวงส่วยน้ำต้องยอมจำนนขนน้ำกลับไปนครธมเอง ฝ่ายท้าวพันธุมสุริยวงศ์เจ้ากรุงขอม เมื่อเห็นว่าไทยเริ่มจะแข็งข้อขัดขืนอำนาจ จึงสั่งให้พญาเดโชมาจับตัวพระร่วงไปให้ได้ พญาเดโชได้ปลอมตัวเข้ามาเมืองไทย เพื่อติดตามจับพระร่วง แต่พระร่วงรู้ตัวเสียก่อน จึงหนีไปบวชเสียที่วัดพระธรรมธาตุ เมืองสุโขทัย เมื่อพญาเดโชปรากฏตัวขึ้นที่วัดนั้น ได้พบพระร่วงเข้าโดยบังเอิญ แต่พญาเดโชไม่รู้จักจึงถามหาพระร่วง พระร่วงรู้ทันจึงสั่งให้รออยู่ก่อน และเข้าไปเรียกผู้คนมาจับตัวพญาเดโชไว้ แล้วส่งคนไปให้ท้าวพันธุมฯ พอดีขณะนั้นกรุงสุโขทัยว่างกษัตริย์ ขุนนางอำมาตย์ และประชาราษฎรทั้งหลายจึงพร้อมใจกันทูลอัญเชิญพระร่วงให้ครองราชย์ ณ กรุงสุโขทัยสืบมา

พระราชประวัติย่อ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๖ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระบรมชนกนาถ กับ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระองค์ทรงพระราชสมภพ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ซึ่งตรงกับวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง*

เมื่อพระชนมายุได้ ๘ พรรษา ได้ทรงรับสถาปนาเป็นกรมขุนเทพทวาราวดี พอพระชนมายุได้ ๑๔ พรรษา ได้เสด็จไปศึกษาเล่าเรียน ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๕ พรรษา ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร องค์รัชทายาทแห่งประเทศไทย ในระหว่างที่ประทับอยู่ ณ ประเทศอังกฤษเป็นระยะเวลา ๙ ปีนั้น ทรงศึกษาเล่าเรียนวิชาภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส วิชาการทหาร กฎหมาย และประวัติศาสตร์ ทรงเชี่ยวชาญภาษาต่างประเทศและวรรณคดีเป็นพิเศษ

ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ (เมื่อมีพระชนม์ได้ ๒๒ พรรษา) พระองค์ได้เสด็จกลับประเทศไทยและทรงเข้ารับราชการเป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ ตำแหน่งจเรทัพบก และทรงขัญชาการกรมทหารมหาดเล็ก พระองค์ได้เสด็จเฉลิมถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ขณะเมื่อพระชนมายุได้ ๓๐ พรรษา ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าเทียมทันอารยประเทศทั้งปวง นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ไว้ทุกแขนงกว่า ๒๐๐ เรื่อง โดยใช้พระนามแฝงต่าง ๆ กัน เช่น อัศวพาหุ รามจิตติ ศรีอยุธยา ฯลฯ วรรณคดีในรัชสมัยของพระองค์จึงรุ่งเรืองมาก

---

* หนังสือ "ราชสกุลวงศ์พระนามเจ้าฟ้า และพระองค์เจ้า ในกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ หม่อมหลวงหญิงผิว เจนยวง วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ณ วัดมกุฎกษัตริยาราม

เพราะพระองค์เป็นกวีที่ปรีชาสามารถจนได้รับพระสมัญญาภิไธยว่า "สมเด็จพระมหาธิรราชเจ้า"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงครองราชสมบัติอยู่ ๑๖ ปี มีพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงเพ็ชรรัตน์ราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ประสูติแต่พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ หลังจากพระราชธิดาประสูติได้ ๒ วัน พระองค์ก็เสด็จสวรรคต ด้วยพระโรคพระโลหิตเป็นพิษในพระอุทร เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมายุได้ ๔๖ พรรษา

เรื่อง พระร่วง

กลอนละคร

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อนั้น ท้าวพันธุมสุริย์วงศ์ทรงชรรค์
ครองขอมนคเรศเดชอนันต์ ทรงธรรม์ออกท้องพระโรงคาร

(ขอมใหญ่)

พรั่งพร้อมบรรดาเสนามาตย์ ยังคมขาทขอมไผทไพศาล
สถิตอยู่ท่ามกลางบริพาร ดูดังมัฆวานเทวินทร์
พระเดชพระขอมขอมไชร้ แผ่ไกลไปรอบขอบเขตสิ้น
ญวนลาวชาวไทยในแดนดิน โอนอินทรีย์นอบภิวันทน์
ขณะนั้นเหล่อยเห็นนายทหารมา กรายกรานกั้มหน้ากายาสั่น
มีคำรัสตรัสถามความพลัน เสนีคนขยันจงเล่ามา

(เขมรปากท่อ)

บัดนั้น นักคุ้มยังคมกั้มเกศา
ความเกรงพระราชอาชญา เจรจาเสียงสั่นด้วยพรั่นใจ
ด้วยโปรดให้เยื้นข้าหลวง ไปทวงส่วยละโว้เวียงใหญ่
ข้ากลับเสียทีพอเมืองไทย โทษข้านี้ไชร้ใหญ่หลวงนัก

แล้วจึงกราบทูลสิ่นทุกสิ่ง ตามความจริงแต่องค์พระทรงศักดิ์
พ่อเมืองปัญญาแหลมนัก ชะลอมตักน้ำไว้ได้ง่ายดาย
ข้านำชะลอมของประหลาด มายังฝ่าพระบาทเพื่อถวาย
ชาวไทยจะดีเพราะมีนาย เป็นยอดชายฉลาดสามารถจริง

เจรจา

ท้าวพันธุม — ไหนชะลอมที่มึงว่า

นักคุ้ม — นี่พิจะคะ

ท้าวพันธุม — เออชอบกลอยู่ เขาช่างมีสติปัญญาหนักหนา ก็ตัวพ่อเมืองมาด้วยฤาเปล่า

นักคุ้ม — หามิได้พิจะคะ ข้าพระองค์ได้เสียท่าลิ่นวาจาออกไปว่า ถ้าบรรทุกน้ำให้ได้เท่าจำนวนเดิมในเกวียนสิบเล่ม ข้าพระองค์จะรับขนมาให้เขาบรรทุกได้แล้วข้าพระองค์ก็จำใจต้องขนมา หาไม่จะเสียวาจาพวกชาวไทยดิเทียนได้ การทั้งนี้ไซร้พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าพ้นกระหม่อม

บทร้อง

(ร่าย)

เมื่อนั้น ท้าวพันธุม ฯ ทรงฟังแล้วนิ่งนึง
ไทยคนนี้ปัญญากล้าจริงจริง จะละทิ้งช้าไว้ไม่เป็นการ
จึงมีพระราชบัญชา แต่พญาเดโชยอดทหาร
ตัวเรานี้มีบุญญาธิการ ไม่มีใครเปรียบปานแต่เดิมมา
ยังคนพระร่วงเมืองละโว้ มีปัญญาอะโขทั้งใจกล้า

ไม่เกรงซึ่งราชอาชญา
จะตั้งตนขึ้นเป็นผู้วิเศษ
พญาเดโชชาญชัย
พยายามขับเข็นมาให้กู
แม้มันสู้จึ่งค่อยล้างชีวัน
ยัดนั้น
น้อมเศียรประณตบทมาลย์
ข้าจะขอรับอาสา
แต่ถ้าแม้มันกล้าชิงชัย
แม้ว่าพระร่วงยังคงอยู่
จะตามป้องกองผลาญสังหารมัน
ทูลเสร็จถวายอภิวาทน์
ออกจากพระโรงรจนา
เสมอแล้วกราวเขมร
(ช้างประสานงา)

ทัพหน้านักคุมคุมพล
ปีกซ้ายนักแก้วเดชอนันต์
ออกญาเดโชวิชาชาญ
ได้ฤกษ์ให้เลิกทัพชัย
ทิ้งไว้ช้าจะทำรำคาญใจ
ก่อเหตุกำเริบเดียใหญ่
จงรีบไปกุมขับอ้ายสำคัญ
จะได้ดูหน้าคนที่เก่งกัน
อย่าให้มันคงอยู่กูรำคาญ
ออกญาเดโชใจหาญ
ทูลพระผู้ผ่านแผ่นไผท
ขับพ่อเมืองมาให้จงได้
ข้าจะไม่ไว้ชีวัน
ข้าไม่ขอคืนสู่เขตขัณฑ์
ให้ทรงธรรม์สืบเสียนพารา
แทยบาทพันธุมฯ นาถา
มาเกณฑ์ทหารชาญฉกรรจ์

นักสุคนธ์ปีกขวาแข็งขัน
นักสุวรรณทัพหลังเกรียงไกร
ขี่ช้างเชือกสารตัวใหญ่
ยกไปละโว้พารา

(ร่าย)

ยักนั้น

เคยท่องเที่ยวแถวแนวพนา

เผอิญเข้าไปแควันแคนเมืองขอม

ไปถึงหมู่บ้านแถบนั้นไซร้

ว่าพญาเดโชวิชาชาญ

พรั่งพร้อมพหลพลกำลัง

เพื่อจับพระร่วงพ่อเมือง

ทำเราะริยรลี

คิดพลางขัดแขงแต่งกายา

ขัยหอกและยืนประจำตัว

เมื่อนั้น

แลเห็นนายมั่นพรานไพร

มีเหตุใดมาทำหน้าตื่น

กูเห็นแต่ไหนแต่ไรมา

(สารถี)

ยักนั้น

ที่มานี่มิใช่เพราะภัยตัว

ยักนั้นพญาเดโช

จะมาจับพ่อเจ้าเอาไป

นายมั่นยืนยาวชาวป่า

ตามประสาพรานป่าสมุนไพร

เพื่อค้อมหาสัตว์น้อยใหญ่

จึงได้ยินคำร่ำลือดัง

ยกพลทวยหาญตามรับสั่ง

จะไปยังละโว้อาณา

ผู้ทำความขุ่นเคืองยุทศรี

ไปแจ้งคดีให้รู้ตัว

เอาผ้าประเจียดโพกหัว

มิได้กลัวรี้พลนั้นอรัญไป

พระร่วงพ่อเมืองเป็นใหญ่

มากรายให้วุ่นวุ่นวาจา

ถือยืนกลัวใครทำไมหวา

มึงกล้าสิ้นดีไม่มีกลัว

นายมั่นยกมือท่วมหัว

พ่อเจ้าอย่ามัวตายใจ

คุมทัพใหญ่โตหาน้อยไม่

ลงโทษที่ในนครธม

เขาว่าคิดคดขบถเจ้า
จึงจะเอาประจานเสียให้สม
เพื่อตัดการที่ไทยใจนิยม
เย็นล่มจมแน่แล้วในคราวนี้

เจรจา

พระร่วง — อะไร พญาเดโชนะเขาจะมาจับตัวกูแน่ละฤา

มั่น — แน่แล้วเจ้าข้า เพราะขอมมันว่าพระร่วงเย็นพ่อเจ้าทูลเกล้าทูลหัวของคนไทย บุญยารมีลือไกลไปจนถึงแว่นแคว้นแดนขอม ทำชะลอมตักน้ำแทนโอ่งแทนตุ่มก็ได้ไม่รั่ว เขาว่าจะตั้งตัวเย็นนักยุญผู้วิเศษ จะก่อเหตุกำเริบในหมู่คนไทยที่เย็นข้าขุนขอม จะยอมละทิ้งไว้ไม่ได้ พ่อขุนขอมจึงตรัสใช้ให้พญาเดโช คุมกองทัพเข้ามาจับตัวพ่อเจ้าเอาไปลงอาญาที่พระนครหลวง นี่แหละเจ้าข้า พวกขอมทั้งปวงเขาเล่าให้ข้าเจ้าฟัง ข้าเจ้าก็มิได้รอรั้งรีบนำความมากราบเท้า เพื่อพ่อเจ้าจะได้รู้ตัวไว้นะเจ้าข้า

บทร้อง

(สิบท)

เมื่อนั้น
พระร่วงทรงมองดูนี่
อันพวกขอมยกมาครานี้
มุ่งเอาชีวิตกู
แม้กูจะอยู่ต่อต้าน
พวกไทยใจหาญคงต่อสู้
ไหนจะยอมพ่ายแพ้แก่ศัตรู
กูยังอยู่คงประยุทธ์สุดกำลัง
แต่ชาวไทยไม่ชาญการณรงค์
เหลือทนงสู้ขอมกำลังขลัง
เหมือนแสร้งให้ไปตายวายชีวัง
กูจะยั้งอยู่ไยไร้ไม่เข้าที
จำกูจะหลีกเลี่ยงไป
สู่แดนสุโขทัยกรุงศรี
ขอมรู้ว่ากูไกลบุรี
คงจะไม่โจมตีต่อไป

(ร่าย)

คิดพลางทางมีขัญชา
แม้กูคงอยู่ละโว้ไซร้
มึงจงแสร้งทำเดินหลง
แล้วจงเล่าความไปให้แม่ทัพ
ว่ากูได้รู้ข่าวคราว
จึงรีบหลีกลี้หนีไป
ขุนขอมรู้ความฉะนี้ไซร้
ชาวละโว้จะได้อยู่ดี
ขัดนั้น
อนิจจาพ่อเจ้ามูลนาย
ที่ไหนขอมจะยอมไว้ชีวาตม์
มันคงติดตามผลาญประหารเจียว
มันคงจงล้างต่อเย็นแท้
ขอเชิญอยู่ท่ามกลางประชาชน
แก่นายพรานป่าหาช้าไม่
เหมือนแสร้งพาคนไทยให้ย่อยยับ
เดินตรงเข้าไปให้ขอมจับ
ประหนึ่งรับสารภาพจริงใจ
สะทกหนาวเกรงกลัวหาน้อยไม่
สู่แดนสุโขทัยอาณ
คงจะไม่ช่วงชิงบุรีศรี
ไม่ต้องขืนยอมพลอยตาย
นายมั่นฟังไชยก็ใจหาย
จะต้องวายวอดขึ้นแต่คนเดียว
มันร้ายกาจทารุณฉุนเฉียว
พ่อเจ้าเที่ยวท่องไปไหนจะพ้น
แสระแนตามไปทุกแห่งหน
ทั่วทุกคนช่วยกันประจญยาน

เจรจา

พระร่วง — เมื่อขอมเขายกมาครั้งนี้ มีความปรารถนามาแต่ที่ตรงจับกุมตัวกู ถ้ากูไม่อยู่เสียแล้วมันก็จะสิ้นเรื่องกันไปนะ ออมั่น

มั่น — พ่อเจ้าไม่รู้ฤๅ ว่าอ้ายขอมนะใจมันฉกาจฉกรรจ์สักเพียงไร พญาเดโชมันได้ลั่นวาจาไว้ ว่าจะเอาตัวพ่อเจ้ากลับไปถวายเจ้านายของมัน

ให้ได้ ถ้าต่อสู้ก็ให้ปรายปรามเสียให้แพ้ไป แต่อย่างไร ๆ ไม่ให้ไว้ชีวิตเพื่อคิดการกำเริบเสิบใหญ่ต่อได้ ขอพ่อเจ้าทูลเกล้าทูลหัวของนักฉันตัวข้างเถิดเจ้าข้า

พระร่วง — ออมั่น มึงพูดเช่นนี้ยังไม่ถูก ชาวละโว้ทุกคนก็เหมือนลูกในไส้ของกู ถ้ากูขืนอยู่ชาวละโว้ก็คงจะต่อสู้ขอมไม่ยอมให้ขับ ก็จะต้องพากันย่อยยับไปด้วยกันเปล่า ๆ ไม่เข้าการ เหมือนหนึ่งกูจะแกล้งผลาญลูกของกูดไม่ได้ กูจึงจะหลีกหนีไปเสียแต่ตัวคนเดียวเท่านั้น มันก็จะตัดเหตุเภทพาล การที่ขอมจะมาย่ำยีเมืองละโว้ก็คงจะงดเว้นแน่ ถึงมาตรแม้พญาเดโชจะยังคงของล้างของผลาญกูให้วอดวาย กูก็จะได้ตายแต่ตัวคนเดียวนะออมั่น

มั่น — ก็นั่นนะสิเจ้าข้า ทูลหัวจะยอมตายแต่ตัวคนเดียวฉะนี้ ข้าเจ้าก็มีความอนาถใจ ก็ทูลหัวจะอยู่ในหมู่คนไทยผู้จงรักภักดี ให้เขาช่วยกันรบรอต่อสู้ป้องกันตัวพ่อเจ้าจะมีดีกว่าฤาเจ้าคะ

พระร่วง — ไม่ได้สิวะ กูจะมาพลอยทำให้ชาวละโว้ฉิบหายตายเพราะกูทำไม ถ้ามึงรักกูมึงจงทำไปตามที่กูแนะอุบาย แล้วมึงอย่าเอาข้อความไปแพร่งพรายให้ใครรู้เห็นเป็นอันขาดทีเดียวนะ

บทร้อง

(ร่าย)

เห็นพระร่วงยืนยงคงความคิด นายมั่นจำจิตรับบรรหาร
ข้าจะประพฤติกิจการ ตามพจมานบัญชา

เมื่อนั้นพระร่วงเกษมสันต์หรรษา ชื่นชมได้สมจินตา
จึงเดินเข้ามาห้องใน

(สามเส้า)

จัดแจงแต่งองค์ทรงเครื่อง อร่ามเรืองดังดวงแขไข
เหมือนอย่างจะไปประพาสไพร เพื่อตัดสงสัยเหล่าทนาย
โพกผ้าประเจียดยันต์ลง สอดทรงตะกรุดสามสาย
มีดเหน็บคู่หัตถ์ขัดกาย ตายแก้วสะพายเฉียงองค์
เก็บของเสบียงอาหาร ที่ต้องการใส่ย่ามตามประสงค์
ฉวยได้ธนูเคยทรง ก้าวลงยันไดไคลคลา

(โอ้ลาว)

เหลียวหลังแลดูซึ่งเคหาสน์ เป็นกรรมจำคลาดจากเคหา
ชลเนตรคลอคลองนองตา สงสารมารดายอดรัก
อยู่หลังจะนั่งแต่กำสรวล โหยหวนถึงลูกผูกสมัคร
แต่ไรแต่ไรไม่เคยจะพ้นพักตร์ มาต้องหักใจร้างห่างไป
ครั้นจะไปกราบไหว้อำลา กลัวยาคงเหนียวไว้จึงได้
จำเป็นจริง ๆ ต้องทิ้งไป เหมือนไม่รักใคร่ไยดี
ขอฝากเทวาอารักษ์ ช่วยพิทักษ์มารดามารศรี
หันหน้ามากั้นอัญชลี สะอื้นโศกีด้วยอาลัย

บทร้อง

(ร่าย)

ครั้นว่าค่อยคลายหายสะอื้น
รีบจากละโว้ไว้วังไทย
ยับยั้ง
รีบลัดตัดไปในไพรวัน
แสร้งทำตระหนกตกประหม่า
พวกขอมล้อมมั่นขันคับ
แข็งขืนผืนจิตมานะใหญ่
เข้าไปสู่ป่าอารัญ
นายมั่นยืนยาวคนขยัน
มิช้าพลันพบปะปะทะทัพ
ทำท่าเหมือนหนึ่งจะหนีกลับ
จึงยอมให้จับตัวไป

(เรราเย็ดเตล็ดเล็กน้อยในระหว่างที่จับ แล้วขอมพาไปให้เดโช)

ยับยั้ง
เห็นทหารจับตัวคนไทย
จึงตั้งกระทู้ถาม
พวกไทยละโว้พารา
ยับยั้ง
เข้าประคุณลูกขอชีวิตไว้
พระร่วงนั้นไซร้ได้รู้เหตุ
กลัวเกรงยารมีมากครัน
รีบลีนรู่เข้าสู่ป่า
ละโว้ไซร้มิได้เตรียมพล
เดโชชัยชาญทหารใหญ่
มาให้ก็แสนปรีดา
จึงยอกความตามจริงเจียวนะหวา
เตรียมการยุทธนาไว้อย่างไร
พรานป่าแสร้งทำประหม่าใหญ่
จะยอกความจริงในทุกสิ่งอัน
ว่าทัพมาสู่เทศเขตขัณฑ์
จึงพลันเอาตัวรอดพ้น
เข้าประคุณกรุณาอย่าฉงน
ประชาชนไม่รู้เรื่องอะไร

เจรจา

เดโช — มึงว่าพระร่วงหนีไปจากละโว้นั้นอย่างนั้นฤาวะ

มั่น — เจ้าข้า หนีไปแล้ว

เดโช — มึงอย่ามาโกหกกูนะ

มั่น — พุทโธ่ โกหกอะไรได้เจ้าข้า ข้าเจ้าเกรงอาญาเจ้าประคุณทูลหัว จนใจไม่อยู่กับตัวแล้วเจ้าข้า

เดโช — ชาวละโว้ไม่มีใครรู้เห็นอะไรกันบ้างเลยฤา

มั่น — ไม่รู้เลยเจ้าประคุณ พระร่วงรีบหลีกหนีไปมิให้ใครรู้เลย

เดโช — ก็มึงทำไมรู้เล่า

มั่น — ข้าเจ้าเป็นพรานป่า ไม่ใช่คนอยู่ในบ้านเมือง พอรู้เรื่องทัพของเจ้าประคุณยกมาข้าก็รีบเข้าไปหาพระร่วงเล่าความให้ พ่อเมืองตกใจก็รีบหนี ตัวข้าเจ้าเองนี่ก็รีบเลี่ยงเข้าป่า ก็เป็นกรรมเวรเผอิญเดินเข้ามาประสบพบกองทัพ เขาก็จับเอาตัวมาเป็นความจริงเท่านี้แหละเจ้าประคุณ

เดโช — อ้ออ้ายร่วงผู้วิเศษมันก็ขี้ขลาดปานฉะนี้เองและนะ แล้วมันยังจะแค่นคิดการกำเริบเสิบสานไม่เกรงพระราชอาญา สัญชาติอ้ายคนไทยใจมันกล้าสู้แต่กระด้างก็ไม่ได้

มั่น — (แสดงกิริยาออกเคือง แล้วหลุดปากออกมาว่า) เสือนอนกินว่ากลัว ไม่รู้ตัวว่าแกลังนิ่ง เห็นไม่เอาจริงละก็.....

เดโช — มึงว่ากระไรวะ

มั่น — (ได้สติจึงทำท่าทางเป็นกลัวถวายงอไปอย่างเดิม แล้วยก

มือไหว้ตอบว่า) หามิได้เจ้าประคุณทูลหัว ข้าเจ้าเผลอตัวย่นย้ำไปตามประสาพรานไพร จิตใจมันไปพะวงอยู่ที่ตรงเสือสมิงที่ข้าเจ้ายิงไว้ที่หนึ่งแล้วไม่ตาย มันแกล้งนอนนิ่งไม่ดิ้นกาย จนอ้ายลูกน้อยมันเล่นเล่อ วิ่งซนเซ่อเข้าไปให้อ้ายโคร่งมันตะครุบปุบเดียวเลือดโทรมตัว

เดโช — อ้ายนี่มาเป็นข้าเฝ้ามัวแต่ในการยิงเสือยิงสางอะไรกัน กูอยากรู้ว่าอ้ายพ่อเมือง คนสำคัญนะมันไปแห่งหนตำบลใด

มั่น — พระร่วงท่านว่าจะหนีไป อาศัยอยู่ในแดนสุโขทัยนอกโน้นนะเจ้าข้า

เดโช — แน่ฤาวะ

มั่น — ข้าเจ้าได้ยินท่านกล่าวฉะนั้น

บทร้อง

(เขมรเบ้าใบไม้)

ยังนั้น เดโชฟังแล้วไม่สงสัย
จึงนั่งนึกตรึกไตร อันว่าสุโขทัยธานี
เป็นเมืองภายนอกอาณาจักร จะยกยักตะบึงไปถึงที่
สุโขทัยกำลังสะพรั่งดี จะต่อตีคงยากลำบากนัก
จำกูจะคิดซึ่งอุบาย ลอบล้างทำลายปรปักษ์
กูจะลอกคอดไปมิให้พัก ลอยลักฆ่าฟันให้บรรลัย

(ร่าย)

คิดแล้วจึงสั่งนักคุ้ม เจ้าจงอยู่ควบคุมทัพใหญ่
ตัวกูจะปลอมแปลงไป กระทั่งสุโขทัยธานินทร์

จะแต่งกายให้เหมือนคนไทย เล็ดลอดออดไปสมถวิล
ลลับเหมือนกับกูคำดิน คงได้เสร็จสิ้นดังจินดา

(เขมรเอวบาง)

แล้วจึงจัดแจงแต่งกาย ให้ละม้ายแม้นไทยเช่นว่า
เลือกสรรอาวุธศาตรา ซ่อนในกายาเรียบร้อย
ม่นเกล้าเมาลีใหม่ เหมือนอย่างแขกไทยใช้สอย
จึงรีบเลยวลดสะกดรอย ไต่ท้อยติดตามพระร่วงไป

(ร่าย)

ยังนั้น นายมั่นพรานป่าอัชฌาสัย
ทำเสงี่ยมเจียมตัวนิ่งไว้ แต่ใจคลั่งคลุ้มกลุ้มรวิงรวิง
อ้ายพญาเดโชมันยังอาจ สยประมาทคนไทยก็ยอมนิ่ง
แต่คราวนี้ไม่ไหวติง เหมือนทอดทิ้งมูลนายให้วายชนม์
จึงคอยมองหาช่องจะแหกล้อม จนพวกขอมล้มหลับทุกแห่งหน
จึงค่อยเล็ดลอดหนีจากรพล รีบดั้นไปละโว้อำนาจ

(นายมั่นคอยดูที พอเห็นผู้ที่ควยคุมหลับ ลุกขึ้นย่องจะหนีแต่ผู้คุมตื่นขึ้นจับไว้ได้ นายมั่นแก้ตัวว่าหนาว จะไปหาไม้มากองไฟ พวกผู้คุมเห็นด้วย จึงชวนกันหาไม้มากองไฟ นั่งผิงไฟกันอยู่ นายมั่นแอบเอายาโรยลงในไฟ พวกขอมก็หลับ นายมั่นจึงหนีไปได้)

ครั้นถึงซึ่งคุ้มพระร่วงเจ้า เข้าไปหานางจันทน์โฉมศรี
แล้วจึงแถลงแจ้งคดี ตามที่มีภัยอันตราย

(คำหวาน)

เมื่อนั้น นางจันทน์ได้ฟังก็ใจหาย

อนิจจาตัวกูช่างดูดาย ลูกชายหายไปก็ไม่รู้

กรรมจริงไร้ผัวตัวผู้เดียว แลเหลียวก็เห็นแต่ลูกอยู่

กูไม่ยอมเสียให้แก่ศัตรู กูจะสู้จนกว่าจะวายปราณ

(กระบอก)

เฮ้ยทนายไวไวใครอยู่นอก จงไปบอกหลวงเมืองเกณฑ์ทหาร

กูจะยกไปสู้ศัตรูพาล ถึงจะม้วยชนมานกตามที

เจรจา

นางจันทน์ — เฮ้ยอ้ายพวกทนายใครอยู่นั่นข้างวะ

ทนาย — อยู่เจ้าข้า

นางจันทน์ — ไปตามหลวงเมืองมานี่

ทนาย — หลวงเมืองมาอยู่ที่หน้าคุมแล้วเจ้าข้า

นางจันทน์ — ดีละ บอกมานี่ (ทนายออกไปตามตัวหลวงเมืองกับกรมการอื่น ๆ เข้ามา นางจันทน์จึงพูดต่อไป) นี่แน่หลวงเมืองท่านรู้เรื่องรู้ราวอะไรบ้างแล้วฤายัง

หลวงเมือง — ข้าเจ้ากำลังนั่งฟังเขาเล่าอยู่เดี๋ยวนี้และเจ้าข้า ข้าเจ้าจะขออาสาไปรบพุ่งอ้ายพวกชลมโดยฉับไว แม่เจ้าอย่าอนาทรร้อนใจไปเลยนะเจ้าข้า

นางจันทน์ — ดีแล้ว ไปจัดแจงเตรียมรี้พลไว้ ตัวเราเองก็จะไปด้วย เป็นตายก็อย่าให้อ้ายชายหน้าชอม การที่จะแพ้ง่าย ๆ นั้นไม่ยอม ยอมตายเสียดีกว่า

นางจันทน์ “แต่ถึงเราเป็นหญิง เราก็เกิดมาในตระกูลไทย เชื้อชาตินักรบแท้ ๆ.....”

หลวงเมือง — แม่เจ้าจะไปด้วยทำไมเจ้าข้า หาจำเป็นไม่ พวกข้าเจ้าจะรับอาสาไปชิงชัย ยอมตายถวายชีวิตทั้งกันในวันนี้

นางจันทน์ — ที่ท่านพูดมานั้นก็โดยความจงรักภักดี เราชอบใจแต่ถึงเราเป็นหญิงเราก็เกิดมาในตระกูลไทยเชื้อชาตินักรบแท้ ๆ ทั้งเราฤาก็เป็นแม่พระร่วงพ่อเมือง เมื่อตัวลูกชายไม่อยู่แล้ว เราก็จะต้องไปแทน ชาวละโว้จะลำยากยากแค้นอันใด เราก็จะได้เสมอหน้ากับพวกท่าน อีกประการหนึ่งในเวลานี้ลูกเราจะเป็นตายร้ายดีอย่างไรก็ไม่รู้ ถ้าลูกเราตายไปแล้วตัวเราจะอยู่แยกความทุกข์ก็อีกก็เห็นไม่ไหว เพราะฉะนั้นเราจะไปกับกองทัพ ดูการชิงชัยไล่ขับอ้ายพวกศัตรูของลูกชาย ให้มันยับยิบฉิบหายพ่ายแพ้แก่ผู้มือไทย ฤาถ้าแม้ผลกรรมที่ทำไว้จะบันดาลให้ฝ่ายเราต้องแพ้พ่าย ถึงล้มตายก็ตายด้วยกันเถิดนะท่าน

หลวงเมือง — ก็สุดแท้แต่แม่เจ้าจะโปรดเถิดเจ้าข้า

นางจันทน์ — ดีแล้ว เรียไปเตรียมให้พร้อมเถิด (กรมการกราบลาแล้วพากันออกไป)

บทร้อง

(ชมตลาด)

นางจันทน์จึงแต่งกายา
นุ่งผ้าหมดจดสดสี
ห่มสไบเฉียงบ่าผ้าเนื้อดี
มุ่นเกล้าเมาลีแน่นไว้
รดชูปเทียนประนมหัตถ์
กราบพระไตรรัตน์เป็นใหญ่
ทั้งทวยเทวาสุราลัย
ขอให้ช่วยคุ้มภัยพาล
ขอให้มีชัยชำนะ
แก่ขอมเกะกะห้าวหาญ
ลุมดายด้ามแก้วแกมกาญจน์
นงคราญมาขึ้นระแทะทอง

(กราวนอก)

พวกไทยใจหาญไม่คร้านคึก อึกทึกโห่ลั่นสนั่นก้อง
แกว่งดาบวับวับขยับพลอง ยงทิวปลิวพ่องฟะฟู่ลม
เสียงเท้าก้าวพร้อมกันกึกกึก ดูพลึกราวดินระลม
ตั้งจิตโรมรันฟันระดม ข้าขอมระทมระทวยไป

(ร่าย)

มาถึง ยังชิงชัยชายป่าใหญ่
นางจันทน์ให้หยุดพลไกร เรียกนายมาให้ชิงอุบาย

เจรจา

นางจันทน์ — นี่แน่หลวงเมืองและกรมการทั้งหลาย ความมุ่งหมายของเราเป็นอย่างไร เราก็ได้ชี้แจงให้ท่านฟังแล้วเมื่อขณะที่ยกมา พวกไทยเราถึงจะมีความกล้า ก็ไม่มีความชำนิชำนาญในการรบเหมือนพวกขอม เพราะฉะนั้นข้าเราจะต้องค่อยค่อมเข้าไปจนใกล้ที่พักพล แล้วจึงยกเข้าโจมตี มิให้มันรู้ตนมันก็จะเสียที อุบายอันนี้ท่านทั้งหลายเห็นชอบด้วยแล้วทั้งนั้นไม่ใช่ฤา

กรมการ — เจ้าข้า

นางจันทน์ — ถ้าเช่นนั้นไปเถิด

บทร้อง

(เพลงทอง)

ขณะนั้น กรมการรับคำนางโฉมฉาย
ทรายลามายังพลกาย แยกย้ายกันเข้าโจมตี

ทุกคนต่างหาญราญรุก ทุกคนรักหน้าที่
ขอมเผลอเหม่ออยู่ไม่รู้ที่ ก็ยินยิ่งยอยยับในฉับพลัน

(ยี่พาทย์ทำเชิดฉิ่ง พวกไทยห้ามปากเสียงกัน แล้วยกแยกกันไป เป็น ๒ กอง เข้าประตูฉากไปกองละข้าง กองขอมออกมาตั้ง นอนหลับหมดไม่ระวัง ไทยยกออกมาเงียบ ๆ ข้างละกอง จนหัวกองมาชนกันกลางโรง สมมุติว่าล้อมกองขอมแล้ว หลวงเมืองแกว่งดาบเป็นสัญญา คนธงโยกธง ไทยโห่ร้องตรูกันเข้าโจมตีขอม ยี่พาทย์ทำเชิดกลอง ขอมตกใจลุกขึ้นรบ แต่คนมากไม่ช้าก็แพ้ ตายบ้าง จับได้บ้าง นักคุมกันหลวงเมืองรบกัน หลวงเมืองฟันนักคุมตาย พวกขอมก็หนีไปหมด)

(ร่าย)

ครั้นว่าชนะไพรี หลวงเมืองผู้มีชัยชื่น
จึงยังคมก้มกรายนางจันทน์ ขอกว่าขอมนั้นแตกกระจาย
แต่ว่าเดโชตัวกั้น มันเก่งกว่าขอมทั้งหลาย
ตราบใดมันไชร้ยังไม่ตาย อันตรายไม่พ้นด้วยดี
ข้าขอกรายลาริยไป ยังสุโขทัยกรุงศรี
พยายามตามจับอ้ายอัปรีย์ ก่อนที่ทำร้ายนายรัก
พูดเสร็จกรายลาโฉมยง ตรงไปเลือกคนพลสมัคร
เลือกล้วนกล้าศึกฮึกฮัก ไม่ผ่อนพักรีบไปในพนานต์
ยักนั้น ฝ่ายเดโชชาญชัยใจหาญ
เล็ดลอดดอดมามิช้านาน ก็ถึงสถานสุโขทัย

ทรายว่าพระร่วงมาผนวช
จึงลอยเลียบเดินเข้าไป
แลเห็นภิกษุรูปหนึ่ง
มิรู้ว่าพระร่วงที่ตนตาม

บวชอยู่ที่วัดเจดีย์ใหญ่
จนถึงที่ในอาราม
ซึ่งกวาดกิ่งไม้ใบมะขาม
จึงไหว้และถามความไป

(เขมรโพธิสัตว์)

ประทานโทษโปรดด้วยเถิดเจ้าข้า ข้ามาหาพระร่วงผู้ใหญ่
ตูข้านี้เป็นคนไทย มาไกลจากละโว้ฮานี้
ทรายว่าพ่อเมืองของข้าเจ้า เข้ามาผนวชอยู่นี่
ตูข้าจงรักภักดี หวังที่จะกรายขยาทา
แม้ว่าพระร่วงเธอปรานี ยังที่จะรับไว้เป็นข้า
ขอท่านจงได้เมตตา จงช่วยโปรดพาข้าไป

(ร่าย)

เมื่อนั้น พระร่วงหลากจิตคิดสงสัย
บุรุษนี้อ้างตนเป็นคนไทย แต่ไฉนพูดแปร่งแกว่งทำนอง
ชะรอยขอมจะปลอมแปลงมา เหลือบตาชะแง้แลจ้อง
ต้องมิให้ขอมได้สมปอง จำต้องชักเชือนเกลือนไว้ที
คิดแล้วจึงมีวาจา ถ้าฉะนั้นจงคอยอยู่นี่
เราจะไปยังกุฎี ยังที่พระร่วงเธอจะมา

เจรจา

พระร่วง — รอประเดี๋ยวนะประสก รูปจะเชิญพระร่วงมา

พวกโยมวัดตรูกันออกมา ล้อมจับพญาเดโชมัดไว้ได้ (จากหนังสือเรื่องพระร่วง)
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงแสดงเป็น นายมั่นป็นยาว

เดโช — ดีแล้วเจ้าข้า ข้าเจ้าจะรออยู่ที่นี่ (พระร่วงเข้าโรงไปแล้ว เดโชพูดอยู่คนเดียว) ดีแล้วพระร่วงอวดดีว่ามีบุญเป็นผู้วิเศษ จะทำเหตุให้ขุ่นเคืองเบื่องยาทธุลี ในวันนี้เป็นวันอายุขัยของมึงแล้ว

(พวกโยมวัดตรูกันออกมา ล้อมจับพญาเดโชมัดไว้ได้ พระร่วงสั่งให้ค้นในตัวก็ได้ศาตราอาวุธที่ซ่อนมา พวกโยมวัดพากันโกรธจะทุบตีเดโช แต่พระร่วงห้ามไว้ ในขณะนั้นก็พอเหมาะเวลาที่หลวงเมืองกับชาวละโว้พากันเข้าไปกราบไหว้ แสดงความดีใจที่พระร่วงไม่เป็นอันตราย พวกสุโขทัยจึงเล่าให้ฟังว่าของปลอมมาพังจับได้เดี๋ยวนั้นเองแล้วชี้ให้ดูพญาเดโช)

บทร้อง

(ร่าย)

ยักนั้น หลวงเมืองรู้เรื่องหัวเราะร่า

บุญนายเรามากเต็มประดา อ้ายพาลาจงแพ้ยารม

ชะๆ อ้ายขอมดำดิน สิ้นคิดแล้วฤาอย่างไรนี่

เสียแรงอวดตนเป็นคนดี ไม่ควรที่ศิษย์วัดจับมัดไว้

อันทัพของมึงมัวเผลอ เลินเล่อหลับอยู่ในป่าใหญ่

พวกกูกระหน่ำระยำไป สิ้นเสียนัญไรใจร้าย

ยักนั้น เดโชได้ฟังก็ใจหาย

ครั้นแสนเจ็บแสนอาย อยากจะตายไม่อยู่ดูหน้าคน

จึงพูดว่าดูราพระร่วงเจ้า ขอเอาบุญคุณข้าสักหน่อย

ข้านี้จนด้อยจน เสียกลเสียทหารชาญยุทธ์

ข้าเป็นผู้ผิดคิดร้าย
ขอตายด้วยคมอาวุธ
เมื่อนั้น
ตัวกูผู้ทรงพรหมจรรย์
จริงอยู่มิได้มีโทษผิด
กูจะส่งตัวมึงนั้นไซร้
ตรัสแล้วสั่งมนัญชา
จงคุมขอมไปอย่าได้นาน
มอบให้แก่นายประตู
คิดถึงพันธุมดี

มาดหมายฆ่าท่านเป็นที่สุด
จงสั่งให้ตัดหัวพลัน
พระร่วงตอบว่าอย่าโมหันธ์
จะห้ำหั่นขั่นมึงได้อย่างไร
แต่ชีวิตกูยอมยกให้
คืนให้ขุนขอมภูบาล
ดูราอมั่นใจหาญ
แทยชานนครหลวงโดยดี
ว่ากูผู้ข้าบทศรี
ฝากบรรณาการนี้ลงไป

(ในระหว่างที่กำลังร้องตอนนี้ ชาวสุโขทัยแตกตื่นกันมาต่างคนต่างพูดกันซุบซิบอยู่แล้ว พอขบทนี้ก็ยกมือไหว้ ร้องกันแซ่ว่า เจ้าประคุณท่านดีจริง ไม่มีความผูกพยาบาทของเวรเลย ดังนี้เป็นต้น)

หลวงเมือง — ท่านทั้งหลายชาวสุโขทัย ท่านยังไม่รู้จักมักคุ้นอะไรยังพากันตื่นเต้นเป็นหนักหนา แต่ชาวละโว้ทั่วหน้าเขาได้นิยมยินดีในพระร่วง ท่านโอบอ้อมอารีต่อชนทั้งปวงหาผู้ใดจะเสมอเหมือนมิได้ จนชนท่านรู้เหตุเภทภัยจะมาถึงตัวท่าน ก็ไม่บอกเล่า ท่านเกรงว่าพวกข้าเจ้าจะพากันต้องล้มตายไปเพราะท่าน สู้สละละบ้านละเมืองหนีขึ้นมาผนวชอยู่ที่สุโขทัย เพื่อท่านจะล่อให้อ้ายขอมญวนไรมันมัวคิดติดตาม จะได้ไม่ไปทำสงครามช่วงชิงเอาเมืองละโว้ พุทโธ่จะหาเจ้าขุนมูลนายที่ไหนได้เหมือนอย่างท่านนี้ไม่มีแล้ว

(ร่าย)

ยัดนั้น ขุนนางสุโขทัยน้อยใหญ่
ทั้งพราหมณ์ปุโรหิตสิทธิชัย มีใจนิยมยารมิ
จึงปรึกษากันว่าเจ้านายตน สืบพระชนม์เสียทั้งแต่เดือนสี่
ไม่มีกษัตริย์ครองปฐพี เย็นที่ว่าเหว่ใจประชา
พระร่วงทรงคุณบุญมี เห็นจะเย็นที่รมเกศา
ควรเชิญขึ้นเย็นพระราชา ครอยครองอาณาประชากร

เจรจา

พระมหาราชครู — อย่างไร ท่านเสนาพฤฒามาตย์ทั้งหลาย ท่านจะมีความเห็นอย่างไรกันบ้าง

ขุนนางผู้หนึ่ง — ข้าเจ้าเห็นว่า ผู้มีบุญอย่างเช่นพระร่วงองค์นี้ ร้อยวันพันปีจะมีมาเกิดสักครั้งหนึ่ง จึงจะสมควรให้ราชรถเกย จะได้อัญเชิญเสด็จขึ้นเสวยสิริราชมไหศวรรย์ โดยความยินยอมพร้อมกันอย่างจริงใจทั่วหน้า ท่านพระมหาราชครูได้เริ่มกิจพิธีการเสี่ยงสุวรรณราชรถแล้วไม่ใช่ฤๅท่าน

พระมหาราชครู — เราได้ลงมือแล้ว และเผอิญเหมาะวันนี้เป็นฤกษ์งามยามดี นายสารถีผูกราชรถเสร็จสรรพขับออกจากวังใน แล้วก็ได้ปล่อยพญามโมมัยทั้งคู่ให้สัญจรตามแต่ที่จะพอใจไปในถนนพระนครอันไพศาล บ่านนี้จะมาถึงหน้าพระอารามนี้แล้วกระมัง

ขุนนาง — (ลุกออกไปดูแล้วกลับเข้ามาพูดว่า) ราชรถได้มากระทั่งยังหน้าพระอารามนี้แล้วนะท่าน

(พากย์)

ราชรถอร่ามงามงอน ก่อยกาญจนากร ประดับสลับพลอยงาม
ม้าคู่ชูเชิดคองาม ลากสู่อาราม ประหนึ่งว่ารู้จิตคน
เหมือนเทพยดามาคล จิตอัศวิมล ให้รู้ผู้มีบุญญา
ทรงไปย่ำรอรา กระทั่งยาตรา พระร่วงจึงหยุดยืนยัน
ทุกตนเห็นฉนัดอัศจรรย์ ต่างตนชวนกัน เข้าไปประณตบทมาลย์
เสียงสังข์ก้องกังวาน ขณะเฉาะว์ประสาน ลำเนียงสนั่นพระนคร
รัว

(บรรดาพราหมณ์และเสนาพฤฒามาตย์รายฎรพากันถวายบังคม และพระมหาราชครูจึงเป็นผู้รับฉันทะทูลอัญเชิญ)

(ครอบจักรวาล)

พรั่งพร้อมเสนาพฤฒามาตย์ ทวยรายฎร์ซ้อนซับสลับสลอน
ระยอยนอบเคียรถวายกร ทูลวอนพระร่วงทรงธรรม์
ขอเชิญพระองค์ขึ้นทรงราชย์ เถลิงอาสน์สุโขทัยรังสรรค์
เพื่อผดุงไพร่ฟ้าประชานันท์ เกษมสันต์ทั่วแคว้นแดนไทย
ขอเชิญขรรโลงแหล่งหล้า เป็นส่ำดังดวงมณีใส
พระเกียรติเกริกแคว้นแดนไกล ทวยไทยพึ่งโพธิสมภาร

(ร่าย)

เมื่อนั้น พระร่วงฟังคำไขขาน
จึงมีมธุรสพจมาน ที่อัญเชิญให้ผ่านอาณ

เรานี้ปัญญาย่อหย่อน ยังอ่อนความคิดไม่เต็มที่
แต่ใช่ว่าจะคิดหลีกลี้ ท่านนิยมยินดีพร้อมเพรียง
เราขัดคำวอนท่านมิได้ ไม่มีแก่ใจจะโต้เถียง
เราขอปฏิญญาไม่เอนเอียง จะตั้งจิตให้เที่ยงในทางธรรม์
เราจะบำรุงกรุงไกร ให้ทวยไทยอิสระเกษมสันต์
ขอพระไตรรัตน์คุณอนันต์ ทั้งเทวัญเป็นพยานวาจา

(ในระหว่างนี้ขุนนางสุโขทัยเรียกกระบวนแห่ออกมาตั้งเตรียมไว้ให้พร้อม แล้วพระร่วงเปลี่ยนจากห่มคองเป็นห่มคลุม แล้วขึ้นทรงรถ)

(ทะแย)

จึงขึ้นทรงรถทองผ่องโอภาส แลวิลาสราวเทพเลขา
ตั้งกระบวนพยุหยาตรา ย่ายหน้าเข้ายังวังใน

— จบเรื่องเพียงเท่านี้ —

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องพระร่วง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ทรงขรรค์	หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินผู้ถือพระขรรค์เป็นประจำ
นครเรศ	เมือง
ทรงธรรม์	หมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน คือผู้มีธรรม
โรงคาร	ท้องพระโรงที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกขุนนาง
เสนา	ทหาร หมู่ทหาร
จอมไผท	ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน หมายถึงพระเจ้าแผ่นดิน
ไพศาล	กว้างขวาง
สถิต	อยู่ ยืนอยู่ ตั้งอยู่
บริพาร	ผู้แวดล้อม ผู้รับใช้ ผู้ห้อมล้อมติดตาม
มัฆวาน	พระอินทร์
เทวินทร์	หัวหน้าเทวดา (คือพระอินทร์)
อินทรีย์	อำนาจ กำลัง ความเป็นใหญ่ ร่างกาย
อภิวันทน์(ในที่นี้อ่าน อบ-พิ-วัน)	การกราบไหว้
เกศา	หมายถึงผม หรือหัว
อาชญา	อำนาจ โทษ
ข้าหลวง	ผู้แทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน
ส่วย	ของที่เรียกเก็บจากพื้นเมืองส่งเป็นภาคหลวง ตามวิธีเรียกเก็บภาษีอากรในสมัยโบราณ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พ่อเมือง	เป็นคำที่ใช้เรียกหัวหน้าราษฎรที่ชาวเมืองยินยอมพร้อมกันยกขึ้นเป็นหัวหน้าต่างกับคำ เจ้าเมือง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนั้น
ทรงศักดิ์	หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน คือผู้มีอำนาจ
บุญญาธิการ	ความดีอันใหญ่ยิ่งที่เคยสร้างสมมา
อะโข	อักโข แปลว่า มาก หลาย
ชาญชัย	แคล่วคล่องว่องไว เก่งกล้า สามารถ
กั่น	ภาษาถิ่นพายัพ แปลว่า ดุ กล้า แต่คำว่า กั่น ที่ใช้ในหนังสือนี้ว่า ตัวกั่น อาจหมายถึง ตัวกลั่น ซึ่งแปลว่า ตัวที่ได้เลือกสรรแล้ว ก็ได้
ประณต	น้อมไหว้
บทมาลย์	เจ้าผู้มีบุญ เช่นกษัตริย์
เขตขัณฑ์	หมายถึง แว่นแคว้น หรือเขตแดนส่วนหนึ่งๆ
พารา	เมือง
อภิวาทน์	การกราบไหว้
รจนา	ตกแต่ง งาม ประพันธ์
ฉกรรจ์	ร้าย แข็งแรง เก่งกาจ
เกรียงไกร	ใหญ่ยิ่ง
คชสาร	ช้าง
พนา	ป่าสูง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
สมุนไพร	พืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยา
หวย	หมู่ เหล่า
หาญ	กล้า เก่ง ยังอาจ
พหล	มาก ใหญ่ หนา ทึบ นามกองทัพใหญ่
ธานี	เมือง
บทศรี	หมายความว่า เท้า ใช้สำหรับเจ้านาย
จรลี	ไป
ผ้าประเจียด	ผ้าลงเลขยันต์ถือกันว่าเป็นเครื่องป้องกันอันตรายได้
อรัญ	ป่า
พ่อเจ้า	เป็นภาษาถิ่นพายัพ เรียกเจ้าครองนครว่า พ่อเจ้า และเรียกนางชายาว่า แม่เจ้า
ตายใจ	หลงเชื่ออย่างไม่สงสัย
ประจาน	ประกาศความชั่ว
บารมี	คุณความดี
พ่อขุนขอม	เจ้าแผ่นดินของขอม
ประยุทธ์	รบ ต่อสู้
ทะนง	ถือดี
ขลัง	กำลัง แรง ใช้ในความศักดิ์สิทธิ์
ลี้	ซ่อน หลบหลีก หนีไป
ขุนขอม	ข้าราชการผู้ใหญ่ของขอม

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
มูลนาย	นายใหญ่ นายเดิมที่ทนอาศัยอยู่
ทารุณ	หยาบช้า ร้ายกาจ โหดร้าย
ประหาร	ตี ล้าง ผลาญ ฆ่า ฟัน
แสระแน	แส่ไม่เข้าเรื่อง ที่ถูกควรเป็น สาระแน ในที่ต้องการให้สัมผัสกับ แท้
ประจัญบาน	รบตะลุมบอน
ฉกาจ	เก่ง กล้าแข็ง กร้าว
เภทพาล	ในที่หมายถึง เหตุร้าย
ถึงมาตร	ถึงแม้ว่า
แพร่งพราย	เปิดเผย ไม่เก็บเป็นความลับ
บรรหาร	เฉลย กล่าวแก้ ตรัสสั่ง
พจมาน	คำพูด
เกษมสันต์	ยินดี ชื่นชม
จินดา	ความคิด ความนึก
อร่าม	งามแพรวพราว
แข	ดวงเดือน พระจันทร์
ไข	เปิด แสดง
ประพาส	อยู่แรม เที่ยวไป (สำหรับเจ้านาย)
ทนาย	ผู้รับใช้ ผู้แทนนาย

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ตะกรุด	แผ่นโลหะที่แผ่แล้วม้วนกลม ๆ ลงคาถาอาคม ใช้เป็นเครื่องราง
ดาบแก้ว	ดาบมีค่า
เคหาสน์	เรือนใหญ่ ที่พักอาศัย
ชลเนตร	น้ำตา
กำสรวล	โศกเศร้า ครำครวญ ร้องไห้
ผูกสมัคร	ผูกพัน
กัลยา	นางงาม หมายถึง ผู้หญิงทั่ว ๆ ไป
เทวาอารักษ์	หมายถึง เทวดาผู้พิทักษ์รักษา
พิทักษ์	ดูแล คุ้มครอง
มารศรี	นาง นางงาม
อัญชลี	การประณมมือ การไหว้
มานะ	ความพยายาม ความตั้งใจจริง
อารัญ	อยู่ในป่า มีในป่า
ไพรวัน	ป่าไม้
ปรีดา	ยินดี ปลื้มใจ
ยุทธนา	สงคราม การรบพุ่ง
จู่	รีบเข้าไป เข้าไปโดยไม่ให้รู้ตัว
เจ้าประคุณ	เป็นคำเรียกผู้ที่นับถือ และท่านที่เป็นเจ้าบุญนายคุณ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เสือสมิง	เสือชนิดหนึ่งกินว่า เดิมเป็นคนที่มีวิชาแก่กล้าแล้วกลายเป็นเสือไป.
ตรึกไตร	นึก คิดทบทวน
สะพรั่ง	พร้อม ไสว สล้าง
ปรปักษ์	ปฏิปักษ์ ฝ่ายตรงกันข้าม ข้าศึก ศัตรู
บรรลัย	ความฉิบหาย มอดม้วย
ธานิน	เมือง
ศาตรา	ของมีคม
มุ่นเกล้า	กระหมวดผม
เมาลี	จอม ยอด ผมจุก
อัชฌาสัย	นิสัยใจคอ ความประสงค์ ความนิยม
สบประมาท	แสดงกิริยาวาจาลบหลู่ซึ่งหน้า
รพล	กระบวนทหาร กองทหาร
คุ้ม	บ้านเจ้านายฝ่ายเหนือ
ดูดาย	ไม่เอาใจใส่ เพิกเฉย
ปราณ	ลมหายใจ ชีวิต ใจ สัตว์ที่มีชีวิต
หลวงเมือง	ตำแหน่งกรมการเมือง
ชนมาน	อายุ
กรมการ	เจ้าพนักงานคณะหนึ่ง มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน
สไบ	ผ้าแถบ ผ้าห่มผู้หญิง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ประนมหัตถ์	ยกมือน้อมไหว้
สุราลัย	ที่อยู่ของเทวดา สวรรค์
กาญจน์	ทอง
นงคราญ	นางงาม นางสาว
ระแทะ	เกวียนขนาดเล็กชนิดหนึ่งใช้เทียมด้วยโค
ทิว	ธงรูปกระบอก
โรมรัน	รบพุ่งกัน
โฉมฉาย	รูปงามสดใส
พลกาย (พน-ละ-กาย)	กองทัพ
ไพรี	ข้าศึก
อัปรีย์	น่าเกลียด เสื่อมทราม ชั่วช้า ไม่เป็นมงคล
โฉมยง	รูปร่างผึ่งผาย
พลสมัคร	ทหารอาสาสมัคร
ผนวช	บวช ถือเพศอย่างพระหรือนักพรต
อาราม	วัด
รูป	อาตมา (สำหรับพระสงฆ์)
หลากจิต	ประหลาดใจ แปลกใจ
แปร่ง	ไม่ชัด เพี้ยน ไม่สนิท
ชะรอย	ท่าจะ เห็นจะ
ชักเชื่อน	ชวนให้เขว ทำให้เข้าใจผิดไป

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
กุฎี	หมายถึง ที่อยู่ของพระภิกษุในวัด จะสร้างแยกเรือนหรือตึกก็ได้
ปาระสก	เป็นคำที่พระสงฆ์ใช้เรียกศีลหัสถ์ผู้ชาย หมายถึงผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา เป็นคำเลือนมาจากคำอุบาสก
เบื้องบาทธุลี	หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน
อายุขัย	การสิ้นอายุ ความตาย
โยม	เป็นคำที่พระสงฆ์ใช้เรียกฆราวาส
อ้ายพาลา	อ้ายคนทราม คนชั่ว
จัญไร	ชั่วร้าย เลวทราม
ดูรา	คำกล่าวเรียกเพื่อให้ผันผวนด้วยรู้ตัว
มาดหมาย	มุ่งหมายไว้
กุด	เป็นคำกริยาแปลว่า ตัด
โมหันธ์	ความมืดมนด้วยความหลง
พรหมจรรย์	การรักษาความบริสุทธิ์ การถือพรตหรือการถือบวชอย่างหนึ่ง ในพระพุทธศาสนาหมายถึง ผู้ตั้งอยู่ในธรรมมีเว้นจากเมถุน เป็นต้น
ภูบาล	พระเจ้าแผ่นดิน
ชานนคร	พ้นที่นอกตัวเมือง
บรรณาการ	สิ่งที่ส่งไปให้ด้วยความเคารพ หรือด้วยไมตรีจิต
เภทภัย	ภัยต่าง ๆ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ปุโรหิต	พราหมณ์ที่ปรึกษาในทางขนบธรรมเนียมประเพณี
สิทธิชัย	ผู้มีความรู้ชั้นในทางเวทมนตร์ใช้เรียกหัวหน้าพราหมณ์
ปฐพี	พื้นแผ่นดิน
ประชากร	หมู่ชน พลเมือง
พฤฒามาตย์	ขุนนางผู้ใหญ่ ขุนนางอำวุโส
มไหศวรรย์	อำนาจใหญ่ สมบัติใหญ่ ความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
สารถี	คนขับรถ
มโนมัย	สำเร็จด้วยใจ ใช้ประกอบกับม้า หมายความว่า ม้าที่ใช้ขับวิ่งเร็วได้ดังใจ
สัญจร	เดินไป เที่ยวไป
กระทั่ง	เป็นคำบุรพบท มีความหมายว่า ถึง จด ดังที่ใช้ในหนังสือว่า ราชรถ ไต้มา กระทั่ง ยังหน้าพระอารามนี้แล้วนะท่าน
งอน	ส่วนปลายแห่งของยางอย่างที่เป็นรูปยาวเรียวและช้อยขึ้น เช่น งอนไถ
ดล	ถึง
อัศว	ม้า
วิมล	งาม ไม่มีตำหนิ
อัศจรรย์	แปลก ประหลาด

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
บัณเฑาะว์	กลองเล็กชนิดหนึ่ง ซึ่งพราหมณ์ใช้ไกวให้ลูกตุ้มกระทบหน้ากลองทั้งสองข้าง
ระยอบ	ย่อลง หมอบ ทรุดตัวลง มาจากคำว่า ยอบ
นอบเศียร	น้อมศีรษะลง อาการที่แสดงความเคารพอย่างสูง
ถวายกร	ไหว้ ยอมนบนอบ
รังสรรค์	สร้าง แต่งตั้ง
นันท์	ความยินดี ความรื่นเริง
จรรโลง	ชุน ค้ำ พยุงไว้
โพธิสมภาร	บุญบารมีของพระมหากษัตริย์
มธุรส	น้ำผึ้งรสหวาน ในที่นี้หมายถึง คำพูดอันอ่อนหวาน
ผ่านธานี	ครองเมือง
ปฏิญญา	การให้คำมั่นสัญญา โดยยึดความสุจริตเป็นที่ตั้ง
ไกร	ยิ่ง ใหญ่ มาก
ห่มดอง	วิธีห่มผ้าของพระอย่างหนึ่ง คือห่มเฉียงบ่า
ห่มคลุม	วิธีห่มผ้าของพระอย่างหนึ่ง ที่ใช้ชายครองคลุมบ่าทั้งสองข้าง
โอภาส	แสงสว่าง ความสุกใส ความเปล่งปลั่ง ส่องแสง
วิลาส	งามพร้อม
เลขา	ลาย การเขียน ตัวอักษร
พยุหยาตรา	ไปเป็นกระบวนทัพ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การฟัง

ถ้าสามารถหาแผ่นเสียง หรือหาผู้ที่ขับร้องเพลงในบทละครนี้ได้ก็ควรฝึกให้นักเรียนฟังเพลงในเรื่อง ให้รู้จักสังเกตทำนองและจังหวะ ให้รู้ว่าเพลงมีความไพเราะอย่างไร และให้หัดร้องเพลงตามไปด้วย

๒. การอ่าน — การพูด

ก. ให้นักเรียนอ่านกลอนบทละครร้องเรื่องพระร่วง เป็นทำนองเสนาะหรืออ่านเป็นเสียงพูดธรรมดา แต่ให้ใส่ความรู้สึกลงไปในเสียงอ่านให้เหมาะสมกับข้อความ ตอนที่เป็นบทเจรจาก็ให้ทำเสียงอย่างคนพูดจริง ๆ

ข. ครูแบ่งหมู่นักเรียนให้ฝึกอ่านในใจ โดยกำหนดให้นักเรียนอ่านทำนานเรื่องพระร่วงหรือขอมดำดินซึ่งอยู่ในบทนำเรื่อง เพื่อให้ทราบประวัติของชื่อต่อไปนี้

ทะเลชุบศร เมืองละโว้ พิธีบูรพาภิเษก ขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่ออ่านแล้วให้นักเรียนออกไปเล่าหน้าชั้นหมู่ละ ๑ คน

ค. ให้นักเรียนอ่านทบทวนเนื้อเรื่องในบทละคร แล้วตอบคำถามต่อไปนี้

๑. อะไรเป็นเหตุให้พระร่วงไม่สบายพระทัย

๒. ทำไมขอมจึงมาทวงส่วยน้ำ

๓. พระร่วงมีอุบายอย่างไรจึงทำให้ทหารขอมขนน้ำไปเองได้

๔. เมื่อท้าวพันธุมสุริยวงศ์ทรงทราบเรื่องพระร่วง ท้าวพันธุม ฯ ทรงคิดอย่างไร และรับสั่งกับพญาเดโชว่าอย่างไร

๕. เมื่อพระร่วงทรงทราบว่าทหารขอมยกมา พระร่วงทรงทำอย่างไร

๖. การที่พระร่วงเสด็จหนีไปจากเมืองละโว้นั้นมีผลดีหรือผลร้ายอย่างไรแก่ชาวเมือง

๗. นางจันทน์มีอุบายรบพวกทหารขอมอย่างไร

๘. พญาเดโชติดตามจับพระร่วงสำเร็จหรือไม่ มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นเมื่อพญาเดโชพบพระร่วง

๙. เหตุใดพระร่วง ซึ่งเป็นพ่อเมืองละโว้ จึงไปเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย

ง. ให้นักเรียนอภิปรายกันถึงนิสัยใจคอของตัวละครเหล่านี้

พระร่วง นางจันทน์ นายมั่น นักคุ้ม ท้าวพันธุมสุริยวงศ์ พญาเดโช

๓. การแสดงละคร

ก. ถ้าสามารถจัดแสดงเป็นละครรำอย่างถูกแบบแผนได้ ก็ควรจัดในโอกาสที่โรงเรียนมีงานรื่นเริง มีการจัดฉาก การแต่งกาย และการขับร้องพื้นรำอย่างละครจริง ๆ

ข. ถ้าไม่สามารถจัดแบบละครรำได้ ครูอาจจัดให้นักเรียน หัดขับร้องและแสดงท่าทางตามบทบาทในเรื่อง โดยไม่ต้องมีการจัดฉาก หรือแต่งกาย

แบบละครก็ได้ เพียงแต่ให้รู้จักแสดงท่าทางประกอบ ก็จะทำให้นักเรียนเข้าใจเรื่องดีขึ้น

๔. การเขียน

ก. ให้นักเรียนเขียนตามคำบอกจากตอนที่มีศัพท์ยาก ๆ เช่น ตอนที่เป็นบทพากย์ "ราชรถอร่ามงามงอน กอบกาญจนากร ประดับสลับพลอยวาม..." หรือตอนชาวเมืองสุโขทัยอัญเชิญพระร่วงขึ้นครองราชย์ ฯลฯ

ข. ให้นักเรียน หัดถอดคำ ประพันธ์บางตอน ออกเป็น ร้อยแก้วที่สละสลวย เช่น

"พวกเราหย่อนกำลังนักรบเอง จึงต้องจำยำเกรงท่านผู้นาย แต่ถ้าแม้กรุณาปรานี คุณท่านจะมิไม่รู้หาย ไพร่ฟ้าข้าไทยใช้เจียนตาย จะเป็นเครื่องทำลายความผูกรัก"

หรือ "เหลียวหลังแลดูซึ่งเคหาสน์ เป็นกรรมจำคลาดจากเคหาชลเนตรคลอคลองนองตา สงสารมารดายอดรัก อยู่หลังจะนั่งแต่กำสรวลโหยหวนถึงลูกผูกสมัคร แต่ไรแต่ไรไม่เคยจะพ้นพักตร์ มาต้องหักใจร้างห่างไป"

ค. ให้ย่อเรื่องพระร่วง เก็บความเฉพาะตอนสำคัญ เรียบเรียงให้เป็นเรื่องติดต่อกัน ความยาวไม่เกิน ๑ หน้ากระดาษฟุลสแก๊ป

ง. ให้นักเรียนไปค้นคว้าเรื่องเกี่ยวกับพระร่วง และอาณาจักรสุโขทัย จากหนังสือในห้องสมุด และเขียนรายงานมาเสนอในชั้น

๕. การจัดนิทรรศการ

เมื่อเรียนเรื่องพระร่วงเกือบจบแล้ว นักเรียนอาจช่วยกันจัดนิทรรศการเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ โดยแบ่งงานทำเป็นหมู่ดังนี้

หมู่ที่ ๑ จัดทำป้ายประกาศเรื่องพระร่วง มีภาพตัวละครสำคัญและภาพเหตุการณ์สำคัญบางตอน เช่น ตอนพญาเดโชพยพระร่วงขณะที่กำลังกวาดลานวัดอยู่ มีกลอนสั้น ๆ บรรยายประกอบภาพ หรือตอนนางจันทน์นำทหารเข้าโจมตีพวกขอม ฯลฯ

หมู่ที่ ๒ ทำหุ่นตัวละครในเรื่องพระร่วง แต่งกายให้คล้ายแบบที่บรรยายไว้ในหนังสือ

หมู่ที่ ๓ จัดหาหนังสือเกี่ยวกับเรื่องพระร่วง หรือประวัติศาสตร์เมืองสุโขทัยมาแสดง

หมู่ที่ ๔ วาดภาพอาวุธต่าง ๆ ที่ใช้ในสมัยโบราณ เช่น โล่ ดั้ง ดาบ เขน ศรในเรื่องนี้คือขึ้น หน้าไม้

หมู่ที่ ๕ สาธิตทดลองทำลองแบบดังที่กล่าวไว้ในเรื่องพระร่วง เอาชันยา ให้สามารถบรรจุน้ำได้

หมู่ที่ ๖ ทำสมุดภาพเรื่องพระร่วง มีภาพเหตุการณ์ตอนสำคัญ ๆ ภาพบ้านไทยแบบโบราณ ภาพการรับรองแขก สมกับคำที่ว่า "เป็นธรรมเนียมไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ ฯลฯ หรือสมุดภาพเกี่ยวกับเมืองสุโขทัย มีสถานที่สำคัญ ๆ ในเมืองสุโขทัย ภาพพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ภาพทำลองศิลาจารึก

เมื่อจัดเสร็จแล้ว ควรเชิญนักเรียนชั้นอื่น ๆ มาชม โดยให้ผู้แทนของแต่ละหมู่อธิบายเรื่องราวประกอบ

๖. การศึกษาทางภาษา

ก. รวบรวมศัพท์ยาก เช่น อัชฌาสัย อภิวาทน์ มโหศวรรย์ ชิวาตม์ พฤฒามาตย์ และหาคำแปล

ข. รวบรวม คำมูล ที่เป็นภาษาไทยแท้ แบ่งเป็นหมวดนาม หมวดกริยา หมวดวิเศษณ์ เช่น

นาม เมือง น้ำ ดอก ข้าว ปลา ฯลฯ

กริยา เป็น มี มา เหลือ ยิ้ม คิด ฯลฯ

วิเศษณ์ แห้ง ช้า ดี นาน แน่ ฯลฯ

ค. รวบรวม คำประสม ชนิดสองคำประสมกัน แบ่งเป็นหมวดนาม หมวดกริยา หมวดวิเศษณ์ เช่น

นาม เจ้าพระยา พ่อเมือง ชวดทรง ข้าหลวง ฯลฯ

กริยา อ้อนวอน ผันผ่อน เลี้ยงดู ละลด ฯลฯ

วิเศษณ์ เด็ดร้อน แห้งแล้ง เหลือล้น ผิดเคือง ฯลฯ

๗. การศึกษานอกสถานที่

ถ้าโรงเรียนสามารถจัดได้ ควรนำนักเรียนไปชมสถานที่เหล่านี้ จังหวัดลพบุรี จังหวัดสุโขทัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (พระนคร) เพื่อดูสถานที่ โบราณวัตถุ ประกอบการเรียนเรื่องนี้

บทนำเรื่อง

กาพย์ห่อโคลงเห่เรือ

กาพย์ห่อโคลงเห่เรือนี้ เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กาพย์ห่อโคลงเห่เรือชุดนี้มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๑๒ บท ได้คัดเลือกมาไว้ในแบบเรียนเพียง ๓ บท คือ บทเห่ชมกระบวนเรือ บทเห่ชมพระนคร และบทเห่เรื่องพระร่วง

กาพย์เห่เรือเป็นกาพย์สำหรับขับเห่ในกระบวนเรือเสด็จพระราชพิธี หรือเสด็จประพาส กาพย์ห่อโคลงเห่เรือทรงชอบเสียงมาก เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระราชโอรสองค์ที่ ๑ ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา กาพย์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เป็นการพรรณนาถึงกระบวนเรือสมัยโบราณ แต่กาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการพรรณนาถึงเรือในรัชสมัยของพระองค์ท่าน

ส่วนบทเห่เรื่องพระร่วงนั้น พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อเรือ “พระร่วง” ซึ่งเป็นเรือที่ประชาชนช่วยกันเรี่ยไรเงินซื้อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ เรือพระร่วงเป็นเรือพิฆาตขนาดใหญ่ สั่งซื้อจากประเทศอังกฤษ นับเป็นเรือรบลำแรกของราชนาวีไทย

กาพย์ห่อโคลง

พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ ๖

พ.ศ. ๒๔๕๗

๑

โคลง

ปางเสด็จประเวศห้วง ชลธิ์
ทรงมหาจักร์ เกยรถก้อง
พรั่งพร้อมยุทธนาวี แหนแห่
เสียงอึกทั่วท้อง ฉนต้าวอ่าวสยาม ฯ

กาพย์

พระเสด็จโดยแดนชล ทรงเรือต้นงามสดสี
มหาจักรีม เกยรถก้องท้องสาคร
นาวาวรายุทธ์ อุตลุดแลสลอน
แห่ห้อมจอมนคร ราวระรอนริปูเปลื้อง
องทิวปลิวระยับ สีสลับขาวแดงเหลือง
อันองพระทรงเมือง เหลืองอร่ามดูงามตา
องตรามหาราช ผ่องผุดผาดในเวหา
รูปครุฑราชา อำยักกว้างท่าทางบิน

ยงแดงดั่งแสงชาด
ยอกตรงยงแผ่นดิน
จักรีนาวีราช
สง่าราวอาภรณ์
ใหญ่กว่านาวาสรรพ
บรรดานาวาไทย
ยี่นไฟใหญ่ประเภท
สามารถอาจเหียนหัน
อีกศรหกปอนด์หนัก
เตรียมอยู่สู้ศึกแข็ง
พาลรังทวย
เรือยนยนยุทธยัง
เรือแรงกำแหงยุทธ์
คอยสู้ศัตรูพาล
สุครีพครองเมืองศรี
เรือยนยนยุทธไกร
สุริยมณฑลกล้า
หาญต่อย่อรอเกณฑ์
เรือเสือทะยานชล
กันกล้าในสาคร
ลายช้างกางก่องกายิน
ฉนสยามอันงามงอน
ทิพยอาสน์องค์ภูธร
เพื่อประดับทัพเรือไทย
ในกองทัพพหลโยธี
ในยัดนี้ไม่มีทัน
สินวเศษสุดแข็งขัน
ผันหน้าสู้ศัตรูแรง
ก็พร้อมพรักพักตร์กำแหง
แย่งยอยุทธ์สุดกำลัง
รยแล่นตามงามเงื่อนชลัง
ดั่งกระยพาลหาญ
มกุฎราชกุมาร
ผู้ยอยุคมกุฎไทย
สุรนาวามุ่งชิงชัย
เหมือนพญาพานเรนทร์
นาวากางลาดตระเวน
สะกัดสู้ริปูรอน
พิฆาตพลริปูสยอน
ย่อหย่อนยุทธนา

เรือเสือคำรนสินธุ์ พิฆาตภินอริผลา
รู่โหมและโถมถา กล้าประยุทธ์จนสุดแรง
อีกเรือตอรบี โต วิ่งโร่ผ่าเท้าแช่ง
ว่องไวไล่ย้อนแย้ง ยักย้ายลอดคอดเอาชัย
กระบวนล้วนแล่นล่อง ไปแทบท้องชลาลัย
ออกดูคึกใจ จิตรักสู้ศัตรูพาล ฯ

๒

โคลง

ล่องลอยในน่านน้ำ เจ้าพระยา
จากเทพนครคลา คลาดเท้า
ชมวังสะพรั่งปรา สาทรรัตน์
ชมนครเขตเค้า เงื่อนแม่นเมืองราม ฯ

กาพย์

ล่องลอยในน่านน้ำ วิเศษล้ำเจ้าพระยา
จากกรุงเทพมหา นครราชธานี
ค่อยเลื่อนเคลื่อนนาวา จากหน้าท่าวาสุกรี
ใช้จักรล่องนที นาวาเรือยเฉื่อยตามลม
เหลือบแลชะแง้พิศ ดูดุสิตวนารมย์
เคยเที่ยวลดเลี้ยวชม คมขุปผาสารพัน
ชมวังดั่งวิมาน ถนิสถานมัฆวัน
เพลินพิศไพจิตรสรร- พงามเนตรวิเศษชม

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

สล้างปรางค์มหันต์ อนันตสมาคม
อัมพรสถานสม เย็นสถานพิมานอินทร์
สถานวิมานเมฆ เอกอาสน์โอ่ท้าวโกสินทร์
อภิเษกดุสิตภิญ- โญยศยงองค์ภูบาล
ตำหนักลำนักตา จิตรลดารโหฐาน
ที่พระอวตาร สำราญรมย์ภิรมยา
สะพรั่งวังอนุช ผู้ทรงสุดเสน่หา
ปารุสก์สุดเพลินตา สวนกุหลาบปลาบปลื้มใจ
ตำหนักพระชนนี มีนามว่าพญาไท
อยู่ทางย่ำห่างไกล ใกล้ดุสิตวนาภา
นาวาผ่านนิเวศน์ พระทรงเดชจอมประชา
พินิจพิศเพลินตา ตระการตรูตเลิศดิ
สล้างปรางค์ปราสาท ประกอยมาศมณีศรี
ระยับขับรัศมี สีสว่างกลางอัมพร
ปราสาทราชฐาน อวตารสโมสร
ยงยอดสอดสลอน ยอนยั่วพ้นำนิยม
จักรีพระที่นั่ง สามยอดตั้งตรูตาชม
สำราญสถานสม สถิตถิ่นขันนรา
ดุสิตปราสาทตั้ง พระมนังคศิลา
พิมานรัถยา อุดมอาสน์ราชฐาน

มนเทียรเสถียรศักดิ์ จักรพรรดิพิมาน
เคียงใกล้คอไพศาล ทักษิณทิสชาลัย
ฝ่ายหน้าสง่าสิ้น อมรินทร์วินิจฉัย
พระโรงภูวไนย อประศาสน์ราชการ
อารามวัดพระศรี รัตนศาสดาคาร
มงคลมหาสถาน ปูชนียทนียม
อันกรุงรุ่งเรืองกิตติ์ ทิสฉัตพิโรดม
เลิศล้วนชวนจิตชม สมเกียรติ์เลื่องเมืองสยาม
ถนนสถลมารค อีกคลองหลากล้วนแลงาม
รุ่งเรืองดั่งเมืองราม จักรพรรดินัตรสากล ฯ

๓

โคลง

นึกถึงพระร่วงเจ้า จอมไทย
แค้นพวกขอมขัญไร โหดห้าว
ทะนงคิดจงใจ กู้ชาติ
กระเดื่องเดชะท้าว ร่วงผู้ผดุงเสียม ฯ

กาพย์

นึกถึงพระร่วงเจ้า ผู้ผ่านเผ่าประชาไทย
คำรงทรงราชัย ในละโว้ โอ่เอี่ยมงาม
คั่งแค้นขอมอัปรีย์ มันกดขี่ชาวสยาม
ระคิดทำสงคราม ฤๅก็อ่อนหย่อนแรงพล

พระจึงคิดอุบาย
เอาเปรียบทุรชน
หักไม้สานชะลอม
จึงตักเอาน้ำมา
ความรู้ถึงภูธร
จึงใช้ให้โยธิน
พระร่วงแสร้งหลบไป
โมหันธ์อันมืดมัว
เชื่อฤทธิอิทธิกำแหง
จำนงจงใจหมาย
ด่วนไปให้ลี้ลับ
ถึงกรุงสุโขทัย
พบพระรูปหนึ่งไซร้
จึงไหว้และไต่ถาม
พระร่วงภิกษุรู้
จึงทอยประวิงไป
แล้วรีบเรียกโยมวัด
เคโซโง่นักหนา
ชาวเมืองก็เลื่องลือ
ไพร่ฟ้าประชาชี
และยักย้ายด้วยเล่ห์กล
ด้วยร่องไวใช้ปรีชา
รูปกลมกล่อมเอาชันยา
สำเร็จได้ดั่งใจจินต์
นครขอมขอมนรินทร์
กริ้วทัพมาขยี้ตัว
เคโซชัยคิดว่ากลัว
ไม่เข้าใจในอุบาย
จึงปลอมแปลงจำแลงกาย
ไปสังหารผลาญเจ้าไทย
ดูราวกับดำดินไป
เข้าสถานลานอาราม
ขอมจัญไรไม่รู้ความ
ถึงร่วงเข้าเธออยู่ไหน
ว่าศัตรูไม่รู้นัย
ว่าจงรอพอเธอมา
มาขยี้มัดขอมพาลา
ก็แพ้พระบารมี
เสียงเซ็งแซ่ทั่วธานี
ไปเฝ้าองค์พระทรงธรรม์

ชีวาเสนามาตย์
เชิญทรงตำรงขัณฑ์
พระร่วงรับคำเชิญ
จึงทำภิเษกการ
ต่อมาราชาคิด
กู้แคว้นแดนกรุงไทย
ทุกแคว้นแดนนิคม
ทั้งหมดประณตน้อม
นิกถึงพระร่วงฤท
นามเพราะดูเหมาะนัก
พระร่วงเรืองยศหมาย
ชื่อดีชื่อโชคดี
ยามใดใช้แย่งยุทธ์
เหมือนร่วงชุนหลวงไทย
อภิวาทน์ขังคมคัล
สุโขทัยอันไพศาล
ดำเนินสู่ราชฐาน
ขึ้นผ่านเผ้าเป็นเจ้าไทย
รณชิตขอมขัญไร
ให้พ้นเอื้อมเงื้อมมือขอม
ก็นิยมระยอยยอม
นอยพระร่วงปวงพำนัก
อิมหิทธิวิสุทธิศักดิ์
เป็นนามาแห่งนาวา
ไว้ถวายพระภูมี
จงประสบเรืองยศไทย
ฤทธิรุทรจงเกรียงไกร
ขำราชศักดิ์พลิกหาญ ฯ

คำอธิบายศัพท์ในกาพย์ห่อโคลง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
	๑. เห่ชมกระบวนเรือ
	โคลง
ประเวศ	ในที่นี้แปลว่า ไป
ชลธี	ทะเล
มหาจักรี	ชื่อเรือพระที่นั่ง
ยุทธนาวี	เรือรบ
แหนแห่	หรือแห่แหน ไปเป็นขบวน
อธึก	ยิ่ง เกิน มาก
	กาพย์
วรายุทธ์	เลิศในการรบ ไม่รู้จักพ่ายแพ้
อุตลุด	วุ่นวาย กุลีกุจอ พัลวัน
ริปู	ข้าศึก ปรปักษ์
มหาราช	องพนเหล้าองมิรูปครูฑา เป็นของประจำพระองค์พระมหา-กษัตริย์

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ครุฑราชา	พญาครุฑ ในวรรณคดีถือว่าพญาครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์
กาจ	ร้าย กล้า เก่ง
ก่องกายิน	รูปงามเด่น
ศรหกปอนด์หนัก	ในที่นี้หมายถึง ลูกปืนหนัก ๖ ปอนด์
พาลีรั้งทวีป	ชื่อเรื่อง
มกุฎราชกุมาร	องค์รัชทายาทของพระเจ้าแผ่นดิน ในที่นี้เป็นชื่อเรื่อง
สุครีพครองเมือง	ชื่อเรื่อง
สุร	กล้าหาญ เทวดา
ยุทธไกร	เก่งในการรบ
พานเรนทร์	พญาวานร ในที่นี้หมายถึง สุครีพ ในเรื่องรามเกียรติ์ (พานร + อินทร)
เสือทะยานชล	ชื่อเรื่อง
เสือคำรนสินธุ์	ชื่อเรื่อง
สุริยมณฑล	ชื่อเรื่อง
ชลาลัย	ทะเล แม่น้ำ (ชล + อาลัย - ที่อยู่คือน้ำ)

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์

๒. เห่ชมพระนคร

โคลง

เทพนคร	เมืองเทวดา หมายถึง กรุงเทพฯ
ปราสาท	เรือนยอด โดยเฉพาะเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน
แม้นเมืองราม	เหมือนเมืองของพระราม

กาพย์

วาสุกรี	พญานาค – ในที่นี้เป็นชื่อท่าเรือ อยู่ใกล้วัดราชาธิวาส ถนนสามเสน พระนคร
ดุสิตวนารมย์	พระราชอุทยานในพระราชวังดุสิต เดี๋ยวนี้เป็นสวนสัตว์ดุสิต
มัฆวัน	หรือ มัฆวาน หมายถึงพระอินทร์
อนันตสมาคม	พระที่นั่งอนันตสมาคม เดี๋ยวนี้เป็นสภาผู้แทนราษฎร
อัมพรสถาน	พระที่นั่งอัมพรสถาน อยู่ใกล้พระที่นั่งอนันตสมาคม
วิมานเมฆ	พระที่นั่งวิมานเมฆ อยู่ในพระราชวังดุสิต
ท้าวโกสินทร์	พระอินทร์
ภิญโญ	ยิ่ง ยิ่งขึ้นไป

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ภูบาล	พระเจ้าแผ่นดิน
ยศยง	ยศยิ่งใหญ่
ลำนัก	งาม
จิตรลดารโหฐาน	ชื่อพระตำหนัก ที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน
อวตาร	การลงมาเกิด เช่น พระนารายณ์ ลงจากสวรรค์แบ่งภาคมาเกิดในมนุษยโลก พระอวตาร หมายถึง พระนารายณ์
อนุช	น้อง
ปารุสก์	ชื่อวัง
สวนกุหลาบ	ชื่อวัง
ดุสิตวนาภา	พระราชอุทยานดุสิต เขียวน้ำเย็น สวนสัตว์ดุสิต
นิเวศน์	ที่อยู่ บ้าน วัง
จักรีพระที่นั่ง	พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท อยู่ในพระบรมมหาราชวัง
บ่นนรา	ของคน หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน
พระแท่นมนังคศิลา	ในจารึกพ่อขุนรามคำแหง เรียก มนังศิลา ชื่อพระแท่นของพ่อขุนรามคำแหง ได้โปรดให้ทำพระแท่นนี้ไปตั้งไว้กลางดงตาล และในวันธรรมสวนะโปรดให้มหาเถระขึ้นนั่งแสดงธรรมแก่ชาวเมือง ถ้าไม่ใช่วัน

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
	ธรรมสวนะพระองค์ก็เสด็จประทับว่าราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง พระแท่นมนังคศิลาสน์ พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยเมื่อครั้งเสด็จไปเมืองเหนือ ขณะที่ทรงผนวชอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ จึงโปรดให้นำมาไว้ที่วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ ๖ ได้โปรดให้ย้ายไปเก็บไว้ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ข้าจุบันนี้ทางการได้เก็บรักษาไว้ที่วิหารยอด ในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
รถยา	ทาง ถนน
ราชฐาน	ที่อยู่ของพระเจ้าแผ่นดิน
มนเทียร	เรือนหลวง
ไพศาลทักษิณ	ชื่อพระที่นั่ง อยู่ในพระบรมมหาราชวัง
อมรินทร์วินิจฉัย	ชื่อพระที่นั่ง อยู่ในพระบรมมหาราชวัง
ประศาสน์	การปกครอง การสั่ง การแนะนำ การสั่งสอน
วัดพระศรีรัตนศาสดาคาร	วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต
เรืองกิตติ์	มีเกียรติยศรุ่งเรือง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พิโรดม	เอาความว่า สง่างามมาก
สถลมารค	ทางบก ตรงกันข้ามกับชลมารค - ทางน้ำ

๓. เห่พระร่วง

โคลง

จัญไร	ชั่วร้าย เลวทราม
เสียม	ประเทศสยาม หรือประเทศไทย

กาพย์

เผ้า	ผม
ผู้ผ่านเผ้า	พระเจ้าอยู่หัว
ทรงราชัย	ทรงราชย์ ครองราชสมบัติ
ละโว้	ชื่อเก่าของเมืองลพบุรี
ทุรชน	คนชั่ว
จักไม้	ผ่าหวายหรือไม้ไผ่ให้แตกจากกันเป็นเส้นยาว ๆ
ภูธร	พระราชา
โยธิน	นักรบ ทหาร
กรีธาทัพ	ยกกระบวนทัพ เดินกองทัพ
โมหันธ์	ความมืดมนด้วยความหลง
สังหาร	ทำลาย ล้างผลาญ
ชีบา	นักบวช

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
อภิวาทน์	การกราบไหว้
ภิเษก	อภิเษก - การรดน้ำ การแต่งตั้ง โดยการทำพิธีรดน้ำ เช่น พิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเสวยราชย์ของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น
รณชิต	รบ ทำสงคราม
วิสิฐศักดิ์	มีอำนาจยิ่งใหญ่
นามา	นาม ชื่อ
นาวี	เรือ
แย่งยุทธ์	สู้รบ
ฤทธิรุทร	มีฤทธิ์น่ากลัว
บำราบ (อ่านว่า บำหราบ)	ปราบ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. อ่านทำนองเสนาะ

ให้นักเรียนอ่านทำนองเสนาะของกาพย์เห่เรือ ให้ถูกจังหวะ และทำนอง

๒. ทบทวนความรู้ ตามหัวข้อต่อไปนี้

ก. เรือที่กล่าวถึงในกาพย์เห่เรือนี้ เป็นเรือประเภทใด มีประโยชน์อย่างไร

ข. เรือที่กล่าวถึงในกาพย์เห่เรือนี้มีกลำ ชื่ออะไรบ้าง ลำไหนมีหน้าที่อย่างไร

ค. เรือลำไหนใหญ่ที่สุดในกระบวนเรือทั้งหมด

ง. เหตุใดเมืองไทยจึงต้องมีเรือรบ

จ. สถานที่สำคัญที่กล่าวถึงในกาพย์เห่เรือนี้ ชื่ออะไรบ้าง อยู่ที่ไหน

ฉ. สถานที่ต่อไปนี้ใช้ประโยชน์อย่างไร ในรัชกาลปัจจุบัน อนันต-สมาคม จิตรลดา ดุสิตวนา วังพญาไท

ช. ชื่อ "พระร่วง" มีความสำคัญอย่างไรในกาพย์เห่เรือนี้

ซ. ชนชาติชอม เกี่ยวข้องกับไทยในสมัยสุโขทัยอย่างไร

ฌ. พระร่วงในประวัติศาสตร์ของกรุงสุโขทัยคือใคร พระเกียรติคุณของพระร่วงที่กล่าวถึงในกาพย์เห่เรือนี้มีอะไรบ้าง

๓. หาความรู้ในด้านภาษา

ก. รวบรวมศัพท์ที่มีคำแปลต่อไปนี้

เรือ น้ำ ข้าศึก งาม รบ พระเจ้าแผ่นดิน

ข. รวบรวมคำที่มีเสียงคล้องจองกัน เรียกสัมผัสสระ เช่น ชลธิ - จักร - นาว สาคร - สลอน - นคร ฯลฯ

ค. รวบรวมคำที่ใช้อักษรเดียวกัน เรียกสัมผัสอักษร เช่น เกียรติ - ก้อง แหน - แห่ ผ่อง - ผุด ฯลฯ

ง. รวบรวมคำยาก และหัดสะกดตัวให้ถูกต้อง เช่น วรายุทธ์ ครุฑ ทิพยอาสน์ มกุฎราชกุมาร ฯลฯ

๔. ถอดคำประพันธ์

ให้นักเรียนหัดถอดคำประพันธ์ออกเป็นร้อยแก้วที่สละสลวย ดังตัวอย่าง "เสียงฮือกึกทั่วท้อง ถิ่นด้าวอ่าวสยาม" ถอดแล้วได้ความว่า "เสียงดังกึกก้องไปทั่วอ่าวไทย"

ข้อความที่ควรถอดเช่น

ก. ใหญ่กว่านาวาสรรพ ในกองทัพพหลโยธี

ข. คอยสู้ศัตรูพาล ผู้ยอยุคมกุฎไทย

ค. ชมนครเขตเค้า เงื่อนแม่นเมืองราม

ง. นึกถึงพระร่วงฤทธิ์— อิมหิทธิวสัฐศักดิ์

นามเพราะดูเหมาะนัก เป็นนามาแห่งนาวี

ฯลฯ

๕. แต่งป้ายประกาศ

ถ้าสามารถทำได้ให้นักเรียนช่วยกันจัดแต่งป้ายประกาศเป็นภาพกระบวนเรือรบ อาจใช้ภาพวาด หรือรูปภาพหรือตัดกระดาษเป็นรูปเรือรบก็ได้ ในบทเห่ชมพระนคร ก็อาจจัดหารูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ที่อ้างถึงมาติดไว้ มีบัตรชื่อติดประกอบ ส่วนบทเห่เรื่องพระร่วงนั้นก็อาจติดภาพเหตุการณ์บางตอนภายในเรื่อง ทั้งนี้เพื่อให้นักเรียนสนใจในบทเรียนยิ่งขึ้น

๖. ท่องจำ

ให้นักเรียนท่องจำ บทเห่เรื่องพระร่วง และเปรียบเทียบกับบทละครเรื่องพระร่วงว่าเนื้อเรื่องตรงกันหรือต่างกันอย่างไร

๗. แต่งบทร้อยกรอง

นักเรียนที่สนใจในการแต่งบทร้อยกรองก็ให้ลองหัดแต่งโคลงและกาพย์ยานี พรรณนาสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัดที่นักเรียนอยู่ หรือพรรณนาความสวยงามของธรรมชาติ ก่อนเขียนให้ศึกษาแผนผังข้อบังคับของโคลงและกาพย์จนเข้าใจดี

บทนำเรื่อง

นิทานทองอินเรื่องนากพระโขนงที่สอง

นิทานทองอินเป็นนิทานชุดนักสืบของนายแก้วนายขวัญ (ซึ่งเป็นพระนามแฝงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีตัวนักสืบสำคัญชื่อทองอิน เป็นผู้สืบสวนคดีลึกลับต่าง ๆ เรื่องนางนากพระโขนงที่สองนี้เป็นสืบสวนคดีเรื่องหนึ่งของนายทองอิน การที่ได้ชื่อว่านางนากพระโขนงที่สองนั้น ก็อาศัยเรื่องนางนากพระโขนง ซึ่งเล่าลือกันอยู่สมัยหนึ่ง และเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง

นางนากพระโขนงมีเรื่องเดิมโดยย่อดังนี้

มีสามีภรรยาคู่หนึ่ง ชื่อนายขุนมากและนางนาก บ้านอยู่ตำบลพระโขนง สองคนนี้รักกันมาก ต่อมานายขุนมากถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร จึงต้องจากนางนากไป ในขณะที่นางกำลังตั้งครรภ์ และไม่ช้านางนากต้องตายลงเนื่องจากยุตรในครรภ์ไม่คลอดเมื่อถึงกำหนดซึ่งเรียกว่า ตายทั้งกลม คือตายทั้งหมด ทั้งแม่ลูก ถือกันว่าผีตายทั้งกลมดุมาก คืนวันหนึ่ง ผีนางนากอุ้มลูกชายไปหานายขุนมาก ที่กรมทหาร ในสภาพที่เป็นหญิงสาวธรรมดา โดยนายขุนมากไม่ทราบเลย ว่าภรรยาของตนขณะนี้เป็นผี และแม้จะมีใครบอก นายขุนมากก็ไม่เชื่อ กลับอยู่กินกับนางนากต่อไปตามเดิม แต่แล้ว

ในที่สุดความเย็นอยู่ของผีนางนาก ก็ทำให้นายขุญมากสงสัยยิ่งขึ้น เช่น วันหนึ่งขณะที่นางนากกำลังตำน้ำพริกอยู่ ไม้ตีพริกตกลงไปใต้ถุน แทนที่นางนากจะลงไปเก็บ กลับใช้มือยันยาวลงไปหยิบขึ้นมา ขุญมากจึงได้เชื่อว่านางเย็นผี และหนีไปซ่อนในป่าหนาด ซึ่งเย็นต้นไม้ที่กล่าวกันว่าผีกลัวมาก นางนากจึงไม่กล้าเข้าไป ได้แต่ยืนต่อว่าต่อขาน และวิงวอนให้ขุญมากออกไปหานาง ขุญมากก็ปลอบโยนชี้แจงต่าง ๆ นานา และว่าจะทำขุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ นางนากยืนกรานไม่ยอมจากไป นายขุญมากจึงได้หนีไปขอความช่วยเหลือพระอาจารย์ นางนากก็ตามไปอาละวาด แลยลันปลันตาหลอกพระและเณร ๆ พากันหลบหนีไปหมด อาจารย์ก็ไม่สามารถปราบผีได้ พอดีขณะนั้นมีเณรซึ่งเก่งในทางวิชาคาถาอาคมขลังมาก ได้เข้ารับอาสาทำพิธีใช้เวทมนตร์ เรียกผีนางนากลงหม้อนำไปถ่วงน้ำเสียได้

นิทานทองอิน

เรื่องนากพระโขนงที่สอง

ของนายแก้วนายขวัญ

ท่านทั้งหลายบางที่จะได้ทรายบ้างบางท่านว่า เมื่อไม่สู้นานมานักแล้วเกิดมีเรื่องประหลาดเกิดขึ้นเรื่องหนึ่ง แต่เพราะเป็นข่าวเล่าลือกันนอก ๆ ไม่ได้ลงหนังสือพิมพ์ จึงทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คงจะมีอยู่หลายท่านที่ไม่ได้ทรายเรื่องนี้เลย หรือทรายแล้วลืมเสีย เพราะฉะนั้นถ้าข้าพเจ้าจะเล่าซ้ำอีก คงจะไม่เป็นการขัดข้องอันใด อีกประการหนึ่งข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่ามีคนน้อยคนที่ทรายเรื่องราวตลอด การที่เกิดมีนางนากพระโขนงขึ้นใหม่อีกคนหนึ่ง และยิ่งคำนั้นคุเพียงใดบางทีจะมีผู้ทรายอยู่หลายคน แต่ที่ทรายว่าทำไมยิ่งคำนั้นจึงสงบไปนั้น คงจะไม่มีกี่คน ตัวข้าพเจ้าเป็นผู้ทรายเรื่องราวตลอดผู้หนึ่ง เพราะฉะนั้นจะขอเล่าให้ท่านฟังต่อไปนี้

เมื่อสองสามปีมานี้แล้ว มีข่าวเล่าลือกันขึ้นว่า เกิดมียิ่งคำขึ้นใหม่ที่บางพระโขนง บางปากก็กล่าวว่า ยิ่งคำนั้นคือตัวนางนากที่ขึ้นชื่อลือนามมามากแล้วนั้น กลับมาเที่ยวหลอกหลอนคนใหม่ บางปากก็กล่าวว่า เป็นยิ่งคำใหม่ชื่อนากเหมือนกัน แต่ภายหลังได้ความว่า ยิ่งคำนั้นมีผู้เห็นตามที่ใกล้ ๆ บ้านของพันโชติกำนันนั้น พันโชตินั้นเป็นคนมีเงินอยู่ข้างมีภรรยาชื่อนาก ภรรยานั้นถึงแก่กรรมลงได้แล้วประมาณปีเศษ มีบุตรชายอยู่สองคน พันโชติมีความคิดจะหาภรรยาใหม่ แต่ไม่มีหญิงใดกล้าเป็นภรรยาพันโชติ โดย

เหตุที่ทรายข่าวอยู่แล้วว่ามียักษ์ที่บ้านนั้น นากภรรยาเก่าของพันโชตินั้นคน ในแถวนั้นทรายอยู่ทั่วกันว่า เมื่อเวลามีชีวิตอยู่นั้นเป็นผู้หงมาก และเมื่อจะถึงแก่กรรมได้กล่าวไว้ว่า ถ้าผัวมีภรรยาใหม่จะเป็นยักษ์มาหลอก เพราะฉะนั้นคนทั้งหลายจึงลงใจเห็นกันหมดว่า ยักษ์นั้นคงจะเป็นยักษ์ของนากแน่ ยักษ์นั้นทำประโยชน์ให้แก่พันโชติมาก เวลากลางคืนมีผู้เห็นเที่ยวเดินอยู่ริมคอกกระบือของพันโชติเนือง ๆ และครั้งหนึ่งเมื่อมผู้ร้ายจะมาลักกระบือ ยักษ์นั้นก็ได้กระทำให้ผู้ร้ายนั้นต้องหนีไป เพราะได้ยินเสียงร้องอึงขึ้นที่ริมคอก และช่วยตักน้ำให้พันโชติเต็ม ๆ อุ่มทุกคืน

ในเวลานั้นผู้ที่ทรายเรื่องนี้แล้วมีอยู่สองจำพวก พวกหนึ่งเชื่อว่าเป็นยักษ์จริง อีกพวกหนึ่งไม่ออกความเห็นเลย ฟังแล้วก็ลืมนิ่งไป มีคนอยู่คนเดียวที่ข้าพเจ้าทรายแน่ว่า ไม่อยู่ในจำพวกทั้งสองซึ่งกล่าวแล้วนั้น คือมีครูของข้าพเจ้าผู้หนึ่ง ซึ่งในที่นี้ข้าพเจ้าจะเรียกว่านายทองอิน นายทองอินนี้เป็นคนมีสติปัญญาไหวพริบมาก ทั้งมีความรู้ดีด้วย ซึ่งทำให้ผู้ซึ่งรู้จักเขาประหลาดใจมาก ว่าไม่ทำราชการในกระทรวงหนึ่งกระทรวงใดเลย อีกประการหนึ่งมีผู้ไม่ทรายอยู่โดยมากว่า นายทองอินทำการหาเลี้ยงชีพอย่างไร เขาไม่ได้ค้าขาย ไม่ได้เป็นหมอความ และดูเหมือนไม่ได้ทำอะไรเลย แต่ก็มีบ้านอยู่สบายและมีเงินใช้พอเสมอ ข้าพเจ้าขอขยายความลับในข้อนี้ให้ท่านฟัง (ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตของนายทองอินแล้วให้ขยาย) นายทองอินนั้นทำการคล้ายพลตระเวนลับ คือเป็นผู้สืบข่าวต่าง ๆ โดยทางเงียบ ๆ บรรดาพวกนักเลงสำคัญ ๆ นายทองอินไม่รู้จักนั้นน้อย แต่นักเลงเหล่านั้น

ไม่ใคร่จะรู้จักนายทองอิน เพราะเขาชำนาญในการปลอมตน ข้าพเจ้าเองได้เคยเห็นเขาปลอมตนหลายครั้ง จึงรู้ได้ว่าปลอมคืออย่างไร ถ้าลงเขาได้ปลอมตนแล้ว เป็นไม่มีผิดของจริงเลย เขาได้เคยช่วยราชการกองตระเวนลับมาหลายครั้งแล้ว ครั้งหนึ่งเขาปลอมเป็นญวนเข้าไปในบ้านญวนสามเสน เพื่อจับผู้ต้มสุราเถื่อน พวกญวนไม่ได้สงสัยเลย ถ้าพลตระเวนไม่ขาดนัดเสียครั้งนั้น ก็คงจะจับผู้ต้มสุราเถื่อนได้หลายคน อีกครั้งหนึ่งเขาปลอมเป็นจีนเข้าไปในที่ประชุมอั้งยี่ ณ สำเพ็ง ได้ความสำคัญ ๆ มาให้กองตระเวนมาก แต่ข้าพเจ้ากล่าวทั้งสองเรื่องนี้ถึงสำคัญน่าฟังก็จริง แต่ไม่เกี่ยวกับเรื่องบิศาพระโขนง เพราะฉะนั้นต้องงดไว้ก่อน

พอข้าพเจ้ายินข่าวเรื่องนางนากพระโขนงที่เกิดขึ้นใหม่นั้น ข้าพเจ้าก็ไปหานายทองอิน แต่พอนั่งลงยังไม่ทันได้เอ่ยขึ้นนายทองอินก็ชิงพูดขึ้น

"จริง ! จริง ! ฉันไม่เชื่อว่าผีเหมือนกันแหละ อะไรผีจะมาทำได้อย่างนั้น"

ข้าพเจ้ายิ้มแล้วพูดว่า "แหม ! ทายใจแม่นจริง ฉันตั้งใจมาจะเล่าเรื่องนากพระโขนงที่เกิดขึ้นใหม่นี้ให้แกฟังทีเดียว"

นายทองอินตอบว่า "ฉันทายใจแกถูกน่ะซิฉันจึงชิงพูดขึ้นเสียก่อน"

ข้าพเจ้าหัวเราะแล้วถามว่า "ก็ถ้ามันไม่ใช่ผีมันเป็นอะไรเล่า"

"มันก็คนน่ะซิ พ่อวัด"

"ก็อ้ายคนนั้นมันมีประสงค์อะไรล่ะ"

"นี่แหละฉันยังไม่ได้สืบสวนให้ถ้วนถี่ จะบอกแกเห็นจะยังไม่ได้ แต่มีของแน่อยู่อย่างหนึ่งคือ เจ้าคนที่ทำผีหลอกนั้นไม่ได้ประสงค์ขโมยพันโซติ"

"ทำไมแกถึงรู้เล่า"

นายทองอินแลดูหน้าข้าพเจ้า แล้วยิ้มและถอนใจใหญ่

"พ่อวัดนี่เมื่อไหร่แกถึงจะรู้จักฉันก็เสียสักทีหนอ ก็ฉันจะไปรู้อย่างไรได้ นอกจากฟังตามคนเขาพูดกัน แกก็คงรู้ในเรื่องนี้เท่ากับฉันเหมือนกัน แต่ไม่ได้ทรงเท่านั้นเอง คิดดูเถอะเจ้าผีนี่มีผู้เห็นมาหลายวันแล้ว เห็นอยู่ใกล้ ๆ บ้านพันโชติเสมอ ตามที่เล่ากันนั้น ตัวพันโชติเองก็เชื่อว่าเป็นผีของเมียแกที่ตาย คนอื่นก็เชื่อเช่นนั้นทุกคน ก็ถ้าเจ้าคนที่ทำหลอกนั่นมันตั้งใจขโมยพันโชติ มันมีขโมยเสียนานแล้วหรือ เพราะคนคงไม่คิดจับมัวกลัวผีกันเสียหมด แล้วครั้งหนึ่งมีคนจะไปขโมยกระบือ เจ้าผีนี่ยังร้องเอะอะขึ้น จนอ้ายขโมยต้องหนีไป"

"ก็ถ้าเจ้าขโมยนั่นจะทำกลอุบายแกล้งร้องขึ้นเสียเองทีหนึ่งก่อน สำหรับให้พันโชติวางใจว่ามีผีเฝ้ากระบือ จะได้ไม่รักษาให้กวดขันเช่นนี้ไม่ได้หรือ"

นายทองอินพยักหน้ายิ้ม แล้วตอบว่า "ถูก! ถูก! เออใช้ความคิดข้างอย่างนี้ถึงจะดี ตัวฉันนี้ถ้าไม่มีผู้เตือนไว้บ้าง ก็จะเลยเชื่อตัวและความฉลาดของตัวจนเกินไป บางทีจะทำให้เสียการได้ ที่พ่อวัดทักขึ้นครั้งนี้ถูกทีเดียว อ้ายขโมยมันอาจจะแกล้งทำกลอุบายได้ แต่ว่ามีอยู่อย่างหนึ่ง คือตั้งแต่เจ้าผีได้ไล่ขโมยไปแล้ว ยังไม่มีใครคิดขโมยกระบือของพันโชติอีกเลย การณ์นี้หลายวันมาแล้วเกือบครึ่งเดือนได้ เพราะฉะนั้นฉันคิดว่าน่ากลัวจะไม่ใช่ขโมยเสียแล้ว"

ข้าพเจ้าจึงถามขึ้นว่า "ก็พวกโปลิศเขาว่ากระไรกันเล่า แกรู้ไหม"

นายทองอินตอบว่า "ฉันสืบดูแล้ว ได้ความว่า คุณฝรั่งเจ้ากรมท่านไม่เห็นมีเหตุสำคัญพอที่ท่านจะใช้มันสมองของท่าน อีกประการหนึ่ง เวลานี้ท่านกำลังมีธุระมาก ทหารหมื่นประมาทท่านร่ำไป ประเดี๋ยวคิดจะแทงท่าน ประเดี๋ยวคิดปล้นโรงพยาบาลพลตระเวน ประเดี๋ยวยิงกับพลตระเวน โอ๊ย อ้ายทหารละหมู่นมันช่างวุ่นเสียจริงๆ มันช่างไม่รู้จักกลัวเกรงใต้เท้ากรุณาเข้าเลย" ข้าพเจ้าได้พึ่งนึกหัวเราะไม่ได้ เพราะทราบดีอยู่แล้วว่านายทองอินไม่ชอบท่านเจ้ากรมกองตระเวนเพียงเท่าใด แต่ข้าพเจ้าแกล้งพูดขึ้นว่า "ถึงอย่างนั้นก็เถอะถ้าแกเห็นเป็นการสำคัญจริงๆ แกควรจะไปกราบเท้าท่านปลัดกรม ให้นำความขึ้นเสนอท่านเจ้ากรมลองดูสักที ดูทีหรือว่า กรมกองตระเวนจะมีความเห็นอย่างไรในเรื่องนี้"

นายทองอินหัวเราะเขินทีเดียวๆ แล้วตอบว่า "จะต้องไปยอกไปเล่าเขาให้เสียเวลาทำไม ฉันก็รู้แล้วท่านเจ้ากรมจะว่ากระไร ท่านเจ้าประคุณคงนั่งเคาะโต๊ะกักๆ อยู่สักครู่หนึ่ง แล้วพูดเหมือนไก่เถ้าทิพเนตรสอดส่องเห็นตลอดแล้วว่า ไม่มีคนอื่นละ อ้ายพวกทหารคิดทำร้ายพลตระเวน คิดปล้นกำนันผู้ใหญ่บ้าน แล้วก็มีคำสั่งให้จับใครๆ ไม่ว่า สุดแท้แต่จะจับได้พอให้เป็นตัวแมงใส่ยูนิฟอร์มก็แล้วกัน มันจะเดินอยู่ไหนๆ ก็ได้ จับมันเข้าคนหนึ่งก็แล้วกัน แล้วยุทธนาเขาก็ไปซำระกันเองแหละ เมื่ออ้ายนั่นพิรุธก็เคราะห์ของมัน ถ้าเขาปล่อยมันๆ ไม่มีความผิดก็แล้วไป เราจับส่งสับต่างหาก แขยสำคัญของพลตระเวนมีอยู่อย่างหนึ่ง คือถ้าเกิดเหตุอะไรขึ้นจับทหารไว้ก่อนเป็นดี ถ้าพลาดท่าไม่มีทหารอยู่ใกล้ๆ ก็ทุบเจ็กเสียสักสองสามคนพอเป็นขวัญมือ"

ข้าพเจ้าจึงถามว่า "ก็ถ้าอย่างนั้นแกจะทำอะไรเล่า แกจะนั่งเสียไม่ทำอะไรเลยหรือ"

นายทองอินนิ่งตรองอยู่ประเดี๋ยวหนึ่งแล้วตอบว่า "ถ้าจะว่าไปโดยจริงเรื่องนี้ก็ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับตัวฉัน แต่เวลานี้ว่างงานอยู่ ลงไปยางพระโขนงไปสีขกันเล่นสนุก ๆ ก็ได้ แกจะไปด้วยหรือ"

ข้าพเจ้าก็รับโดยทันที เพราะข้าพเจ้าได้เคยไปกับนายทองอินข้างแล้วยางคราว ในเวลาเขาไปสีขการต่าง ๆ และยางทีก็ได้ช่วยเขาบ้าง ตามสติกำลังของข้าพเจ้า แต่อย่างไร ๆ ก็คือนายทองอินเป็นเชื่อได้แน่ว่า ข้าพเจ้าไม่เป็นคนปากพล่อย สิ่งใดเขายังไม่อนุญาตให้ขยาย เป็นไม่ขยายเป็นอันขาด เพราะฉะนั้นนายทองอินจึงเรียกข้าพเจ้าไปเป็นเพื่อนเนือง ๆ

พอได้ตกลงกันว่าจะไปยางพระโขนงแล้ว รุ่งขึ้นนายทองอินกับข้าพเจ้าก็พากันขึ้นรถไฟเช้าไป เมื่อถึงยางพระโขนงแล้ว นายทองอินก็ยังหาตรงไปบ้านพันโชติไม่ แต่ไปเที่ยวสนทนาปราศรัยชาวบ้านในเรื่องนี้มาก สังเกตดูคนตามเหล่านั้น เชื่อแน่ว่าเป็นบริวารของนากภรรยาพันโชติทั้งสิ้น ไม่มีผู้ใดสงสัยเลยว่าจะเป็นผู้ร้าย การที่สืบสวนตามชาวบ้านนั้น ก็ไม่ได้เรื่องราวอะไรมากมายขึ้นไปกว่าที่เราทราบอยู่แล้ว มีอยู่อย่างหนึ่งซึ่งตัวข้าพเจ้าเองไม่เห็นเป็นข้อสำคัญ คือ

เพื่อนบ้านของพันโชติผู้หนึ่งชื่อนายเปรมกล่าวว่า ครั้งหนึ่งพันโชติได้รับหนังสือมีความว่า ในการที่มาครั้งนี้ไม่มีความประสงค์อย่างอื่น นอกจากจะทำประโยชน์ให้พันโชติ เพราะฉะนั้นพันโชติและบุตรพันโชติทั้ง ๒ คน

ไม่ต้องกลัวเกรงอะไรเลย คงจะไม่ทำร้ายคนทั้งสามนั้น แต่ถ้าพันโชติคิดมีภรรยาใหม่คงได้เห็นดีกัน ในท้ายหนังสือนั้นลงนาม "นากภรรยา" นายทองอินเมื่อได้ฟังนายเปรมเล่าเช่นนั้น แสดงกิริยาให้ข้าพเจ้าเห็นได้ว่าเขาเห็นเรื่องนี้เป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง เขาถามนายเปรมว่า "หนังสือฉบับนั้นแกได้เห็นหรือเปล่า"

นายเปรมตอบว่า "ได้เห็น"

"แกจำลายมือได้หรือ"

"ผมจำไม่ได้ขอรับ"

"ก็แกได้รู้จักกับนากหรือเปล่า"

"รู้จัก ขอรับ ผมไปมาหาพันโชติอยู่บ่อย ๆ"

"แกรู้หรือไม่รู้ ว่านากนั้นเขียนหนังสือเป็นหรือไม่เป็น"

"ผมไม่แน่ แต่เข้าใจว่าเขียนไม่เป็น ผมไม่เคยเห็นเขาเขียนเลย"

"คนในบ้านพันโชติใครเขียนหนังสือเป็นบ้าง"

"ตัวพันโชติเองเขาก็เขียนได้บ้างนิดหน่อย แต่เขามักอาศัยพ่อชม"

"พ่อชมนะใคร ?"

"พ่อชมคือลูกคนใหญ่พันโชติครับ"

"อ๋อ ก็ลายมือในหนังสือนั้นเหมือนลายมือพ่อชมไหม ?"

นายเปรมนิ่งอยู่ประเดี๋ยวหนึ่งแล้วตอบว่า

"ผมไม่ได้ตั้งใจสังเกต"

"ก็มีใครเขียนหนังสือได้อีกบ้างไหม ?"

"พ่อชื่นน้องพ่อชมเขาก็เขียนได้บ้างนิดหน่อย ขอรับ"

"แกรู้ไหมว่าหนังสือนั้นพันโชติยังเก็บไว้หรือเปล่า?"

"ผมไม่ทราย"

"เออ เจ้าชมน่ะ อายุเท่าไร?"

"เห็นจะได้สัก ๑๕-๑๖ ขอรับ พ่อชื่นอ่อนกว่าพ่อชม ๒ ปี"

"ในเรื่องที่พันโชติจะมีเมียใหม่นั้น เจ้าลูก ๒ คนว่ากระไรบ้าง?"

"ผมได้ยินพ่อชมพูดอยู่ว่า ไม่อยากให้พ่อมีเมียใหม่ เขากลัวเรื่องทรัพย์สมบัติ ขอรับ เมื่อวานชื่นเอง เขายังพูดกับเจ้าปริกลูกกระผมว่าเขาคิดใจนักที่แม่มาทำหลอกอยู่ยังงี้ ผู้หญิงจะได้กลัวไม่อาจมาเป็นเมียพ่อแล้วก็ชวนเจ้าปริกไปดูผีด้วยกันขอรับ"

"เมื่อชวนกันน่ะเวลาไร แกจำได้ไหม?"

"เวลาพลบค่ำ ขอรับ แต่เจ้าปริกก็ไม่ได้ไปทันที พ่อชมเขาบอกว่าแล้วเขาถึงระมารับ พอตอนกลางคืนเมื่อผมจะเข้าไปนอน เจ้าสองคนจึงได้พากันไป"

"แล้วเมื่อไรถึงได้กลับ?"

"ดึกขอรับ ผมไม่ทรายแน่ว่าดึกทุ่มกี่โมง"

"เจ้าปริกเคยไปกับเจ้าชมหลายหนหรือ?"

"ที่ผมทรายเห็นมีสัก ๒ หนหรือ ๓ หน แต่จะไปด้วยกันอีกกี่หนแน่ผมก็ไม่ทราย เจ้าปริกของกระผมนี่ ผมย่น ๆ อยู่ว่าน่ากลัวจะเสียคน ดูชอบเที่ยวกลางคืนนัก ผมสงสัยว่าจะไปติดผู้หญิงที่ไหนเป็นแน่ แต่ถ้าเพียงเท่านั้นผมก็ไม่ว่า ผมกลัวมันจะไปคบเพื่อนฝูงเสเพล จะพลอยให้ความเสียมาถึงกระผมด้วย"

นายทองอินพยักหน้า แล้วก็สนทนากับนายเปรมเรื่องอื่น ๆ ต่อไปอีกตามสมควร พอไม่ให้เกิดสงสัย แล้วก็ลุกลงจากเรือน เมื่อออกนอกรั้วบ้านนายเปรมแล้ว นายทองอินยิ้มแล้วพูดว่า พ่อวัด..... ท่าทางเห็นจะชอบกลนา เราคิดอ่านไปหาตาพันโชติเองเห็นจะดี"

เดินไปไม่ช้านักก็ถึงบ้านพันโชติ ก่อนเข้าไปหาตัวเจ้าของบ้าน นายทองอินเที่ยวเดินดูตามข้างนอกเสียก่อนจนรอบ ที่นั้นก็ไม่มีอะไรมากนัก มีเรือนฝากระดานสองหลัง รั้วกันสามด้าน รั้วนั้นจดถนน หลังเรือนมีคูแต่ไม่มีรั้ว ต่อคูออกไปอีกสี่ห้าก้าวถึงคอกกระบือ ผู้ที่จะออกไปจากเรือนไปคอกกระบือ ต้องข้ามสะพานไม้ท่อนเดียว ต่อคอกกระบือออกไปเป็นทุ่งนา มีโรงนาอยู่ปลายเขตของพันโชติโรงหนึ่ง ข่าวของพันโชติอาศัยอยู่ เมื่อตรวจนอกบ้านเสร็จแล้วจึงพากันเข้าไปในบ้าน นายทองอินตรงขึ้นไปขอน้ำรับประทาน พันโชติก็เชิญนายทองอินกับข้าพเจ้าขึ้นไปบนเรือน ยกเชี่ยนหมากออกมาทั้งให้ แล้วก็เข้าไปเพื่อหาน้ำมาให้รับประทาน นายทองอินมองดูรอบ ๆ ตัวสักครู่หนึ่ง แล้วพูดกับข้าพเจ้าว่า

"ยังไงพ่อวัดบ้านแกก็สบายดอกนะ"

ข้าพเจ้าพยักหน้า นายทองอินถามข้าพเจ้าว่า "แกเห็นอะไรประหลาดในนี้บ้างไหม ?" ข้าพเจ้ารับว่าข้าพเจ้าไม่เห็น นายทองอินยิ้มแล้วก็ชี้มือไปทางมุมห้อง ที่นั่งกันอยู่ในเวลานั้น ข้าพเจ้าแลตามไปจึงเห็นกระทงสองสามกระทง มีของกินและขนมกับก้านอุปปิกอยู่ด้วย ข้าพเจ้ากำลังจะถามนายทองอินว่าแปลว่ากระไรกัน พอเวลานั้นพันโชติกับนายชมยุดรก็ออกมา นายทองอินก็สนทนากับพันโชติเรื่องไร่นาและอื่น ๆ แล้วค่อย ๆ ชักมาถึง

เรื่องยืดยาว สังเกตดูหน้าพันโชติดูออกเยื่อในเรื่องนี้มาก เมื่อถามอะไรแกก็ตอบไปโดยขัดไม่ได้ และเมื่อแรกแกก็ไม่ได้เล่าอะไรซึ่งเรายังไม่ทราบเลย จนนายทองอินแกวนเวียนไปมาหนักเข้าจึงได้ความต่อไปอีก คำถามคำตอบกันในครั้งนั้น ข้าพเจ้าก็จำไม่ได้ฉนัด แต่เขียนลงให้อย่างใกล้ที่สุดได้ดังนี้

ทองอิน "คนในบ้านแกมีกี่คน"

พันโชติ "มีผมเองกับบุตรสองคน"

ทองอิน "ย่าวมีกี่คน"

พันโชติ "แต่แรกมีสองสามคน เดี๋ยวนี้เหลือแต่คนครัวคนเดียว"

ทองอิน "ทำไมถึงอย่างนั้นล่ะ"

พันโชติ "ตั้งแต่เกิด - นี่แหละขอรับ"

ทองอิน "อ้อ ย่าวมันกลัวผีหรือ"

พันโชติ "ขอรับ มันหนีไปอยู่กะท่านสมภารเสียหมดขอรับ ผมก็ขี้เกียจไปตามมันมา เข้าลูกผมเขาก็ช่วย ๆ อยู่มั่งดอกขอรับไม่ลำบากอะไร"

ทองอิน "ก็ผีช่วยแกทำงานจริงหรือ"

พันโชติ "น้ำผมไม่ต้องตักเองเลยขอรับหม้อนี้ พอเช้าเย็นมีเต็มตุ่มอยู่เสมอขอรับ อีกอย่างหนึ่ง เดี๋ยวนี้ไม่ต้องร้อนใจเรื่องควายเลยขอรับ เย็นไม่มีใครกล้าเข้าใกล้คอกเดียว"

ทองอิน "ผันมีคนเห็นมากหรือ"

พันโชติ "เห็นกันหลายคนแล้วขอรับ เมื่อวานซืนพระท่านมาสวดมนต์ เมื่อกลับไปวัดท่านก็ได้ยินเสียงแกรกกราก"

ทองอิน "ได้ยินที่ไหน"

พันโชติ "ที่ท้ายมะขามหลังเรือนของรัย ผมก็ได้ยิน อ้ายลูกผมมันก็ได้ยินทั้งสองคนแลของรัย อ้ายชมลูกคนใหญ่ผมมันรีบวิ่งออกไปดู ก็ไม่เห็นมีอะไร แต่ไพล่ไปเขย่าคอกควายอยู่ของรัย ผมตามออกไปดูที่นั่นก็ไม่เห็นมีใคร เห็นแต่เงินเงา ๆ หายแวบไป"

ทองอิน "เออแล้วยังไงต่อไป"

พันโชติ "ก็คนนั้นเองแหละของรัย อ้ายชมไปปลุกผมขึ้นเอากระดาษส่งให้แผ่นหนึ่ง ผมคลำออกดูเห็นเป็นหนังสือถึงผม เซ็นชื่อเมียผมที่ตาย"

ทองอิน "เจ้าชมได้บอกหรือเปล่าว่ามันได้หนังสือมาจากไหน"

พันโชติ "มันบอกว่ามันนอนอยู่แต่ยังไม่หลับ เสียงดังกรอกแกรกที่หลังคา แล้วหนังสือนี้ก็ตกลงมาข้างที่นอนของรัย"

พันโชติ "ออ แล้วยังมีอีกของรัยวันหนึ่งค่อนข้างดึกแล้ว ผมได้ยินเสียงกรอยแกรยข้างหลังเรือน ผมก็ลุกไปเยี่ยมหน้าต่างดู เห็นผู้หญิงห่มผ้าคาดอก กำลังหิ้วตักน้ำในคูอยู่เทียวของรัย ผมเห็นว่าได้การแน่ ผมก็ค่อย ๆ ย่องออกจากห้องลงบันได ย่องไปหลังเรือน เห็นผู้หญิงกำลังเดินหิ้วปีบตักน้ำมาที่ตุ่ม ผมก็เดินตรงเข้าไปหายังไม่ทันถึงเลยของรัย ผู้หญิงนั้นหลบหายเข้าไปใต้ถุนเรือน ผมตามเข้าไปไม่เห็นอะไร แต่เข้าไปไม่ทันถึงไหน ผมได้ยินเสียง พึลึกแท้ ๆ ของรัย เสียงฮือ ๆ ซอยกล แต่ไม่ได้อยู่ใกล้ ๆ เสียงเหมือนอยู่ข้ามคูออกไปอีกที ผมก็ออกมาจากใต้ถุน ดูตรงออกไปเห็นเป็นผู้หญิงเดินออกไปทางคอกควายแล้วก็หายไป ผมยังยืนตะลึงอยู่ พอมี

ใครมาขัดแขนผมเข้าสะดุ้งโหยงทั้งตัวเทียว นึกว่าผีมาขัดแต่กลายเป็นเจ้าชมไปซะงั้น มันยอกผมว่ามันลงมาคิดจะขัดผีเหมือนกันแหละซะงั้น"

ทองอิน "แกได้สังเกตหรือเปล่าว่าผู้หญิงสองคนนั้นแต่งตัวเหมือนกันหรือไม่เหมือน"

พันโชติ "เหมือนกันซะงั้น ผมจำได้แม่นเทียว นุ่งผ้าสีแก่ ๆ เกือบดำห่มผ้าสีนวลเหมือนกันไม่มีผิดเทียวซะงั้น ไม่เชื่อถามอ้ายชมดูซิซะงั้น"

ทองอิน "แกเชื่อแน่ว่าได้เห็นผีหรือ"

พันโชติ "ซะงั้น อะไรคนจะไปอยู่ได้สองแห่งพร้อมกันดูไม่มี"

ทองอิน "ก็ถ้าคน ๆ เดียวมันจะข้ามดูไปให้แกเห็นเป็นสองครั้งไม่ได้หรือ"

พันโชติ "ไม่ได้แน่ละซะงั้น ทางข้ามที่ใกล้ที่สุดก็ทางสะพานไม้ลำเดียว ถ้าข้ามผมก็คงเห็นเพราะต้องผ่านผมถึงจะไปที่สะพานได้ จริงดอกซะงั้นถ้ามันจะอ้อมไปเข้าทางถนนก็ได้ แต่นี่มันไม่ทันเป็นแน่ พอมันหายแวบไปทางนี้ มันก็ไปคร่างอือ ๆ อยู่ฟากข้างโน้นแล้วนี่ซะงั้น"

ทองอิน "ชอบกล ชอบกล"

ทองอิน "แกกับลูกไม่ได้นอนด้วยกันดอกหรือ"

พันโชติ "เปล่าซะงั้น ผมนอนห้องกลาง ลูกสองคนนอนห้องในข้างหลัง"

ทองอิน "ก็ห้องนอกนี่ไม่มีใครนอนหรือ"

พันโชติ "เมื่อแรกข่าวมันนอนซะงั้น เดี๋ยวนี้ไม่มีใครนอน"

ทองอิน "แกเชื่อหรือว่าผีเมียแกมาอยู่จริง ๆ"

พันโชติ "นี่แหละขอรับ ผมก็ไม่อยากเชื่อ ท่านสมภารท่านว่าไม่ควรเชื่อเพราะผีไม่มี แต่มันก็ชอบกลอยู่ มันทำอะไรหลายอย่างที่ไม่น่าเชื่อว่าคนจะทำได้"

ทองอิน "คืออะไรเป็นตัวอย่าง"

พันโชติ "ในหนังสือนั้นสั่งให้หาของไว้ให้กินขอรับ ผมก็จัดหาวางไว้ แล้วให้ข่าวผมสองคนนอนขวางประตูไว้ รุ่งขึ้นเช้าของกินนั่นเป็นรอยไถแต่ตะท้องแล้วแท้ ๆ เทียวขอรับ ผมไม่ปดนายหรอก ผมซักถามอ้ายข่าวดูว่า รู้สึกมีคนเข้ามาในห้องหรือเปล่า มันบอกว่าไม่รู้สึก อ้ายสองคนนั้นมันนอนขวางประตูอยู่เทียวนี่ขอรับ ถ้าใครเข้ามาคงต้องรู้สึกเพราะมันเป็นคนนอนไวทั้งสองคน พอถูกเข้ายังงั้นก็ ๆ กันสองหรือสามคนก็หนีเทียวขอรับ"

ทองอิน "ออ ก็ชอบกลอยู่"

พันโชติ "ชอบกลจริงขอรับ นายเห็นยังไง ผมจะทำอย่างไงก็ถึงจะพ้นทุกข์ได้ พระก็นิมนต์มาสวดมาประน้ำมนต์แล้ว หมอผีก็เอามาแล้ว ไม่เห็นมันไป"

ทองอิน "ถ้าอย่างนั้นอย่างที่เพื่อนฉันคนนี้จะช่วยแกได้ เขามีความรู้ในทางผีสางเทวดาอยู่มั่งนะ"

ข้าพเจ้าไม่ทันรู้ตัว เมื่อถูกชักว่าเป็นหมอผีคาขเฉย ๆ เช่นนั้นก็ตั้งท่าจะเถียง แต่แลเห็นหน้านายทองอินจึงเข้าใจว่า เขาอยากให้ข้าพเจ้ารับเอาตามเขาว่า ข้าพเจ้าก็นั่งอยู่ พันโชติแสดงกิริยาท่าทางยินดี ยกมือไหว้ข้าพเจ้าแล้วพูดว่า "ถ้านายโปรดได้จะกี่มากเทียวขอรับ ถ้านายจะต้องประสงค์อะไรบอกผม ผมจะได้ไปหามาให้"

ข้าพเจ้าออกอึดอัดในใจ นึกไม่ออกว่าจะตอบพันโชติว่ากระไร ในเวลานั้นก็นึกไม่ออกว่า ธรรมดาหมอยีศาจต้องใช้อะไรบ้างในการพิธีไล่ยีศาจ นึกออกเดี๋ยวนายทองอินว่ามาแกล้งทำเพื่อนกันเสียเช่นนั้น จริงอยู่ข้าพเจ้าได้เคยเห็นนายทองอินทำอะไรประหลาด ๆ หลายครั้งแล้ว แต่ยังไม่เคยเห็นทำอะไรเปล่า ๆ เลย เคยมีเหตุเสมอ แต่ครั้งนี้ข้าพเจ้าตรองไม่ออกเลยว่าทำไมนายทองอินจึงไปยอกพันโชติว่าข้าพเจ้าเป็นหมอยีศาจ เมื่อไม่ทราบความประสงค์ของนายทองอินเลยเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็หมดปัญญาที่จะทำประการใด

ข้าพเจ้าจึงนั่งตรองอยู่ว่าจะตอบพันโชติอย่างไรดี นายทองอินเห็นข้าพเจ้าอึดอัดเต็มทีเช่นนั้นจึงชิงพูดขึ้นว่า

"ก็พ่อวัดทำเหมือนครั้งไล่ผีบ้านฉันก็แล้วกัน ลองดูบางทีจะสำเร็จ ครั้งนั้นแกเรียกเอาน้ำกลางแม่น้ำจอกหนึ่ง เทียนขผึ้งจอากพระเล่มหนึ่ง สายสิญจน์กลุ่มหนึ่ง หญ้าคากำมือหนึ่ง ดูเหมือนเท่านั้นไม่ใช่หรือ"

ข้าพเจ้าตอบว่า "เท่านั้นกระมัง"

พันโชติจึงกล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้นผมรีบหามาให้นายได้ง่าย ๆ เทียวจะข้อยู่ก็แต่น้ำกลางแม่น้ำนั้นแหละขอรับ น้ำท้องคลองไม่ได้หรือขอรับ"

ข้าพเจ้าแลดูหน้านายทองอินแล้วก็เข้าใจจึงตอบว่า "ไม่ได้ น้ำท้องตักกลางแม่น้ำถึงจะขลัง ยิ่งตักน้ำวักยิ่งดี"

พันโชติก็รับว่าจะไปหาของซึ่งนายทองอินกล่าวว่าข้าพเจ้าอยากได้นั้น บุตรแต่ทั้งสองคนแกให้ขอเทียนกับสายสิญจน์จากท่านสมภาร ส่วนตัวแกเองนั้นลงไปตักน้ำกลางแม่น้ำ ตามนายทองอินว่า สังเกตดูท่าทางพันโชตินั้นยินดี

มาก ที่จะพันทุกข์ไม่ต้องถูกยีศาจรยกวน แต่นายชมบุตรนั้น สังเกตตามสีหน้าเห็นได้ว่ามีกลัวปนอวดเก่งอยู่พอเท่า ๆ กัน

เมื่อพันโชติกับบุตรลงเรือนไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงถามนายทองอินว่า "นี่แกเล่นตลกอะไร ฉันยังไม่เข้าใจ มาเกณฑ์ให้ฉันเป็นหมอผีหมอสางทำไม"

นายทองอินหัวเราะแล้วตอบว่า "แกหละมันคอยจะไม่เข้าใจเสียเสมอแหละ ฉันใช้ตาพันโชติกับลูกแกไปเสีย. สำหรับเราจะได้มีเวลาตรวจในเรือนแกสักหน่อย มาเถอะอย่าเสียเวลาเลย"

ว่าแล้วก็พากันเข้าไปตรวจในเรือน ในนั้นมีห้องรวม ๕ ห้อง ห้องใหญ่ที่สุดก็คือหอนั่ง ต่อนั้นเข้าไปเป็นห้องที่พันโชตินอน ข้างห้องพันโชตินอนเป็นห้องไว้ของ ในเข้าไปอีกมีอีกสองห้อง คือห้องนอนบุตรสองคน ห้องหนึ่ง กับห้องซึ่งนากภรรยาพันโชติเคยอยู่ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ห้องหนึ่ง ห้องนี้กับห้องเก็บของตรงกัน มีคลังกุญแจทั้งสองห้อง ห้องบุตรนั้นตรงกับห้องพันโชติ เข้าออกต้องผ่านห้องพันโชติ เมื่อนายทองอินเห็นเช่นนั้นก็พูดเป็นเชิงขบ ๆ ว่า ไม่ได้ออกทางนี้แน่ ข้าพเจ้าถามว่าใครไม่ได้ออก นายทองอินหาตอบว่ากระไรไม่ เดินตรงรี่เข้าไปในห้องบุตรตรวจดูรอบแล้วก็มองออกไปทางหน้าต่าง มองอยู่สักครู่หนึ่งแล้วก็หัวเราะชิก ๆ และพูดว่า "เก่งอยู่ ๆ พ่อวัดมาดูอะไรนี่หน่อยเถอะ"

ข้าพเจ้าชะโงกออกไปนอกหน้าต่างก็เห็นของประหลาดจริง ข้างนอกหน้าต่างมีไม้ทำเป็นเพิงตีอยู่ตลอดพอคนเดินได้ นายทองอินหัวเราะอีกแล้วถามข้าพเจ้า "ยังไง แกมีความคิดอย่างไรบ้าง"

ข้าพเจ้าตอบว่า "ฉันยังแลไม่เห็น"

นายทองอินยิ้มแล้วว่า "นั่นแหละทางผีเดินละพ่อวัด ผีเดินออกจากห้องนั้นไปกินเครื่องเซ่นในหอนั่นยังไงล่ะ น่าอายชมมันพอใช้จริง ฉันเองยังนึกเสียแทบตาย ว่ามันไปขยำเครื่องเซ่นยังไงไม่ให้พันโชติกับเจ้าข่าวสองคนรู้ได้"

พอข้าพเจ้าได้ยินนายทองอินพูดดังนี้ ก็เข้าใจและเห็นจริงด้วย ว่าเจ้าชมนั้นเองเป็นผี แต่ยังไม่เข้าใจแท้ในเรื่องผู้หญิงที่พันโชติเห็นอยู่ ๒ แห่งนั้น ข้าพเจ้าถามนายทองอินว่า เขาจะอธิบายเรื่องนั้นอย่างไร นายทองอินตอบว่า แกจำคำตาเปรมไม่ได้หรือ เจ้าปริกลูกแกหมู่นี้หายไปบ่อยๆ จำไม่ได้หรือ ข้าพเจ้าก็เข้าใจแน่มแน่งทีเดียวคราวนี้ ส่วนนายทองอินนั้นกรุ่มกริ่มมาก เมื่อเวลาเดินกลับออกมาหอนั่งเขาพูดว่า พ่อวัด คราวนี้แหละแกจะได้ชื่อเสียงเป็นหมอผีสำคัญละ ตั้งแต่คืนนี้ไปผีเป็นไม่หลอกพันโชติอีกละ

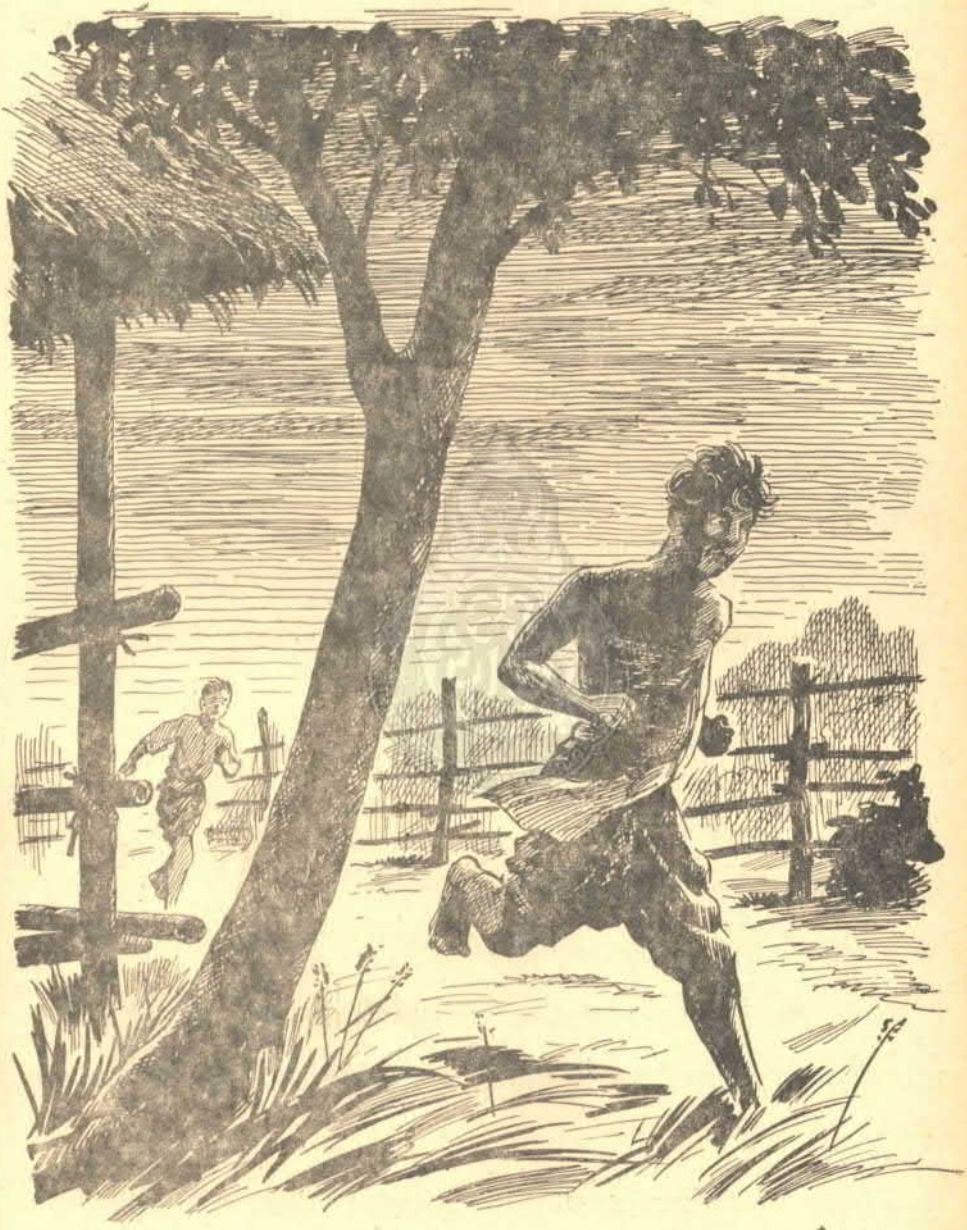
นั่งคอยกันอยู่ในหอนั่งนานกว่าพันโชติกับยุตรจะกลับ พอได้ของต่างๆ มาพร้อมแล้ว ข้าพเจ้ากับนายทองอินก็ตั้งพิธีสายสิญจน์ และน้ำมนต์ย่นพิมพำไปตามที่ พอเสร็จพิธีแล้ว ข้าพเจ้าก็พูดกับพันโชติ (ตามที่นายทองอินสอนไว้) ว่า คืนวันนี้ขอให้ฉันกับเพื่อนอยู่ในหอนั่ง ตัวแกเองกับลูกไม่ต้องวุ่นวายอะไร และถ้าได้ยินเสียงอะไร ก็อย่าออกจากห้องแกเป็นอันขาด นอนนิ่งเฉยเสียทีเดียว มาเถอะมารดน้ำมนต์เสียทั้งสามคนแหละ พันโชติกับยุตรก็เข้ามารับน้ำมนต์ทั้งสามคน พอรับประทานข้าวปลากันเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าก็ไล่พันโชติกับยุตรให้ไปนอนเสีย แล้วนายทองอินจึงพูดกับข้าพเจ้าว่า

ฉันจะลงไปคอยอยู่ใต้ฉุนริมโอ่งน้ำ แกคอยอยู่บนนั้นจนได้ยินเสียงตักน้ำ พอตักน้ำแกต้องลงไปทีเดียว เข้าผีพอรู้ว่าแกลงไปคงหนีเข้าใต้ฉุน เข้าพวกพ้องฟากข้างโน้นพอเห็นจะเสียทีคงคราวนี้ แกต้องทำเย็นตกใจเหลียวไป แล้วแกเดินให้ใกล้คู่เข้าไปทุกที พอถึงสะพานแกวิ่งตรงทีเดียว จับเข้าผีฟากโน้นให้ได้ เข้าผีฟากนี้ปล่อยไว้ให้ฉันเถอะ

ข้าพเจ้าคัดค้านขึ้นว่า "อ้ายเรืองไม้ท่อนเดียวนี่ฉันไล่ไม่ได้เร็วนะ กว่าฉันจะไล่ข้ามไปได้เข้าผีก็จะหนีเสียน่ะ"

นายทองอินตอบว่า "แกอย่าทุกข์เลย ฉันจะจัดการให้แกข้ามสบายทีเดียว"

เวลานั้นยังหัวค่ำอยู่ เพราะฉะนั้นนายทองอินกับข้าพเจ้าสนทนากันเสียก่อน จนเวลาซึ่งกะว่าพันโซทีพอจะหลับแล้ว นายทองอินจึงลงไป ก่อนจะลงไปนั้นนายทองอินยืดหน้าต่างห้องนั่ง ซึ่งอยู่ข้างเดียวกับหน้าต่างห้องเข้าชมนั้น เพื่อกันไม่ให้ผีสางถูกต้องของเครื่องเซ่นได้ ข้าพเจ้านั่งคอยอยู่นาน รู้สึกออกง่วงนอนหนักหลังตา พอนึก ๆ อยู่ว่าน่ากลัวจะไม่สำเร็จประสงค์ ก็ได้ยินเสียงเทน้ำซ่า ๆ ข้าพเจ้าไม่ได้รั้งรอเลย รีบลงเรือนไปทางโอ่งน้ำ เห็นผู้หญิงแต่งตัวอย่างที่พันโซทีเล่า กำลังหิ้วขันน้ำเดินมาจากคู ข้าพเจ้าเดินตรงเข้าไป ผู้หญิงนั้นพอเห็นข้าพเจ้า ก็ทิ้งขันรีบเดินหนีเข้าไปทางใต้ถุนเรือน ทันใดนั้นข้าพเจ้าได้ยินเสียงคราง ฮือ ๆ อยู่ทางฟากโน้นของคู และอีกประเดี๋ยวหนึ่ง ก็เห็นผู้หญิงรูปร่างคล้ายกับคนที่ข้าพเจ้าเห็นอยู่เมื่อสักครู่หนึ่งก่อนนั้น ทั้งแต่งตัวก็เหมือนกันไม่มีผิด ข้าพเจ้าต้องรู้ว่าถ้าข้าพเจ้าไม่ได้รู้แน่นอนแล้วว่าเป็นคน ข้าพเจ้าก็คงจะเชื่อว่าได้เห็นผีสางแล้ว

ข้าพเจ้าจึงไม่รอช้า รีบวิ่งข้ามสะพานกวดเจ้าปีศาจนั้นจี๋ทีเดียว

ครั้งนั้น แต่เพราะทรายอยู่แล้วว่าเป็นคน ข้าพเจ้าจึงไม่รอช้ารีบวิ่งข้ามสะพาน (นายทองอินได้จัดการหากระดานไปทอดไว้แล้วสามแผ่น) กวดเข้าศาลนั้นทีเดียว ส่วนเจ้าศาลนั้น โดยเหตุที่ประมาทว่าข้าพเจ้าจะไม่กล้าไล่ไป จึงไม่ได้ออกวิ่งเต็มฝีเท้าจนข้าพเจ้าเข้าไปเกือบถึงตัวแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้โดยง่าย ข้าพเจ้าก็จูงข้ามสะพานกลับเข้ามา พบนายทองอินนั่งอยู่ริมโอ่งน้ำกับผู้หญิงอีกคนหนึ่ง ผู้หญิงนั้นพอข้าพเจ้าเข้าไปมองดูใกล้ก็จำหน้าได้ คือตัวเจ้าชมนั่นเอง นายทองอินหัวเราะแล้วพูดว่า

"ได้ทั้งสองตัวสิ ไหนเอาตัวของแกมาดูหน้าหรือ เองเป็นลูกนายเปรมไม่ใช่หรือ"

นางผู้หญิงของข้าพเจ้าก็รู้ว่าตนเป็นลูกนายเปรมและว่าตนชื่อปริก นายทองอินพยักหน้าแล้วก็ชวนกันขึ้นไปบนหอนั่งด้วยกันทั้ง ๔ คน แล้วนายทองอินก็ซักเจ้าชมดังต่อไปนี้

ทองอิน "ทำไมเจ้าถึงคิดทำผิดหลอกพ่อ"

ชม "ผมอยากกินขนม"

ทองอิน "ทำไมจะขอพ่อเขากินไม่ได้หรือ"

ชม "ก็ได้ แต่อยากสนุกด้วย"

ทองอิน "พูดกันจริง ๆ นะ ถ้าอยากแต่จะเล่นสนุกทำไมต้องพากเพียรทำเพิงสำหรับเดินนอกหน้าต่าง แล้วทำไมถึงจะต้องหาผู้ช่วยด้วย ตอบกันจริง ๆ นะ"

ชม "ผมไม่อยากให้พ่อแกมีเมียใหม่ขอรับ เป็นความสัตย์ความจริงแท้ ๆ ทีเดียวขอรับ"

ทองอิน "เออถ้าเข้ายอกกันเสียดี ๆ ก็แล้วกัน ฉันก็เห็นใจหรอก นี่แน่มาสัญญากันเสียเถอะ ฉันสัญญาจะไม่ยอกพ่อเข้าว่าเข้าทำหลอกแก แต่เข้าต้องทำสัญญาว่าเข้าจะไม่ทำผิหลอกพ่อออกต่อไป"

ชม "ผมสัญญาขอรับ"

ทองอิน "ถ้าเข้าทำผิหลอกอีกเมื่อไร ฉันจะต้องยอกพ่อให้ทรายความจริง เข้าใจนะ"

ชม "เข้าใจขอรับ"

ทองอิน "เข้าปริกก็เหมือนกัน ถ้าเข้าทำหลอกพันโชติอีก ฉันจะต้องฟ้องนายเปรม ถ้าไม่ทำก็ไม่ฟ้อง เข้าใจนะ"

ปริก "เข้าใจขอรับ ผมสัญญาตามนายว่า ขอรับ"

ทองอิน "เออดีละ ปริกเข้าไปข้านเสียเถอะ ชมเข้าก็ไปนอนเสีย"

เด็กทั้งสองไหว้นายทองอินกับข้าพเข้าแล้วก็ต่างคนต่างไปนอน ส่วนนายทองอินกับข้าพเข้าก็เลยอาศัยพันโชตินอนอยู่จนรุ่งเช้าจึงกลับ

ตั้งแต่คืนวันนั้นมาพันโชติก็มิได้ถูกยี่ศาจภรรยารบกวนอีกต่อไป ข้าพเข้าคอยฟังอยู่ว่าแกจะมีภรรยาใหม่หรือไม่ ก็ได้ความว่ายังไม่มีจนทุกวันนี้ เพราะฉะนั้นหวังใจว่าคนในข้านนั้นอยู่กินเย็นผาสุกทั่วกัน ส่วนตัวข้าพเข้านั้นยังมีชื่อเสียงเย็นหมอยี่ศาจวิเศษอยู่

นายแก้ว

นายขวัญ

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องนากพระโขนงที่สอง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
บาง	ทางน้ำ ตำบลริมน้ำ
บางพระโขนง	เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอพระโขนง จังหวัดพระนคร
บางปาก	ชื่อคนๆ
พัน	ชื่อตำแหน่งนายบ้าน ถ้าจังหวัดเรียกพันโชติ กำนัน
ตระเวน	เที่ยวตรวจตรา พาไปประจาน
บ้านญวนสามเสน	ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง อยู่ตำบลสามเสน
พลตระเวน	พลตำรวจพระนครบาลผู้ตรวจตราเหตุการณ์
อั้งยี่	เป็นคำในภาษาจีน หมายถึงซ่องลับหรือสมาคมชาวจีนที่ทำการไม่ต้องด้วยกฎหมาย
สำเพ็ง	ชื่อตำบล อยู่ในอำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร เดิมเป็นหมู่บ้านชาวจีน
โปลิศ (police)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า ตำรวจ
เจ้ากรม	หัวหน้ากรมในราชการ
คุณฝรั่งเจ้ากรม	เจ้ากรมกองตระเวนสมัยนั้นเป็นฝรั่งชาวเดนมาร์ค มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวาสุเทพ
หมิ่น	ดูถูกว่าไม่ดีจริง ไม่เก่งจริง
ใต้เท้ากรุณาเจ้า	บุรุษที่สอง (สำหรับใช้แทนชื่อสมเด็จเจ้าพระยา) ในที่นี้ใช้แทนบุรุษที่สาม เป็นทำนองประชด
ปลัดกรม	รองเจ้ากรม

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เจ้าประคุณ	เป็นคำเรียกผู้ที่นับถือและท่านที่เป็นเจ้าบุญนายคุณ
เล็ง	เพ่งมอง จ้องตรงไป หมายเฉพาะ
ทิพยเนตร	ตาทิพย์คือจะดูอะไรเห็นได้หมด
ตัวแมง	เป็นคำเรียกผู้อื่นด้วยความรู้สึกดูถูก
ยูนิฟอร์ม (uniform)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า เครื่องแบบ
ยุทธนา	คือกรมยุทธนาธิการ ซึ่งทำหน้าที่ในการรบ
พิรุธ	มีลักษณะน่าสงสัย วิปริต ไม่ปรกติ
แบบสำคัญ	หลักปฏิบัติที่ทำกันอยู่ในสมัยก่อน
พล่อย	พูดง่าย ๆ โดยไม่ตริตรอง
เสเพล	ประพฤติในทางเสื่อมเสีย
ชอบกล	ต้องด้วยชั้นเชิง เข้าที แปลก
เชี่ยน	ภาชนะสำหรับใส่หมากพลู
สมภาร	เจ้าอาวาส
บ่าว	คนใช้
สายสิญจน์	เส้นด้ายยาว ๆ ที่พระถือเวลาสวดมนต์
หอ	เรือน ซึ่งใช้เฉพาะกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เรือนที่ปลูกขึ้นสำหรับแต่งงานบ่าวสาว หอพระ หอคอย
กรุ้มกริ่ม	แสดงสีหน้าดีใจในที

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

ก. ฝึกการพูด

๑. ใครเคยเห็นผีบ้าง ให้ออกมาเล่าว่ามีรูปร่างและเรื่องราวเป็นอย่างไร ผู้ที่ไม่เคยเห็นก็ให้เล่าเรื่องผีที่ตนเคยทราบมา

๒. ให้อภิปรายกันว่า ผีมีหรือไม่ เราจะแก้ความรู้สึกกลัวผีได้อย่างไรบ้าง

ข. สอบถามความเข้าใจ

๑. นักเรียนมีความรู้สึกสะดุดใจอย่างไรหรือไม่ เมื่ออ่านถึงตอนที่นายเปรมเล่าว่า พันโชติได้รับหนังสือจากนากภรรยาของเขา จงให้เหตุผล

๒. นายทองอิน มีคุณสมบัติอะไรบ้างที่เหมาะสมจะเป็นนักสืบ

๓. นักเรียนมีความรู้สึกคิดเห็นอย่างไร ในตัวพันโชติ เพราะเหตุไรพันโชติจึงเชื่อแน่ว่าผีนนเป็นผีจริง ๆ

๔. นายวัด ผู้เล่าเรื่องนี้ (ที่เป็นตัวข้าพเจ้า) นั้น โง่หรือฉลาด จงให้เหตุผล

๕. นายวัดเคยไล่ผีที่บ้านของนายทองอินหรือไม่ เหตุไรนายทองอินจึงกล่าวว่า นายวัดเคยทำเช่นนั้น

๖. จงเล่าว่าเหตุไร ผีจึงเข้าไปกินอาหารที่พันโชติหาไว้ให้ได้โดยไม่มีใครต้น

๗. จงยกมาเป็นข้อ ๆ ว่า มีอะไรบ้างที่เป็นพิรุธส่อให้นายทองอินจับได้ว่าไม่ใช่ผี นายทองอินจับผีได้อย่างไร

๘. เหตุใดเจ้าชม จึงแกล้งปลอมเป็นผี

ค. ผึกความคิดเห็น

๑. ตามเรื่องนิทานทองอินเล่าว่า ผู้ที่ทรายเรื่องผิภรรยาพันโชติมีอยู่สองจำพวก พวกที่เชื่อว่าเป็นผีจริงพวกหนึ่ง กับพวกที่ไม่ออกความเห็นเลยอีกพวกหนึ่งนั้น นักเรียนลองสมมุติตัวเองเป็นพวกที่สองและชี้แจงว่าที่ไม่ออกความเห็นนั้นเพราะอะไร

๒. สมมุติว่านักเรียนเป็นเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงกับนายทองอินหรือบุคคลใดคนหนึ่ง นักเรียนจะมีความคิดเห็นอย่างไรบ้าง ในการที่นายทองอินหรือบุคคลนั้นไม่ได้ทำการงานอย่างไร แต่มีเงินใช้อย่างสบาย

๓. ในการปลอมตัวเป็นคนอื่นนั้น จะต้องทำอะไรบ้าง ยรรดาเรื่องต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้ มีใคร ในเรื่องไหนปลอมตัวได้เก่งมาก และใครที่ปลอมตัวไม่เก่งเลย

๔. เหตุการณ์ตอนไหนเป็นตอนที่ตื่นเต้นที่สุดของเรื่อง และตอนไหนเป็นตอนที่ขบขัน

๕. นักเรียนลองคิดทำงชื่อเรื่อง นางพระโขนงที่สองใหม่มาสัก ๓-๔ ชื่อ แล้วให้เหตุผลว่าเหตุไรจึงตั้งชื่ออย่างนั้น

บทนำเรื่อง

"จัดการรับเสด็จ"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีพระปรีชาสามารถในทางการประพันธ์มาก ได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือตั้งแต่สมัยที่ยังทรงเป็นมกุฎราชกุมาร และเป็นนักศึกษาอยู่ พระราชนิพนธ์ของพระองค์นั้นมีมากมายหลายชนิด ที่เป็นร้อยแก้ว เป็นบทความแสดงข้อคิดเห็นทางการเมือง ศิลปะและประวัติศาสตร์ คติที่เป็นนิทานสนุกสนานก็มี ที่เป็นโคลงฉันท์กาพย์กลอนก็มีอยู่มาก พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์แบบต่าง ๆ ได้เกือบทุกชนิด บทละครของพระองค์นั้นนับว่ายอดเยี่ยม บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้มีทั้งละครร้อง ละครที่เป็นคำฉันท์ และละครพูด ไม่มีผู้ใดแต่งบทละครพูดไว้มากเท่ากับพระองค์เลย ในสมัยที่ยังทรงพระชนม์อยู่ได้โปรดให้มีโรงละครและคณะละครขึ้น แสดงละครซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้ บางเรื่องพระองค์ก็ทรงแสดงเองด้วย

ที่เรียกว่าละครพูดนั้น คือการแสดงเรื่องราวโดยอาศัยคำพูดของผู้แสดงเป็นใหญ่ เราจะรู้ได้ว่าใครทำอะไร ที่ไหน หรือคนนั้นคนนี้เป็นคนชนิดใด ก็ด้วยคำพูดเป็นสำคัญ ในการแสดงละครพูด บางครั้งผู้แสดงก็อาจจะทำท่า หรือทำอะไรบางอย่าง แต่ส่วนใหญ่แล้วผู้ฟังจะรู้เรื่อง และ

ได้รับความเพลิดเพลินจากคำพูด เช่นเดียวกับในชีวิตของเรา เราจะรู้ได้ว่าใครทำอะไร หรือเป็นคนชนิดใด ด้วยอาศัยคำพูด และการกระทำบางอย่างของเขา

พระราชนิพนธ์บทละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลายอย่าง เป็นเรื่องทสนุกชวนหัวเราะก็มี เป็นเรื่องเศร้าก็มี เป็นเรื่องที่ทำให้เราต้องใช้ความคิดใคร่ครวญก็มี เป็นเรื่องปลุกใจให้เกิดความรักชาติก็มี ที่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์และตำนานก็มี เรื่อง "จัดการรับเสด็จ" นี้อยู่ในประเภทละครชวนหัว

"จัดการรับเสด็จ"

ละครพูด ๑ ชุด

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตัวละคร .

พระยาศรีบุรีรมย์ ผู้ว่าราชการเมืองศรีภิรมย์ *(อายุประมาณ ๕๕ ปี)*

หลวงอุดมศิริเขต ปลัดเมืองศรีภิรมย์ *(อายุประมาณ ๒๔ ปี)*

ขุนวิเศษศิริขัณฑ์ ยกกระบัตรเมืองศรีภิรมย์ *(อายุประมาณ ๒๕ ปี)*

นายสังข์เนติบัณฑิต ผู้พิพากษาศาลเมืองศรีภิรมย์ *(อายุประมาณ ๒๔ ปี)*

นายร้อยเอก ขุนอภัยสรเพลิง สัสดีเมืองศรีภิรมย์ *(อายุประมาณ ๔๐ ปี)*

นายร้อยโท บาง ผู้บังคับกองตำรวจภูธรเมืองศรีภิรมย์

นายทองดี คลังเมืองศรีภิรมย์ *(อายุประมาณ ๒๕ ปี)*

นายบุญยืน ผู้ช่วยราชการเมืองศรีภิรมย์

อ้ายมั่ง คนใช้ของพระยาศรีบุรีรมย์

นายชั้น พลเรือนชาวบางกอก

คุณหญิงห้อย ภรรยาพระยาศรีบุรีรมย์ *(อายุประมาณ ๔๕ ปี)*

แม่ลำไย ภรรยาหลวงอุดมศิริเขต (อายุประมาณ ๒๐ ปี)

แม่ขจร ภรรยานายสังข์ (อายุประมาณ ๑๙ ปี)

สถานที่

ขวนผู้ว่าราชการเมืองภิรมย์

สมัย

พุทธศักราช ๒๔๕๖

"จัดการรับเสด็จ"

ฉาก ห้องรับแขก ด้านหลังมีประตู ๓ ช่อง เปิดออกไปมุขหน้าบ้านต่อมุขเห็นต้นไม้ ด้านขวาและซ้ายมีประตูข้างละ ๒ ประตู ด้านขวานั้นสมมุติว่าเป็นห้องแต่งตัวและห้องนอน มีฉากตั้งบังเป็นลับแลในประตู ด้านซ้ายสมมุติว่าเป็นห้องกินข้าว ประตูมีบังตา บรรดาประตูเปิดทั้งหมดไม่มีปิดเลย มีม่านผ้าโปร่ง ที่ผนังด้านหลังระหว่างประตูติดหัวกวาง ผนังด้านขวาและซ้ายยังว่างอยู่

ส่วนเครื่องตกแต่ง ที่มุขนอกมีโต๊ะเก้าอี้สานชุด ๑ ตั้งกลาง เก้าอี้สานปลีกตั้งตรงเสาๆ ละตัว ในห้องมีโต๊ะตั้งกลาง เก้าอี้วางๆ อยู่ยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย เห็นได้ว่ายังจัดไม่แล้ว กับมีบันไดอย่างใช้จุดโคมอัน ๑ อยู่ริมประตูข้างขวา มีม่านผ้าโปร่งกับผ้าลีต่างๆ มีดพร้าและเครื่องมือต่างๆ วางรวมๆ อยู่บนโต๊ะบ้าง บนเก้าอี้บ้าง กับพื้นบ้าง ฯลฯ

(เมื่อเปิดม่าน พระยาศรีบุรีรมย์กำลังดูแลการตกแต่ง นายทองดีกำลังขึ้นอยู่บนบันได นายบุญยืนยืดบันไดอยู่ พระยาศรีแต่งตัวนุ่งผ้าม่วงสีบัวโรย ใส่ถุงเท้ารองเท้า แต่เสื้อนั้นแขวนอยู่ที่หัวกวาง นายทองดีนุ่งสีเขียวใส่ถุงเท้ารองเท้า นายบุญยืนนุ่งสีน้ำเงินใส่ถุงเท้ารองเท้า เสื้อทั้ง ๒ คนนั้นก็แขวนที่หัวกวาง)

พระยาศรี ฯ

เอ๊ะ ! แม่ห้อยอย่างไรร่ำไรจริงๆ กับจะเย็บม่านนิดเดียวเท่านั้นก็ต้องชักช้า

บุญยืน

ผมไปเร่งหริ้อขอรับ *(ปล่อยบันได แล้วขยับจะไป)*

ทองดี

อ้าว ๆ ! ดูสิคุณละก็ จะปล่อยก็ไม่บอกให้ผมรู้เนื้อรู้ตัวด้วย เดี๋ยว ผมก็จะเอ็กสะเด็นลงมาคอหักตายเท่านั้นเอง

บุญยืน

อ้อ ! ขอโทษ ! *(ยึดบันได)* ถ้าอย่างนั้นผมก็ไปไม่ได้สิ

พระยาศรี ฯ

เอาเถอะ ฉันจะยึดบันไดไว้ให้เอง

ทองดี

อย่าเลยขอรับ ต่ำสูง

พระยาศรี ฯ

อ้อไม่เป็นไรมิได้ นึกเสียว่าฉลองพระเดชพระคุณเจ้านายไม่ถือเลย *(เข้าไปยึดบันได)*

ทองดี

(ไหว้) ถ้าเช่นนั้นผมขออภัยโทษนะขอรับ

พระยาศรี ฯ

ไม่เป็นไรมิได้ *(พูดกับนายบุญยืน)* ไปเถอนม่านที่แม่ห้อยหน่อยเถอะ

บุญยืน

ขอรับ *(ออกไปทางซ้าย)*

พระยาศรี ฯ

เต็มที ไม่ยอกไม่กล่าวให้รู้ตัวเนิ่น ๆ หน่อย

ทองดี

ขอรับ ทำอย่างนี้เต็มที อยู่ข้างจะฉุกละหุกมาก ทำไมไม่ยอกล่วงหน้ากันนาน ๆ หน่อยก็ไม่ทราย

พระยาศรี ฯ

เขาว่าท่านพระองค์นี้เป็นธรรมเนียมท่านจะไปไหนท่านก็ไปโดยทันที ท่านไม่ใคร่ยอกล่วงหน้า ท่านจะคิดธรรมเนียมนอกมาหรืออย่างไรก็ไม่ทราย

ทองดี

การที่ท่านพึ่งกลับจากยุโรปใหม่นั่นแหละทำให้จัดรับรองยาก ต้องระวังมากหน่อย ท่านคอยุโรปอยู่ด้วย ถ้าขัดเหลว ๆ ไหล ๆ ก็จะว่าเราเป็นอันศิวิไลซ์ป่าเถื่อนไป

พระยาศรี ฯ

ก็นั่นน่ะสิ ! *(ตบที่บันได บันไดกระเทือน นายทองดีกลัวตก คว้าราวม่านไว้)*

ทองดี

ใต้เท้าขอรับ โปรดระวังหน่อย

พระยาศรี ฯ

โอ ! ขอโทษ ฉันเผลอไป *(ยืดบันไดตามเดิม)*

ทองดี

ขอบพระเดชพระคุณ

พระยาศรี ฯ

ไม่เป็นไรมิได้

ทองดี

พุทโธ่ ! คอผมหักก็ไม่เป็นไรหรือขอรับ

พระยาศรี ฯ

อ้อไม่ใช่เช่นนั้น ที่ฉันว่าไม่เป็นไรมิได้คือในส่วนที่นายทองดีขอยใจฉัน แต่ส่วนที่นายทองดีจะคอหักนั้น เป็นไร อย่างยิ่ง ฉันอนุญาตไม่ได้เลย

ทองดี

เป็นพระเดชพระคุณมาก

พระยาศรี ฯ

ไม่เป็นไรมิได้ เออ ! ฉันนี้เห็นจะชราเสียแล้ว

ทองดี

ยังขอรับ ยังไม่ชรา อายุเท่าใดเท่ากำลังเป็นงานเป็นการดีทีเดียว ก็ฝรั่งเขายังทำการงานไปจนอายุตั้งเจ็ดสิบแปดสิบได้

พระยาศรี ฯ

ก็ฉันไม่ใช่ฝรั่งมังค่าอะไรนี่นะ แต่ที่ฉันมารู้สึกความชราของฉันนั้น เพราะมารู้สึกว่าความคิดฉันดูมันไม่ใคร่แล่นเหมือนแต่ก่อน ดูนึกอะไรมันออกช้า ๆ ไป

ทองดี

ในข้อใดเป็นต้น

พระยาศรี ฯ

ฉันจะชี้ตัวอย่างให้แลเห็นชัดเจนได้ทันที เป็นต้นว่า เวลานี้แม่ห้อยก็ยังเย็บม่านไม่แล้ว

ทองดี

ก็แล้วอย่างไร

พระยาศรี ฯ

ก็ม่านยังไม่แล้วก็ย่อมจะเอาขึ้นติดไม่ได้อยู่เอง

ทองดี

ถูกแล้วขอรับ

พระยาศรี ฯ

และการที่แกขึ้นไปเฝ้นอยู่บนบันไดนั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไรเลย

ทองดี

ขอนี้จริงอย่างใต้เท้าว่า

พระยาศรี ฯ

ถ้าฉันไม่ซราหลงลืมแล้ว ฉันก็คงจะได้บอกให้แกลงมาเสียก่อน เมื่อม่านมาจึงค่อยขึ้นขึ้นไปใหม่ก็จะได้

ทองดี

ขอนี้จริงอีกแหละขอรับ ผมขอบพระเดชพระคุณที่ใต้เท้ากล่าวขึ้นผมเองก็ไม่ทันคิดไปถึง ถ้าเช่นนั้นผมลงนะขอรับ

พระยาศรี ฯ

ลงก็ดี ฉันจะได้ไม่ต้องยก (*พอนายทองดีเริ่มก้าวลงบันได คุณหญิง*

ห้อยก็ถือม่านเข้ามาจากทางซ้าย นายบุญยืนตามเข้ามา) ทองดี ! ไม่ต้องลงละ เชิญกลับขึ้นไปใหม่เถอะม่านมาแล้ว *(พูดกับคุณหญิง)* ทำไมช้านักเล่าหล่อน

ทองดี

ใต้เท้าอย่าปล่อยสิขอรับ

พระยาศรี ฯ

โอ๊ ! ขอโทษ *(ยึดบันไดจนทองดีขึ้นนั่งเรียบร้อย)* นั่งแน่นหรือยัง

ทองดี

แน่นละขอรับ ขอบพระเดชพระคุณ

พระยาศรี ฯ

ไม่เป็นไรมิได้ ! บุญยืน มายึดต่อไปทีเถอะ ฉันจะต้องพูดกับแม่ห้อยสักหน่อย แต่ถ้าจะยึดบันไดด้วยพูดด้วยก็คงจะต้องเสียทาง ๑ ได้ทาง ๑

บุญยืน

ผมยึดเองขอรับ *(เข้าไปยึดบันได)*

พระยาศรี ฯ

แม่ห้อย ทำไมม่านนั้นหล่อนจึงเย็บช้านัก

ห้อย

นี่คุณนึกว่าดิฉันเป็นนารายณ์สักหรือ

พระยาศรี ฯ

ฉันจะไปนึกอะไรอย่างนั้น รุงรังเปล่า ๆ ฉันถามตรง ๆ จะตอบตรง ๆ หน่อยก็ไม่ได้ ต้องเล่นสำบัดสำนวน ทำให้เสียเวลาเปล่า ๆ

ห้อย

คุณเองแหละพูดให้เสียเวลาเปล่า ๆ นายทองดีเขาคอยจะติดม่านอยู่นั้น ก็มามัวพูดเสียอย่างนี้ เมื่อไรงานจะแล้ว

พระยาศรี ฯ

เออ ! ข้อนี้จริง ถ้าหล่อนพูดถูก ๆ เช่นนี้ฉันจะเถียงทำไม ส่งม่านมาสิ *(รับม่านจากคุณหญิงไปส่งให้นายทองดี)* เอ้าทองดี ติดก็ติดเสียเถอะ

ทองดี

ขอรับ *(ติดม่านต่อไป)*

พระยาศรี ฯ

เมื่อแต่กันฉันพูดยังค้างอยู่ ฉันถามหล่อนว่าทำไมจึงช้า หล่อนไม่ควรจะเล่นโวหารให้เปลืองเวลา นี่แหละเขาจึงว่าผู้หญิงเข้าใจไม่ได้เลยว่าการเสียเวลาทำให้เสียประโยชน์มากอย่างไร ที่ถูกหล่อนควรจะตอบไปตามความที่เป็นจริง ว่าข้อ ๑ คืออย่างนั้น ๆ ข้อ ๒ คืออย่างนั้น ๆ ข้อ ๓ คืออย่างนั้น ๆ

ห้อย

ข้อ ๑ คือคุณพึงจะเอาม่านผืนนั้นมาส่งให้ฉันเมื่อแต่กัน

ข้อ ๒ แม่ขรเขามาขอยืมจักรเย็บผ้าไป ฉันต้องเย็บด้วยมือ

ข้อ ๓ ฉันมีธุระจะต้องไปดูแลการในโรงครัว จะมามัวเสียเวลาพูดเยื่อยอยู่นี่ไม่ได้

พระยาศรี ฯ

นี่เช่นนี้ อ้ายข้อ ๓ นั่นมันไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องม่านเลย เอามาพูดทำไม

ห้อย

เพราะมันเป็นความจริงเช่นนั้น *(ตั้งท่าจะไป)*

พระยาศรี ฯ

เดี๋ยวก่อน เสื้อยูนิฟอร์มของฉันตัดย่าไว้แล้วหรือ เดี๋ยวก็จะลืมเสียอย่างคราวงานเฉลิมอีก

ห้อย

ยังไม่ได้ตัด

พระยาศรี ฯ

นี่! เป็นเช่นนี้ ทำไมหล่อนไม่ตัดไว้ให้เสร็จ

ห้อย

ข้อ ๑ เพราะคุณได้สั่งไว้ให้แม่น้อยเป็นหน้าที่ตัดเสื้อผ้า

ข้อ ๒ ถ้าดิฉันจะไปตัดก็จะว่าดิฉันแก่งแย่งหึงหวงอะไรต่ออะไรไปอีก

ข้อ ๓ แม่น้อยเขาก็ไม่อยากฟังเสียงดิฉันเลย ดิฉันจะพูดจาตักเตือนอะไรเขาก็ทำหน้าเง้าหน้างอ จนดิฉันขี้คร้านจะพูดเสียอีกแล้ว

ข้อ ๔ .....

พระยาศรี ฯ

(โบกมือ) พอที! พอที! หล่อนออกไปแม่แจ้งพอแล้ว

ห้อย

ยังไม่หมดเนื้อความ ข้อ ๔ คือเสื้อของคุณส่งไปฟอกที่ตะรางหมด ยังไม่ได้คืนมา *(เดินออกไปทางซ้าย)*

พระยาศรี ฯ

อ้ออ๋อ ! ขอกัน เสื้อฉันไปติดตะรางเสียหมดแล้ว จะทำอย่างไรกัน

บุญยืน

ผมจะไปเร่งก็ได้ขอรับ

พระยาศรี ฯ

ดีเดียวพ่อมหาจำเริญ ฉันจะยกยันไดเอง

ทองดี

ไม่ต้องขอรับ ผมแล้ว ๆ *(ลงมาจากบันได)*

พระยาศรี ฯ

ถ้าเช่นนั้นนายบุญยืน ไปเร่งเสื้อฉันหน่อยจะชอบใจมาก

บุญยืน

ขอรับ *(หยิบเสื้อจากหัวกวางมาสวมแล้วออกไปทางหลัง)*

ทองดี

ผมนั่งจะทำอะไร

พระยาศรี ฯ

ทำรูปหมู่ข้าราชการนี่เถอะ *(หยิบรูปส่งให้นายทองดี)*

ทองดี

แหม ! ออกมัวป่านนี้ ท่านจะเยาะเอาได้กระมังขอรับ ท่านคอยุโรปอยู่ด้วย

พระยาศรี ฯ

ก็จะทำอย่างไรได้เล่า ญี่ปุ่นทมาถ่ายเขารับว่ามันจะไม่ตกไม่มัว มันก็มัวไปเช่นนี้ จะทำอย่างไร

ทองดี

รูปหมู่เสือป่าดีกว่ากระมังขอรับ

พระยาศรี ฯ

ก็ได้เหมือนกัน เห็นจะค่อยยังชั่ว

ทองดี

อย่างไร ๆ ก็ค่อยใหม่หน่อยขอรับ *(หยิบรูปไปติดผนังขวาและหาไปติดข้างซ้ายต่อไป)*

(หลวงอุดมศิริเขต แม่ลำไย กับแม่ขจร เข้ามาจากทางหลังด้วยกัน หลวงอุดม ฯ แต่งนุ่งผ้าสวมเสื้อปรกติ แม่ลำไยแต่งนุ่งผ้าพื้น ใส่เสื้อแลห่มผ้า ไม่มีถุงเท้ารองเท้า แม่ขจรแต่งนุ่งผ้าพื้น ใส่เสื้อหลวม ๆ ไม่ห่มผ้าไว้ผมมวย ถือผ้าปูโต๊ะปักมาผืน ๑)

ขจร

นี่เข้าค่ะ ผ้าปูโต๊ะ เห็นจะพอใช้ได้ *(ส่งผ้าให้)*

พระยาศรี ฯ

(คลี่ผ้าดู) ดีทเดียว งามมาก นี่ผมหลอนเองหรือจะ

ขจร

เจ้าค่ะ ชักไว้นานแล้ว ตั้งแต่อยู่ที่โรงเรียนราชินีแน่ะเจ้าค่ะ ดิฉันเก็บไว้นานแล้วยังไม่ได้ใช้เลย เห็นว่าพอจะใช้ได้

พระยาศรี ฯ

ยิ่งกว่าพอใช้ได้ทีเดียว ที่จริง ๆ ไม่แกล้งยอ *(เอาผ้าปูบนโต๊ะ)* ถึงแม้คอยุโรปก็เห็นจะไม่ดี อย่างไรทองดี

ทองดี

ขอรับ คงชมเปาะเป็นแน่

พระยาศรี ฯ

เออเรื่องกุ๊กอย่างไรคุณหลวง

หลวงอุดม ฯ

ผมไปพูดกับมันแล้ว มันเล่นตัวว่าจะเอาวันละ ๑๐ บาท ต้องวางประจำด้วย ถ้าไม่อย่างนั้นไม่ยอมมา

พระยาศรี ฯ

พุทโธ่ ก็เมื่อมันรับจ้างมิสเตอร์ชะไนเด้อร์อยู่นั่น เขาให้มันเดือนละ ๒๕ บาทเท่านั้นเองไม่ใช่หรือ

หลวงอุดม ฯ

ขอรับ แต่เดี๋ยวนี้มันเกิดเป็นคนสำคัญขึ้นเสียแล้ว ตั้งแต่มันตัดเบี้ยแล้วก็ดูภูมิขึ้น ยิ่งเดี๋ยวนี้มันว่ามันได้เป็นกรรมการจัดปอเสียขึ้นแล้ว มันเป็นคนสำคัญขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก จะรับจ้างอย่างกุลีอกไม่ได้

พระยาศรี ฯ

ฮือ ! อ้ายมันหรอกขัดประทูค้าได้จริง ๆ ด้วย ก็เห็นจะต้องยอมมัน

ลำไย

จะยอมมันทำไมคะเจ้าคุณ เราไม่ควรจะง้อคนอย่างมัน

พระยาศรี ฯ

พุทโธ่แม่ลำไย ไม่ง้อมันจะทำอย่างไรเล่า ในเมืองศรีภิรมย์นี้มีอ้ายเก้าคนเดียวที่ทำเครื่องฝรั่งเป็น ครั้นเราจะไม่มีเครื่องฝรั่งให้ท่านเสวยหรือก็ไม่ได้ ดูจะเป็นการเสียไป เรายิ่งอยากจะให้ท่านมาพบแต่ของดี ๆ ทั้งนั้น

ทองดี

จริงนะขอรับ ท่านคอยดูโรงอยู่ด้วย

ลำไย

ที่เจ้าคุณว่าในเมืองนี้มีแต่เจกเก้าคนเดียวที่ทำกับข้าวฝรั่งเป็น นั่นเป็นการคลาดเคลื่อนไปหน่อย ยังมีคนทำได้อีกคน ๑ บางทีจะดีกว่าเจกเก้าอีก

พระยาศรี ฯ

ถ้าหาคนเช่นนั้นมาได้ฉันจะให้ที่หนึ่งทีเดียว

ลำไย

อยู่นี่แล้วเจ้าค่ะ *(ชี้แม่ขจร)*

พระยาศรี ฯ

แม่ขจรหรือ อ้อ ! หล่อนทำเครื่องฝรั่งเป็นหรือ

ขจร

เจ้าค่ะ

พระยาศรี ฯ

แม่คุณ ! ช่างเก่งจริง ๆ ดูมีวิชารอยข้าง ควรไหว้ทีหนึ่งจริง

ขจร

อุ๊ยเจ้าคุณละก็

พระยาศรี ฯ

ไม่เป็นไรมิได้

ขจร

ดิฉันก็พอจะทำได้สักสิ่งสองสิ่งเท่านั้น ไม่ดีไม่ดีปานใด

พระยาศรี ฯ

เถอะหล่อน พอให้มีเครื่องฝรั่งกินแล้วกัน อย่าให้ท่านทรงตีได้ว่าเราหาเครื่องท่านกินไม่ได้

ทองดี

จริงขอรับ อย่างไร ๆ ควรมีเครื่องฝรั่ง ท่านคอยุโรปอยู่ คงโปรดอย่างนั้นเป็นแน่

พระยาศรี ฯ

เสียงอาหารอะไรหล่อนหาได้แล้วหรือแม่ขจร

ขจร

ดิฉันไปจ่ายตลาดมาพร้อมกับคุณหลวงกับแม่ลำไย หาของมาได้พอ ๆ อยู่แล้วเจ้าค่ะ

พระยาศรี ฯ

ค่ะเดียว สงเคราะห์หน่อยเถอะ

หลวงอุดม ฯ

(พูดกับภรรยา) ฉันยกให้เขาขนไปที่ครัวแล้ว

ลำไย

ถ้าอย่างนั้นไปครัวเถอะแม่ขจร

พระยาศรี ฯ

เดี๋ยว แม่ลำไย ช่วยดูแลจัดในห้องประทมหน่อยเถอะ ดูให้เรียบร้อย ถ้าขาดเหลืออะไรโปรดบอกฉันด้วย

ลำไย

ถ้าเช่นนั้นแม่ขจรหล่อนไปครัวสิ ฉันจะไปทางนี้ *(ลำไยออกไปทางขวา ขจรทางซ้าย)*

พระยาศรี ฯ

รูปติดแล้วหรือ

ทองดี

แล้วขอรับ

พระยาศรี ฯ

มาช่วยกันจัดเก้าอี้เถอะ *(พระยาศรี ฯ กับทองดีจัดเก้าอี้หันหน้าล้อมโต๊ะ)*

หลวงอุดม ฯ

อย่างนั้นดูมันไม่เก๋ อย่างนี้คงว่า *(จับเก้าอี้หันข้างเข้าหาโต๊ะ)*

พระยาศรี ฯ

ดีทีเดียว

ทองดี

ดูค่อยลงแบบยุโรปหน่อย

(นายบุญยืนเข้ามาจากทางหลัง ถือเสื้อมาด้วยตัว ๑)

พระยาศรี ฯ

เออ! เสื้อฉันหรือ

บุญยืน

ขอรับ แต่เห็นจะใช้ไม่ได้

พระยาศรี ฯ

อ้าวทำไมเล่า

บุญยืน

เมื่อผมไปที่ตะราง ถามได้ความว่าเสื้อใต้เท้าพึ่งส่งไปเมื่อเช้านี้ เขายังไม่ได้ลงมือฟอก ผมก็เร่งให้เขาฟอกขึ้นตัว ๑ พอฟอกแล้วก็รีบรีด เขารีดร้อนไปหน่อยคนรีดมันสะเพร่าก็เลยเป็นอย่างนี้ *(คลี่เสื้อให้ดู มีรอยไหม้โหว่กลางหลัง)*

พระยาศรี ฯ

โอ๊ะ! อนิจจังอนิจจา ตัดใหม่ ๆ เพิ่งเอาเป็นตัวละ ๓ บาท ก็ตัวอื่น ๆ เล่า

บุญยืน

ยังฟอกอยู่ขอรับ

พระยาศรี ฯ

ออ ต้องคิดอ่านเตรียมเผื่อเหลือเผื่อขาดไว้ *(ตะโกน)* เฮ้ย! อ้ายมั่ง *(อ้ายมั่งออกมาจากทางซ้าย)* นี่แน่ะไปบอกแม่น้อยว่าให้เตรียมเครื่องเสื้อผ้าของข้าไว้ *(อ้ายมั่งกลับเข้าไป)* คิดเหมือนกัน แต่งเสื้อผ้าดูค่อยเย็นหนุ่มเย็นแน่นขึ้น *(อ้ายมั่งออกมาอีก)* อะไรวะ

มั่ง

นายให้ถามว่าจะแต่งเต็มยศหรือครึ่งยศ

พระยาศรี ฯ

เครื่องสนามวะ *(มั่งออกไป)* เออแล้วเรื่องที่จะให้เสื้อผ้าไปเย็นกองเกียรติยศคุณหลวงสั่งแล้วหรือ

หลวงอุดม ฯ

ผมบอกขุนวิเศษให้จัดการนัดแนะกันอยู่แล้ว

พระยาศรี ฯ

หวังใจว่าจะได้หลายคน *(อ้ายมั่งออกมาอีก)* อะไรอีกเล่า

มั่ง

กางเกงสั้นหรือยาว

พระยาศรี ฯ

อ๊ะวะ! เครื่องสนามกางเกงยาวมีหรือวะ *(มั่งเข้าไป)* อย่างไร ๆ ควรให้ดูเย็นหมวดหน่อยจะดี ตามที่ผมสั่งเกต ๆ มาแล้ว.... *(มั่งกลับออกมาอีก)* เอาอีก อะไรอีกเล่าวะ

มั่ง

ติดย่าหรือไม่ติด

พระยาศรี ฯ

อ้ายสันดาน ติดสิวะ เท่านั้นก็ต้องถามด้วย

มั่ง

นายให้มาถามนี่ขอรับ *(เข้าไป)*

พระยาศรี ฯ

ยอกว่าดูเอาเถอะ อ้ายข่าวผมแต่ละคน ๆ มันคล้ายลิงมากกว่ามนุษย์ ใช้มันช่างลำยากเสียจริง ๆ ทีเดียว ให้ตกนรกเถอะ *(อ้ายมั่งออกมา)* มาอีก มาทำไม จะมาถามร่ำรั่ำไรอะไรอีก อ้ายระยำ

มั่ง

นายให้มาเรียนใต้เท้า ว่าย่าติดไม่ได้

พระยาศรี ฯ

ทำไมติดไม่ได้ มันเป็นอย่างไร

มั่ง

มันไม่มี

พระยาศรี ฯ

ไม่มีอะไร

มั่ง

ไม่มีย่า

พระยาศรี ฯ

อะไรไม่มีบ้า

มั่ง

ไม่มี

พระยาศรี ฯ

ทำไมไม่มี

มั่ง

ไม่มี

พระยาศรี ฯ

ขยกัน ผมวันนี้พระเสาร์เข้าเสียแล้ว ตกลงเครื่องแต่งตัวอย่างไรเย็นอันไม่มีหมด จะต้องเปลื้องกายไปรับเสด็จ

ทองดี

ไม่ได้ลิขอรับใต้เท้า ท่านยังคอยโรปอยู่ด้วย

บุญยืน

ผมจะไปเร่งเสือที่เรือนจำอีก ยางที่บ้านนี่จะแล้วบ้าง

พระยาศรี ฯ

ยางที่จะโหว่เสียอีกแล้วบ้างก็เป็นไร

บุญยืน

ผมกำชับกำชาไว้แข็งแรงแล้ว ว่าถ้าทำโหว่อีกตัว ๑ จะเฆี่ยน ๑๐ ที

พระยาศรี ฯ

จะเป็นประโยชน์อะไร เฆี่ยนอ้ายนักโทษแล้วจะทำให้เสื้อฉันหายโหว่ได้หรือ

บุญยืน

ผมจะไปดูที (*ออกไปทางหลัง*)

(*ขุนวิเศษศิริขัณฑ์เข้ามาจากทางข้างหลัง ขุนวิเศษ ฯ แต่งเครื่องเสือป่าพันแขนเหลือง มือถือกระดาษแผ่น ๑*)

พระยาศรี ฯ

อ้อท่านขุน อย่างไร จัดการรวบรวมเสือป่าได้สักเท่าไร

ขุนวิเศษ ฯ

อยู่ข้างจะลำบากหน่อยขอรับ เพราะว่า.....

มั่ง

(*สะกิดพระยาศรีและพูดซ้อนขึ้นมา*) ถ้าอย่างนั้นเสือป่าไม่ต้องตีกหรือขอรับ

พระยาศรี ฯ

อุ๊วะ! อ้ายผีทะเล ไม่รู้จักจบเลย ไป!

มั่ง

ไม่ต้องตีกหรือ

พระยาศรี ฯ

ก็ไม่มีเสือป่าจะเอาอะไรตีกได้เล่า มึงละก็ไม่มีคอมมันเซ็นส์อย่างนี้

มั่ง

พุทโธ่ นายใช้ให้ผมมาเรียน แล้วใต้เท้าจะว่าผมเป็นมันเทศอย่างไร

พระยาศรี ฯ

กูว่ามึงเมื่อไรว่ามันเทศ กูว่ามึงนะไม่มีคอมมันเซ็นส์

มั่ง

มันเทศหรือมันเซ็นส์อะไรผมก็ไม่ซัยทราย แต่นายให้ผมมาเรียนเช่นนั้น

พระยาศรี ฯ

พอแล้ว เข้าใจดีแล้ว มึงน่ะไปได้ *(อ้ายมั่งออกไป)* อย่างไรท่านขุน

ขุนวิเศษ ฯ

ตามกันยากหน่อยขอรับ เพราะเวลาน้อย แต่เห็นจะได้ไปเข้าแถวสัก ๑๔ หรือ ๑๕ คน

พระยาศรี ฯ

พุทโธ่ หยิบมือเดียวเท่านั้นเอง

ขุนวิเศษ ฯ

ก็จะทำอย่างไรเล่าขอรับ ต้องรีบไปตามมีตามเกิด

(อ้ายมั่งออกมาอีก)

พระยาศรี ฯ

มาอีก! มาทำไม

มั่ง

คุณชรให้มาเรียนคุณหลวง ว่ามันเซ็นทำไมไม่เห็นส่งไปที่ครัว

พระยาศรี ฯ

อะไรนะ

มั่ง

คุณขรรว่ามันเซ็นทำไมยังไม่ส่งไปที่ครัว

พระยาศรี ฯ

นี่อะไรกัน อ้ายนี่บ้าหรืออย่างไร

มั่ง

คุณขรรว่าไม่มีมันเซ็นจะทำเครื่องฝรั่ง

หลวงอุดม ฯ

อ๋อ! มันเทศน่ะหรือ

มั่ง

นั่น ๆๆๆ!

พระยาศรี ฯ

ชี ๆ พูดภาษาหมาอะไรไม่รู้

หลวงอุดม ฯ

ออกไปถามผู้ใหญ่อินดูสิ ฉันให้ผู้ใหญ่อินเอามา *(อ้ายมั่งออกไปทางข้างหลัง)*

ขจร

(โผล่ประตูขวา) เจ้าคุณคะ สุ่ยเจ้าคุณให้ใครไปหามา

พระยาศรี ฯ

ให้อ้ายมั่งไปหา

ขจร

ดูสิเจ้าคะ จะเอามาให้เจ้านายท่านดูพระองค์อย่างไร *(ยื่นอับให้อับ๑)*

พระยาศรี ฯ

เอ๊ะ! นั่นสุ่ยอะไรกัน *(รับมาเปิดฝาดม)* ฮึ! กลิ่นกล้าจริง สุ่ยอะไรกันอ้ายมั่ง! *(อ้ายมั่งกลับเข้ามา)* นี่มึงไปได้สุ่ยมาจากไหน

มั่ง

ผมไปหาที่ทลายไม่ได้ ผมก็แวะเข้าไปที่บ้านคุณสังข์ เห็นท่านโก้ ๆ คงมีสุ่ยใช้ ผมก็ไปขอสุ่ยนั้นมาจากเจ้าแว๊ว

พระยาศรี ฯ

ฮึ! พิลึกจริง แม่ขจร ชนิดนี้เขาเรียกสุ่ยอะไร

ขจร

เขาเรียกว่าคายอลิค สำหรับใช้ดูหมา เคราะห์ดีเผอิญแม่ลำไยนึกสงสัยเอาไปให้ดีฉันดู

พระยาศรี ฯ

ตายจริง! อ้ายมั่งมึง! อ้ายข่าวขายนาย มึงจะทำกูติดตะรางละไหมล่ะ เอาสุ่ยหมามาให้เจ้านายดูพระองค์ก็ได้ อ้ายระยำ! *(เตะอ้ายมั่ง ๆ หนีออกไปจากห้อง)*

ทองดี

แหม! เคราะห์ดีจริง ๆ คุณขจรตรวจตราเสียก่อน ถ้ามีฉะนั้นทิ้งไว้ให้ทรงละก็แย่ทีเดียว ท่านยิ่งคอยโรปอยู่ด้วย

พระยาศรี ฯ

ก็นี่จะทำอย่างไรกัน

ขจร

ดีฉันมีสบู่ที่พอจะใช้ได้ ให้ไปเอาที่บ้านแล้ว ประเดี๋ยวมา

พระยาศรี ฯ

อื้อ ๆ เรียบร้อยดีแล้วหรือแม่ขจร

ขจร

เจ้าค่ะ ก็เรียบร้อยดี แต่เหยียงปูกระดานไว้ ดีฉันให้เอาออกเสียแล้ว

ทองดี

ถูกของรับ ท่านคอยโรย คงโปรดเหยียงให้เย็นสบาย

ขจร

ผ้าปูผ้าคลุมก็เรียบร้อยดี หมอนอยู่ข้างจะแข็งไป ดีฉันให้แม่ลำไยยัดใหม่

พระยาศรี ฯ

ดีแล้ว ดีแล้ว ขอบใจหล่อนทั้งแม่ลำไยด้วย

ขจร

การอย่างนี้ต้องช่วยกันสิเจ้าคะ ดีฉันจะไปดูงานต่อไป (*เข้าไปทางขวา*)

(*นายร้อยเอก ขุนอภัยสรเพลิง เข้ามาทางหลังแต่งเครื่องทหาร เสื้อเทา บ่าสีบานเย็น กางเกงขาพอง สนับแข้งและเกือกสีน้ำตาล*)

พระยาศรี ฯ

อ้อ ท่านขุน ไปโรงทหารมาแล้วหรือ

ขุนอภัย

ไปแล้วขอรับ ซอยกลจริง ๆ

พระยาศรี ฯ

เป็นอย่างไร

ขุนอภัย

คุณหลวงณรงค์บอกว่าไม่ได้รับคำสั่งจากกองพลเลย แต่ไม่เพียงเท่านั้น ยังบอกต่อไปว่าเสด็จถึงนครสวรรค์หลายวันแล้ว จะประทับอยู่ราวสามสี่วัน แล้วก็จะเสด็จล่องกลับทางเรือ

พระยาศรี ฯ

อ๊ะ! ผิดไปละ ข่าวของคุณหลวงณรงค์คงจะไม่สดเหมือนของผมเป็นแน่ ผมรับโทรเลขเมื่อเช้านี้เองนี่นะ

ขุนอภัย

จากไหนขอรับ

พระยาศรี ฯ

จากปากน้ำโพ ไม่ได้ลงชื่อใคร ผมก็เข้าใจว่าคงเป็นเทศาหรือปลัดเทศาสั่งมานั่นแหละ

ขุนอภัย

ซอยกลขอรับ ซอยกลมาก ทำไมทางทหารจะไม่บอกมาให้รู้กัน

พระยาศรี ฯ

ระเบ็นด้วยไม่เกี่ยวแก่การทหารกระมัง

ขุนอภัย

ถึงกระนั้นก็ควรจะยอกมาให้ทรายไว้

พระยาศรี ฯ

อย่างไร ๆ ผมต้องเตรียมไว้พร้อมก่อน

(นายสังข์เข้ามาจากทางหลัง แต่งตามปรกติ)

พระยาศรี ฯ

อย่างไร ร่างเอดเรัส แล้วหรือ

สังข์

แล้วขอรับ แต่ยุ่งอยู่หน่อย ไม่มีเวลาตรวจ ผมร่างพลางพึมคิดพลางด้วย เพราะฉะนั้นถ้ามีผิดพลั้งไปบ้างขอประทานโทษนะขอรับ

พระยาศรี ฯ

ไม่เป็นไรมิได้ *(รับกระดาษจากนายสังข์)* คอยฟังหน่อย ผมจะลองอ่านดูจะได้คล่อง ๆ ไว้ *(อ่าน)* "ข้าพระพุทธเจ้าได้รับฉันทานุมัติของข้าราชการบรรดาที่ประจำรับราชการอยู่ ณ คดีอาญา ระหว่าง พนักงานรักษาพระอัยการ โจทย์ นายโพ นายไทร จำเลย ....."

สังข์

ผิดเสียแล้วขอรับ ผมขีดแดงแล้ว เจ้าคุณต้องอ่านข้ามไปสิขอรับ ผมหากระดาษเปล่าไม่ทันจึงร่างลงไปบนบันทึกเก่า

พระยาศรีฯ

ขัดแคงไม่อ่านนะ

สังข์

ขอรับ ขัดแคงแปลว่าไม่ใช้

พระยาศรีฯ

(อ่าน) "ข้าราชการบรรดาที่ประจำรับราชการอยู่ ณ เมืองศรีภิรมย์ เพื่อขอประทานกราบทูลแสดงความชื่นชมยินดีปรีดาปราโมทย์...." *(พูด)* เอ๊ะ! ดูหลายอย่างนักนี่คุณ

สังข์

ตัด "ปรีดาปราโมทย์" เสียก็ได้

พระยาศรีฯ

ตัด "ชื่นชมยินดี" ระดกว่ากระมัง ดูมันเป็นคำธรรมดาๆ อยู่

หลวงอดมฯ

ผมเห็น "ชื่นชมยินดี" ดูเข้าทีกว่า "ปรีดาปราโมทย์" ดูเป็นภาษาเก่าๆ อย่างไรอยู่

ทองดี

จริงขอรับ ท่านคอยอุโรปอยู่ด้วย

พระยาศรีฯ

ถ้าอย่างนั้นคง "ชื่นชมยินดี" ไว้ ตัด "ปรีดาปราโมทย์" ออกเสีย *(อ่าน)* "ขอประทานกราบทูลแสดงความชื่นชมยินดี ในการที่ใต้ฝ่าพระยาทได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จมาจนถึงเมืองศรีภิรมย์นี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พร้อมกันมีความยินดีมอมหน้าคำย่องเข้าไปถึงในบ้านนายแดง ....” *(พูด)* เอ๊ะ! ผิดอีกแล้วกระมัง

สังข์

ชิดแดงไม่ใช่หรือขอรับ

พระยาศรี ฯ

ชิดน้ำเงิน

สังข์

น้ำเงินก็ฆ่าเหมือนกันขอรับ

พระยาศรี ฯ

อ้อ! แดงหรือน้ำเงินแปลว่าไม่อ่านเหมือนกัน เข้าใจละ *(อ่าน)* “มีความยินดีถวายคำนับรับเสด็จใต้ฝ่าพระบาทด้วยความเต็มใจ ....” *(พูด)* เออะ! ค่ำตอนนี้

หลวงอุดม ฯ

เสียงโกเยียบทีเดียวขอรับ

ทองดี

เหมาะนัก ท่านคอยุโรป

พระยาศรี ฯ

(อ่าน) “ถวายคำนับรับเสด็จใต้ฝ่าพระบาทด้วยความเต็มใจ ข้าพระพุทธเจ้ามารำลึกถึงพระอุตสาหะของใต้ฝ่าพระบาท ที่ได้เสด็จไปศึกษาวิชาการ ณ ทวีปยุโรป ได้ทรงพระสติปัญญาสามารถทรงรอบรู้ในทางลักทรัพย์และทำร้ายเจ้าทรัพย์โดยอาถรรอันทารุณ ....”

สังข์

ไม่ใช่ขอรับ! แล้วกันใต้เท้า ทำไมอ่านเรื่อยไปอย่างนั้น ชิคแดง ชิคน้ำเงินไม่ใช้อย่างไรเล่าขอรับ

พระยาศรี ฯ

นี่ไม่ใช่แดงไม่ใช่น้ำเงิน ชิคดำ

สังข์

ดำก็เหมือนกันแหละขอรับ

พระยาศรี ฯ

ก็คุณใช้กินสอหลายสีนักนี่ ผมก็ฉงนสิ

(นายร้อยโทบาง นายตำรวจภูธร เข้ามาทางหลัง แต่งเครื่องตำรวจภูธร เสื้อเทา กางเกงดำ สนับแข้งและเกือกสีน้ำตาล)

พระยาศรี ฯ

อะไร

ร.ท. บาง

มีคน ๆ หนึ่ง ประพฤติชอบกลมาก มายืนมอง ๆ ที่หน้าวงนี้ แล้วก็หัวเราะกิก ๆ

พระยาศรี ฯ

ข้าหรือ

ร.ท. บาง

ไม่ข้า พูดจาก็เป็นเรื่องเป็นราว ผมเห็นท่าทางชอบกลสั่งให้ตำรวจ

จับก็ยอกว่า ไม่ต้องจับ แล้วเดินเข้ามาหาผมดี ๆ ผมซักดูว่าต้องการอะไร ก็หัวเราะกิก ๆ แล้วยอกว่า อยากจะได้พบใต้เท้าสักหน่อย

พระยาศรี ฯ

มีธุระอะไร

ร.ท. บาง

ผมถามแล้ว ตอบว่ามีธุระ แต่จะต้องยอกแก่ใต้เท้าเอง

พระยาศรี ฯ

เอ๊ะ! คันในเนื้อตัวแล้วหรือ มีอะไร.....

ร.ท. บาง

คันแล้ว ไม่มีศาตราวุธอะไรเลย

พระยาศรี ฯ

ยอกซื่อหรือเปล่า

ร.ท. บาง

ไม่ยอมยอก ยอกว่าใต้เท้าเห็นคงรู้จัก ให้การแต่ว่าเป็นพลเรือน ชาวบางกอกพอมีอันจะกิน ทีมาก็มาเที่ยว แต่มีธุระนิดเดียวที่จะขอมาเรียนใต้เท้าเท่านั้น

พระยาศรี ฯ

ชอบกล ไปพาตัวเข้ามาก็ทีหรือ

(นายร้อยโทบางออกไปที่มุข พยักหน้าไปข้างนอก จึงมีตำรวจภูธร คน ๑ คุมตัวนายชั้นเข้ามาทางหลัง นายร้อยโทบางกำกับเข้ามาในห้อง นายชั้นแต่งตัวอย่างเก๋ นุ่งผ้าม่วงสีชมพู ถุงเท้ารองเท้า เสื้อกั๊สีชมพู

หมวกสักหลาดขาวขอบแดง พอเข้ามาถึงในห้องคำนับพระยาศรี แล้วหัวเราะ)

พระยาศรีฯ

อ้ายชั้น! หมายว่าใคร

ชั้น

ผมเองขอรับ *(พูดกับข้าราชการอื่น ๆ)* ผมน้องภรรยาของเจ้าคุณศรีหรือถ้าจะพูดให้ถูกก็ว่าน้องภรรยาเก่า เพราะท่านได้ทิ้งพี่สาวผมเสียเมื่อสามเดือนนี้เอง

พระยาศรีฯ

ทำไมต้องมาโฆษณาที่นี่ด้วยก็ไม่รู้ได้

ชั้น

ใต้เท้าไม่ชอบหรือขอรับ ถ้าเช่นนั้นผมขออภัยโทษ

พระยาศรีฯ

เอ็งมีธุระอะไรก็พูดมา ถ้าจะมาล้อข้าเล่นเท่านั้นละก็ไสหัวไป ข้ามีธุระจะต้องจัดเตรียมการรับเสด็จ.....

ชั้น

(หัวเราะ) ชะ ๆ ชะ ๆ อร่อยเหลือเกิน

พระยาศรีฯ

อ้ายบ้ากระมังหือ

ชั้น

ไม่ต้องเตรียมก็ได้ขอรับ *(หัวเราะอีก)*

พระยาศรี ฯ

กงการอะไรของเอ็ง

ชั้น

(หัวเราะ) เพราะการของผม ๆ จึงพูด ผมแหละเป็นตัวการ ฮะ ๆ ฮะ ๆ

พระยาศรี ฯ

เป็นตัวการอย่างไร

ชั้น

ผมเองเป็นผู้ส่งโทรเลขมาจากปากน้ำโพ

พระยาศรี ฯ

ฮะ ! อะไรนะ

ชั้น

ผมเองเป็น ผู้ส่งโทรเลขมา สั่งให้ เจ้าคุณ เตรียม การ รบ เสด็จเร็ดทุ่ง อะไร ๆ ที่จริงพระองค์ท่านเสด็จลงเรือล่องไปปากน้ำโพแต่เมื่อเช้านี้แล้ว

(ทุกคนพากันตกตะลึง นายชั้นเห็นได้ช่องก็ออกเปิดหนีไปทางหลัง ตำรวจภูธรตั้งท่าจะไป นายสังข์ยกมือห้ามไว้)

สังข์

ช้าก่อน อย่าวุ่นวายไปเลย คุณยางจัดการให้ใครตามไป ถ้าไม่ไปก่อเหตุอะไรขึ้นอีก ก็อย่าไปจับไปกุมดีกว่า

พระยาศรี ฯ

เอ๊ะ ! ทำไมคุณพูดเช่นนั้น

สังข์

ขอให้ใต้เท้าตรองดูให้ดีหน่อย อ้ายเรื่องนี้ถ้าเซ็งแซ่มากเราก็จะยิ่งอายมาก เพราะเราแพ้รู้มันเต็มตัว มันทำเสียรายไม่มีทางกระดิกดิ้นเลย จะจับตัวมันก็จะต้องพ้อง จะพ้องมันว่ากระไร

ขุนวิเศษฯ

พ้องว่าปลอมโทรเลขไม่ได้หรือ

สังข์

ทำไม มันลงชื่อใครปลอมมาหรือขอรับ

พระยาศรีฯ

เปล่า ไม่ได้ลงชื่อใคร

สังข์

นั่น! จะจับมันข้อนั้นก็ไม่ถนัดเสียแล้ว จะพ้องมันว่ากระไร พ้องว่ามันหลอกเราจนเราพากันยัดซยบเซ่อมันไปหรือ

พระยาศรีฯ

ซอยกล! ซอยกล!

ร.ท. บาง

จะโปรดให้ผมทำอย่างไร

พระยาศรีฯ

ถ้าจัดการให้มันขึ้นรถไฟไปเสียได้ละเย็นดี

ร.ท. บาง

ขอรับ ผมจะพยายามจัดการ *(ออกไปทางหลัง พลตำรวจไปด้วย)*

พระยาศรี ฯ

อ้ายนั่นมันก็ทำสำหรับแก้แค้นแทนพี่สาวมันเท่านั้นเอง เสียที่มันจริง ๆ นะผ่าชี

สังข์

ก็นึกว่าชื่อความรู้ไว้ก็แล้วกันขอรับ

ขุนอภัย

ผมว่าแล้วไหมล่ะ ดูมันอย่างไร ๆ อยู่

หลวงอุดม ฯ

แต่ถ้าจะไม่เชื่อโทรเลข เผื่อท่านเสด็จมาจริง ๆ เราก็แย่เท่านั้นเอง

ขุนวิเศษ ฯ

ถ้าฉวยว่าเสด็จมาจริง ๆ เราไม่ได้เตรียมไว้ ก็จะไม่เรียบร้อยต่าง ๆ จะพากันถูกขนายขึ้น

ทองดี

จริงขอรับ ท่านยิ่งคอยตรวจอยู่ด้วย

(อ้ายมั่งออกมาจากทางซ้าย)

มั่ง

นายให้มาถามว่า ใกล้เท้าเมื่อไหร่จะเข้าไปแต่งตัว

พระยาศรี ฯ

อ้ายชาติหมา! อ้ายกากมนุษย์! ไปให้พ้น! ไป *(ไล่เตะอายมั่ง)*

— ปิดม่าน —

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องจัดการรับเสด็จ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เก้าอี้สานชุด	เก้าอี้สานด้วยหวาย มีหลายตัวรวมกันเป็นชุด ชุดหนึ่งในสมัยก่อนนี้ มีโต๊ะ ๑ ตัว เก้าอี้ ๔ ตัวล้อมรอบโต๊ะ
เก้าอี้สานปลีก	เก้าอี้สานด้วยหวายไม่เข้าชุด
บันไดอย่างใช้จุดโคม	บันไดที่ใช้สำหรับขึ้นขึ้นไปจุดตะเกียงซึ่งแขวนไว้ในที่สูง
หัวกวาง	เครื่องประดับบ้าน ทำเป็นรูปหัวกวาง ใช้เขากวางจริง ๆ ติดที่หัวใช้สำหรับแขวนหมวก
เอ็กสะเด็น (accident)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นโดยยังเอิญ โดยไม่รู้ล่วงหน้า
ต่ำสูง	ไม่สมควร เพราะฝ่ายหนึ่งสูงคือเป็นผู้ยังคับบัญชา อีกฝ่ายหนึ่งต่ำคือเป็นลูกน้อง
คอยุโรป	ชอบอย่างชาวยุโรป
อันซิวิไลซ์ (uncivilized)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า ไม่เจริญ
ความคิดไม่ใคร่แล่น	คิดไม่ค่อยออก คิดช้า
นั่งแน่น	นั่งให้มั่นคง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
นารายณ์สี่กร	พระนารายณ์มีสี่กร มักใช้เปรียบเทียบกับคนซึ่งทำงานหลายอย่างพร้อม ๆ กัน ราวกับมีสี่มือ
เล่นสำบัดสำนวน	เล่นคำพูด
เล่นโวหาร	เล่นคำพูด พูดวกวนไม่ตรงไปตรงมา
พูดเบ๋อย	พูดไม่ได้เรื่องราว
เสื้อยูนิฟอร์ม (uniform)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า เสื้อเครื่องแบบ
ติดบ่า	ติดบ่าเสื้อเครื่องแบบ
ส่งไปฟอกที่ตะราง	ส่งไปซักที่เรือนจำ
ผมแล้ว ๆ	ผมทำเสร็จแล้ว
เสือป่า	ผู้ช่วยพลรบ ซึ่งฝึกหัดการสอดแนมเพื่อยุดหนุนกองทหาร
กุ๊ก (cook)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า คนครัว
จ๊อปอเสี่ย	สโมสรอ่านหนังสือของคนจีนในเมืองไทยสมัยนั้น
วางประจำ	วางมัดจำ วางเงินไว้ส่วนหนึ่งของราคาทั้งหมด เพื่อเป็นประกันว่าจะซื้อหรือจะซื้ออย่างแน่นอน
ตัดเปีย	จีนผู้ชายในสมัยก่อนไว้หางเปียยาว
ภูมิจิ้น	มีสง่าราศีจิ้น
ปิดประตูค้า	ควบคุมการค้าเสียคนเดียว ไม่เปิดโอกาสให้คนอื่น
ห้องประทม	ห้องนอน
เครื่องฝรั่ง	อาหารฝรั่ง
ลงแบบยุโรป	เป็นแบบอย่างฝรั่ง

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
เครื่องสนาม	เครื่องแบบทหารสำหรับสวมเวลาฝึก หรือเวลาทำงาน
พระเสาร์เข้า	โชคร้าย ถือกันตามแบบไสยศาสตร์ว่า พระเสาร์นั้นเป็นเทวดาซึ่งนำโชคร้าย พระเสาร์เข้ามาอยู่ในร่างกายผู้ใด ผู้นั้นโชคร้าย
คอมมันเซ็นส์ (common sense)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า มีความคิดมีสามัญสำนึก
ทิ้งไว้ให้ทรง	ทิ้งไว้ให้ใช้ถูกตัว
สนับแข้ง	เครื่องสวมแข้ง
กางเกงขาพอง	กางเกงแบบทหารม้านุ่ง ตอนขาพอง ใต้เข่าลงมารัดรูป
ข่าวไม่สด	ข่าวเก่า ไม่ใช่ข่าวใหม่ ข่าวที่คนรู้กันมานานแล้ว
เอดเร้ส (address)	เป็นคำภาษาอังกฤษ แปลว่า คำกล่าว คำปราศรัย
ฉันทานุมัติ	ความเห็นชอบตามโดยความพอใจ
ภูมิเก่า	ความรู้เก่า ๆ
ศาตราวุธ	อาวุธ
โฆษณา	ประกาศ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การอ่านบทละครนั้น ถ้าจะให้สนุก ก็ต้องอ่านดัง ๆ และควรให้นักเรียนหลาย ๆ คนได้อ่าน โดยให้คนหนึ่งอ่านคำพูดของตัวละครตัวหนึ่ง ครูควรจะกำหนดตัวนักเรียนเสียก่อนเริ่มอ่านว่า ผู้ใดจะอ่านบทของใคร แต่ด้วยเหตุที่เรื่องนี้ค่อนข้างยาว และนักเรียนในชั้นก็มีหลายคน เพื่อมิให้นักเรียนเหนื่อยเกินไป และเพื่อจะให้นักเรียนทุกคนได้อ่านบท ครูควรแบ่งบทละครออกเป็นตอน ๆ พอให้จบความแล้วกะว่าจะให้ใครอ่านบทของใคร เมื่อจบตอนแล้ว ก็เปลี่ยนนักเรียนชุดใหม่

๒. เขียนภาพฉาก ตามรายละเอียดซึ่งบอกไว้ตอนเริ่มเรื่อง

๓. เขียนภาพตัวละคร สวมเครื่องแต่งกายอย่างที่บอกไว้ภาพละคนแล้วนำไปยึดป้ายติดภาพในห้อง

๔. ใครเป็นคนมีนิสัยอย่างไร ที่บอกไว้ข้างล่างนี้ ผิดข้างถูกข้าง ให้หากระดาษมาแผ่นหนึ่ง คัดเอาข้อความเฉพาะที่เห็นว่า ถูก ลงไว้

พระยาศรี ฯ เป็นคนคิดช้า

พระยาศรี ฯ เป็นคนคิดได้เร็ว

พระยาศรี ฯ เป็นคนเย่อหยิ่ง ขอโทษใครไม่เป็น

พระยาศรีฯ เป็นคนสุภาพ รู้จักขอโทษผู้อยู่ในบังคับบัญชา

คุณหญิงห้อย เป็นคนชอบพูดเล่นสำนวน

คุณหญิงห้อย พูดตรงไปตรงมา

นายทองดี ชอบตามใจผู้บังคับบัญชา พระยาศรีฯ จะให้ติดภาพซึ่งไม่น่าดู ก็ทำตาม

นายทองดี มีความหวังดีต่อการงานและผู้บังคับบัญชาพระยาศรีฯ ให้ติดภาพไม่น่าดู ก็เสนอว่าควรใช้ภาพอื่น

นายมั่ง เป็นคนมีความรู้ เข้าใจภาษาฝรั่งดี

นายมั่ง เป็นคนไร้การศึกษา

นายชั้น เป็นคนชอบผูกพยาบาท ใครทำให้เจ็บใจก็ต้องแก้แค้น

นายชั้น ไม่ถือโกรธใครๆ

๕. เติมคำในช่องว่าง (อย่าเขียนลงในหนังสือ ใช้สมุดหรือกระดาษเขียนคำตอบ)

ก. เรื่องนี้เกิดขึ้นที่เมือง.....

ข. พระยาศรีบุรีรมย์เป็น.....ของเมืองนี้

ค. นายชั้น เคยเกี่ยวข้องกับพระยาศรีฯ เพราะเป็น.....

.....ของ.....พระยาศรีฯ

ง. พระยาศรีฯ ให้ตกแต่งบ้าน เพื่อต้อนรับ.....

จ. นางขรมีผมอยู่ในทาง..... และ.....

ฉ. ช่างถ่ายรูปในเรื่องนี้เป็นคนชาติ.....

ช. .....เป็นผู้ส่งโทรเลขมาจากปากน้ำโพ

๖. ถ้อยคำสำนวนข้างล่างนี้ ใช้พูดกันในสมัยก่อน ในสมัยนี้เราพูดอย่างไร เขียนคำตอบลงในสมุด

เคยวผมก็จะเอ็กสะเด็นลงมาคอหักตาย

ท่านคอยุโรปอยู่ด้วย

เสื้อของคุณส่งไปฟอก

มึงละก็ไม่มีคอมมันเซ็นส์อย่างนี้

คูเป็นภูมิเก่า ๆ

เป็นพลเรือนชาวบางกอก

๗. บทละครเรื่องนี้เป็นเรื่องเศร้า หรือเรื่องชวนหัวเราะ สมมุติว่านักเรียนเป็นพระยาศรี ๆ เมื่อได้ทราบว่าถูกหลอก นักเรียนจะหัวเราะหรือจะโกรธ หรือเสียใจ

๘. มีตอนใดของเรื่องนี้บ้างที่อ่านแล้วทำให้หัวเราะ อ่านตอนนี้ดัง ๆ ให้คนอื่นฟังด้วย

๙. ให้นักเรียนอภิปรายกันในหัวข้อต่อไปนี้

ก. การแต่งกายในสมัยนั้น

ข. การปกครองในสมัยนั้น

ค. การใช้สำนวนภาษาไทยในสมัยนั้น

บทนำเรื่อง

พระราชดำรัสตอบเนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล

พระราชดำรัสที่นักเรียนจะเรียนต่อไปนี้ เป็นพระราชดำรัสที่พระยาสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงกล่าวตอบคำกราบบังคมทูลของพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล ดังจะคัดตอนต้นของคำกราบบังคมทูลนั้น ๆ มาให้นักเรียนเห็นพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

"ในมหามงคลสมัย อันเป็นดิถีคล้ายวันที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบสันตติวงศ์ดำรงพระมหาเศวตฉัตรแห่งสยามรัฐเสมาอาณาจักร ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชวโรกาส ให้ข้าพระพุทธเจ้าเหล่าราชบริพารสถานโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพระพรชัยมงคล"

คำกราบบังคมทูลของพระยาไพศาล ฯ นั้น เป็นการพรรณนาพระเกียรติคุณต่าง ๆ ในการที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยประกอบพระราชกรณียกิจ เพื่ออุดหนุนการศึกษาในทุกวิถีทาง นับแต่พระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง โปรดเกล้า ฯ ให้โรงเรียนเริ่มทำพิธีวิสาขบูชาประจำปี และทรงนำการพิธีนั้นด้วย ตลอดจนพระราชทานพระบรมราโชวาทชี้ทางให้ตั้งตนอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตามเสด็จและฝึกหัดวิชาเสือป่า เป็นการได้ฝึกหัดกำลังกาย และอบรมคุณธรรม และยังทรงชุบเลี้ยงตั้งแต่ง ให้ครูอาจารย์ตลอดจนพนักงานมียศฐานันดรศักดิ์ด้วย

นอกจากนั้นก็ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งพระยาไพศาล ฯ และเหล่าราชบริพาร ต่างได้รับส่วนแห่งประโยชน์เหล่านั้นโดยทรง ทำให้เขาเหล่านั้นซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ และตั้งใจรับราชการสนองพระเดชพระคุณ โดยเต็มสติกำลังความสามารถ โดยเหตุนี้จึงทรงมีพระราชดำรัสตอบ ดังนักเรียนจะได้เรียนต่อไปนี้

พระราชดำรัสตอบ

เนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ ณ ตำหนักสวนจิตรลดารโหฐาน วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๖

เราได้ฟังคำพระยาไพศาล * ฯ กล่าวเป็นที่จับใจ การยกกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินขึ้นกล่าว เพื่อให้ทรงระลึกเป็นเครื่องสำราญพระราชหฤทัย ในราชกิจซึ่งได้ทรงกระทำสำเร็จแล้ว หรือเพื่อทรงตรวจตราแก้ไขต่อไป เป็นธรรมเนียมที่มีสืบมาแต่ครั้งโบราณกาลก็คำบรรพ์ ผู้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มีพราหมณ์เป็นต้นได้เป็นผู้กระทำหน้าที่เช่นนี้ครั้นต่อมาถึงพุทธกาล ธรรมเนียมเช่นนี้ก็ยังคงใช้กันสืบต่อมา ดังปรากฏด้วยการถวายเทศน์เรื่องทศพิธราชธรรม ในพิธีบรมราชาภิเษกเป็นต้น หน้าที่เช่นนี้ บัดนี้พระยาไพศาล ฯ ได้ทำแล้วบริบูรณ์

การตั้งคลังออมสินและออกพระราชบัญญัติชนานามสกุล ที่ยกขึ้นกล่าวนั้น เป็นการสำคัญและจำเป็นมาก แท้จริงเรื่องคลังออมสินนี้ เราได้คิดมานานแล้ว แต่หากยังมีข้อขัดข้องบางอย่าง ซึ่งในเวลานั้นจะยังจัดไม่ได้ จึงได้พึ่งมาสำเร็จ และได้ออกพระราชบัญญัติในต้นศกนี้ ที่เราต้อง

---

* จางวางเอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

กล่าวเช่นนี้เพราะจะให้เห็นว่า การที่จะทำอะไรให้เป็นประโยชน์ แก่บ้านเมือง ซึ่งเป็นการสำคัญและยากนั้น ไม่ใช่พอนึกจะทำก็ทำได้ง่าย ๆ จำที่เราจะต้องคิดหน้าคิดหลังให้รอบคอบ มุ่งให้ได้ประโยชน์แก่บ้านเมืองจริง ๆ ป้องกันทางเสื่อมเสียพลั้งพลาดต่าง ๆ ให้ดีที่สุดที่จะเป็นไปได้ จึงเห็นเถิดว่าราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินนั้น เป็นภาระที่หนักและยากเพียงไร แต่การวิจารณ์สอดส่องตระเตรียมในเบื้องต้นของกิจใดที่จะพึงกระทำลงไปนั้น คนทั้งหลายโดยมากผู้อยู่แต่ข้างนอก ก็ย่อมแลไม่เห็น จะเห็นได้ต่อเมื่อกิจนั้นได้กระทำลงไปเป็นผลปรากฏแล้ว เปรียบเหมือนการสร้างทางรถไฟที่จะต้องแหวะเขาหรือขุดอุโมงค์ลอดไป เพื่อไม่ต้องให้รถเดินทางอ้อม ให้เป็นการเปลืองเวลาและเปลืองเงิน ก็ต้องเตรียมแหวะเขาปากช่อง หรือขุดอุโมงค์ ทะลวงเขาให้เสร็จก่อน แล้วจึงวางรางและปล่อยรถเดินได้ การแหวะเขาหรือขุดอุโมงค์ ซึ่งเป็นส่วนไม่ใช่ง่ายของงานสร้างทางรถไฟนั้น คนที่ไม่ได้เห็นและไม่ทราบเรื่อง ก็ย่อมไม่รู้สึกว่าได้ทำอะไรอยู่ที่ไหน ต่อเมื่อรถเดินได้แล้ว จึงจะปรากฏว่าทางรถไฟได้ทำแล้ว ข้อนี้ฉันใด ราชกรณียกิจของเรา ซึ่งต้องคิดต้องตรวจเตรียมล่วงหน้าก็ฉันนั้น

คนในสมัยนี้ชอบออกความเห็น การออกความเห็นนั้นมีประโยชน์คือได้เป็นเครื่องดำริรอบคอบของผู้ปกครอง แต่ส่วนโทษก็มีมากเหมือนกัน เพราะผู้ที่จะออกความเห็น ถ้าไม่รู้ตลอดถึงการภายในว่า ได้มีได้กระทำอยู่แล้วอย่างไร ก็ออกความเห็นยุ่มย่ามไปตามอัตโนมัติเหมือนกับคนที่อยู่ไกล ไม่ได้เห็นชัยภูมิพื้นที่ และไม่ทราบถึงการที่เขาแหวะขุดอุโมงค์อยู่ ก็คิดก็พูดและโจษกันผิด ๆ ถูก ๆ ไปตามชอบใจ โดยพลการเอง คนแรกยังที่

จะพูดแต่เล็กน้อยก่อน แต่คนที่สองจะต่อให้มากขึ้นไปอีก พอถึงคนที่สาม ที่สี่ที่ห้ามากออกไปทุกที ความวุ่นยิ่งมากคนเข้า เรื่องก็ยิ่งชวนให้ฟุ้งซ่านมากเข้า การออกความเห็นของคนโดยมากยังเป็นอยู่เช่นนี้ ผู้ที่เขาออกความเห็นถูกต้องและเป็นประโยชน์แท้จริงนั้น เขาย่อมสืบให้รู้ความลึกหนาบางโดยละเอียด และใคร่ครวญให้รอบคอบ ในหนทางของการงานเสียก่อน แล้วเขาจึงพูดและออกความเห็น อันปัญญากับสติเป็นของคู่กัน เราก็เรียกควบกันอยู่แล้วว่าสติปัญญา คนเราจะมีแต่ปัญญาและเชาวน์เป็นเครื่องพาแล่นไปฝ่ายเดียวไม่ได้ จำต้องใช้สติสำหรับเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งกำกับไปกับปัญญาด้วย เมื่อพร้อมทั้งสติและปัญญาโดยบริบูรณ์แล้ว ความคิดและความเห็น จึงจะเป็นไปเพื่อประโยชน์อันสุขุม คนที่คิดกล่าวฟุ้งซ่านไปตามขณะจิตนั้น จะยึดถือเอาเป็นหลักหรือเอาแน่นอนนักไม่ได้

อนึ่ง คนเราถ้าจะกล่าวถึงคุณธรรมทั่วไปแล้ว ก็จะต้องให้เปรียบด้วยเรือที่มีสมอ และเครื่องผูกสำหรับยึดมั่น เรือลำใดไม่มีสมอหรือเครื่องผูกเรือลำนั้นอาจลอยเพ่นพ่านไปตามกระแสน้ำ สมอเครื่องผูกเป็นสิ่งที่จะยึดเหนี่ยวให้เรือจอดประจำที่อยู่ได้ โดยปราศจากอันตราย สมอเครื่องผูกของคนเรานี้ คือ ศาสนา ธรรมคือคำสั่งสอนของศาสนา ย่อมรักษาผู้ที่ครองธรรมนั้น ศาสนาของเราสอนให้เรามีเมตตาจิต เห็นสุขทุกข์ของผู้อื่น สิ่งไรเมื่อทำเข้าแล้ว คนอื่นจะได้ทุกข์หรือความเสียหายเพราะเรา สิ่งนั้นศาสนาห้ามไม่ให้เราทำ พึงเห็นได้ชัดในศีลข้อต่าง ๆ ซึ่งกำหนดให้เราสำรวมระวังกาย วาจา ใจเพื่อประโยชน์นั้น ศาสนาย่อมเป็นประโยชน์มาก ในการที่สอนให้รานึกถึงผู้อื่น แผ่เมตตาจิตแก่สัตว์ทั่วไปดังนี้ ส่วนตัวเราเองนั้น

ไม่สู้กระไรนัก เพราะเรายอมจะคิดและระวังอยู่มากกว่าผู้อื่นโดยปกติแล้ว บางคนชอบกล่าวว่า ศาสนาเก่าเกินสมัยเสียแล้ว เพราะได้ตั้งมากว่าสองพันปี คำที่กล่าวเช่นนั้นชื่อว่ากล่าวด้วยหลง แท้จริงศาสนาไม่รู้จักเก่าเลยเพราะท่านวางไว้กว้างพอ ไม่ว่าความเป็นไปในสมัยใด ย่อมมีช่องที่จะเข้ารวมอยู่ในวงของศาสนาได้ทั้งนั้น เช่นที่ได้ชี้ให้เห็นแล้วข้างต้น ผู้ใดเข้าใจและประพฤติได้ถูกต้อง ผู้นั้นชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ ผู้ใดหลงและประพฤติผิด ถึงจะเรียกตนว่าเป็นพุทธศาสนิกชน ความประพฤติของผู้นั้นก็หาใช่สัมมาทิฏฐิไม่

ข้อความที่ได้กล่าวมานี้ เจ้าทั้งหลายผู้ยังเป็นนักเรียนอยู่ คงยังไม่เข้าใจได้ตลอด แต่เราพูดไว้สำหรับครู เพื่อครูจะได้สั่งสอนศิษย์ของตน ๆ สืบไป เด็ก ๆ เป็นผู้ที่กำลังจะเรียน ถ้ามีแบบอย่างชักจูงไปทางไหนก็อาจหันไปทางนั้นได้ง่าย ทั้งทางดีและทางชั่ว เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีโรงเรียน สำหรับฝึกสอนเด็กให้หันไปในทางที่ดี โรงเรียนที่สอนเฉพาะเวลากลางวันนั้น ครูมีเวลาอยู่กับเด็กน้อย การศาสนาเขาก็สอนเหมือนกันที่เรียกว่าธรรยา แต่นักเรียนเรียนธรรยาที่โรงเรียนแล้ว เมื่อเลิกจากโรงเรียนพ้นครูไป ธรรยาที่ครูสอนนั้นก็เป็นอันสูญเสียด้วย ถ้าโรงเรียนเป็นบ้านของนักเรียนด้วยเช่นโรงเรียนนักเรียนกินอยู่ประจำ การฝึกสอนและการควบคุมได้มีอยู่ตลอดเวลา เพราะเราหวังประโยชน์เพื่อถอดหนุนการฝึกสอนเช่นนี้ เราจึงตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้น และได้สังเกตดูก็เห็นว่า ครูในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงของเรา ก็ได้เอาใจใส่ฝึกสอนศิษย์ในทางนี้ เป็นที่พอใจของเรา แต่เมื่อได้ชมเช่นนี้แล้ว อย่าไปถือเสียว่าดีพอแล้ว ไม่ต้อง

พยายามให้ดียิ่งขึ้นไปอีก ถ้าเช่นนั้นก็จะเป็นอันหยุดและถอยหลังทันที จะต้องได้ผลตรงกันข้ามกับที่ชม ขอให้นึกว่าถ้าขว้างก้อนหินขึ้นไปในอากาศเมื่อสิ้นกำลังที่ขว้างแล้ว และก้อนหินนั้นไม่อาจสูงต่อไปได้อีกแล้ว มันจะเป็นอย่างไรบ้าง มันก็ต้องกลับตกลงมาเท่านั้น บรรดาครูทุกคนต้องพยายามทำหน้าที่ของตน ๆ ให้ดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ ถ้าเปรียบอย่างก้อนหิน ที่ขว้างขึ้นไปในอากาศ ก็ต้องให้สูงที่สุดที่จะสูงได้ ยิ่งใกล้สวรรค์ได้เพียงใดยิ่งดี

ส่วนเด็ก ๆ เจ้าต้องตั้งใจฟัง และจำคำที่ข้าสั่งสอนนี้ไว้ อะไรไม่เข้าใจเจ้าจงถามครู ครูเขาได้ฟังตลอดแล้ว เขาคงเข้าใจและชี้แจงแก่เจ้าได้ เจ้าเหล่านี้ข้าถือเหมือนลูกของข้า ส่วนตัวเจ้า ๆ ก็ต้องรู้สึกว่าข้าเป็นพ่อเจ้า ธรรมดาพ่อกับลูก พ่อย่อมอยากให้ลูกดีเสมอ ถ้าลูกประพฤติตัวดีสมใจพ่อ พ่อก็มีใจยินดี ถ้าลูกเหลวไหลประพฤติแต่ความเสื่อมเสีย พ่อก็โทมนัสลูกคนนั้นเป็นลูกเนรคุณพ่อ เพราะฉะนั้นข้าจำชี้เจ้าทุกคนว่า เจ้าจะต้องตั้งใจประพฤติตนให้ดี เชื่อฟังคำสั่งสอนของครู และช่วยกันรักษาชื่อเสียงของโรงเรียนเสมอ ต่อไปภายหน้าเมื่อเจ้าเติบโตขึ้น จะออกไปทำงานที่ไหน เมื่อใครเขาทราบว่า เจ้าออกไปจากสำนักโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ให้เขาคิดว่าอ้อ พอแล้ว ไม่ต้องถามถึงอันอื่นต่อไปก็ได้ สำนักนั้นเขาฝึกสอนกันดี เจ้าออกมาแต่สำนักนั้น เขาก็เต็มใจอยากได้เจ้าไป ถ้าได้เช่นนี้จึงจะชื่อว่า เจ้าได้ช่วยกันทำชื่อเสียงอันดีให้แก่โรงเรียน จงระวังจงหนักอย่าให้กลายเป็นตรงกันข้าม คือ อย่าทำให้คนทั้งหลายเขารู้สึกว่า โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเหลวไหล คนที่ออกไปจากโรงเรียนนี้ไม่มีใครเขาอยากคบ การรักษาชื่อของโรงเรียน หรือหมู่คณะเช่นนี้เป็นการยากนัก เพราะถ้าใคร

ไปทำความเสียหายเข้าคนหนึ่ง เขาก็ชื่อว่า คนพวกนั้นทำความเสียหายอย่างนั้นๆ เสียคนเดียวอาจพาให้เสียไปด้วยกันทั้งพวก เพราะฉะนั้นเจ้าทุกคนต้องระวังให้ดี อย่าคิดถึงแต่ตัวเจ้า ต้องคิดถึงหมู่คณะ คือโรงเรียนให้จงมาก ตั้งใจรักษาชื่อเสียงให้ดี หมั่นทำคุณประโยชน์ให้แก่โรงเรียน ให้เป็นชื่อเสียงแก่โรงเรียนสืบไป ให้สมความปรารถนาของข้า ที่ตั้งโรงเรียนขึ้นให้เจ้าเรียน ในที่นี้ข้าจะพูดซ้ำอีกว่าให้เจ้าตั้งใจฟังถ้อยคำของข้าและจำไว้ อะไรไม่เข้าใจให้ไปถามครู ครูเขาได้พึ่งทรายอยู่แล้ว เขาคงชี้แจงแก่เจ้าได้ตลอด

ในที่สุดนี้เรากำชับให้เจ้าตั้งหลายตั้งใจทำหน้าที่ของตนๆ ให้ดียิ่งขึ้น และขอให้พรให้เจ้ามีความสุขสำราญทั่วกัน

คำอธิบายศัพท์ในพระราชดำรัสตอบ เนื่องในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พระราชดำรัส	คำพูดของพระเจ้าแผ่นดิน
ฉัตรมงคล	พระราชพิธีฉลองพระเศวตฉัตร
ร. ร. มหาดเล็กหลวง	โรงเรียนที่รัชกาลที่ ๖ พระราชทานกำเนิด และทรงทะนุบำรุงด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ปัจจุบันนี้คือ ร. ร. วชิราวุธวิทยาลัย
ราชูปถัมภ์	การที่พระราชาทรงเกื้อกูลอุดหนุน
ตำหนัก	เรือนของเจ้านาย
รโหฐาน	ที่เฉพาะส่วนตัว
จิตรลดารโหฐาน	ชื่อพระตำหนัก
จับใจ	ติดใจ เป็นที่พอใจ
กรณียกิจ	หน้าที่อันพึงทำ
สำราญพระราชหฤทัย	เป็นที่พอใจ ใช้สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
ราชกิจ	ราชการ การงานของประเทศหรือพระเจ้าแผ่นดิน
ดึกดำบรรพ์	นานลักล้ำ ในที่นี้หมายถึงก่อนพุทธกาล
พราหมณ์	คนในวรรณะที่หนึ่งของอินเดีย ถือเพศไว้ผมมุ่นขาว ห่มขาว

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พุทธกาล	สมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ พุทธสมัยก็ใช้
การถวายเทศน์	การเทศน์ถวายพระเจ้าแผ่นดิน
ทศพิธราชธรรม	ธรรมะต่าง ๆ ๑๐ อย่าง สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน คือ ๑. การให้ทาน ๒. การรักษาศีล ๓. การสละทรัพย์สิ่งของเพื่อสาธารณประโยชน์ ๔. ความซื่อตรง ๕. ความอ่อนโยน ๖. การกำจัดกิเลส ๗. ความไม่โกรธ ๘. การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๙. ความอดกลั้น ๑๐. ความไม่ประพฤติผิดธรรม
ราชาภิเษก	พระราชพิธีขึ้นครองราชสมบัติ
อภิเษก	การรดน้ำ การแต่งตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ เช่น พิธีขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น
คลังออมสิน	ธนาคารออมสิน ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้เริ่มตั้งในต้นปี พ. ศ. ๒๔๕๖ เพื่อให้เยาวชนรู้จักเก็บออมทรัพย์
พระราชบัญญัติ	ข้อบังคับ
ขนานนามสกุล	ตั้งนามสกุล
ศก	ปีหนึ่ง ๆ ยุค หมวดปีซึ่งตั้งขึ้นเป็นที่หมายเหตุการณ์สำคัญ เช่น พุทธศก ตั้งต้นด้วยวันที่พระพุทธเจ้านิพพาน
ภาระ	หน้าที่ การงาน

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
วิจารณ์	ใคร่ครวญ ตริตรอง
สอดส่อง	เอาใจใส่พิจารณา
อุโมงค์	ช่องหรือทางที่ขุดลอดไปใต้ดินหรือในภูเขา
ดำริ	คิด
บุ่มบ่าม	ออกความเห็นอย่างไม่เข้าเรื่องเข้าราว ไม่ถูกกาลเทศะ
อัตโนมติ	ความเห็นส่วนตัว ความเห็นโดยลำพังตน
ชัยภูมิ	พื้นที่อันมีชัย แปลเอาความว่า ทำเลที่เหมาะ
โจษ	เล่าลือ พูดกันแซ่งแซ่
โดยพลตน (อ่านว่า โดย - พละ - ตน)	โดยลำพังตน
ปัญญา	ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด ความรอบรู้
สติ	ความรู้สึกตัว ความยั้งคิด ความระลึกได้
เชาวน์	ความเร็วของปัญญาหรือความคิด
สุขุม	ละเอียดอ่อน นุ่มนวล ประณีต
คุณธรรม	คุณงามความดี
สมอ	หินหรือเหล็กที่ล่ามโซ่หรือเชือกอยู่กับเรือ เมื่อทอดเรือทอดลงไปให้เกาะดินเพื่อไม่ให้เรือเคลื่อนที่ไปที่อื่น
ผู้ที่ครองธรรม	ผู้ประพฤติและดำรงตนอยู่ในคุณงามความดีเสมอ
เมตตาจิต	จิตที่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นได้สุข

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
สิกขาบท	ข้อศีล ข้อวินัย
สำรวม	ระมัดระวัง เหนี่ยวรั้ง
กล่าวด้วยหลง	พูดเพราะความโง่ เพราะความเข้าใจผิดพลาด
สัมมาทิฏฐิ	ความเห็นชอบ ความเห็นที่ถูกต้อง
พุทธศาสนิกชน	คนที่นับถือพระพุทธศาสนา
โทมนัส	ความเสียใจ ความเป็นทุกข์ใจ
เนรคุณ	ลืมบุญไม่รู้คุณ ไม่สำนึกถึงบุญคุณ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

ก. สอบถามความเข้าใจ

๑. สมัยรัชกาลที่ ๖ วันพระราชพิธีฉัตรมงคลตรงกับวันอะไร

๒. พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ได้กระทำหน้าที่อะไรแล้วเสร็จบริบูรณ์

๓. เหตุไรในพระราชดำรัสนั้น จึงทรงกล่าวถึงทางรถไฟลอดอุโมงค์

๔. เหตุไรการตั้งคลังออมสินจึงเพิ่งสำเร็จ ได้ออกพระราชบัญญัติใน พ.ศ. ๒๔๕๖

๕. พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงกล่าวถึงเรื่องการออกความเห็นไว้อย่างไร

๖. เท่าที่ทรงกล่าวไว้ในพระราชดำรัสนั้น ได้ทรงริเริ่มทำอะไรบ้าง สิ่งเหล่านั้นสำคัญและมีประโยชน์อย่างไร

๗. เหตุไรคนเราเมื่อมีปัญญาแล้ว จึงต้องมีสติด้วย

๘. เหตุไรจึงทรงเปรียบศาสนาว่าเป็นประดุจสมอเรือ

๙. เหตุไรจึงทรงตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้น

๑๐. จงกล่าวถึงหัวข้อใหญ่ ๆ ของพระราชดำรัสนี้มาโดยตลอด

ข. การศึกษาทางภาษา

๑. คำว่า รโหฐาน ในประโยคต่อไปนี้ ถูกหรือผิด ความหมายเดิมว่าอย่างไร

"โรงภาพยนตร์โรงนี้ใหญ่โตรโหฐานจริง ๆ"

๒. ข้อความในพระราชดำรัสซึ่งอยู่ตอนเดียวกัน ดังยกมานี้ ยางแห่งใช้ราชาศัพท์ ยางแห่งก็ไม่ใช้ราชาศัพท์ เพราะเหตุไร "เราได้ฟังคำพระยาไพศาล ฯ กล่าวเป็นที่ชัดใจ การยกกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินขึ้นกล่าวเพื่อให้ทรงระลึกเป็นเครื่องสำราญพระราชหฤทัยในราชกิจซึ่งได้ทรงกระทำสำเร็จแล้ว หรือเพื่อทรงตรวจตราแก้ไขต่อไป เป็นธรรมเนียมที่มีสืบมาแต่ครั้งโบราณ"

๓. จงเขียนคำต่อไปนี้เป็นราชาศัพท์สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน

พัง ใจ ให้ พูด คิด กิจอันพึงทำ

๔. จงแต่งประโยคมีข้อความเปรียบเทียบที่มีคำว่า ฉันใด..... ฉันนั้น

๕. พระราชดำรัสนี้มีสำนวนโวหารที่ไพเราะเหมาะที่นักเรียนจะสังเกตและจดจำเอาไว้ใช้ จงยกประโยคที่นักเรียนชอบมาสักคนละ ๓ ประโยค

๖. จงยกข้อความอุปมาอุปมัยทั้งหมดที่มีในพระราชดำรัสมาให้ดู

๗. คำว่า "พระราชดำรัส" ตามหัวข้อเรื่องนี้ มีความหมายตรงกับคำสามัญว่าอะไรได้บ้าง

ค. การอภิปราย

๑. นักเรียนเข้าใจจุดประสงค์ของพระราชดำรัสนี้หรือไม่ว่าทรงกล่าวเพื่ออะไร

๒. คำว่า "พระราชพิธีฉลองพระเศวตฉัตร" นักเรียนเข้าใจว่าอย่างไร

๓. ใจความในพระราชดำรัสตอนหนึ่งมีว่า "ถ้าขว้างก้อนหินขึ้นไปในอากาศ.....ก็ต้องให้สูงที่สุดที่จะสูงได้" นั้น นักเรียนเข้าใจอย่างไร ให้ยกตัวอย่างง่าย ๆ ประกอบคำอธิบายด้วย

ง. การค้นคว้า

๑. พระราชพิธีฉัตรมงคลสำคัญอย่างไร

๒. นักเรียนเคยอ่านพระราชดำรัสเรื่องอะไรมาก่อนบ้าง แต่ละเรื่องมีใจความว่าอย่างไร ถ้าไม่เคยอ่านจงหาอ่าน

จ. ความรู้รอบตัว

๑. รถไฟสายไหนในประเทศไทย ที่ลอดอุโมงค์ ผ่านเหว ผ่านบึงใหญ่ ที่รถไฟผ่านเหล่านั้นมีชื่อว่าอะไร ใช้เวลาผ่านแห่งละกี่นาที

๒. อนาคารออมสินตั้งอยู่ที่ไหน เป็นของรัฐบาลหรือเอกชน

๓. พระตำหนักจิตรลดาอยู่ที่ไหน ใช้สำหรับทำอะไร เกี่ยวข้องกับสถานจิตรลดาอย่างไร

๔. พระราชพิธีฉัตรมงคล ในรัชกาลปัจจุบันตรงกับวันอะไร

๕. มีโรงเรียน สมาคมหรือองค์การใดบ้าง ที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ จงบอกมาหลาย ๆ ชื่อ

บทนำเรื่อง

ตามเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่ตำบลหว้ากอ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นพระราชโอรสในพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติ ปีขาล วันเสาร์ที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๕ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เมื่อพระชนม์ได้ ๗ พรรษา พระยรมชนกนาถก็สวรรคต การศึกษาเบื้องต้นนั้น พระองค์ทรงเล่าไว้ว่า ได้ทรงเริ่มเรียนหนังสือตั้งแต่พระชนม์ได้ ๓ พรรษา เช่นเดียวกับเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ในสมัยก่อน เริ่มเรียนหนังสือให้อ่านออกเขียนได้ แล้วเรียนภาษายาล ต่อไปก็ทรงผนวชเป็นสามเณร และเรียนพระธรรม ลาผนวชแล้วจึงเรียนวิชารัฐประศาสน์ ราชประเพณี และวิชาเฉพาะอื่น ๆ สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ นั้นปรากฏว่า ทรงอ่านหนังสือได้คล่องแคล่วตั้งแต่พระชนม์ยังน้อย ได้ทรงอ่านเรื่องสามก๊ก อิเหนา และรามเกียรติ์ เมื่อทรงพระเจริญวัยขึ้น พระองค์ทรงแต่งหนังสือได้อย่างยิ่ง พระนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ไทย ตำนานต่าง ๆ โบราณคดี ความรู้ทั่วไปและชีวประวัติ พระองค์ทรงเป็นนักปราชญ์ และนักศึกษา ทรงสังเกตความเป็นไปต่าง ๆ อย่างละเอียด ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวที่ยังไม่รู้หรือยังสงสัยให้เป็นที่แจ่มกระจ่าง เมื่อทรงทราบหรือเข้าพระทัยในเรื่องนั้น ๆ ดีแล้ว จึงทรงเขียนลงไว้ ดังนั้นพระนิพนธ์ทุกเรื่องจึงแจ่มแจ้งชัดเจน และตรง

ให้เห็นข้อเท็จจริงและสติปัญญา มิใช่อารมณ์หรือความคิดฝัน พระนิพนธ์ของพระองค์จึงมีลักษณะแตกต่างกับเรื่องวรรณคดีอื่น ๆ ในหนังสือเล่มนี้

เรื่อง "ตามเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่หว้ากอ" นี้เป็นตอนหนึ่งในพระนิพนธ์ "บันทึกความทรงจำ" บันทึกนี้มีเรื่องพระประวัติของพระองค์เอง เรื่องพระราชประวัติของพระยรมชนกนาถ เรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์ทั้งหลายนี้ได้ทรงทราบมาเองบ้าง ได้รับคำบอกเล่าจากผู้อื่นบ้าง พระองค์ทรงนำมาบันทึกลงไว้ภายหลังจากที่เหตุการณ์ได้เกิดขึ้นนานแล้ว จึงเรียกว่า "บันทึกความทรงจำ" คือเขียนจากความจำ

วิธีที่ทรงพระนิพนธ์บันทึกความทรงจำนี้ ทรงบันทึกไว้เป็นเรื่อง ๆ ตามหัวข้อเรื่อง ซึ่งแจ้งไว้ในสารบาญของหนังสือ ลำดับเหตุการณ์ก่อนหลังตามที่เกิดขึ้น เรื่องใดซึ่งเกี่ยวพันกันแม้จะเกิดขึ้นในระยะห่างกันก็นำมาเรียงไว้ให้ติดต่อเป็นเรื่องเดียวกัน สะดวกแก่ความเข้าใจของผู้อ่าน วิธีนี้ทำให้คนอ่านสามารถเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ได้ตลอด ผิดกับการบันทึกเหตุการณ์อันเกิดขึ้นแต่ละวัน ๆ การบันทึกเช่นนี้ เราต้องอ่านเรื่องราวติดตามไปตลอดทั้งเล่ม จึงจะเข้าใจเหตุการณ์อันสืบเนื่องจากกัน หรือเป็นเหตุผลแก่กันได้แจ่มแจ้ง

นักเรียนพึงสังเกตว่า การจดบันทึกนั้นเราควรเลือกบันทึกแต่สิ่งซึ่งจะเกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านและตนเอง

ตามเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคา ที่หว้ากอ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ฉันได้ตามเสด็จทูลกระหม่อมเป็นครั้งที่สุด เมื่อเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่ตำบลหว้ากอแขวงจังหวัดประจวบครีขันธ์ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ เวลานั้นอายุพอย่างเข้า ๗ ขวบ การที่เสด็จไปครั้งนั้นเป็นเรื่องสำคัญในพงศาวดาร ด้วยเป็นเหตุให้ทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคต แต่ข้อนี้ก็มิได้มีใครคาดในเวลานั้น แต่มักพูดจากล่าวกันเมื่อภายหลังด้วยความอาลัยว่าถ้าไม่เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่หว้ากอ ทูลกระหม่อมก็จะยังเสด็จอยู่ต่อมา ชวนให้ผู้ที่ไม่รู้เรื่องจริงเข้าใจว่าไม่พอที่จะเสด็จไป เหตุใดทูลกระหม่อมจึงเสด็จไปหว้ากอครั้งนั้น แม้เจ้านายที่เป็นลูกเธอก็มาทรายชัดเจนต่อภายหลัง ด้วยได้ฟังสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยำรายปรย์กย์ ท่านประทานอธิบายให้เข้าพระทัย ว่าตามตำราโหราศาสตร์ของไทยนั้นว่าสุริยอุปราคาไม่เป็นวิสัยที่จะมืดหมดดวงได้เหมือนจันทรอุปราคา พวกโหรเชื่อกันมาอย่างนั้นแต่โบราณ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์เชี่ยวชาญทั้งอย่างไทยและอย่างฝรั่ง รวมถึงวัดแคดวัดดาวได้มาแต่ยังทรงผนวช ถึงกระนั้นก็ยังไม่เกิดข้อหาเรื่องสุริยอุปราคาหมดดวง มาจนปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ ทรงคำนวณว่าจะ

เห็นสุริยอุปราคาหมดดวงในประเทศสยามเป็นครั้งแรกในปีนั้น ทรัสยอกพวกโหรไม่มีใครเชื่อด้วยผิดตำรา สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทรัสเล่าในส่วนพระองค์ว่า "ฉันเองก็ไม่เชื่อท่าน แต่หากเกรงพระราชหฤทัย ก็เออออยไปด้วยเช่นนั้น" แต่สุริยอุปราคาครั้งนั้นดูในกรุงเทพ ฯ จะไม่เห็นมืดหมดดวง จะเห็นได้แต่ในท้องที่ใกล้เมืองประจวบครีขันธ์ อันตำบลหว้ากอ อยู่ทรงเส้นกลางทางโคจรของสุริยอุปราคา จึงต้องเสด็จไปทอดพระเนตรถึงที่นั้น ทรงชักชวนยรรดาผู้เชี่ยวชาญโหราศาสตร์ ทั้งพระและคฤหัสถ์ให้โดยเสด็จด้วย เล่ากันว่าทูลกระหม่อมทรงทรมานพระองค์ ด้วยการคำนวณสุริยอุปราคาครั้งนั้นมากตั้งแต่ก่อนเสด็จไป ด้วยทรงเกรงว่าพลาดพลั้งไม่เห็นมืดหมดดวง หรือไม่ทรงเวลานาที ทรงพยากรณ์ก็จะละอายพวกโหร เพราะทรงทราบอยู่ว่าไม่มีผู้ใดเชื่อ การเสด็จไปหว้ากอครั้งนั้นยังมีการสำคัญอีกอย่าง ๑ ด้วย มีพวกนักปราชญ์ทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษขอมาดู เซอร์แฮรออด เจ้าเมืองสิงคโปร์ก็จะมาเฝ้าด้วยกันกับภรรยา เพื่อดูสุริยอุปราคา ณ ตำบลหว้ากอด้วย จึงต้องเตรียมการเสด็จไปครั้งนั้นผิดกับครั้งอื่นแต่หนหลัง ถ้าว่าเฉพาะแต่ที่ตัวฉันจำได้ ตั้งแต่รู้ว่าทูลกระหม่อมได้ทรงเลือกตัวฉันให้ไปตามเสด็จด้วย ก็ยินดีเหลือล้น เพราะนิสัยชอบเที่ยวดูเหมือนจะมีขึ้นบ้างแล้ว ทั้งครั้งนั้นได้พระราชทานเครื่องแต่งตัวและการ์ดซื้อพิมพ์ใส่ซองเงินสำหรับแจกเมือง แปลกกับตามเสด็จคราวก่อนๆ เมื่อตามเสด็จไปในเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดช เห็นจะเป็นเพราะข้างใน

---

๑ เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม เสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม รวมเวลาที่เสด็จไปครั้งนั้น ๑๖ วัน

เขตเทศบาล ----
เขตจังหวัด •
เส้นทางเสด็จพระราชดำเนิน .....
ประเทศพม่า
มหาสมุทรอินเดีย

ห้องแน่นกันนัก ตัวฉันกับเจ้าน้องหญิงแขไขควง (ซึ่งเป็นธิดาคุณย่าเที่ยง) ถูกส่งตัวออกไปนอนกับคุณตาข้างท้ายเรือ ด้วยในเวลานั้นคุณตาเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ จึงมีหน้าที่คุมทหารรักษาพระองค์ไปในเรือพระที่นั่งเมื่อเรือแล่นออกทะเลไป ทูลกระหม่อมเสด็จไปที่ดาดฟ้าตอนท้ายเรือ เยี่ยมพระองค์มาตรัสถามฉันกับองค์แขว่าเมาคลื่นหรือไม่เมา ต่างกราบทูลว่าไม่เมาทั้ง ๒ คน (พวกผู้ใหญ่เขาว่าที่แท้นั่นตัวฉันมีอาการเมาคลื่นอยู่ข้างแต่หากแข็งใจทูลไปว่าไม่เมา) อย่างไรก็ดีทรายว่าในลายพระหัตถเลขาที่พระราชทานมากรุงเทพ ฯ ทรงคาดเดาตามเสด็จที่ไปเมาคลื่น ตรัสอ้างว่าแต่เด็ก ๆ เช่นฉันกับองค์แขยังไม่เมา แต่ที่จริงคลื่นก็เห็นจะไม่มีเท่าใดนัก ด้วยเป็นฤดูลมตะวันตกเฉียงใต้พัดออกมาจากฝั่ง ถึงกระนั้นผู้ที่แพคลื่นทะเลในสมัยนั้นยังมีมาก เป็นต้นว่าสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยำรายปรีดิ์ไกรตามเสด็จไปถูกคลื่นครั้งหนึ่งแล้วก็ไม่เสด็จไปทะเลอีก ตามเสด็จคราวนี้สูญรองช้างตั้งแต่เมืองเพชรบุรี เดินบกลงไปจนถึงตำบลหว้ากอ ทูลกระหม่อมเสด็จไปแวะประพาสที่ยางแห่งในระยะทาง มีที่แหลมเขาตะเกียบเป็นต้น ฉันจำได้ว่าตามเสด็จขึ้นยก พวกเด็กชาวบ้านเขาต้อนมา กลัววัวมันจะขึ้นกระไร ไปถึงภูเขาแห่งหนึ่งมีอ่างหินขังน้ำฝนไว้ในนั้น ทูลกระหม่อมไปประทับที่ริมอ่าง แล้วทรงตักน้ำมาทำน้ำมนต์ประพรมเจ้าลูกเธอ ภูเขาที่ว่านี้ใช่อื่นไกล "เขาลาด" นั่นเอง ทุกวันนี้ยังงามดีเป็นที่เที่ยวแห่งหนึ่งของผู้ที่มาหัวหิน อ่างหินนั้นก็ยังปรากฏอยู่ที่เชิงเขา เสด็จขึ้นยกอีกแห่ง ๑ ที่คุ้งมะนาว (อันเป็นที่ตั้งสาขากรมอากาศยานนั่นเอง) อยู่ข้างใต้อ่าวเกาะหลักอันเป็นที่ตั้งเมืองประจวบ-

ครั้นนั้น ทูลกระหม่อมทรงม้าพระที่นั่ง ตัวฉันขี่คอเด็กชาตามเสด็จไปจนถึงพลับพลาที่หว้ากอ ระยะทางสัก ๒๐๐ เส้น พลับพลาตั้งต่อชายหาดทรมทะเล เขาว่าที่ตรงนั้นเป็นดงตะเคียน [๒] จึงเป็นเหตุให้เกิดเจ้าไข้ เมื่อมาคิดดูในชั้นหลังก็ชอบกล ทางโคจรของดวงอาทิตย์ที่จะเห็นสุริยอุปราคามืดหมดดวงได้ในครั้งนั้น คงมีเขตออกไปทั้งข้างเหนือข้างใต้ของเส้นศูนย์กลางที่อยู่ตรงท้ายสหว้ากอ [๓] ถ้าหากตั้งพลับพลาที่อ่าวมะนาว ซึ่งอยู่เหนือหว้ากอขึ้นมาเพียง ๒๐๐ เส้น ก็จะพ้นหมดความไข้ และคงเห็นสุริยอุปราคามืดหมดดวงได้เหมือนกัน ก็แต่ในสมัยนั้น ทางชายทะเลยังไม่มีใครมีใครได้ไปเที่ยวเตร่รู้เห็นภูมิลำเนา เพราะทางคมนาคมยังลำบาก จึงเอาแต่คิดทางโหราศาสตร์เลือกที่ตั้งพลับพลา ที่ท้ายสหว้ากอ ความทรงจำในเวลาเมื่ออยู่ที่หว้ากอครั้งนั้น นึกหาเรื่องอะไรที่เป็นแก่นสารไม่ได้ด้วยเป็นเด็ก จำได้แต่ว่าชอบวิ่งเล่นกับเจ้านายพี่น้องที่ตามหน้าพลับพลา และจำได้ว่าได้ไปยืนเข้าแถวรับเซอร์แฮรีออดกับภรรยา เมื่อเข้าไปเฝ้าข้างในได้ขนมอังกฤษเป็นครั้งแรก และเซอร์แฮรีออดให้รูปฉายาลักษณ์ของตนแผ่น ๑ ยังรักษามาอีกช้านาน ส่วนเรื่องสุริยอุปราคานั้นเกือบไม่ได้เอาใจใส่ที่เดียว จำได้ว่า

---

๒ เมื่อฉันว่าการมหาดไทย ได้ให้ไปตรวจว่าจะมีสิ่งสำคัญอันใดเหลืออยู่บ้างหรือไม่ ได้รับรายงานว่ามีฐานก่ออิฐถือปูน (เห็นจะเป็นที่ตั้งกล้องส่อง) เหลืออยู่แห่ง ๑ ฉันได้สั่งให้รักษาไว้

๓ เช่นสุริยอุปราคาคราว พ.ศ. ๒๔๗๖ เส้นศูนย์กลางอยู่ที่ตำบลหัวหิน แต่อาจจะเห็นหมดดวงได้ตั้งแต่เขาหะโหนนแขวงจังหวัดเพชรบุรีลงไป จนถึงเมืองประจวบคีรีขันธ์

สุริยุปราคา

มีโรงตั้งกล้องส่องที่หน้าพลับพลา กล้องส่องระเป็นอย่างไรก็จำไม่ได้[๑] พวกฉันได้แจกแต่กระจกสีคล้ำแผ่นเล็ก ๆ สำหรับให้ส่องดูดวงอาทิตย์ และจำได้ว่า เมื่อหมดดวงนั้นมืดถึงแลเห็นดาวในท้องฟ้า แต่ฟังตามที่เล่ากันว่าทูลกระหม่อมทรงยินดีมากด้วยได้ทรงคำนวณหมดทุกอย่าง และพวกโหรยรรดาที่ตามเสด็จไป (ซึ่งเชื่อตำราว่าจะหมดดวงไม่ได้นั้น) ก็พากันพิศวงงงงวย นัยว่า ถึงพระยาโหราธิบดี (เฉื่อน) เมื่อเย็นหลวงโลกทิพย์พอเห็นหมดดวงก็ร้อง "พลุย" ออกไปดัง ๆ โดยลืมว่าอยู่ใกล้ที่ประทับ

เมื่อเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้สัก ๗ วัน มีงานสมโภชพระแก้วมรกต ฉันจำได้ว่าตามเสด็จทูลกระหม่อมไปทอดพระเนตรโขน ณ พระที่นั่งไชยชุมพล ได้เห็นทูลกระหม่อมเป็นครั้งที่สุดในวันนั้น พอกลับมาก็ล้มเจ็บเป็นไข้ป่าด้วยกันทั้งแม่และตัวฉัน แต่เห็นระไม่เป็นอย่างแรง ถึงกระนั้นก็ต้องนอนแช่วอยู่กับเรือนเกือบเดือน ได้รู้แว่ว ๆ ว่าทูลกระหม่อมประชวรพออาการฟื้นขึ้นทูลกระหม่อมก็เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑

---

๑ เพิ่งมาเห็นกล้องส่องนั้นตระหนักที่วังไกลกังวล เมื่อเอาไปตั้งถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรสุริยอุปราคา เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ด้วยตรัสบอกว่า "กล้องของทูลกระหม่อมปู่"

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องตามเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราคา

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ทูลกระหม่อม	เป็นคำซึ่งพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระโอรสและธิดา เรียกพระองค์
ลูกเธอ	หมายถึงพระโอรส พระธิดาพระเจ้าแผ่นดิน
สมเด็จเจ้าพ้า	กรมพระยาบำราบปรปักษ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จเจ้าพ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ "โคลงพระราชพิธิวาทศมาส" ต้นสกุลมาลากุล
ไม่เป็นวิสัย	ไม่ใช่ลักษณะที่เป็นอยู่
หมดดวง	มืดหมดดวง คือถูกเงาบังมืดทั้งดวงพระจันทร์หรือพระอาทิตย์
ประเทศสยาม	ชื่อเรียกประเทศไทยในสมัยก่อน
ทางโคจร	ทางเดินของดวงดาวนพเคราะห์
คฤหัสถ์	ผู้ครองเรือน ผู้ซึ่งมิได้บวชเป็นพระ
การ์ดชื่อ	บัตรพิมพ์ชื่อ หรือนามบัตร
แขกเมือง	ชาวต่างประเทศไม่ว่าชนชาติใดที่มาเยี่ยมบ้านเมืองเป็นทางการ

คุณบ้าเที่ยง เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในรัชกาลที่ ๔

คุณตา คือพระยาบำเรอภักดิ์ ทรงเรียกคุณตา เพราะมิได้เป็นเจ้า

เยี่ยม ชะโงก โผล่ออก

ลายพระหัตถเลขา หมายพระเจ้าแผ่นดิน

เด็กชา ข้าราชการชั้นผู้น้อยจำพวกรับใช้ในกรมมหาดเล็ก

พลับพลา ที่ประทับชั่วครั้งคราวสำหรับรับรองพระเจ้าแผ่นดิน

สุริยอุปราคา หรือสุริยุปราคา สุริยคราสก็เรียก คือเงาดวงจันทร์บังดวงอาทิตย์

ฉายาลักษณ์ รูปถ่าย

จันทรอุปราคา หรือจันทรุปราคา การที่เงาโลกเข้าไปปรากฏในดวงจันทร์ ขณะเมื่อดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์อยู่ตรงกันข้าม ซึ่งสมมติว่าราหูอมจันทร์ คู่กับสุริยุปราคา

สมโภช งานฉลองในพิธีมงคล

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

---

๑. เพื่อให้แน่ใจว่านักเรียนเข้าใจบันทึกเรื่องนี้แจ่มแจ้ง ให้ลองตรวจสอบดู โดยตอบคำถามต่อไปนี้ ถ้าตอบไม่ได้ พลิกไปอ่านบันทึกหรือคำอธิบายเสียใหม่

๑. "ฉัน" ในบันทึกนี้คือใคร

๒. "ทูลกระหม่อม" ในบันทึกนี้คือใคร เกี่ยวข้องอะไรกับ "ฉัน"

๓. พวกโหรในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความเชื่อเรื่องสุริยุปราคาว่าอย่างไร ความเห็นนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยหรือไม่

๔. จำเป็นอย่างไร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาถึงที่ตำบลหว้ากอ

๕. ตำบลหว้ากอ ในขณะนั้น ไปทางใดได้บ้าง

๖. สุริยุปราคาครั้งนี้มืดหมดดวงจริงหรือไม่

๗. ทำไมผู้ทรงนิพนธ์จึงเล่าว่า มีผู้เสียใจหลายคนว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ควรเสด็จไปตำบลหว้ากอเลย

๘. ในสมัยนั้นมีฝรั่งเข้ามาเมืองไทยแล้วหรือยัง ในบันทึกนี้ได้กล่าวถึงฝรั่งหรือไม่

๒. เขียนแผนที่แสดงระยะทางที่พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทำยลหว้ากอ

๓. นักเรียนออกจากบ้านมาโรงเรียนในเช้าวันนี้ ได้เห็นได้ยิน อะไรบ้าง การเดินทางเป็นอย่างไร ลองเขียนบันทึกความทรงจำ การเดินทางออกมาจากบ้านเมื่อเช้านี้

๔. เท่าที่ได้อ่านจากบันทึกความทรงจำตอนพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหว้ากอนี้ นักเรียนได้ความรู้เกี่ยวแก่พระอุปนิสัยพระยาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ อย่างไรบ้าง

ก. ในฐานะที่เป็นพ่อ

ข. ในฐานะที่เป็นนักปราชญ์

๕. "บันทึกความทรงจำ" เป็นหนังสือที่น่าอ่านมากเล่มหนึ่ง ถ้าหากที่ห้องสมุดโรงเรียนหรือห้องสมุดประชาชนมีหนังสือนี้ หรือถ้าพอจะยืมจากผู้ที่มีได้ ควรหามาอ่าน หรืออ่านแล้วมาเล่าสู่กันฟัง

บทนำเรื่อง

นิทานที่ข้าพเจ้าชอบ

กาพย์ห่อโคลงเรื่อง "นิทานที่ข้าพเจ้าชอบ" นี้ คัดมาจากหนังสือโคลงกลอนของครูเทพ เล่ม ๑ ซึ่งเป็นที่รวมบทประพันธ์ ทั้งกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ไว้ในเล่มเดียวกัน กาพย์กลอนของ "ครูเทพ" ส่วนมากมักแฝงแง่คิด หรือคติเตือนใจ หรืออารมณ์ขันไว้เสมอ

นิทานเรื่องนี้กล่าวถึงเหตุที่ค้างคาวกลายเป็นสัตว์ที่ไม่มีใครคบค้าสมาคมด้วย ค้างคาวมีลักษณะของสัตว์สี่เท้าและสัตว์มีปีกรวมอยู่ในตัวของมัน ตรงกับคำขยายลักษณะที่ว่า "นกมีหู หนูมีปีก" เมื่อไปพบสัตว์สี่เท้าก็ขอเข้าเป็นพวกด้วย ครั้นพบพวกนกก็ขอเข้าเป็นพวกด้วยอีก แสดงว่ามีนิสัยกลับกลอก จึงถูกพวกสัตว์ต่าง ๆ รุมรังเกียจ ต้องหลบซุ่มซ่อนตัวอยู่ตามลำพังและออกหากินแต่ในเวลากลางคืน

ประวัติย่อ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สมัน เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นบุตรพระยาและคุณหญิง ไชยสุรินทร์ เกิดเมื่อวันที่ ๑

มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๙ เริ่มการศึกษาที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข แล้วย้ายไปเรียนต่อที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนสุนันทาลัย และโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ เป็นนักเรียนฝึกหัดอาจารย์รุ่นแรกซึ่งสำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ และได้ออกรับราชการเป็นครู ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ไปศึกษาวิชาครู ณ ประเทศอังกฤษ ด้วยทุนรัฐบาลเป็นเวลา ๓ ปี เมื่อสำเร็จแล้วก็ได้กลับมารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ (สมัยนั้นเรียกกระทรวงธรรมการ)

ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ท่านได้เป็นเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ เมื่ออายุ ๔๐ ปี ได้รับพระราชทานยศชั้นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และได้รับพระราชทานยศเป็นมหาอำมาตย์เอก ท่านได้เคยรับราชการพิเศษในหน้าที่สำคัญ ๆ หลายตำแหน่ง เช่น เป็นกรรมการองคมนตรี กรรมการราชบัณฑิตยสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของประเทศไทย นายกกรรมการรักษาพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน ฯลฯ ท่านถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ รวมอายุได้ ๖๘ ปี

เจ้าพระยาธรรมศักดิมนตรี เป็นบุคคลสำคัญยิ่งผู้หนึ่งที่ได้วางรากฐานการศึกษาของชาติ ท่านเป็นนักปราชญ์ นักการศึกษา และนักประพันธ์คนสำคัญของเมืองไทย ได้แต่งแบบเรียนวิชาครู แบบสอนอ่านธรรมจริยา และแบบเรียนวิชาต่าง ๆ ท่านสนใจในการแต่งกาพย์กลอน และบทความเกี่ยวกับการศึกษา การสมาคม เศรษฐกิจ การเมือง และแสดงแนวคิดทางปรัชญา ลงในหนังสือวิทยาจารย์และอื่น ๆ นอกจากนั้นยังได้เขียน

บทละคร และเรื่องขับเท่งคดสั้น ๆ ไว้อีกหลายเรื่อง นามปากกาที่ท่านชอบใช้คือ "ครูเทพ" และ "เขียวหวาน" ท่านเป็นผู้สนใจในการกีฬาและส่งเสริมให้มีการแข่งขันกีฬาฟุตบอลระหว่างนักเรียนขึ้นในสมัยที่ท่านเป็นเสนาบดี เพลง "กราวกีฬา" ที่ท่านแต่งไว้ก็ยังคงใช้ร้องกันแพร่หลายอยู่จนถึงทุกวันนี้

นิทานที่ข้าพเจ้าชอบ

ของ ครูเทพ

ท่านไทยหรือไม่ข้า ขอถาม
ฝรั่ง แขก ข่า จีน จาม ปุ่งแป้ง
อย่างใดอย่างหนึ่งตาม แต่โปรดฯ
ขออย่าครึ่งกลางแกล้ง กล่าวกล่ำอำพราง
ร่ำปางทิวัจฉาน เกิดล้างผลาญกันและกัน
สงครามใหญ่ครามครัน ระหว่างพวกสัตว์ทั้งสอง
จตุบททวิยาท ต่างฝ่ายขาดความปรองดอง
ยกพวกยี่พลผยอง กลางเกลื่อนกลุ้มตะลุมบอน
ทั่วโลกทุกแหล่งหล้า ทั่วท้องฟ้าทั่วสาคร
ภายในใต้ดินดอน ย่อมเว้นเข่นฆ่ากัน
ศึกคนฤาจักสู้ ศึกนกหนูใหญ่มหันต์
ฝ่ายข้างค้างคาวนั้น ยังขันสู้กับใคร
ประสบสัตว์สี่เท้า ก็พลอยเข้าเป็นพวกไป
โดยอ้างว่าตัวไสร้ มีสี่เท้าเค้าหน้าเหมือน
พยนกเข้าข้างนก พูดโกหกทำแชเชือน
ไม่ใช่สี่เท้าเถือน เพราะบินได้ในเวหา

แรกแรกเขาหลงเชื่อ
ครั้นเขารู้มายา
ค้างคาวหมดปัญญา
รุ่งเช้าพอเพรางาย
มดคาจึงกล้าออก
สัตว์อื่นเขาคิดว่า
อันว่าหมาหัวเน่า
ลวงโลก โลกระแวง

ก็เออเพื่อยยฑา
เขาต่างตัดไมตรีสลาย
ต้องหลบหน้าอยู่เคียวดาย
มุดหัวซ่อนนอนเย็นผี
เที่ยวปล้นปลอกไปตามที่
แต่ค้างคาวเขาหน่ายแหนง
ไม่ร้ายเท่าที่สำแดง
แหนงหน่ายเห็นเช่นค้างคาว

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องนิทานที่ข้าพเจ้าชอบ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
จาม	ชื่อชนพวกหนึ่งซึ่งเคยมีถิ่นฐานอยู่ในประเทศญวน
อำพราง	ปกปิดโดยลวงให้เข้าใจไปทางอื่น
ร่ำ	ในที่นี้หมายความว่า เล่าเรื่อง
ปาง	ครั้ง คราว เมื่อ
ติรัจฉาน	เดียรัจฉาน สัตว์ เช่น หมู หมา วัว ควาย เป็นต้น
ครามครัน	มาก หลาย นัก
จตุบท	สัตว์สี่เท้า
ทวิบาท	สัตว์สองเท้า
ปรองดอง	ไม่แก่งแย่ง พร้อมเพรียง ตกลงกัน
ยอพล	ยกพล
ผยอง	ลำพอง
ตะลุมบอน	รบถึงตัว ประชิดขาน
มหันต์	ใหญ่ มาก
ขันสู้	แข่งเข้าสู้
ไสร้	ไซร้
บีฑา	เขยกเขยน ยับคั้น รบกวน

มายา การล่อลวง เล่ห์เหลี่ยม กล ความไม่จริง

เพรางาย เวลาเช้า

ปลิ้นปลอก หลอกลวง ล่อหลอก

หน่ายแหนง หมางใจ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การอ่านทำนองเสนาะ

ให้นักเรียนอ่านทำนองเสนาะของโคลงและกาพย์ ทอดเสียงให้ถูกจังหวะของคำประพันธ์

๒. การถอดคำประพันธ์

ให้นักเรียนหัดถอดคำประพันธ์จากโคลงและกาพย์ เป็นร้อยแก้วให้ได้ใจความสำคัญ

๓. การแปลงนิทานเป็นบทละคร

ให้นักเรียนช่วยกันดัดแปลงนิทานเรื่องนี้เป็นบทละคร ให้มีบทเจรจาระหว่างค้างคาวกับสัตว์ต่าง ๆ แล้วลองแสดงแบบนิทานคนตรี

๔. การอภิปราย

ให้อภิปรายกันตามหัวข้อต่อไปนี้

ก. ธรรมชาติของค้างคาว

ข. คติที่เราได้จากนิทานเรื่องนี้

ค. คนชนิดใดเป็นคนที่ไม่มีใครอยากคบ

ง. คนที่ใคร ๆ ชอบคบหาสมาคมด้วยนั้น มีคุณสมบัติอย่างไร

๕. การศึกษาทางภาษา

ก. แบ่งนักเรียนออกเป็นสองหมู่ หมู่หนึ่งหารายชื่อสัตว์สี่เท้า อีกหมู่หนึ่งหารายชื่อสัตว์สองเท้าที่ยินได้ แข่งขันกันว่าหมู่ไหนจะได้รายชื่อมากกว่ากัน แล้วรวบรวมรายชื่อเหล่านั้นไว้เป็นความรู้

ช. หาคำวิเศษณ์ ที่แสดงลักษณะของคนที่ไม่มีใครอยากคบ เช่น คดโกง ตลบตะแลง ฯลฯ

ฌ. ออกเสียงคำที่มีอักษรควบกล้ำในนิทานร้องนี้ เช่น อำพราง สงคราม ปลอมปลอง กลากเกลอน ฯลฯ

ญ. หาคำที่มีเสียงสัมผัสกัน เรียกว่า สัมผัสสระ และคำที่ใช้อักษรเดียวกัน เรียกว่า สัมผัสอักษร

ตัวอย่างสัมผัสสระ ถาม - ราม

ตัวอย่างสัมผัสอักษร ตราม - ตรัน

๖. การทำสมุดภาพ

ให้นักเรียนช่วยกันทำสมุดภาพของชั้น โดยช่วยกันหาภาพสัตว์ต่าง ๆ มาติดสมุด อาจเป็นภาพวาด ภาพถ่าย หรือภาพตัดจากหนังสือพิมพ์ก็ได้ แล้วเขียนชื่อสัตว์ และบรรยายลักษณะหรือธรรมชาติของสัตว์นั้น ๆ ไว้อย่างย่อ ๆ

๗. การเขียนเรียงความ

ให้นักเรียนเขียนนิทานร้องนี้เป็นร้อยแก้ว และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนิสัยของตัวตาว เปรียบเทียบกับนิสัยของคนที่พบในชีวิตประจำวัน

๘. การแต่งบทร้อยกรอง

ให้นักเรียนที่สนใจในการแต่งบทร้อยกรอง ลองหานิทานง่าย ๆ มาดัดแปลงเป็นกาพย์ยานี ตามตัวอย่างในนิทานร้องนี้ แล้วประกวดกันว่าเรื่องของใครแต่งดีกว่ากัน

บทนำเรื่อง

ความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ

เรื่องความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสูญนี้ คัดจากหนังสืออธรรมจริยาเล่ม ๔ ของมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เคยใช้เป็นแบบเรียนสำหรับชั้นมัธยมบทที่ ๔ เรื่องนี้ท่านแต่งขึ้นเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจบรรดาเยาวชนจะได้คิดถึงบุญคุณของผู้ที่คิดสร้างสิ่งของอันเป็นเครื่องอำนวยความสุขและความสะดวกทั้งหลายแก่ชนรุ่นหลัง ตลอดจนผู้สร้างคุณงามความดีให้ปรากฏเป็นตัวอย่างสำหรับปฏิบัติกันสืบต่อไป และจะเกิดความรู้สึกอยากบำเพ็ญตนให้เป็นคุณประโยชน์บ้างไม่มากก็น้อย

ความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ

ของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

"อันดีชั่วตัวตายเมื่อภายหลัง ชื่อก็ยังยืนอยู่ไม่รู้หาย"

จากพระอภัยมณี พระสุนทรโวหาร (ภู่) เป็นผู้แต่ง

เด็ก ๆ คงจะได้เคยทิ้งก้อนอิฐก้อนหินลงในกลางสระน้ำบ้างแล้ว และคงจะได้สังเกตเห็นว่า พอก้อนอิฐหรือก้อนหินตกลงถึงน้ำก็บังเกิดเป็นวงกระเพื่อม ๆ ออกไป และวงเหล่านี้ย่อมกว้างออกไป ๆ ทุกที จนกระทั่งถึงขอบสระฉันใดก็ดี คนเราที่ได้ทำความดีให้ปรากฏขึ้น ความดีนั้นย่อมจะกระจายแผ่ออกไปทั่วโลก และกระฉ่อนไปในสมัยอันจะกำหนดที่สิ้นสุดมิได้ ถึงผู้ที่ได้ทำความดีนั้นจะสิ้นชีวิตไปแล้ว คุณความดีก็จะลอยปรากฏอยู่ชั่วกัลปาวสาน ดุจวงน้ำที่ค่อยกระเพื่อม ๆ ไปจนสิ้นเขตของพื้นน้ำในสระฉันนั้น ชาวเราทุกวันนี้จึงพากันได้รับคุณความดีจากท่านที่ได้ล่วงลับไปแล้วหลายร้อยหลายพันปี และมนุษย์ที่จะเกิดมาในเวลาข้างหน้า ก็จะได้รับคุณความดีของเราที่ได้ทำไว้ในเวลาชั่วชีวิตนี้เช่นเดียวกัน

เราควรจะพากันคิดถึงคุณผู้ที่ได้ทำความดีไว้ให้เป็นประโยชน์แก่โลกให้มาก ๆ คือคิดถึงคุณของผู้ที่ได้ตั้งแบบอย่าง ให้มนุษย์เราได้รู้จักประพฤติความดีความชอบสืบมาจนทุกวันนี้ คิดถึงผู้ที่ได้พยายามหาวิชา

ความรู้ จนคิดทำประโยชน์ให้มนุษย์เราได้ใช้ทั่วกัน มีคิดทำ เรือไฟ รถไฟ ไฟฟ้า โทรเลข และโทรศัพท์ เป็นต้น คิดถึงผู้ที่ได้แต่งร้อยกรองเป็นโคลง ฉันท์กาพย์กลอนลำนำคำร้องและเพลงดนตรีต่าง ๆ ให้เป็นเครื่องสำราญแก่เราตามกาลสมัย คิดถึงผู้ที่ได้แต่งหนังสือไว้ให้เราอ่าน เป็นตำราวิชาต่าง ๆ ล้าง เป็นเรื่องอ่านสำหรับให้เกิดความรู้กว้างขวางออกไปข้าง และเป็นเรื่องอ่านเล่นในเวลาว่าง ๆ ให้เพลินเพลินใจข้าง ก็คิดถึงผู้ที่ได้แสดงความมองอาจให้ปรากฏไว้แก่โลก เช่นสมเด็จพระนเรศวรหรือพระสุริโยทัย เป็นต้น

ในเวลานี้ยังความรู้ยังอ่อนอยู่ บางทีเด็กก็จะยังไม่รู้จักว่า ผู้ที่ได้ทำความดีให้ไว้แก่โลก ดังกล่าวมาแล้วนั้น คือใครบ้าง แต่เมื่อโตขึ้นได้อ่านหนังสือมากขึ้นก็จะรู้จักมากออกไปเอง และจะรู้สึกคารวะนับถือท่านเหล่านั้นมากขึ้น เพราะจะแลเห็นได้ว่า ประโยชน์และคุณความดีที่ท่านได้ทำไว้นั้นใหญ่ยิ่งหนักหนาอยู่ในโลกเราทุกวันนี้ ย่อมได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์ประเสริฐและสตรีผู้ได้กระทำกิจอันเป็นหน้าที่ของตนด้วยความเต็มใจนั่นเอง

การแสดงความมองอาจให้ปรากฏแก่โลก โดยไม่ได้คิดแก่ชีวิต เพื่อช่วยกู้บ้านเมืองหรือช่วยชีวิตผู้อื่น ก็นับว่าเป็นความดีอย่างประเสริฐที่ไม่รู้จักสิ้นสูญเหมือนกัน ชื่อของท่านที่ได้แสดงความมองอาจเช่นนี้ ย่อมปรากฏอยู่แก่ชาวมหาชนตลอดมาทุกกาลทุกสมัย และย่อมเป็นเครื่องระงับความขลาดความกระหนี่ กระทำให้คนเรารู้สึกว่า *"เรายังอาจใช้ชีวิตของเราในสิ่งที่ประเสริฐยิ่งกว่าและมีประโยชน์มากกว่าที่จะเพียงแต่รักษาชีวิตไว้ให้เป็นสุขและให้อยู่ยืนนานอีก"*

ผู้ที่ได้แสดงความมองอาจอันน่าสรรเสริญชมเชยนั้น ได้มีมาแล้วทุกชาติ ทุกภาษา ที่เป็นคนชั้นสูงก็มี ชั้นต่ำก็มี หญิงก็มี ชายก็มี ไม่เลือกว่าคนหมู่ใดจำพวกใด จะได้ชักตัวอย่างมาไว้ให้เห็นบ้าง

ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อครั้งกองทัพพม่ายกมาตีแหลมมลายูนั้น ยี่หวุ่นแม่ทัพเรือพม่ายกทัพเรือลงไปตีเมืองตะกั่วป่าตะกั่วทุ่งแตกแล้ว ก็ยกไปถึงเมืองถลาง ให้พลทหารขึ้นบก เข้าตั้งค่ายล้อมเมืองถลางไว้เป็นหลายค่าย และเมื่อกองทัพพม่ามาถึงเมืองนั้น พระยาถลางถึงแก่กรรมเสียก่อนแล้ว ยังหาได้ตระเข้าเมืองใหม่ไม่ ขณะภรรยาพระยาถลางกับน้องหญิงคนหนึ่งชื่อมุก จึงคิดอ่านกันกับกรมการทั้งปวง เกณฑ์ไพร่พลตั้งค่ายใหญ่สองค่าย ช่วยกันรักษาเมืองไว้เป็นสามารถ และภรรยาพระยาถลางกับน้องผู้หญิงนั้น องอาจกล้าหาญมิได้เกรงกลัวย่อท้อต่อข้าศึก เกณฑ์กรมการกับพลทหารทั้งชายหญิงออกระดมยิงปืนใหญ่น้อยนอกค่าย สู้รบกับพม่าทุกวัน ทัพพม่าระหักเอาเมืองมิได้ แต่สู้รบกันอยู่ประมาณเดือนเศษ พม่าขัดสนเสบียงอาหารลง จะหักเอาเมืองมิได้ก็เลิกทัพลงเรือกลับไป พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนั้น จึงโปรดตั้งให้จันเป็นท้าวเทพสตรี ให้มุกน้องหญิงเป็นท้าวศรีสุนทร นามของท่านทั้งสองนี้จึงปรากฏอยู่ในใจราษฎรทุกวันนี้

ที่หมู่เกาะฟารันในประเทศอังกฤษนั้น เกาะหนึ่งชื่อว่าลองสโตน มีประภาคารตั้งอยู่หัวเกาะ และมีกระท่อมเล็ก ๆ ของผู้รักษาประภาคารอยู่ด้วยกระท่อมหนึ่ง นอกนั้นก็ไม่มีผู้คนอยู่ มีแต่นกนางแอ่นและนกทะเลต่าง ๆ นับด้วยหมื่นด้วยแสน เกาะนี้เป็นแถวไปตามฝั่ง

วันหนึ่งในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑ เรือไฟลำหนึ่งแล่นผ่านหมู่เกาะนี้มา ในเวลานั้นเกิดพายุพัดจัดพอดี ทะเลเป็นคลื่นคะนอง เรือแล่นโล้โย่มาอยู่สักประเดี๋ยวก็เกิดรั่วขึ้น อดทนก็ไม่อยู่ คนในเรือต่างช่วยกันสูบน้ำออก แต่สูบไม่ทัน เพราะน้ำไหลเข้าแรงนัก จนน้ำในเรือมากขึ้น ๆ ทุกที ภายหลังเครื่องจักรในเรือนั้นหลุดพลัดตกน้ำไปเสีย คนในเรือจึงต้องกางใบขึ้นพอให้เรือแล่นอยู่ได้ ในไม่ช้าลมก็พัดเรือฝ่าคลื่นเข้ากันหลัง หัวเรือเกยเข้ากับหินโสโครกท้ายเรือจมน้ำ เรือหักกลางลำ กัปตันและคนในเรือเป็นอันมากพากันจมน้ำตาย ที่ยังเหลืออยู่สักสิบเอ็ดสิบสองคน ก็ตะเกียกตะกายยึดเสากระโดงคอยเวลาตายของตัว ที่คลื่นจะมาพาเอาไปเป็นเหยื่อปลาในกลางทะเลนั้นสืบไป

บุตรสาวของผู้เป็นประภาคารบนเกาะ ชื่อว่าเกรซ ดาลิง ตื่นขึ้นแต่เช้า แลเห็นอะไรดำทะมึน ๆ อยู่แต่ไกล จึงเอากล้องส่องดูก็ทราบได้ว่าเป็นเรือแตกเกยหินอยู่ และยังมีคนเกาะอยู่สองสามคน จึงบอกให้บิดาดู บิดาก็ว่า “พุทโธ่! ถึงเวลาของเขาแล้ว ยกไปก็มักจะต้องลงไปสู่ก้นทะเล ใครจะสามารถไปช่วยได้ในเวลาพายุเช่นนี้” เกรซ ดาลิง ก็ทราบแล้วว่าถ้าเอาเรือเล็กออกไปช่วย ก็อาจจะไม่มีชีวิตกลับมา แต่จะนั่งดูคนเหล่านั้นตายต่อหน้าต่อตานั้นไม่ได้ จำเป็นต้องไปช่วยตามบุญตามกรรม จึงชวนบิดาลงเรือเล็กออกกรรเชียงฝ่าคลื่นฝ่าพายุไปจนถึง ได้รับคนเหล่านั้นลงเรือกลับมาถึงฝั่งรอดจากอันตรายได้

ต่อนั้นมาอีกสองสามวัน เกรซ ดาลิง เป็นคนมีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด มีผู้ส่งจดหมายแสดงความชอบใจ และแสดงความยินดีในการที่ได้กระทำ

ความมองอาจเช่นนั้น มาจากที่ต่างๆ ทั่วทั้งทวีปยุโรป และมีผู้เรียไรเงินให้เป็นรางวัลคิดเป็นเงินไทยก็เหมือนยาทกว่า รูปของเกรซ ดาลิง ก็มีผู้พิมพ์ขายทุกร้าน ทุกบ้าน ทุกเมือง ชื่อเสียงลือกระฉ่อนอยู่จนบัดนี้ และคงจะปรากฏอยู่ตลอดไปชั่วกัลปาวสาน

ชาวเราย่อมนับถือ และมีความกตัญญูต่อผู้มีคุณแก่โลก เมื่อผู้เหล่านั้นสิ้นชีวิตไปแล้ว ยังที่เราก็ยังหล่อรูปไว้เป็นที่ระลึก ผู้ที่ได้ทำคุณแก่โลกโดยกล่าวหรือเขียนถ้อยคำอันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทั่วไป เราก็รักษาถ้อยคำเหล่านั้นไว้ในหนังสือ และพิมพ์ขึ้นอ่าน และเรียนกันตลอดไปทุกชั่วอายุมิให้เสื่อมสูญ และมิให้ลบชื่อผู้ที่เป็นเจ้าของอันเป็นผู้มีคุณแก่เราเสียได้

ก็ผู้ที่ได้เล่าเรียนได้ใช้สิ่งซึ่งท่านผู้นั้นได้คิดได้ทำขึ้น ให้เป็นสมบัติของโลกแก่ในสมัยโบราณนั้น จะมีโอกาสตอบแทนได้อย่างไร ? ก็ได้แต่ตั้งใจทำความคิดตามความสามารถและคุณวุฒิของตัว ให้เป็นประโยชน์ขึ้นแก่โลกบ้าง ถึงจะไม่สามารถทำความคิดอันยอดที่จะนำให้ชื่อเสียงของตนปรากฏได้ก็ไม่เป็นไร เพราะความคิดเล็กๆ น้อยๆ ย่อมเป็นมูลให้เกิดความคิดอันยิ่งใหญ่ได้เหมือนกัน จงจำคำสั่งสอนไว้ว่า "ถ้าทำสิ่งใดจงตั้งใจทำจริงๆ ถ้าสำเร็จก็เป็นการดี ถ้าไม่สำเร็จจงทำอีกจนสำเร็จ ถ้าทำจนสุดความสามารถแล้วยังไม่สำเร็จ ก็ยังเป็นประโยชน์ในส่วนที่ได้รับความชำนาญ จากการที่ได้พยายามทำความดีโดยเต็มกำลังนั้น"

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
กระฉ่อน	ชื่อฉาว
กัลปาวสาน	ระยะเวลาอันนานเหลือเกิน ซึ่งโยราณถือว่าโลกประลัยครั้งหนึ่ง
ลำนำ	ยกร่าง
กรมการ (กรม-มะ-กาน)	เจ้าพนักงานที่ทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน เช่น กรมการจังหวัด กรมการอำเภอ
ประภาคาร	กระโจมไฟ
หินโสโครก	หินใต้น้ำที่เป็นอันตรายแก่การเดินเรือ
กัปตัน	นายเรือ มาจากภาษาอังกฤษว่า captain
หล่อ	เทลงในแม่พิมพ์ให้เป็นรูปขึ้น

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การหัดใช้ความคิดและเล่นสนุก

ก. มีใครบ้างที่เคยโยนก้อนอิฐลงในน้ำ และคิดเหมือน ๆ กับท่านผู้เขียนเรื่องนี้

ข. มีใครคิดแตกต่างไปจากที่ผู้เขียนคิดอย่างไรบ้าง

ค. ถ้าไม่เคยคิด ก็ให้ไปลองโยนก้อนอิฐลงในน้ำดูอีกที (ให้ทำนอกเวลาเรียน) และพยายามจนกว่าจะมีความคิดหรือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในระหว่างการเล่นสนุกนั้น คือ

๑. ขณะที่หยิบก้อนอิฐโยนลงน้ำ

๒. ขณะเกิดเสียงดัง ตูม

๓. ขณะน้ำกระเพื่อม

๔. ขณะน้ำเป็นวงกว้างออกไป

๕. ขณะวงของน้ำนั้นกระทบฝั่งหายไป

ความรู้สึกและความนึกคิดนี้อาจจะเกิดเป็นไปในทางใด ๆ ก็ได้ เช่น อาจคิดไปในแง่วิทยาศาสตร์ หรือทางคติโลกคติธรรม หรือในทางศิลปะอะไรก็ได้ทั้งสิ้น

เมื่อนักเรียนได้ไปทดลองมาแล้ว ก็ให้ต่างคนต่างเขียนรวบรวมส่งให้ครูอ่านให้ฟังในชั้น

๒. การค้นคว้า

ก. ให้ช่วยกันค้นคว้า และรวบรวมชื่อหนังสือบุคคลที่คิดทำเรือไฟ รถไฟ ไฟฟ้า โทรเลข โทรศัพท์ ฯลฯ ตลอดจนเชื้อชาติ และสมัยเวลาที่เขาคิดหรือประดิษฐ์สิ่งเหล่านั้นขึ้น

ข. ให้ช่วยกันรวบรวมชื่อคนไทยซึ่งประกอบคุณความดีหรือกระทำกิจการอันเป็นประโยชน์ ทั้งชายหญิงนับแต่โบราณกาลเป็นต้นมา แล้วแยกเป็นพวก ๆ ตามประเภทคุณความดีและกิจการนั้น ๆ

๓. หัวข้อเรียงความ

ก. จงอธิบายความหมายของคำ องอาจกล้าหาญ ในยามปรกติสุขคนเราจะแสดงความองอาจกล้าหาญอย่างไรได้บ้าง ควรฝึกหัดตนอย่างไรในเรื่องนี้

ข. หน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์

ค. โลกจะมีสภาพเป็นเช่นไร ถ้าไม่มีผู้ใดประกอบคุณงามความดีให้ปรากฏ

ง. นักเรียนลองสมมุติตัวเองเป็นเกรซ ดาลิ่ง ว่าถ้าตกอยู่ในสภาพอย่างนั้นบ้าง จะทำอย่างไร

๔. การศึกษาทางภาษา

ก. คำและวลีที่ใช้ไม่ยักมกต่อไปนี้ อ่านอย่างไร

กระเพื่อม ๆ กว้างออกไป ๆ มากขึ้น ๆ วันหนึ่ง ๆ

ข. จงผันคำเหล่านี้

ข้อม น้ำ หิน เขต

๕. สอบความรู้รอบตัว

ก. ช่วยกันยกยกย่องวีรบุรุษเป็นบุคคลประเภทใดก็ได้ ที่มีใจความยกย่องการประกอบคุณความดีทำนองเดียวกับกระทู้นำบทความเรื่องนี้มาหลาย ๆ คน

ข. พ.ศ. ๒๓๘๑ ตรงกับคริสต์ศักราชอะไร

๖. การเขียนบทละคร

ให้นักเรียนช่วยกันดัดแปลงเรื่องราวเกี่ยวกับ เกรซ ดาลิ่ง ให้เป็นบทละคร ให้เขียนภาพประกอบเรื่องหลาย ๆ ภาพ เช่น ภาพเรือไฟกำลังโดดคลื่นพายุอยู่กลางทะเล และภาพประทับใจอื่น ๆ

๗. การอภิปราย

ให้นักเรียนอภิปรายแสดงความคิดเห็นตามหัวข้อต่อไปนี้

ก. เราควรคิดถึงบุญคุณผู้สร้างคุณประโยชน์ไว้แก่โลกให้มาก ๆ

ข. เรามีหนทางตอบแทนคุณความดีที่บุคคลผู้บำเพ็ญประโยชน์เหล่านั้นกระทำไว้อย่างไรบ้าง

ค. ผู้แสดงความองอาจกล้าหาญ มีมาแล้วทุกชาติทุกภาษา ที่เป็นคนชั้นสูงก็มี ชั้นต่ำก็มี ไม่ว่าหญิงชาย หรือ เด็กผู้ใหญ่

๘. การตอบคำถามเกี่ยวกับบทความที่อ่าน

๑. นอกจากผู้มีพระคุณโดยใกล้ชิดตัวเราแล้ว เราควรคิดถึงบุญคุณของใครอีกบ้าง

๒. ประโยชน์และคุณความดีทั้งหลายอันใหญ่ยิ่งที่มีอยู่ในโลกทุกวันนี้เกิดมีมาได้อย่างไร

๓. เหตุไร พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจึงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้นางมุกและคุณหญิงจัน

๔. เหตุไรเกรซ ดาลิ่ง จึงไปอยู่ที่เกาะลองสโตน

๕. จงบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลางทะเลในวันหนึ่งของเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑

๖. เกรซ ดาลิ่ง ทราบหรือไม่ว่า ในการไปช่วยพวกเรือแตกเหล่านั้น ตนเองอาจเป็นอันตรายถึงตายได้

๗. เกรซ ดาลิ่งได้รับสิ่งตอบแทนอะไรจากผู้อื่นบ้าง ในการช่วยชีวิตคนครั้งนั้น

๘. สิ่งตอบแทนที่มีค่ายิ่งใหญ่ที่สุดที่ไม่มีใครสามารถหามาให้แก่เกรซ ดาลิ่ง ได้นั้น คืออะไร

๙. การที่เกรซ ดาลิ่ง กรรเชียงเรือเสี่ยงชีวิตออกไปกลางพายุนั้นเธอหวังลาภสักการะใด ๆ หรือ หรือเพราะอะไร

บทนำเรื่อง

คำประพันธ์ ๓ เรื่อง คือ ๑. โคลงดั้นวิวิธมาลี "อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ" ๒. กลอนสุภาพ "มนุษย์เรามีดีที่ตรงไหน?" ๓. กลอนสุภาพ "พ่อแม่รังแกฉัน" ที่นำมาเป็นบทเรียนในแบบเรียนวรรณคดีนี้ มาจากหนังสือ "คำประพันธ์บางเรื่อง" ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร หนังสือ "คำประพันธ์บางเรื่อง" นี้ เป็นที่รวบรวมบทประพันธ์สั้น ๆ ซึ่งเป็นตัวอย่างอันดีในการแต่งคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ทั้ง กาพย์ กลอน โคลง และฉันท์

ประวัติย่อ

พระยาอุปกิตศิลปสาร

อำมาตย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) เป็นบุตรหัวปีของนายหว่าง และนางปลั่ง เกิดวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๒๒ ได้ศึกษาความรู้ภาษาไทยเบื้องต้นที่วัดบางประทุนนอก อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี และที่วัดประยูรวงศาวาส ต่อมาได้บวชเป็นสามเณรี และเป็นพระภิกษุที่วัดสุทัศน์เทพวราราม สมเด็จพระวันรัต (แดง) เป็นพระอุปัชฌาย์ ระหว่างที่บวชได้ศึกษาพระธรรมวินัย จนสอบได้เปรียญ ๖ ประโยคและได้ศึกษาวิชาครูด้วย

พระยาอุปกิตศิลปสาร ได้เริ่มเข้ารับราชการเป็นครูผู้สอน ที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์สายสวลี ต่อมาได้ย้ายไปสอนที่โรงเรียนสวนกุหลาบ วัดมหาธาตุ และโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ข้างสมเด็จเจ้าพระยา นอกจากเป็นครู ท่านยังเคยดำรงตำแหน่งข้าหลวงตรวจการ พนักงานกรมราชบัณฑิต หัวหน้าการพิมพ์แบบเรียน หัวหน้าแผนกอภิธานสยาม ปลัดกรมตำรา และอาจารย์ประจำกรมศึกษาธิการ ท่านได้เลื่อนยศและบรรดาศักดิ์ตามลำดับ จนในที่สุดเป็นอำมาตย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร ท่านเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญทางภาษาไทย ภาษาบาลี และวรรณคดีโบราณ หน้าที่พิเศษของท่านคือ เป็นอาจารย์พิเศษแผนกภาษาไทย และภาษาโบราณตะวันออก ในคณะอักษรศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย อาจารย์พิเศษสอนภาษาไทยชุดครูมัธยม และเป็นกรรมการชำระปทานุกรม ท่านถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๘๔

พระยาอุปกิตศิลปสาร เป็นผู้ริเริ่มใช้คำว่า "สวัสดี" เป็นคำปราศรัยทักทาย ซึ่งได้ใช้กันแพร่หลายมาจนถึงบัดนี้ ท่านเป็นผู้มีจิตใจเป็นครูอย่างแท้จริง แม้เมื่อท่านสิ้นชีวิตแล้ว ท่านก็ยังได้ทำหน้าที่เป็นครู โดยท่านได้อุทิศโครงกระดูกของท่าน ไว้ให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาวิชาแพทย์

งานสำคัญของ พระยาอุปกิตศิลปสาร คือตำราไวยากรณ์ไทย ๔ เล่ม ได้แก่ อักขรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์ นอกจากนั้น

ยังมีงานประพันธ์อื่น ๆ อีกหลายเรื่อง เช่น "สงครามภารตคำกลอน" และ "คำประพันธ์ต่างเรื่อง" ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมคำประพันธ์สั้น ๆ ไว้หลายเรื่อง ท่านใช้นามปากกาหลายนาม ที่รู้จักกันแพร่หลาย คือ "อ. น. ก." "อุนิกา" และ "อนก คำชูชัพ"

โคลงดั้นวิวิธมาลี

อธิบาย "อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ"

"ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งแห่งตน"

---

* โคลงสี่ วิวิธมาลี

พุทธภาษิตนี้ ควรคะนึง นักพ่อ
เป็นเครื่องเตือนจิตคิด ค่ำเช้า
ยามความเกียจคร้านถึง ตูดซัก เรานา
ควรยกธรรมนเผ้า ไผ้ตรอง

ยามนี้เราอ่ไว้ เดือดกาล ใดเฮย
เพราะพึ่งผู้ปกครอง ตรยหน้า
เสื่อผ้าค่าอาหาร ฤาห่อน ทุกข์เลย
ทุกข์แต่เพียงเธอนอ้า โอยฮู้ขอ

นยังว่าเราได้พึ่ง ผู้ปก ครองเฮย
แต่ท่านไม่เนาพะนอ เนนช้า
มีนานท่านระงก งันแก่ ตายพ่อ
ต่อจากนี้แล้วคว้า พึ่งใคร

---

* ผู้แต่งตั้งใจพูดกับลูกเสือซึ่งอยู่ในความปกครองของบิดามารดา

ไหนจักเลี้ยงท่านผู้ ปกครอง เราเฮย
ผู้แก่เฒ่าถึงสมัย ยุตรเกอ
ไหนจะลูกเมียตรอง ตรกตระ เตรียมเทอญ
ใครเล่าจักเออเพื่อ พักฟูม
เรามีมือเท้าเท่า เทียมเขา สันพ่อ
กิจซึ่งไม่เกิดภูมิ มนุษย์แล้ว
แม้ยากยั่งหมั่นเอา ใจใส่ ผักแฮ
คงสิทธิ์สักครั้งแคล้ว คลาดไฉน?
หน้าที่มนุษย์พ้อง พึงพา กันเฮย
แต่จักพึงตะยิงไป ไย่ไท้
หมู่ไปไก่จึงมา เหมาะแก่ กันพ่อ
ยางอย่างตนต้องใช้ ช่วยตน
เราไม่หัดว่ายน้ำ นึกหมาย-
พึงเพื่อนยามตกชล ช่วยอุ้ม
ยามขาดเพื่อนมิวาย วอดชีพ ฤๅพ่อ
มีเพื่อนเพื่อคุ้มได้ สะดวกหรือ?
ยามเรือล่มโลดเข้า กอดเขา แน่นเฮย
รวยกระหวัดขัดมือ ขัดเท้า
ทั้งเพื่อนและตัวเรา ฤๅรอด ชีพเลย
นี่แหละคอยเผ้าเพื่อ พึงเขา

ลูกเสือควรยึดขัน ภายใน นิทอญ
ควรพึ่งแต่ตัวเรา รอบด้าน
ย่ำเพ็ญฝึกฝนกิจ การช่วย ตนเทอญ
ทั้งช่วยเพื่อนบ้านด้วย ตุยญ์
แม้เราปลงจิตพร้อม เพรียงกัน ฉะนี้นา
ต่างฝ่ายต่างกะวี กะวาดถ้วน
พยายามฝึกหัดสรร - พิพิท ยาแฮ
สยามจักหลั่งล้นล้วน เลิศงาม
ชาติต้องการให้ช่วย ฉันใด ก็ดี
อาจช่วยได้ดังความ มุ่งเถอ
ชูเกียรติเกิดไพท เทียมเทศ อารย์พ่อ
สมเกียรติยศผู้เชื่อ ชาติไทย

คำอธิบายศัพท์ในเรื่อง อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
วิวิธ	ต่าง ๆ หลายอย่าง
วิวิธมาลี	แปลว่า มีระเบียบต่าง ๆ เป็นชื่อโคลงดั้นชนิดหนึ่ง
พุทธภาษิต	ภาษิตของพระพุทธเจ้า
เดือดดาล	ในที่นี้ หมายความว่า เดือดร้อน
โอษฐ์	ปาก
งกงัน	หรืองันงก - สั่นเทาอะงะงอย่างคนแก่
พึกฟูม	เลี้ยงดู ประคับประคอง
ภูมิ	ในที่นี้หมายถึง ชั้นของความรู้ความสามารถ
สิทธิ์	สำเร็จ
หมูไปไก่มา	สำนวนคำไทย หมายความว่า ต้องมีสิ่งตอบแทนกัน เมื่อเราให้หมูแก่เขา เขาก็ให้ไก่แก่เรา
ตกชล	ตกน้ำ
กระหวัด	รัดรึง กอดไว้แน่น
ดุษฎี	ความยินดี ความชื่นชม
กะวีกะวาด	หรือ กระวีกระวาด - ด่วน รีบเร่ง รัดกุม
สรรพพิทยา	(สัน-พะ-พิด-ทะ-ยา) วิชาความรู้ต่าง ๆ
ชูเทศ	เชิดชูประเทศ
อารย์	เจริญ ดี งาม เทศอารย์ คือ อารยประเทศ

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การอ่าน

ก. ให้นักเรียนหัดอ่านทำนองเสนาะของโคลงดั้นวิวิธมาลี เพื่อให้รู้จักความไพเราะของเสียง และจังหวะในการอ่าน

ข. ให้นักเรียนศึกษาความหมายของโคลงแต่ละบท ด้วยการอ่านในใจ แล้วให้อธิบายโคลงตามความเข้าใจของตน ครูช่วยแก้เมื่อเห็นว่าผิด

ค. ให้นักเรียนค้นคว้าเพิ่มเติม จากหนังสือในห้องสมุดโรงเรียน เพื่อดูว่ามีกวีคนใดเขียนโคลงดั้นวิวิธมาลีไว้อีกบ้าง เมื่อค้นได้แล้วนำมาอ่านสู่กันฟังในชั้น

๒. การสนทนา หรือ อภิปราย

หัวข้อสำหรับ สนทนา หรือ อภิปราย

ก. "คนเป็นที่พึ่งของตน" หมายความว่าอย่างไร

ข. ภาษิตค้านกันหรือไม่กับคำกล่าวที่ว่า "คนเราอยู่ในโลกต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน"

ค. พุทธภาษิตที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน

ง. อุทาหรณ์ที่สนับสนุนพุทธภาษิต "อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ"

จ. ในฐานะที่เป็นนักเรียน เราจะช่วยตัวเองได้อย่างไร

ฉ. ผู้แต่งมีความมุ่งหมายอย่างไร จึงแต่งคำประพันธ์ชนิด

๓. การศึกษาทางภาษา

ก. อธิบายความแตกต่างของคำเหล่านี้ และหาตัวอย่างประกอบ

ภาษิต สุภาษิต พุทธภาษิต

ข. หาคำประสมในโคลงแต่ละบท และอธิบายความหมายของคำเหล่านั้น

ตัวอย่าง ยากยั่น - ตั้งหน้าทำ หมั่น - พากเพียร

ค. หาสัมผัสสระ และ สัมผัสอักษร ในโคลงแต่ละบท ตัวอย่าง

สัมผัสอักษร (โคลงที่ ๒) ไก้ - เดือดดาล - ใด

สัมผัสสระ (โคลงที่ ๑) คะนึง - ดึง เช้า - เฝ้า

ง. ศึกษาคำแผลง

วิวิธ อาจแผลงเป็น พิพิธได้ (ว แผลงเป็น พ)

ให้ลองหาคำอื่น ๆ ที่อาจแผลงแบบนี้ได้ เช่น วิวัฒน์ วิทยา ฯลฯ .

จ. ฝึกอ่านคำที่มีตัวควบกล้ำต่อไปนี้ให้ชัดเจน

เครื่อง ครอง ตรอง ตระเตรียม แคล้วคลาด

ฉ. หาคำมาประสมกับคำต่อไปนี้และแต่งประโยคด้วยคำเหล่านั้น

ครอง เกือ หมาย คว้า ฝัก

ตัวอย่าง ครอง - คุ้มครอง

ประโยค ตำรวจให้ความคุ้มครองแก่ชาวบ้านเป็นอันดี

ช. ยอกรูป และเสียงวรรณยุกต์ ของคำที่ ๔ ที่ ๕ ของบาทที่ ๔ ในโคลงแต่ละบท ตัวอย่าง โคลงที่ ๑ คำที่ ๔ และที่ ๕ ในบาทที่ ๔ คือ น้ำ เผ้า

น้ำ - วรรณยุกต์โท เสียงตรี

เผ้า - วรรณยุกต์โท เสียงโท

๔. การเขียน

ก. ให้เขียนเรียงความเรื่อง "การพึ่งตัวเอง" โดยใช้แนวคิดจากโคลงที่ได้อ่านไปแล้ว

ข. ให้ศึกษาแผนผังข้อบังคับของโคลงดั้นวิวิธมาลี และลองแต่งโคลงชนิดนี้ อธิบายภาษาบทใดบทหนึ่งที่นักเรียนชอบ

ค. ถ้าสามารถทำได้ ให้ลองแปลงโคลงดั้นวิวิธมาลีบางบทเป็นโคลงสี่สุภาพ โดยคงเนื้อความเดิมไว้เป็นส่วนมาก

ง. ให้หาคำยากในโคลงแต่ละบท และฝึกเขียนตัวสะกดให้แม่นยำ

จ. ให้ลองเขียนประโยคร้อยแก้วเทียบเนื้อความบางตอนของโคลงต่อไปนี้

๑. เสื้อผ้าค่าอาหาร ฤๅห่อน ทุกข์เลย
ทุกข์แต่เพียงเออา อ้า โอษฐ์ขอ
๒. กิจซึ่งไม่เกิดภูมิ มนุษย์แล้ว
แม้ยากยิ่งหมั่นเอา ใจใส่ ฝึกแฮ
คงสิทธิสักครั้งแคล้ว คลาดไฉน ?
๓. ยามขาดเพื่อนมิวาย วอดชีพ ฤๅพ่อ

๔. ชูเกศเทิดไผท เทียมเทศ อารย์พ่อ

ฉ. ให้ถอดคำประพันธ์จากโคลงแต่ละบท ออกเป็นร้อยแก้วที่สละสลวย

ช. ให้เขียนอธิบายขยายความจากโคลงบทใดบทหนึ่ง ที่ได้อ่านไปแล้ว และให้ตัวอย่างประกอบด้วย

๕. การฟัง

ก. ถ้าโรงเรียนสามารถจัดได้ ก็ควรนิมนต์พระภิกษุมาแสดงธรรม อธิบายพุทธภาษิต "อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ" ให้นักเรียนฟัง และให้นักเรียนเรียบเรียงข้อความที่ได้ฟังนั้น เป็นเรียงความให้ครูตรวจ (แบบเทศนาโวหาร)

ช. ให้เชิญ นายหมู่ลูกเสือ หรือ ผู้กำกับลูกเสือ มาบรรยายเรื่อง "ลูกเสือมีวิธีช่วยตัวเองและช่วยผู้อื่นได้อย่างไร"

๖. การค้นคว้า

ให้นักเรียนรวบรวมพุทธภาษิต ที่อ่านพบในหนังสือต่างๆ และนำพุทธภาษิตเหล่านั้นมาอภิปรายกันในชั้นให้เข้าใจความหมาย

หนังสืออ่านประกอบ

๑. หนังสือ ประวัติครู พิมพ์ในงานวันครู ปี พ.ศ. ๒๕๐๐

๒. หนังสือ พุทธศาสนสุภาษิต ของ มหามกุฏราชวิทยาลัย

๓. คำประพันธ์บางเรื่อง ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร

๔. ตำราฉันทลักษณ์ ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร

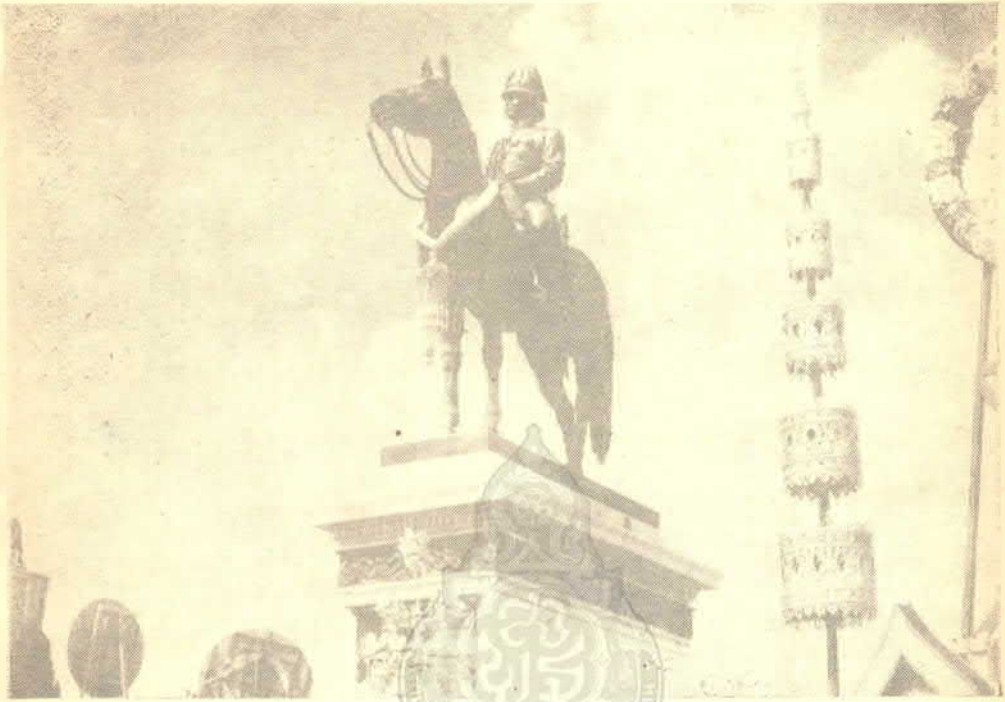
กลอนสุภาพ

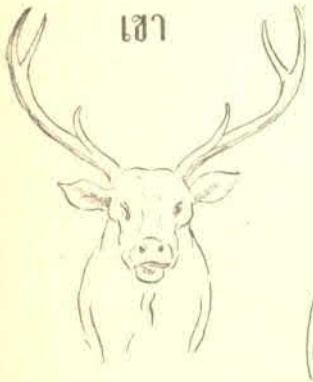
มนุษย์เรามีดีตรงไหน ?

"พฤษภกาสร *อีกกุญชรอันปลดปลง*
โททนต์เสน่งคง *สำคัญหมายในกายมี*
นรชาติวางวาย *มลายสิ้นทั้งอินทรีย์*
สถิตทั่วแต่ชั่วดี *ประดับไว้ในโลกา"*

(จากกฤษณาสอนน้อง)

โลกเรานี้มีมาแต่คราไหน ? ไปข้างหน้านานเนาอีกเท่าไร ไม่มีใครล่วงรู้สักผู้เดียว เราอาศัยโลกนี้ครองชีวิต เหมือนสถิตพักอยู่ครู่ประเดี๋ยว เปรียบฟองน้ำกับชีวิตไม่ผิดเลี่ยว เชิญผู้เฉลียวฉาญคิดพินิจตรอง อายุคนฉิงร้อยมีน้อยนัก ต้องมีภัคพูนผลกว่าชนผอง อายุโลกมากมายเย็นก่ายกอง ถ้าจะลองกะประมาณว่าล้านปี คิดเทียบส่วนโลกมีอยู่ยี่หนึ่ง เราไม่ถึงนาฬิกาก็ว่าได้ เปรียบดังผลพฤกษชาติคนตายมี อยู่ไม่กี่วันหล่นไม่ทนทาน ครอยอยู่มีเล่าล้มเก่าหมด ไม่ปรากฏอยู่ประจักษ์เป็นหลักฐาน อันช้างม้าวัวควาย เมื่อวายปราณ มีแก่นสารเขาหนังและทั้งงา ทำประโยชน์ยืนยงมีคงอยู่ ได้เชิดชูชื่อไว้ ณ ใต้หล้า เราเป็นคนล้นเลิศกำเนิดมา ตายจะหาคุณใดก็ไม่มี ล้วนเยื่อยพังยังร้ายทิ้งทรัพย์ ซึ่งอยู่กับลูกเต้าผู้เผาผี อันลูกไม้

เขา

งา

หนัง

เหลืองหล่นให้ผลดี เพราะค่าที่กินได้กลับให้คุณ มนุษย์เรามีในชีวิต ทุกอย่าง กิจการเลิศประเสริฐสุนทร์ ทำความชอบมอบไว้เป็นโชคบุญ ไว้เป็นทุนไปข้างหน้าสถาวร นี่แหละแผกพืชสัตว์ชั่วช้าอย่าง ถึงม้วยมอดก็ยังมีคดสอนแก่ลูกหลานต่อมาเป็นอาจารย์ สถาพรพูนทวีศิวไลซ์ คนเดียวจับโคข่าเอามาเลี้ยง ผูกหัดเพียงเป็นยานใช้การได้ ถึงคนตายก็ยังกินเป็นหลั่นไป นี่คือให้มรดกพสกข่วง คนต่อมาเพาะปลูกเลี้ยงลูกวัว ไม่ต้องมัวค้นหาตามป่าหลวง เหมือนเพาะพืชพูนพอกเกิดดอกดวง ชีวิตล่วงก็ยังมีอาการ ต่อมาคิดรีดนมอุตตมรส ได้เชยชดโอชาภักษาหาร อันนมสดทิ้งไว้มิได้นาน จึงคิดอ่านทำเป็นเช่นดังเนย ถึงตัวตายไว้แยยเป็นแยยให้ คนต่อไปทำแพร่ออกแผ่เผยยิ่งไพบูลย์พูนพอกผลงอกเงย ตลอดเลยมาถึงเราเนาสราญ ยังผู้คิดกลไกคิดไฟฟ้า คิดปรุงยาแยกธาตุทั้งศาสตร์สาร พระสัมพุทธอภควันต์ทรงขันคาล ประดิษฐานศาสนาอันสาธร ท่านเหล่านี้เมื่อตายร่างกายท่าน ไม่มีสารสูญเปล่าล้วนเน่าหนอน เลวกว่าพืชสัตว์แท้โดยแน่นอน กลับเดือดร้อนทำศพนยสักการ ข้อสำคัญท่านทำซึ่งความชอบ เป็นระยอยแยยแผนล้วนแก่นสาร คนภายหลังคิดเติมเพิ่มวิจารณ์ จึงลุอารยธรรม์ทุกชั้นมา

ได้เฉลยเผยแผ่มาแค่นี้ คงทรายคดทั่วกันในปัญหา "มนุษย์คดไหน?" เชิญไตรตรา ซึ่งผิดกว่าพืชสัตว์อัศจรรย์ เพราะฉะนั้นฟังหน่อยอย่าถอยท้อ และอย่าพ้อว่าพล่ามเช่นความฝัน เรามนุษย์เกิดมาทั่วหน้ากัน มีบุญครันครบสันควรยินดี ล้วนสมบัติพัสถานตระการพร้อม อยู่แวดล้อมทั่วไปวิไลศรี ท่านโบราณทำไว้จึงได้ดี ทับทวีกันมาล้วนน่าชม ให้เราใช้ได้สะดวกกว่าพวกสัตว์

เขาหนังงาสารพัดที่สั่งสม ลูกหลานสัตว์มิได้หวังตั้งนิยม ว่าได้ชมเขางา
ขู่ย่ามัน กลับเป็นสมบัติให้เราใช้สัน ทั้งอยู่กินปรีดาเปรมเกษมสันต์ เพราะ
คนเก่าค้ำคุณคุณอนันต์ ประสาทสรรพ์สุขสะดวกแก่พวกเรา จึงเป็นหน้าที่
เราผู้เนาสุข ควรระงับจิตฉลไม่กินเปล่า ไว้สมบัติแก่รุ่นครุณเยาว์ ดังคน
เก่าทำไว้แก่ไรมา โลกนี้เหมือนศาลาที่อาศัย ผู้เดินไกลพักเหนื่อยหาย
เมื่อยล้า ฝ่ายพวกเราเอากำเนิดยังเกิดมา พักศาลาร่มเย็นควรเห็นคุณ
เมื่อยามไปควรกอยตอยสนอง เพื่อเป็นของงานเจือช่วยเกื้อหนุน คือบำรุง
ปรุงให้เพิ่มไพบูลย์ ผู้พักรุ่นใหม่มาสาธุการ เหมือนเรามาอาศัยอยู่ในโลก
บริโภคสมบัติพัสถาน ผู้พักก่อนทำไว้ให้สราญ ควรหรือผ่านพ้นไปไม่ตอยแทน
เช่นบุทคลเกิดมาได้ผาสุก ใฝ่สนุกรื่นรมย์อยู่ชมแสน สมบัติพ่อแม่มิใช้แบน
ครันยากแค้นกอยกิจอันผิดพาล เช่นปลอมเงินปลอมทองปลอมของใช้ เข้า
ที่ไหนบ่นเบ็งดังเพลิงผลาญ เที่ยวหลอกลวงช่วงชิงทรัพย์ฤงคาร รัฐบาล
รายฎรได้ร้อนใจ พวกเหล่านี้ส่ายไปก็ไว้ชื่อ ว่าเขาคือตัวยีศาอยุยาทั่วใหญ่
ทั้งความชั่วแพร่หลายกระจายไป ลูกหลานได้รับอยู่ไม่รู้วาย มนุษย์เรา
ทั้งตัวชั่วที่ไหน เห็นจะไม่ต้องนำร่ำขยาย จึงของคนเพื่อนไม่คลาดคลาย
ข้าเจ้าหมายว่าคงรู้ทุกผู้คน

แต่จะขอย่อย่นข้างยนน “คนมีศีลประพฤติยึดกุศล” คือหน้าที่ลูกเสือ
เรือกมล เราทุกคนอย่าประวิงทอดทิ้งเลย จึงหมดเขตเป็นลูกเสืออย่าเยือ
หน่าย ตั้งจิตหมายสมาทานเถิดท่านเอย แทนคุณโลกที่เราเนาเสบย

ให้ชนเชยชมเราอยู่เนานาน นี่คืองาหนังเขาเรามนุษย์ ผลผ่องผุดพันผูก ถึงลูกหลาน อย่างน้อยได้เย็นหูเมื่อรู้การณ์ เขากล่าวสารเชิดชูทวดบิดา

ตรงกันข้ามอย่าได้เอาไว้ช้อ ให้เขาลือทางชั่วอันมัวหม่น เราอยู่ได้ไม่นานก็สาญชนม์ ก่อกุศลไว้เฉิดประเสริฐ เอย

๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องมนุษย์เรามีดีที่ตรงไหน?

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พฤษภ	วัว
กาสร	ควาย
กุญชร	ช้าง
โททนต์	งาทั้งคู่ ทนต์ แปลว่า ฟัน หรือ งาช้าง
เสน่ง	เขาสัตว์
นรชาติ	คน มนุษย์
มลาย	แตก ตาย ทำลาย
อินทรีย์	ร่างกาย
สถิต	ยืนอยู่ ตั้งอยู่
ภฤษณา	ไม้เนื้อหอมชนิดหนึ่ง ชื่อนางกฤษณาในหนังสือคำฉันท์เรื่อง "กฤษณาสอนน้อง"
ภัค	โชคดี
ไม่ถึงนาพิกา	ไม่ถึงชั่วโมง
พฤกษชาติ	ต้นไม้
ดื่นดาษ	มาก กลาดเกลื่อนไป
วายปราณ	ตาย หมดลมหายใจ
สุนทร์	สุนทร - ดี งาม

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ใบบุญ	ร่มบุญ ส่วนบุญที่ปกป้องอยู่
แผกพืชสัตว์	ผิดกับพืชและสัตว์
สถาวร-สถาพร	ถาวร ยั่งยืน มั่นคง
อากร	ข่อเกิด ที่เกิด
ศิวิไลซ์ (civilize)	เป็นคำภาษาอังกฤษแปลว่า เจริญ
มรดก	ทรัพย์สมบัติของผู้ตาย
พสก	ชาวเมือง ไพร่เมือง
อุตดมรส	รสอร่อย รสเลิศ
โอชา	อร่อย
ภักษาหาร	เหยื่อ อาหาร
ไว้แยบ	เหลือไว้เป็นตัวอย่างที่ดี
เนาสราญ	อยู่เป็นสุข
ศาสตร์	ตำรา วิชา ศาสตร์สาร - วิชาที่เป็นแก่นสาร
พระสัมพุทธ	พระผู้รู้พร้อม พระนามพระพุทธเจ้า
ภควันต์	นามพระพุทธเจ้า
ประดิษฐาน	การตั้งไว้ การตั้งแต่ง
สาธร	ดี งาม เหมาะ
สักการ	เคารพ นับถือ บูชา เครื่องที่นำมาแสดงความเคารพบูชา
วิจารณ์	ใคร่ครวญ ตรวจตรา ติชม

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
อารยธรรม์ (ในที่นี้อ่าน อาน-ระ-ยะ-ธัน เพื่อให้รับสัมผัส)	ความเจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดี ธรรมอันดีงาม
ไตรตรา	ใคร่ครวญ ตรวจและหมายไว้
อัศจรรย์	แปลก ประหลาด
พัสถาน	หลักฐาน มักใช้เข้าคู่กับคำ สมบัติ ว่า สมบัติพัสถาน
ตระการ	งาม แปลกๆ มีต่างๆ
ขุกจิต	คิดขึ้นได้ทันที
สาธุการ	การเปล่งวาจาว่าชอบแล้ว เมื่อเวลาเห็นควรหรือยกย่อง สรรเสริญ
บริโภค	กิน เสพ ใช้ สิ้นเปลือง ใช้สอย จับจ่าย
บุทคล	บุคคล คน
อุตดม	อุดม-สูงสุด ยิ่ง เลิศ มากมาย บริบูรณ์
พาล	ว. โง่ เขลา ชั่ว ร้าย น. คนชั่วร้าย คนเกเร
เปิง	ยับเยิน พัง ทลาย
ศฤงคาร	สิ่งให้เกิดความรัก บริวารหญิงผู้ยั่วเรือความรัก
ปิศาจ	ผี
กุศล	น. สิ่งที่ดี สิ่งที่ชอบ บุญ ว. ฉลาด
ประวิง	หน่วงไว้ ทำให้เนิ่นช้า
สมาทาน	การถือเอา รับเอา เป็นข้อปฏิบัติ เช่น สมาทานศีล
การณ์	เหตุ เค้ามูล
ลาญชนม์	ตาย สิ้นชีวิต

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การอ่าน

ก. *อ่านทำนองเสนาะ* ให้นักเรียนลองอ่าน กาพย์ยานี อย่างทำนองกาพย์และลองอ่านทำนองสรภัญญะ และเปรียบเทียบดูว่า อ่านอย่างไหนเพราะกว่ากัน สำหรับกลอนสุภาพ ก็ให้อ่านทำนองเสนาะของกลอนธรรมดาหรือจะลองอ่านแบบเสภาดูบ้างก็ได้

ข. *อ่านในใจ* ให้นักเรียนอ่านคำประพันธ์นี้ เพื่อเก็บใจความสำคัญให้ได้ ก่อนที่จะสนทนาตามหัวข้อที่ ๒

๒. การสนทนา หรือ อภิปราย

ก. ผู้แต่งเปรียบส่วนอายุของโลก และ อายุของคนไว้อย่างไร

ข. สัตว์ที่ตายไปแล้ว ให้ประโยชน์อะไรบ้าง

ค. คนเราเมื่อตายไปแล้ว มีสิ่งใดเหลืออยู่เป็นสำคัญ

ง. ใจความสำคัญของคำกลอนเรื่องนมว่าอย่างไร

จ. สิ่งที่เราได้เป็นมรดกจากคนสมัยโบราณมีอะไรบ้าง

ฉ. อะไรทำให้คนผิดกับสัตว์และพืช

ช. ผู้แต่งเปรียบโลกเหมือนอะไร และเปรียบคนที่อยู่ในโลกว่าอย่างไร ทำไมจึงเปรียบเช่นนั้น

ซ. ก่อนที่คนเราจะจากโลกนี้ไป ควรทำอย่างไรจึงจะเรียกว่าแทนคุณโลก

ญ. หน้าที่ลูกเสือมีอะไรบ้าง

ฎ. คนทำความดีกับคนทำความชั่ว เมื่อตายไปแล้วมีข้อแตกต่างกันอย่างไร

๓. การท่องจำ

ให้นักเรียนเลือกท่องจำข้อความบางตอนจากกลอนสุภาพเรื่องนี้ และให้เข้าใจกลอนที่ท่องด้วย ตัวอย่างข้อความที่ควรท่อง

ก. "*มนุษย์เรามีดีในชีวิต* *ที่กอบกิจการเลิศประเสริฐสุนทร์*
ทำความชอบมอบไว้เป็นใบบุญ *ไว้เป็นทุนไปข้างหน้าสถาวร*
นี่แหละแผกพืชสัตว์จัดว่ายอด *ถึงม้วยมอดก็ยังมีคดีสอน*
แก่ลูกหลานต่อมาเป็นอากร *สถาพรพูนทวีศิวไลย์*"

ข. "*จึงเป็นหน้าที่เราผู้เนาสุข* *ควรจะขุกจิตถวิลไม่กินเปล่า*
ไว้ลมบัดแก่รุ่นดรุณเยาว์ *ดังคนเก่าทำไว้แต่ไรมา*
โลกนี้เหมือนศาลาที่อาศัย *ผู้เดินไกลพักเหนื่อยหายเมื่อยล้า*
ฝ่ายพวกเราเอากำเนิดบังเกิดมา *พักศาลาร่มเย็นควรเห็นคุณ*
เมื่อยามไปควรกอบคอบสนอง *เพื่อเป็นของจานเจือช่วยเกื้อหนุน*
คือบำรุงปรุงให้เพิ่มไพบูลย์ *ผู้พักรุ่นใหม่มาสาธุการ .....*"

๔. การเขียน

ก. ให้เขียนเรียงความสั้น ๆ เรื่อง "มนุษย์มีดีที่ตรงไหน?" โดยอาศัยแนวคิดจากกลอนสุภาพเรื่องนี้

ข. ให้ถอดคำประพันธ์ในข้อ ๓ ก. และ ข. ออกเป็นความเรียงที่กะทัดรัด สละสลวย

ค. ให้รวบรวมคำยากในคำประพันธ์เรื่องนี้ และฝึกการเขียนตัวสะกดการันต์ให้ถูกต้อง ทั้งให้ทราบความหมายของคำนั้น ๆ ด้วย

ง. ให้นักเรียนแบ่งหมู่ไปค้นคว้าในห้องสมุด หาชีวประวัติของบุคคลที่ทำประโยชน์ให้แก่โลก เช่น นักวิทยาศาสตร์ นักปราชญ์ ศาสดาของศาสนาต่าง ๆ นักประพันธ์ จิตกวี ฯลฯ แล้วทำรายงานมาอ่านสู่กันฟังในชั้น

จ. ให้หัดแต่งกลอนสุภาพสั้น ๆ บรรยายเรื่อง "สัตว์" หรือ "ต้นไม้"

๕. การศึกษาทางภาษา

ก. ให้รวบรวมคำประสมชนิดที่เป็นกริยา และวิเศษณ์ ในคำประพันธ์เรื่องนี้ไว้เป็นหมวดหมู่

ตัวอย่าง	กริยา	ยืนยง	ม้วยมอด
	วิเศษณ์	มากมาย	ก่ายกอง

ข. ให้รวบรวม คำนาม ทั้งหมดที่พบในคำประพันธ์นี้

ค. ให้หาสัมผัสสระ และ สัมผัสอักษร ในคำกลอนตอนนี้

อายุคนถึงร้อยมีน้อยนัก ต้องมีภัตพูนผลกว่าชนผอง
อายุโลกมากมายเป็นก่ายกอง ถ้าจะลองกะประมาณว่าล้านปี

ง. ให้เขียนประโยคความเรียงที่มีความหมายเหมือนกลอนต่อไปนี้

"คนเคยขโมยโคข้าเอามาเลี้ยง ผักหัดเพียงเป็นยานใช้การได
ถึงคนตายก่ายกันเป็นหลั่นไป นี่คือให้มรดกพสกปวง"

จ. ให้ลองแต่งประโยคด้วยคำต่อไปนี้

แก่นสาร ประดิษฐาน อารยธรรม วิธีการ บริโภค กุศล

๖. การทำสมุดภาพ

ให้นักเรียนทำสมุดภาพของชั้น คือภาพสัตว์ต่าง ๆ ที่ทำประโยชน์ให้แก่มนุษย์ ภาพต้นไม้ ดอกไม้ ผลไม้ชนิดต่าง ๆ ที่มีประโยชน์ และให้เขียนข้อความสั้น ๆ บรรยายประโยชน์ของสัตว์และพืชดังกล่าวแล้ว ถ้าหาภาพไม่ได้ ก็อาจจะวาดภาพ หรือเก็บตัวอย่างพืชจริง ๆ มาติดไว้ก็ได้

หนังสืออ่านประกอบ

๑. ธรรมจริยา เล่ม ๔ บทที่ ๖ "เราเป็นหนี้สัตว์ที่เราใช้แรงอย่างไร" และ บทที่ ๑๒ "ความดีที่ไม่รู้จักสิ้นสูญ" ของ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

๒. คำประพันธ์บางเรื่อง ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร

๓. คนมีประโยชน์ ของ เสฐียรโกเศศ

๔. ประวัติบุคคลสำคัญ ของ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กลอนสุภาพ

พ่อแม่รังแกฉัน

มีชินแสแก่เฒ่าได้เล่าไข ถึงเรื่องว่าเล่นกันเช่นไร มีข้อใหญ่นั้น
ก็เป็นเช่นละคร แต่ข้อหนึ่งแกเล่าเขาประสงค์ มุ่งจำนงในข้างเป็นทางสอน
ชี้ทางธรรม์มรรยาทแก่รายฎร เหมือนละครสุภาษิตไม่ผิดกัน เราอวชนาค
โกนรุกในยุคก่อน มีกล่าวกลอนเพราะพริ้งทำมิ่งขวัญ การขันหมากยุคเก่า
ท่านเล่ากัน มีสวดฉันท์เรียกว่า "สวดมาไลย์" เค้าก็คือท่านหวังจะสั่งสอน
แต่ผันผ่อนตามนิยมสมสมัย มีเฮฮาพาสนุกเครื่องปลุกใจ สมกับได้มีงาน
การมงคล ในหมู่บ้านย่านกลางเมื่อย่างก่อน มีโรงสอนธรรมทานการกุศล
เพื่อเป็นเครื่องเรืองปัญญาประชาชน ในตำบลอัคคีคีไกลวัดวา เรียกศาลา
โรงธรรมประจำบ้าน. เหมือนสถานที่ผึกทางศึกษา บางคราวมีการกุศล
ปนเฮฮา เพื่อให้พาเพลิดเพลินเจริญใจ ฝ่ายจันเขามิได้มีอย่างว่า เอางว
มาผึกหัดดัดนิสัย ย่อมดูดดื่มชื่นชายปลื้มปลายใจ เหมือนอย่างได้รู้เห็นท
เป็นจริง

งวเรื่องหนึ่งแกเล่าครั้งเยาว์อยู่ ได้ไปดูจำไว้ได้ทุกสิ่ง เกาะในจิตติด
แน่นแม้นกับปลิง เลยเป็นสิ่งสอนใจจนใหญ่มา ตามเรื่องนั้นว่ามีเศรษฐีหนึ่ง
เป็นคนซึ่งสูงชาติวาสนา มีทรัพย์สินเหลือล้นคณนา มีบ้านช่องแน่นหนา
ด้วยข้าไท ท่านเศรษฐีมีบุตรสุดที่รัก แกฟูมฟักใฝ่จิตพิสมัย บุตรคนเดียว

แสนจะห่วงกังวลใจ หวังจะให้ลูกของค่ำรงไป มีโรงเรียนใกล้บ้านอาจารย์สอน กลัวลูกอ่อนล้ายากไม่พรากไกล อุตส่าห์ข้างครูยามาแต่ไกล ให้สอนในบ้านตนสู้ปรนปรือ ฝ่ายลูกเรียนผู้เดียวให้เปลี่ยวจิต มักเบื่อนิดเบื่อชังเรืองหนังสือ อยากได้เพื่อนพูดจาและหารือ พ่อก็ออออตามด้วยความรัก เกณฑ์พวกเด็กในบ้านให้อ่านด้วย เพื่อได้ช่วยชวนใจให้สมัคร ครั้นมีเพื่อนเรียนล้อมอยู่พร้อมพรัก กลับชวนชักเล่นกันไม่หมั่นเรียน ครูก็คงใช่มีได้หยุด แกเห็นสุดเอาใจช่วยไต่เตียน หวังให้ลูกอาชญาตั้งหน้าเพียร แต่กลับเพียนผิดคาดถึงขาดกัน คิดขุดท่านเศรษฐีหนีไปหา พ่อฟ้องว่า “ครูนี้แกดีฉัน” ปลอยให้เรียนก็ไม่ไปจนใจครัน ต้องเป็นอันเลิกกับครูต่อมา อุตส่าห์ข้างครูใหม่ตามใจลูก แต่ไม่ถูกใจบุตรสุดจะหา “ครูคนนั้นฉันเข็ดไม่เมตตา* คนนี้ว่าขรึมพรึมไร” แต่เปลี่ยนครูอยู่นั่นไม่มีเหมาะ มักทะเลาะเลิกเรียนต้องเปลี่ยนใหม่ พวกครูๆ เข็ดกลับกันทั่วไป ถึงจะให้เงินมากไม่อยากเอา บิดาผู้รักบุตรสุดจะกลุ้มใจ ลูกเป็นหนุ่มใหญ่โตยังโง่เง่า เที่ยวข้างครูอยู่ห่างท่างลำเนา ค่าจ้างเท่าไรนั้นไม่พรั่นกลัว แต่ก็ไม่ยิ่งไปเท่าไรนัก ประเดี๋ยวชักเหหันต้องสั่นหัว เผอิญมาประครูทรุดตัว แกหวังซึ่งค่าสอนสู้ผ่อนตาม ศิษย์จะรู้เท่าไรไม่อุระ ขอเสียงจะเสียไปก็ไม่ขาม ศิษย์มีใดตั้งหน้าพยายาม สอนให้ตามแต่รักสมัครเรียน ครูคนนี้ถูกใจอยู่ได้ยืด ถึงจะขัดขวางการเรียงอ่านเขียน ก็ถูกจิตศิษย์ตนย่อมวนเวียน อยู่จำเนียรโตใหญ่ไร้วิชา ฝ่ายพ่อแม่รักบุตรสุดจะรัก บุตรสมัครทางไหนมิได้ว่า ใช้เงินทองกองกำไม่น่าพา อยู่ไม่ช้าแกก็คายทำลายชนม์ ทรัพย์สมบัติปรกปก

* ในที่นี้ อ่านว่า เม็ด - ตา

ขอทานเขาเลี้ยงตนด้วยข้นเข็ญ พักสถานศาลเจ้าทุกเช้าเย็น

แก่ลูก ไม่ต้องปลูกเปลืองแรงแสวงผล มีเพื่อนมาซื้อขอดคน เผ้าแต่
ขนทรัพย์จ่ายสบายจริง เอาอะไรได้ทุกอย่างช่างสะดวก จะหยิบหมวกหมวก
เหมือนผลิง ทุกอย่างรู้เอาใจไม่ประวิง ดูเหมือนชิงกันมาคราต้องการ
ไม่ช้านักทรัพย์หมดลดสะดวก จะหยิบหมวกหมวกกระเถิบถอยเกือบคร้าน
ถ้าเผลอหน่อยคอยหนีตะลีตะลาน วิ่งเข้าร้านโรงจำนำไม่อำลา เพื่อน
ทั้งมวลล้วนหายเหมือนตายจาก ทั้งมากคอสหายพวกนายหน้า "บ้านของ
ท่านขายเท่าไร ? ให้ราคา ผมช่วยค้าขายให้ด้วยไมตรี" เพื่อนสนุก
พลกพล่านขายบ้านช่อง พอเงินทองหมดเรียกเงียบจ้อ ต่อไปใครเยี่ยมคือ
เพื่อนดี ไม่เช่นนเพื่อนโหล่โง่ระยำ ยุคเศรษฐีเป็นมาถึงคราน ไม่เห็นมี
มิตรสหายมากลายกล้ำ ผิวผู้มีกระดากพะอากพะอำ จะคิดทำการอะไรก็
ไม่เป็น ต้องตรำตรากจากย่านถิ่นบ้านเก่า ขอทานเขาเลี้ยงตนด้วยข้นเข็ญ
พักสถานศาลเจ้าทุกเช้าเย็น ค่อยคิดเห็นโทษตัวทั่วมา คิดถึงเรือนเก่าแก่
พ่อแม่รัก สั่งสมพักใฝ่ผักให้คิดยา ตามใจลูกเหลือล้นคณนา ทุกสิ่งสารพัด
ไม่ขัดใจ คิดถึงครูผู้สอนแต่ก่อนเก่า บางคนเผ้าผักฝืนพันวิสัย บางคนเผ้า
ขรุขระพิไร ไม่ถูกใจพ่องพ่อก็ออออ จนเหลวไหลได้เข็ญถึงเช่นนี้ พ่อแม่
รักลูกทำถูกหรือ ? สั่งใดพาเสียคนกลับปรนปรือ ร้องไห้เอย ! ย่นว่าเหมือน
ข้ายอ วันหนึ่งไปถึงถิ่นบ้านชินแส ก็เดินแร่เข้าไปหาตรงหน้าหมอ ร้องขอ
ทานทันทีไม่รีรอ ฝ่ายท่านหมอมองหน้าไม่ว่าไร ลงท้ายแกกลอกหน้าหาว่า
หลอก "เฮ้ย ! เจ้าอกเองอย่ามาโกล หลอกดูลูกสาวข้าหรือว่าไร หรือ
เข้าใจว่ากูไม่รู้ ข้าหมอดูรู้จักลักษณะ อย่างมึงน่ะยอกเพศเป็นเศรษฐี
รูปลักษณ์พักตร์เจ้าเผ่าผิดี ทำเช่นนี้ตั้งใจอย่างไรกัน" ลูกเศรษฐีฟังว่า

น้ำตาหลั่ง ตอยเสียงดัง "พ่อแม่รังแกฉัน !" ร้องไห้โฮ ! ชยหน้าพลางจายัล์ คนบ้านนั้นต่างพากันมาดู

"ท่านเจ้าข้า ! พ่อแม่รังแกฉัน เขาใผ่ฝืนฟูมฟักฉันอักชู ฉันทำผิดคิดระยำกลับค้ำชู ระว่าผัรักลูกถูกหรือไร ? ท่านทายฉันนั้นถูกลูกเศรษฐีผู้กลัเลกว่าขรรคาไพร่ ซึ่งยังรักอยการงานโต ๆ เลี้ยงชีพได้เพียงพอไม่ขอทาน โอ๊ย ! ยิ่งเล่ายิ่งจำระกำเหลือ โปรดจุนเจือเถอะท่านหมอขอข้าวสาร เหมือนช่วยชีพข้าเจ้าให้เนานาน จักเป็นการบุญล้นผลงาม"

ฝ่ายท่านหมอฟังเล่าสนเค้าเงื่อน แกจึงเออนโอษฐ์มีวจีถาม "ข้าฟังเจ้าเล่าไปก็ได้ความ จึงเห็นตามพ่อแม่รังแกตรง เข็ดหรือไม่ใครรังแกอย่างแม่พ่อ หรือว่าพอทนคอยยอกประสงค์" "โอ๊ย ! หนเดียวชีวิตแทบปลิดปลง ถ้าซ้ำสองต้องลงอวิจี อย่ารังแกอีกเลยลูกเคยเข็ด ของเมตตา* เฉิดประเสริฐครี" ท่านหมอพ้อมเออนเอ่ยนวจี "เจ้าว่าดีสมจริงทุกสิ่งอัน ข้าไม่อยากรังแกเช่นแม่พ่อ ที่เจ้าขอข้าไม่ออนตามผ่อนผัน แม้เจ้าขอสิ่งใดข้าให้ฉัน ก็เป็นอันข้าทำร้ายรังแก เจ้าจะตกอวิจีไม่ดีดอก เจ้าจะออกป่ากพ้อยอย่างพ่อแม่ ลูกเศรษฐีตกตะลึงตะลึงแล "โอ๊ยผมแย่ ! ถูกล่อลงข่อยหมเมื่อไม่ให้ใครระว่าเจ้าข้าเอย นึกเยยยกคำทิมตำผม จะไล่ไปก็ไม่ไล่ให้ระทม" ว่าแล้วชมซานกลับด้วยคับใจ หมอขยับขยับย่า "ข้าซิเจ้า คำท่าเล่ายอกข้าน่าเลื่อมใส พ่อแม่รักลูกผิดชนิดไร เขาก็ไก้ตกขัดมจนล้มตาย เวลานี้แม่เจ้ายังเยาว์อยู่ จึงไร้ยั้งตนจนฉิบหาย เคยวนเขาดูสักสำนักกาย ของชวนชวายผักหักดัดสันดาน ข้าจักเป็นพ่อแม่ช่วยแก้ให้ ต้องตามใจแต่ข้า

* ในทีนี้ อ่านว่า เม็ด - ตา

จะว่าขาน ถ้ายอมตามข้าว่าไม่ช้านาน จักไม่ต้องขอทานเขาต่อไป" ลงท้าย ลูกเศรษฐีนิรัย ไปอยู่กับชินแสแก้นิสัย ไม่ว่ามีกิจการสถานใด แกใช้ให้ทำสิ้นชินการ แกปรานีไซด้วยใจรัก จนรู้จักค้าขายหลายสถาน อยู่กับหมอต่อมาไม่ช้านาน ก็พ้นการทุรพลเย็นคนแคลน

ชาวเราเอ๋ยพ่อแม่มุ่งแต่รัก สั่งฟูมฟักในบุตรนั้นสุดแสน แต่ความรักมักเดินจนเกินแกน เลยเข้าแดนทุกข์ถมระทมกาย ดังเศรษฐีรักบุตรสุดสวาท บุตรอุบาท์มิได้รักสมัครหมาย เอาแต่ใจใฝ่ตามความสบาย พ่อแม่ตายก็เพราะตรมระทมใจ ยังมิหนำซ้ำว่าด่ากระฉูด หาว่าถูกพ่อแม่รังแกได้ แต่ชาวเราเนาเขตประเทศไทย คงจะไม่พบปะขอประกัน เพราะพระราชบัญญัติอุบัติแล้ว เหมือนกวงแก้วส่องสว่างทางสวรรค์ ยังคับให้ศึกษาทั่วหน้ากัน พระคุณธรรม์ข้อนี้ไม่มีเทียม

ทั่วทั้งชาวเราน้อมเกล้า ฯ นบ พระจอมภพภูมินทร์พระบิ่นเสียม พระปลุกใจไทยทั่วทั้งตัวเทียม ทุกอย่างเยี่ยมยิ่งคุณวิบุล เอย

๑ มิถุนายน ๒๔๖๘

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องพ่อแม่รังแกฉัน

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
ชินแส	คำภาษาจีนใช้เรียกหมอ หรือครู
ซังวี	ละครจีน
บวชนาค	พิธีอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา สำหรับผู้ที่กำลังจะบวชเป็นพระ
โกนจุก	พิธีตัดจุก เด็กไทยสมัยโบราณนิยมไว้จุกจนอายุ ๑๐ ขวบเศษ จึงตัดจุก
ยุค	คราว สมัย
มั่ง	สงเป็นสิริ
ขวัญ	กำลังใจ สิ่งที่ไม่มีตัวตน นิยมกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล เป็นสุขสบาย ถ้าคนตกใจหรือเสียใจขวัญก็ออกจากร่างไปเสีย เรียกว่า ขวัญหาย
ขันหมาก	ขันใส่หมากพลูซึ่งเชิญไปพร้อมกับของอื่น ๆ ในพิธีแต่งงานข่าวสาว เป็นเครื่องคำนับผู้ปกครองฝ่ายหญิงในเวลาแต่งงาน
สวดมาไลย์	บทสวดมาลัยสูตร กล่าวถึงพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อพระมาลัย มีฤทธิ์มาก ได้ขึ้นไปยนสวรรค์ และลงไป

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
	โปรดสัตว์ในเมืองนรก เมื่อกลับมายังมนุษยโลกก็ได้นำเรื่องในนรกและขนสวรรค์มาเทศน์ให้ประชาชนฟัง และสั่งสอนให้กลัวบาป และให้หมั่นทำบุญทำทานส่งไปให้ญาติที่ทนทุกข์อยู่ในนรก
ข้าไท	คนรับใช้ที่ไม่ใช่ทาส
พิสมัย	ความรัก ความปลื้มใจ ความชื่นชม
ปรนปรือ	เลี้ยงดู บำรุงเลี้ยง
อือออ	ตามใจ คล้อยตาม
จ้ไช	ซ้ำซ้ำไช ว่าซ้ำ ๆ ซาก ๆ
อาชญา (อาด-ยา)	อำนาจ โทษ
พิรี้พิไร	ร่ำไร พร่ำบ่น พร่ำว่า
หวังชั่วค่าสอน	หวังแต่เพียงค่าสอน
จำเนียร	นาน ช้า
พะอากพะอำ	อึดอัด คับแค้นใจ
ข้นเข็ญ	อัตคัด ขัดสน ลำยากยากจน
คณนา (ในที่นี้อ่าน คน-นะ-นา)	การนับ การคำนวณ
เจ้าวอก	ลิง มักจะใช้ว่าคน
อักขู	เพี้ยนมาจาก อักโข ซึ่งตัดมาจากคำ อักโขภิณี แปลว่า มาก หลาย

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
กลิ (กะ-ลิ)	เลว ร้าย
อวิจี อเวจี	ชื่อนรกขุมหนึ่งลึกที่สุด สำหรับลงอาชญาแก่สัตว์ที่มีบาปหนักที่สุด
ทุรพล	มีกำลังน้อย อ่อนแอ ท้อแท้ ในที่นี้หมายถึง ลำบาก
แคลน	ขาดแคลน ขัดสน ไร้ ไม่มีพอ
จนเกินแกน	จนเกินพอดี
อุบาทว์	เลวทราม อัปรีย์
ประกัน	รับรอง
พระราชบัญญัติ	ในที่นี้หมายถึง พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔
อุบัติ	กำเนิด เกิดขึ้น
จอมภพ	จอมโลก
ภูบดินทร์	พระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่
ปิ่นเสียม	ชื่อสยาม
วิบุล	เต็ม กว้างขวาง มาก

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

๑. การอ่าน

ก. ให้นักเรียนอ่านคำประพันธ์เรื่องนี้เป็นทำนองเสนาะ

ข. ให้นักเรียนอ่านในใจเพื่อเก็บใจความสำคัญของเรื่อง

๒. การพูด

ก. ให้นักเรียนสมมุติตัวเองเป็น ลูกเศรษฐี ออกมาเล่าเรื่องย่อว่าพ่อแม่อบรมอย่างไรเมื่อยังเล็กอยู่ และต่อมาชีวิตของตนเป็นอย่างไร

ข. ให้นักเรียนอภิปรายกันว่า "การที่ลูกเศรษฐีต้องยากจนลงในภายหลังนั้น เป็นความผิดของใคร"

ค. ให้นักเรียนอภิปรายกันว่า ทำไมเด็กที่ถูกพ่อแม่ตามใจจึงมักเสียคน

๓. การแสดงละคร

ให้นักเรียนลองช่วยกันดัดแปลงคำประพันธ์เรื่องนี้เป็นบทละครพูดสั้น ๆ แล้วแสดงบทบาทตามเนื้อเรื่อง

ตัวละครในเรื่องนี้มีดังต่อไปนี้

ฉาก ๑ ๑. พ่อ

๒. ลูกเศรษฐี เมื่อเป็นเด็ก

๓. ครูทศ

๔. ครูทศตามใจ

๕. เด็ก ๆ ๔-๕ คน

ฉาก ๒ ๖. ลูกเศรษฐีเมื่อเย็นหนุ่ม

๗. เพื่อน ๔-๕ คน

๘. เพื่อนที่เป็นนายหน้า

ฉาก ๓ ๙. ลูกเศรษฐีเมื่อเย็นชราน

๑๐. ซินแส

วิธีเขียนบทละคร อาจเขียนเป็นบทบรรยาย แทรกบทเจรจาในบางตอนก็ได้

๔. การเขียน

ก. ให้นักเรียนเขียนเรียงความจากเรื่องพ่อแม่รังแกฉัน และแสดงความคิดเห็นของนักเรียนเองเกี่ยวกับเรื่องนี้

ข. ให้นักเรียนถอดคำกลอนต่อไปนี้เป็นร้อยแก้วที่สละสลวย

"ชาวเราเอ๋ยพ่อแม่มุ่งแต่รัก สู้ฟูมฟักในบุตรนั้นสุดแสน

แต่ความรักมักเดินจนเกินแกน เลยเข้าแดนทุกข์ถมระทมกาย

ดังเศรษฐีรักบุตรสุดสวาท บุตรอุบาทว์มิได้รักสมัครหมาย

เอาแต่ใจใฝ่ตามความสบาย พ่อแม่ตายก็เพราะตรมระทมใจ

ยังมิหนำซ้ำว่าด่ากระดูก หาว่าถูกพ่อแม่รังแกได้

แต่ชาวเราเนาเขตประเทศไทย คงจะไม่พบปะขอประกัน

เพราะพระราชบัญญัติอุบัติแล้ว เหมือนดวงแก้วส่องสว่างทางสวรรค์

บังคับให้ศึกษาทั่วหน้ากัน พระคุณธรรม์ข้อนี้ไม่มีเทียม"

๕. การทำสมุดภาพ

ให้นักเรียนช่วยกันวาดภาพเหตุการณ์ในเรื่อง "พ่อแม่รังแกฉัน" แสดงถึงชีวิตลูกเศรษฐีในตอนปฐมวัย ตอนเป็นหนุ่ม และตอนขอทาน ฯ ล ฯ และเขียนบรรยายประกอบภาพ เสร็จแล้วรวมเย็บเป็นเล่มเดียวกัน

๖. หัดแต่งกลอน

นักเรียนที่สนใจในการแต่งบทกลอน ให้ลองเขียนกลอนเกี่ยวกับชีวิตของนักเรียนเองว่า ได้รับการอบรมจากพ่อแม่อย่างไร

แยบแผนข้อบังคับของ กลอนสุภาพ ดูได้จาก ตำราฉันทลักษณ์ ของพระยาอุปกิตศิลปสาร

บทนำเรื่อง

มหากบิลวานร และ พญานกออก

นิทานชาดกเรื่องมหากบิลวานร และพญานกออกนี้คัดมาจากหนังสือสัมโมหินิทาน ซึ่งรวบรวมเรื่องต่าง ๆ ไว้อีกหลายเรื่อง ชาดกเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ ตามคติของพระพุทธศาสนาซึ่งเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิด เวลาที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ พระองค์มักจะทรงยกเรื่องชาดกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์ เพื่อจูงใจให้คนเลื่อมใสในการทำความดี จะเห็นได้ว่า พญาวานรและพญานกออกในนิทานทั้งสองเรื่องนี้ล้วนแต่ได้บำเพ็ญความดีอย่างสูง พญาวานรเป็นตัวอย่างของหัวหน้าที่ดีซึ่งเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของลูกน้อง และพญานกออกเป็นตัวอย่างของเพื่อนที่ดีซึ่งช่วยเหลือเพื่อนในยามตกทุกข์ได้ยาก

ประวัติย่อ

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)

พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เป็นบุตรหลวงพิพิธวิรัชการ (เทียน นาคะประทีป) และนางพิพิธวิรัชการ (สวน นาคะประทีป) เกิดที่จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒

เมื่อยังเยาว์ พระสารประเสริฐได้เข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และสอบไล่ได้ประโยค ๒ อย่างเก่า ต่อมาด้วยความสนใจในภาษาบาลีจึงได้บวชเป็นเณร แล้วก็บวชเป็นพระที่วัดเทพศิรินทราวาส และศึกษาพระธรรมวินัยจนได้เป็นเปรียญ ๗ ประโยค ด้วยเหตุที่ท่านมีความรู้ทางภาษาบาลีแตกฉาน ท่านจึงมีหน้าที่เป็นอาจารย์สอนภาษาบาลีในสำนักวัดนั้น

ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ท่านได้ลึกจากสมณเพศ และเข้ารับราชการเป็นอนุศาสนาจารย์ประจำกรมตำรากระทรวงกลาโหม ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๕ กระทรวงศึกษาธิการสมัยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี ได้ขอโอนตัวท่านไปรับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ ในตำแหน่งผู้ช่วยแผนกอภิธานสยามในกรมตำรา ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ท่านได้รับพระราชทานยรรดาศักดิ์เป็นหลวงธุระกิจอภิธาน ตอนนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หลวงธุระกิจอภิธานรับราชการใกล้ชิดพระองค์ชั่วคราว หลวงธุระกิจอภิธานมีหน้าที่ถวายความเห็นเกี่ยวกับเรื่องศัพท์ และได้เคยตามเสด็จไปอยู่ที่มฤคทายวันหลายเวลา ระหว่างที่มีเวลาว่างท่านก็ได้ทำสมญาภิธานรามเกียรติ์ได้เล่มหนึ่ง เมื่อเสร็จหน้าที่ตามเสด็จแล้ว ก็ได้กลับมารับราชการในกรมตำราตามเดิม

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๙ ท่านได้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งปลัดกรมพระอาลักษณ์ในกรมราชเลขาธิการ และใน พ.ศ. ๒๔๗๑ ก็ได้รับพระราชทานยรรดาศักดิ์เป็นพระสารประเสริฐ ท่านมีหน้าที่ร่างประกาศกระแส

พระยรมราชโองการ ตลอดจนเรื่องคดีต่างๆ และทำงานเกี่ยวกับหนังสือในหน้าที่ของอาลักษณ์และในราชการส่วนพระองค์ นอกจากนี้ท่านยังมีหน้าที่เป็นผู้อ่านประกาศในงานพระราชพิธีต่าง ๆ อีกด้วย

ใน พ. ศ. ๒๔๗๕ ท่านย้ายกลับมารับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เป็นข้าราชการชั้นเอก ภายหลังย้ายไปอยู่กรมการศาสนา ในตำแหน่งหัวหน้ากองศาสนศึกษา เมื่อครบเกษียณอายุและออกจากราชการแล้ว ท่านยังดำรงตำแหน่งอาจารย์พิเศษประจำจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยจนถึงวันที่ท่านถึงแก่กรรม

พระสารประเสริฐเป็นผู้มีความรู้ทางอักษรศาสตร์เชี่ยวชาญมาก ท่านได้แต่งหนังสือมาตั้งแต่ยังอยู่ในสมณเพศ งานประพันธ์ของท่านมีมากมายล้วนแต่เป็นงานที่ทำด้วยความประณีต ด้วยเหตุที่ท่านเป็นนักศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ ท่านได้แต่งหนังสือโดยใช้นามปากกา "นาคะประทีป" ร่วมกับนามปากกา "เสฐียรโกเศศ" ไว้หลายเล่ม หนังสือเรื่องสำคัญ ๆ ที่ควรกล่าวถึงได้แก่ "หิโตปเทศ" "สมญาภิธานรามเกียรติ์" "นิยายเยงคาล" "กถาสริตสาคร" "กถามุข" "ลัทธิของเพื่อน" "กามนิต" (ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการเรียกชื่อว่า "วาสิฏฐี") และ "สัมโมหนิทาน"

หน้าที่สำคัญของท่านที่ควรกล่าวถึงอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นกรรมการชำระปทานุกรม ท่านทำงานนี้ด้วยใจรัก และด้วยความอุตสาหะจริง ๆ และทำอยู่จนกระทั่งท่านล้มเจ็บลงเมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๔๘๘ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน ๒๔๘๘ รวมอายุได้ ๕๖ ปี

มหากบิลชาดก – เรื่องมหากบิลวานร

จาก สัมโมหนิทาน ของ นาคะประทีป

ครั้งเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร มีกำลังมากได้ ๕ กำลังช้างสาร มีวานรเป็นบริวารประมาณ ๘ หมื่นอยู่ในป่าหิมพานต์ ในสถานที่พระโพธิสัตว์อยู่นั้น มีมะม่วงใหญ่ต้นหนึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ มีกิ่งก้านสาขาเป็นพุ่มงามสัณฐานคล้ายยอดแห่งภูเขา ผลมะม่วงนั้นโตประมาณเท่าหม้อ มีรสหวานโอชาและมีกลิ่นหอม กิ่งหนึ่งทอดไปทางบก ผลหล่นใกล้ต้น กิ่งหนึ่งทอดไปทางน้ำ ผลหล่นลงในน้ำ อีก ๒ กิ่งผลหล่นไม่ใกล้ต้น

พระโพธิสัตว์มีปัญญารู้กาลภายหน้าว่า ทุกข์ภัยจะบังเกิดแก่ฝูงวานร ก็เพราะผลมะม่วงซึ่งหล่นลงในน้ำ จึงสั่งให้บริวารเก็บผลที่กิ่งทางแม่น้ำกินเสียก่อน ยังมีผลสุกมดแดงทำรังห่อไว้วานรทั้งหลายมิได้แลเห็น เหลืออยู่ผลหนึ่ง ผลนั้นสุกงอมหลุดจากขั้วทะลุรังมดหล่นลงในแม่น้ำ ลอยไปติดข่ายที่เขากั้นไว้เป็นที่สำหรับสรงน้ำแห่งพระเจ้าพาราณสี เวลาเย็นพวกพนักงานลงไปรื้อข่าย เห็นผลมะม่วงนั้นก็มิได้รู้จักว่าเป็นผลอะไร จึงเก็บเอาไปถวายพระเจ้าพาราณสี ๆ ตำรัสถามข้าราชการทั้งหมด ก็ไม่มีผู้ใดรู้จัก อำมาตย์ผู้หนึ่งจึงกราบทูลว่า ถามพรานป่าคงจะทราบ พระเจ้าพาราณสีจึงตำรัสสั่ง

ให้พ้าพรานป่ามาถาม พรานป่าทูลว่าผลมะม่วง พระเจ้าพาราณสีจึงทรงเชือดประทานให้พรานป่ากินก่อน แล้วเชือดเสวยและประทานข้าราชการ

พระเจ้าพาราณสีพอพระทัยในรสมะม่วงนั้น จึงตำรัสถามพรานป่า ๆ กราบทูลว่า ต้นอยู่ริมฝั่งแม่น้ำในป่าหิมพานต์ พระเจ้าพาราณสีจึงให้ผูกพวนเรือ ถ่อขึ้นไปตามคำพรานป่า ถึงแล้วให้ทอดเรืออยู่ในลำน้ำ ส่วนพระองค์ก็ทรงพระราชดำเนินเสด็จไปยังประเทศที่ต้นมะม่วงกับด้วยข้าราชการ ให้ล้อมวงตั้งพลับพลาประทับอยู่ใต้ต้นมะม่วง ให้เลือกเก็บผลมะม่วงสุกเสวยทุกวัน ครั้นเวลาเที่ยงคืนชนทั้งหลายหลับสงบเสียงแล้ว พระโพธิสัตว์จำนำยริวารขึ้นย้ายไปตามกิ่งน้อยและกิ่งใหญ่ เก็บผลมะม่วงนั้นบริโภคตามเคย

ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีบรรทมตื่นทอดพระเนตรเห็นฝูงวานร ก็ทรงปลุกพวกข้าราชการ แล้วตรัสบอกว่า ฝูงลิงอยู่ขนต้นมะม่วงมาก ช่วยกันล้อมยิงอย่าให้หนีไปได้ พวกข้าราชการก็ถือกระสุนและหน้าไม้คอยระวังอยู่

ฝ่ายวานรยริวารทั้งปวงเห็นมนุษย์จะคอยทำอันตรายชีวิตเช่นนั้น ก็มีความหวาดหวั่นเป็นอันมาก ไม่รู้ทางที่จะหนีก็พากันเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ๆ ก็ปลุกใจวานรทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายอย่าตกใจ ไม่เป็นไร เราจะคิดอุบายให้ท่านทั้งปวงพ้นจากอันตรายจงได้ ว่าแล้วก็ไต่ออกไปปลายกิ่งทางแม่น้ำ แล้วก็โดดไปไกลได้ประมาณ ๑๐๐ วา ก็ถึงต้นไม้ต้นหนึ่งอันอยู่ริมฝั่ง ลงจากต้นไม้นั้นแล้วก็ไปฉวยเอาเถาวัลย์มาผูกเข้ากับสะเอวของตน แล้วก็กระโดดกลับมายังต้นมะม่วงนั้นก็ไม่ถึงต้น แต่เอามือทั้งสองยึดกิ่งหนึ่งไว้ได้ ก็เหยียดกายให้ตรงต่อกับเถาวัลย์ แล้วบอกให้ยริวารไต่ไปบนหลังของตน

วานรบริวารขอสมาโทษแล้วก็ไต่ไปบนหลังพระโพธิสัตว์ แล้วก็ไต่ไปตามเถาวัลย์ถึงต้นไม้นั้น ก็พ้นจากมหาภัยพิบัติ

ครั้งนั้นพระเทวทัตก็เป็นวานรอยู่ในหมู่บริษัทนั้น วานรเทวทัตแกล้งจะให้พระโพธิสัตว์ได้ความลำบากกาย ก็หาได้ไปบนหลังเหมือนวานรทั้งปวงไม่ ขึ้นไปบนกิ่งสูง แล้วกระโดดลงมาบนหลังพระโพธิสัตว์ แล้วก็เลยไต่เถาวัลย์ไป ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ได้เสวยทุกขเวทนาสาหัสจนควงหทัยแตก

ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์มีความฉลาดและมีความอุตสาหะ ช่วยให้บริวารพ้นอันตรายได้อย่างนั้น จึงทรงดำริว่าเราไม่ควรที่จะฆ่าวานรพิเศษอย่างนี้เลย ครั้นเวลาเช้าก็รับสั่งให้ราชบุรุษผูกพะองทำแคร่ขึ้นไปรับพระโพธิสัตว์ลงมา ให้นำไปอาบน้ำในคงคา ให้คลุมกายพระโพธิสัตว์ด้วยผ้าที่ย้อมน้ำฝาด ให้ทาน้ำหวานอันมีรสโอชาและให้ทาน้ำมันที่เคี่ยวได้พันหน ให้นอนบนหลังชุมพา แล้วทรงตรัสสรรเสริญขี้ญญาและความสามารถของพระโพธิสัตว์

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็สั่งสอนพระเจ้าพาราณสีให้ดำรงอยู่ในราชธรรม และยกข้อสำคัญขึ้นกล่าวอีกส่วนหนึ่งว่า ผู้ซึ่งเป็นหัวหน้า คือผู้ที่เป็นใหญ่มีบริษัทบริวารจำต้องมีวิจารณขี้ญญาและมีความสามารถ คิดอ่านขัดทุกข์ภัยอันเกิดขึ้นแก่บริษัทของตน จึงจะสมควรแก่ความเป็นผู้ใหญ่ พอจบคำสั่งสอนลง พระโพธิสัตว์ก็สิ้นชีวิต

มหาอุกกุสชาดก – เรื่องพญานกออก

จาก สัมโมหนิทาน ของ นาคะประทีป

ครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี มีชาวบ้านพวกหนึ่งตั้งบ้านอยู่ทิศทักษิณ ก็และในที่แห่งหนึ่งไม่ไกลหมู่บ้านนั้นนัก มีหนองใหญ่อยู่หนองหนึ่ง มีเหยี่ยวตัวหนึ่งอาศัยอยู่ทิศทักษิณ นางเหยี่ยวตัวหนึ่งอาศัยอยู่ทิศประจิม ราชสีห์ตัวหนึ่งอาศัยอยู่ทิศอุดร พญานกออกอาศัยอยู่ทิศบูรพา ในหนองนั้นมีเต่าอาศัยอยู่ท่ามกลาง

อยู่มาวันหนึ่งเหยี่ยวนั้นไปเกี้ยวนางเหยี่ยว ๆ จึงถามว่า ท่านมีมิตรสหายซึ่งจะช่วยแก้ไขเมื่อคราวมีทุกข์ภัยมาถึงแล้วหรือ เหยี่ยวบอกว่ายังไม่มี นางเหยี่ยวจึงเตือนว่า ท่านควรจะหามิตรสหายให้ได้ก่อนภรรยาแล้วก็แนะว่า พญานกออกอยู่ทิศบูรพา ราชสีห์อยู่ทิศอุดร เต่าอยู่กลางหนอง ท่านจงไปผูกไมตรีเป็นมิตรกับสัตว์ทั้ง ๓ นั้นไว้เถิด เหยี่ยวรับคำนางเหยี่ยวแล้วก็ไปผูกไมตรีกับสัตว์ทั้ง ๓ นั้นได้สมความปรารถนาแล้ว ก็กลับมาอยู่กับนางเหยี่ยว ครั้นนางเหยี่ยวนั้นมีท้องแก่ จึงชวนกันทำรังบนต้นกระทุ่มอันอยู่ในเกาะใกล้หนอง เหยี่ยวนั้นมีลูก ๒ ตัว

ครั้งนั้นมีชาวชนบทพวกหนึ่งไปเที่ยวหาของป่า ยังไม่ได้สิ่งอันใดตามประสงค์จึงปรึกษากันว่า อย่างไร ๆ เราคงไม่มือเปล่ากลับบ้าน ไม่ได้สัตว์บกก็คงเอาสัตว์น้ำ แล้วก็พากันลุยน้ำไปขึ้นเกาะ เข้าอาศัยอยู่ใต้ต้น

กระทุ่ม ครั้นเวลาค่ำก็สุมไฟไล่ยุงและรน ควันก็หวนขึ้นไปรมลูกเหยี่ยว ๆ ก็ร้อง เพราะไม่เคยถูกควันไฟ ชนเหล่านั้นได้ยินเสียงลูกเหยี่ยวร้องก็ยอกกันว่าขนต้นไม้มีนก เรามัดคบจุดลนก็จะได้นก

นางเหยี่ยวได้ยินมนุษย์พูดกันดังนั้นก็บอกแก่สามีว่า อันตรายมาถึงเราแล้ว ท่านจงไปหาสหายแจ้งเหตุให้ทราบ เพื่อจะได้ช่วยป้องกันอันตรายแห่งเรา เหยี่ยวก็ไปหาพญานกออกแจ้งเหตุอันนั้น พญานกออกก็รีบไปสู่หนองเอาปีกชุบน้ำและเอาปากอมขึ้นมา แล้วก็สลัดน้ำออกจากปีกและปากดับไฟที่คบ ส่วนมนุษย์เมื่อไฟดับก็เพียรจุดลนขึ้นไปอีก พญานกก็เพียรเอาน้ำมาดับ จนล่วงมัชฌิมยามได้ความลำบากหนักหนา

นางเหยี่ยวจึงบอกกับสามีว่า พญานกออกผู้สหายเป็นมิตรมีอุปการะมาก ได้พยายามช่วยปลดเปลื้องทุกข์ภัยถึงเพียงนี้ ยังเต่าผู้สหายของเราอีก ท่านควรจะไปบอกให้รู้ เหยี่ยวก็บอกให้พญานกออกหยุดการไปขนน้ำ แล้วก็ไปหาเต่าบอกเหตุนั้น

เต่าได้ฟังก็ตอบว่า ธรรมดามิตรสหาย เมื่อทุกข์ภัยยังเกิดมีแก่สหาย ก็ต้องช่วยกันแก้ไขไปตามความสามารถของตน ถ้าสหายผู้ใดเมื่อทุกข์ภัยเกิดขึ้นแก่สหายมิได้ช่วยแก้ไข สหายผู้นั้นก็ไม่ควรคบต่อไป ดูก่อนเหยี่ยวผู้สหาย เราจะไปช่วยท่านจนเต็มกำลังความอุตสาหะของเรา ดังพญานกออกที่ได้อุปการะแก่ท่าน ขณะนั้นลูกเต่าจึงพูดกับบิดาว่า ข้าพเจ้าก็จะไปช่วยธุระกับบิดาด้วย

เต่าทั้ง ๒ ก็พากันลงในน้ำ อมเอาโคลนและคายผักน้ำมาใส่ในกองไฟเพียรกระทำอยู่อย่างนั้นจนสว่าง ครั้นสว่างแล้วชนเหล่านั้นก็ยังพยายามจะ

เอาลูกเหยี่ยวให้ได้ นางเหยี่ยวจึงบอกกับสามีว่า เวลาสว่างแล้วน่ากลัวมนุษย์เหล่านี้จะทำอันตรายแก่ลูกเราได้ ท่านควรจะไปหาราชสีห์บอกให้ทราบเหตุ เผื่อราชสีห์จะช่วยแก้ไขให้เราพ้นอันตรายได้บ้าง เหยี่ยวก็ไปหาราชสีห์บอกเหตุให้ทราบ ราชสีห์ก็ออกจากที่อยู่ตรงไปยังที่นั้น มนุษย์ทั้งหลายเห็นราชสีห์มาแต่ไกลก็กลัวพากันหนีไปจากที่นั้น

ฝ่ายพญานกกับเต่าและเหยี่ยว ก็พากันมาหาราชสีห์ ๆ ก็สำแดงอานิสงส์แห่งไมตรีว่าเป็นคุณสำคัญอย่างหนึ่ง ควรรักษามิตรธรรมไว้อย่าให้เสื่อมสูญ แล้วก็ลาสัตว์ทั้ง ๓ กลับไปที่อยู่ของตน สัตว์ทั้ง ๓ ก็ลากันและกันไปสู่ที่อยู่แห่งตน ๆ สัตว์ทั้งปวงนั้นมีความสมัครรักใคร่เป็นมิตร ไม่แตกร้าวกันจนตรายเท่าสิ้นชีวิต

คำอธิบายศัพท์ในเรื่องมหากบิลวานร

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
พรหมทัต	ชื่อพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงพาราณสี ในชาดกมักอ้างชื่อพระเจ้าพรหมทัตเสมอ
ราชสมบัติ	สมบัติของพระเจ้าแผ่นดิน
พาราณสี (Banaras)	ชื่อเมืองที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา อยู่ในอินเดีย
โพธิสัตว์	ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
เสวยพระชาติ	เกิด
หิมพานต์	ชื่อป่าหนาวแถบเหนือของอินเดีย
สัณฐาน	ชวดทรง ลักษณะ
โอชา	มีรสดี อร่อย
ดำรัส	(แผลงจากตรัส) พูด (ใช้เป็นราชาศัพท์)
พวน	เชือกเกลียว
พลับพลา	ที่ประทับชั่วครั้งคราว สำหรับรับรองพระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศ	บ้านเมือง แว่นแคว้น ในที่นี้แปลว่า ที่
บริโภค	กิน เสพ ใช้สิ้นเปลือง
ขอสมา	ขอขมา ขอโทษ

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
มหาภัย	ภัยอันใหญ่หลวง
พิบัติ	ความฉิบหาย
เทวทัต	ชื่อพระญาติซึ่งตั้งตัวเป็นศัตรูกับพระพุทธเจ้า
บริษัท	ที่ประชุม
ทุกขเวทนา	ความรู้สึกลำบาก ความรู้สึกเจ็บปวด
ราชบุรุษ	คนของพระราชา
พะอง	ไม้ไผ่ลำเดียวสำหรับพาดขึ้นต้นไม้ ต่างยันได มีแขนงยื่นออกสำหรับเท้าเหยียบ
แคร่	คานหามชนิดหนึ่ง ร้านเลก ๆ สำหรับนั่งมีรูปเป็นสี่เหลี่ยมพันเป็นไม้ซี่
ชุมพา	สัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่ง ขนยาวคล้ายแกะ
ราชธรรม	ธรรมะของพระเจ้าแผ่นดิน
วิจารณปัญญา	มีปัญญารู้จักไตร่ตรอง ใคร่ครวญ สอยสวน
บำบัด	ทำให้เสื่อมคลาย ทำให้หาย

คำอธิบายศัพท์ ในเรื่องพญานกออก

ศัพท์	คำอธิบายศัพท์
นกออก	ตัวโตกว่าเหยี่ยว เล็กกว่าแร้ง หากินตามลำน้ำ
พรมแดน	ชักขั้นเขตแดน แดนต่อแดน
ทักษิณ	ทิศใต้
ประจิม	ทิศตะวันตก
อุดร	ทิศเหนือ
บูรพา	ทิศตะวันออก
กระทุ่ม	ไม้ต้นตระกูลยอ มีดอกกลมหอม ลักษณะคล้ายดอกกระถิน
คบ	ของใช้สำหรับจุดไฟให้สว่าง ทำด้วยของแห้ง เช่นใบไม้ และชักยเอามามัดเป็นกุ้นยาว
มัชฌิมยาม	ยามกลางคือเที่ยงคืน
อุปการะ	ความเกื้อกูล ความอุดหนุน การช่วยเหลือ
อานิสงส์	ผลแห่งกุศล ประโยชน์ ผลดี
มิตรธรรม	ธรรมะที่เป็นเครื่องผูกใจมิตร

กิจกรรม

เลือกปฏิบัติตามควรแก่กรณี

---

๑. ฝึกการพูดและการฟัง

ก. ให้นักเรียนผลัดกันออกมาเล่านิทานหน้าชั้นเรื่อง มหากบิลวานร และเรื่อง พญานกออก โดยใช้คำพูดและสำนวนโวหารของนักเรียนเอง ให้ผู้ฟังคอยตัดสินว่าใครจะเล่าได้สนุกกว่ากัน

ข. ให้นักเรียนหานิทานเรื่องอื่น ๆ ที่สนุกและเป็นคติมาเล่าสู่กันฟังในชั้น

๒. ทบทวนความจำเกี่ยวกับเนื้อเรื่อง

ให้นักเรียนตอบคำถามต่อไปนี้

เรื่อง มหากบิลวานร

ก. พญาวานรมีบริวารเท่าไร อาศัยอยู่ที่ไหน

ข. ในสถานที่นั้นมีต้นไม้ชนิดไหนขึ้นอยู่ มีลักษณะอย่างไร

ค. พญาวานรรู้เหตุการณ์ภายหน้าว่าจะเกิดอะไรขึ้น และสั่งการอย่างไร

ง. เหตุใดพระเจ้าพาราณสีจึงทรงทราบว่ามีมะม่วงอยู่ที่ป่าหิมพานต์

จ. เมื่อทรงทราบแล้วทรงทำอย่างไร

ฉ. เมื่อเห็นว่าอันตรายจะเกิดขึ้นแก่บริวาร พญาวานรทำอย่างไร

ช. การทำเช่นนั้น เกิดผลดีอย่างไร

ซ. ใครเป็นผู้ทำให้พญาวานรได้รับความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัส

ญ. การกระทำของพญาวานรแสดงถึงลักษณะที่ดีของหัวหน้าอย่างไรบ้าง

เรื่อง พญานกออก

ก. ในเรื่องนี้มีสัตว์กี่ตัว อะไรบ้าง

ข. นางเหยี่ยวแนะนำให้เหยี่ยวทำอย่างไรก่อนมีภรรยา

ค. การที่นางเหยี่ยวแนะนำเช่นนั้นแสดงว่านางเหยี่ยวมีนิสัยอย่างไร

ง. มีเหตุการณ์สิ่งใดเกิดขึ้นกับเหยี่ยวสองตัวนี้

จ. พญานกออกได้ช่วยเหลือเหยี่ยวอย่างไร

ฉ. เต่าและราชสีห์ได้ช่วยเหลือเหยี่ยวอย่างไร

ช. การผูกไมตรีให้ผลดีอย่างไร

ซ. มิตรที่ดีควรปฏิบัติต่อกันอย่างไรในยามทุกข์

ญ. ถ้าเหยี่ยวไม่ได้ผูกมิตรกับสัตว์อื่น ๆ เหตุการณ์จะเป็นอย่างไร

๓. การหาความรู้ทางภาษา

ก. ให้นักเรียนรวบรวมศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วยคำต่อไปนี้จากนิทานที่อ่านและหาเพิ่มจากที่อื่นให้ได้มากที่สุด พร้อมทั้งหาคำแปลมาด้วย

บริ (เช่น บริษัท) ราช (เช่น ราชสมบัติ)

ข. ให้แข่งนักเรียนออกเป็นหมู่ แข่งขันกันหาชื่อผลไม้ที่ขึ้นต้นด้วย มะ ดูว่าหมู่ไหนจะหาชื่อผลไม้ได้มากกว่ากัน

ค. เติมคำราชาศัพท์ในช่องว่าง ให้มีความหมายเหมือนคำแปลในวงเล็บ

๑. พนักงานเก็บมะม่วงไป.....พระเจ้าพาราณสี (ให้)

๒. พราน๒ ๓.....ว่าผลมะม่วงอยู่ที่ป่าหิมพานต์ (บอก)

๓. พระเจ้าพาราณสี..... ในรสมะม่วงนั้น (ชอบใจ)

๔. พระองค์ทรงเชือดมะม่วง..... (กิน)

๕. พระเจ้าพาราณสี.....ฝูงวานร (มองเห็น)

๖. พระเจ้าพาราณสี...ว่าเราไม่ควรฆ่าวานรพิเศษอย่างนี้ (คิด)

ง. ให้นักเรียนเขียนแผนภูมิแสดงทิศทั้ง ๘ เขียนชื่อทิศทั้ง ๔ ที่นักเรียนทราบ แล้วลงในแผนภูมิให้ถูกต้อง และหาคำแปลของชื่อทิศต่อไปนี้ เมื่อได้แล้ว ใส่ลงในแผนภูมิให้ครบ อีสาน อาคเนย์ พายัพ หรดี

จ. ให้นักเรียนรวบรวมศัพท์ยากในนิทานทั้ง ๒ เรื่อง และหัดสะกดตัวให้ถูกต้อง

๔. การวาดภาพ

ให้นักเรียนที่มีฝีมือทางศิลปะ วาดภาพประกอบเรื่องในนิทานทั้งสองเรื่องนี้ อาจประกวดกันก็ได้ว่าภาพของใครจะงามกว่ากัน

๕. การอภิปราย

ให้นักเรียนอภิปราย แสดงความคิดเห็นตามหัวข้อต่อไปนี้

ก. ลักษณะของหัวหน้าที่ดี

ข. ลักษณะของมิตรที่ดี

ค. ทำอย่างไรจึงจะผูกมิตรได้ยั่งยืน

ง. "ปรารถนาสารพัดในปฐพี เอาไมตรีแลกได้ดังใจหวัง"

๖. การเขียนบทร้อยกรอง

นักเรียนที่สนใจในการเขียนบทร้อยกรอง ควรพยายามแปลงนิทาน ๒ เรื่องนี้เป็นกาพย์ หรือกลอน หรือโคลง ง่าย ๆ ในการแต่งควรศึกษาแผนผังข้อบังคับของคำประพันธ์ที่จะใช้แต่งเสียก่อน เมื่อแต่งเสร็จแล้วให้ครูช่วยตรวจแก้ แล้วลอกให้เรียบร้อย ติดบนป้ายประกาศให้เพื่อนในชั้นอ่าน

๗. การอ่านหนังสือในห้องสมุด

ให้นักเรียนค้นคว้าหาหนังสือประเภทนิทานชาดกอ่านเพิ่มเติม และเมื่ออ่านเรื่องใดแล้ว ควรทำรายงานเขียนเล่าเรื่องย่อนำมาให้ครูตรวจ

วันกำหนดส่ง

21 ก.พ. 2505
5 มี.ค. 2505

เลขที่หนังสือ ม ๓๗๒.๒ ๗
ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ
ผู้แต่ง ศึกษาธิการ, กระทรวง
เรื่อง แบบเรียนภาษาไทย ม.๔

ม
๓๗๒.๒
๗

องค์การค้าของคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา
นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา
๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓